КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКИЕ СТУДИИ. 7

Издательство Болгарской академии наук. София. 1990

CYRILLO-METHODIAN STUDIES. 7

Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia. 1990

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

КОНСТАНТИНОС НИХОРИТИС

АТОНСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ В РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИТЕ ИЗВОРИ

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ СТУДИИ

КНИГА 7

СОФИЯ . 1990
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Петър Динеков (отг. редактор), **Иван Добрев**, **Стефан Кожухаров**, **Светлина Николова** (отг. секретар)

Книга седма на „Кирило-Методиевски студии“ е посветена на някои от най-важните гръцки и старобългарски кирило-методиевски извори — Пространното житие на Климент Охридски от Теофилакт (края на XI в.), *старобългарската служба на Константин-Кирил Философ (края на IX в.)* и византийския химнографски цикъл за Климент Охридски, създаван в продължение на няколко века (XI—XV в.) от охридските архиепископи Теофилакт, Димитър Хоматиан, Константин Кавасила, Григорий и Козма. Анализът на тези творби се основава главно на открити от автора неизвестни досега български и гръцки ръкописи от XIV в., съхранявани на Атон. Разгледани са въпросите за авторството, времето и мястото на възникване на произведенията. Проследена е и ръкописната им традиция. В приложение се публикуват текстовете на новооткритите преписи и първият новобългарски превод на химнографския цикъл за Климент Охридски. Освен с въвеждането в научно обръщение на тези нови материали книгата е ценна и с обобщителното и сравнителното им проучване, което ще наложи монографията на вниманието на широк кръг специалисти по медиевистика и на всеки българин, за когото е скъпа прославата през вековете на първите строители на българската книжовност и култура.

© Кирило-Методиевски научен център
1990
c/o Jusautor, Sofia

8 (05)

УВОД

Атон — Света гора — е единственият православен монашески център, който през хилядолетната си история е играл значителна роля в живота на всички страни от Югоизточна Европа. Тази роля е особено съществена по отношение на религиозния живот, на литературата и изкуството. В потвърждение на това е достатъчно да се спомене наличието на големи и богати с ценни ръкописи и архивни материали библиотеки във всички атонски манастири, в които се откриват важни сведения за византийско-славянските културни отношения.

Библиотеките в Атон възникват през X в., периода на създаване на първите манастири. Те се оформят в резултат на оживената книжовна дейност на монасите. Ръкописите на атонските книгохранилища се обогатяват обаче не само от дейността на творци и преписвачи от самите манастири, но и от подарените им ценни ръкописи.

Съществена част от богатството на светогорските обители са славянските ръкописи. Голям брой от тях са български по произход. Книжовните и културни връзки на Атон с българската държава водят началото си още от X в., когато е основан и българският манастир „Св. Георги Зограф". Атон е съхранил едни от най-старите глаголически паметници — т. нар. Зографско и Мариинско евангелие. Оттук води началото си агиографският, химнографският и летописният Търновски цикъл от XIII в. За периода от XIV в. насам не може да се посочи почти нито едно име на виден български средновековен книжовник, който да не е бил известно време в атонските обители, като се започне от разпространителя на исихазма в България Теодосий Търновски и се стигне до автора на „История славеноболгарская" — Паисий Хилендарски.

Многобройни са пътешествениците изследователи, които издирват славянските книжовни богатства на Атон от средата на XVII в. до наши дни. Въпреки това и днес има много непроучени и дори съвсем неизвестни паметници. Ето защо с основание може да се смята, че работата с неописаните славянски ръкописни сбирки на Атон ще разшири значително нашата представа за славянско-византийските културни взаимоотношения и в частност за българо-византийските културни връзки. Тя ще обогати науката с нови имена на книжовници (писатели, преводачи и преписвачи), с нови творби и преписи. Твърде показателни в това отношение са новите открития: Предраг Матеич откри в хилендарската ръкописна сбирка неизвестен български химнописец — Ефрем — от втората половина на XIV в.; Стефан Кожухаров попадна в Зографския манастир на единствената засега творба на Наум Охридски (Служба за апостол Андрей); Божидар Райков и Матея Матеич, работейки с материали от Хилендарския манастир, стигнаха до нови данни, определящи времето на смъртта на Паисий Хилендарски.

Атон се оказа неизчерпаема съкровищница от сведения за книжовния и културен живот на славяните. Известните досега податки за богати старобългарски книжовни традиции в най-главния атонски манастир Великата лавра „Св. Атанасий“, чиято библиотека никога не е опожарявана, ме подтикнаха да се заема с изследване на запазените там материали. След кратка специализация в България през януари и август 1982 г. посетих библиотеката на Великата лавра. Работейки със славянските ръкописи в манастирското книгохранилище, открих следните неизвестни материали.

СЛАВЯНСКИ ПАМЕТНИЦИ

1. Нов препис от Службата за Константин-Кирил Философ в служебен миней за февруари от втората половина на XIV в., който представлява нова съкратена редакция с компилативен характер.

2. Нови данни за присъствието на славянски книжовници във Великата лавра през XV в. в две ценни приписки от ръкопис Z—55, служебен миней за септември—октомври от средата на XV в.

3. Нов препис от Службата на св. Петка Епиватска-Търновска, който се съхранява в гореспоменатия ръкопис Z—55.

4. Нов препис на Службата за Арсений Сръбски, който също се пази в ръкопис Z—55 от същата сбирка.

5. Неизвестен славянски книжовен център в Света гора — килията „Св. Антоний“ в местността „Керася“. В самата килия се съхранява непознат досега ръкопис; три ръкописа, бивша собственост на килията, се пазят сега в библиотеката на Великата лавра. В килията са запазени и икони, изографисани от български майстори, а също и славянски старопечатни книги.

ГРЪЦКИ ПАМЕТНИЦИ

1. Два неизвестни преписа на гръцкото житие на Козма Зографски, български духовник и културен деец от XV в., които се намират в гръцката сбирка на Великата лавра.

2. Нов препис от Пространното житие на Климент Охридски от XIV—XV в. в ръкопис № 1134 от сбирката на Ватопедския манастир. Паметникът е ценен, защото е вторият пълен препис на това произведение.

3. Неизвестен препис от гръцката Служба за Климент Охридски, който представлява интерес, тъй като известен брой стихирни тропари не се срещат в досегашните известни старопечатни и ръкописни преписи на Службата. Този препис също се съхранява в гореспоменатия ръкопис.

4. Неизследвано късно гръцко житие на славянските първоучители Кирил и Методий в ръкопис № 717 от Ватопедския манастир.

Гореспоменатите паметници свидетелствуват за книжовното и културно присъствие на славяните в Света гора. Те дават основание за цел на настоящото изследване да се постави разширяването на представата за славянско-византийските, в частност българо-византийските духовни, книжовни и културни взаимоотношения, а също — да се изясни ролята, която е играел Атон с книжовните си центрове във възникването и развитието на тези връзки, и мястото, което той заема в разпространението на кирило-методиевските извори.

Целта на първа глава е да се обобщят данните за историческите връзки на Атон със старобългарските книжовни центрове от времето на Първата българска държава и на ролята на Атон като приемник и разпространител на старобългарската книжнина по времето на Втората българска държава.

Множество старобългарски ръкописи, носители на старобългарския език и литература, са възникнали и са били съхранявани в атонските библиотеки. Това ни насочва към въвеждането на термина „атонска книжовна традиция". Този термин ще се използува по-нататък с известна условност — става дума за преписи, които са намерени в ръкописи, запазени на Атон. Няма сигурни данни, че всички са написани там, но фактът, че ръкописите, които ще бъдат разгледани по-нататък, са намерени в атонските библиотеки, които по своя характер са органични (ръкописите, които се намират в тях, са свързани с функционална приложимост), показва, че те са били използувани в атонската практика. Поради това, въпреки известна условност, по-нататък се въвежда терминът „атонска книжовна традиция" ,като се разкриват общите особености, които притежават тези ръкописи. Специално внимание се обръща на новите материали и главно на онези от тях, които са свързани с кирило-методиевската проблематика и представляват най-голям интерес.

Във втората глава на труда се въвежда нов атонски препис от Службата на Константин-Кирил Философ, съхраняван във Великата лавра, и се пристъпва към цялостно изследване на Службата, като се обръща специално внимание на неуточнени моменти: време и място на възникване, мястото ѝ като паметник на старобългарската химнография и др. Взема се отношение и по въпроса за валидността на термина „атонска книжовна традиция" относно Службата за Константин-Кирил Философ.

В третата глава с помощта на нови пълни атонски преписи на Пространното житие на Климент Охридски се разглеждат проблемите, които досега все още не са проучени окончателно: въпросите за авторството, за автентичността на творбата и грешките, допуснати от Теофилакт; проблемът за историята на текста; литературните и историческите проблеми, свързани с Пространното житие. С издирването на още нови преписи на Пространното житие ще се създаде възможност за осъществяване на едно бъдещо критическо издание на творбата. В тази глава също е показана валидността на термина „атонска книжовна традиция" във връзка с разпространението на Пространното житие на Климент Охридски.

В четвъртата глава се разглежда обстойно т. нар. в науката „гръцка служба" за Климент Охридски и се показва, че в случая става дума за няколко отделни произведения. Анализират се тези химнографски творби, като се уточняват мотивите, накарали охридските архиепископи да възпеят Климент Охридски с толкова много химни. Това е проблем, който въобще не е бил разглеждан в науката още от миналия век. Прави се обстоен историко-литературен анализ на всички известни досега канони и на базата на този анализ се извличат максимален брой сведения за възникването и развитието на култа към охридския светител. Разглежда се също отношението на старобългарската служба за Климент Охридски към гръцките канони в чест на светеца. С въвеждането на два атонски преписа, съдържащи именно такива творби, отново се засяга въпросът за валидността на термина „атонска книжовна традиция" по отношение на гръцкото химнографско творчество за Климент Охридски.

В заключение се прави обобщение на термина „атонска книжовна традиция" по отношение на изследваните творби и се изразява надежда, че в бъдеще ще продължат проучванията и върху други атонски творби от светогорските книгохранилища, което ще даде възможност да бъде изследвана атонската книжовна традиция и по отношение на по-късните периоди в развитието на старобългарската литература.

Първа глава

СТАРОБЪЛГАРСКАТА КНИЖНИНА В АТОНСКИТЕ КНИГОХРАНИЛИЩА — ДОСЕГАШНИ ПРОУЧВАНИЯ И НОВИ МАТЕРИАЛИ

КРАТЪК ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД

Атон—Света гора (Ἅγιον Ὄρος)[1] — е най-източният дял на Халкидическия полуостров. Най-старото наименование на Света гора е Акти[2]. По-късно получава наименованието си Атон, което идва от планината Атон (то се среща още у Омир и Херодот)[3]. През византийската епоха, когато тук възниква монашеският център, тази част на Халкидическия полуостров вече се нарича Света гора[4].

Поради своята недостъпност и усамотеност още отрано Атон привлича монаси отшелници. През Ранното средновековие тук възникват поселения — манастири и уединени жилища (килии), които постепенно се разрастват[5]. За това съдействуват упадъкът на източните монашески центрове през VII в. появата на арабите и на иконоборчеството[6]. Малкото сведения, които съществуват за разпространението на монашеството на Атон преди IX в., се базират на легенди и предположения. Не се знае точната дата на настаняването на Атон, също няма и точни сведения за живота по това време[7]. Официално за първи път в историята на Византия името на Света гора се споменава през IX в. — по-точно през 843 г. Тогава императрица Теодора свиква събор за възстановяване на иконопочитанието, в който вземат участие и атонски монаси[8].

През X в. сред светогорското монашество се въвежда добра организация и порядък. Атанасий Атонски[9] основава с помощта на Никифор Фока през 963 г. манастира Великата лавра. Няколко години по-късно (969) той съставя и устав (Типик) на манастира, по който се ръководи монашеството на Атон[10]. Така се създава новият тип монашески живот на Атон — общежитиен. Постепенно започват да се основават и други такива манастири. Сред най-рано основаните от тях се споменават и славянските обители: Зографският манастир[11], основан според някои сведения през X в.[12] от българи, манастирът Ксилургу, основан според други сведения през 1142 г. от руски монаси, които през 1169 г. основават манастира „Св. Пантелеймон“[13], Хилендарският манастир[14], основан към края на XII в. от сръбския жупан Стефан I Неман.

На Атон са съществували и много други манастири. В Типика на Йоан Цимисхий са поместени 58 манастира, а в Типика на Константин Мономах (1054) са отбелязани 180 (в това число влизат и килиите на лаврите)[15].

АТОНСКОТО РЪКОПИСНО НАСЛЕДСТВО И НЕГОВАТА СЪДБА

1. БИБЛИОТЕКИ

Света гора получава своята известност не само затова, че е един от най-старите монашески центрове, но и заради книжовната и културната дейност, която развиват там балканските народи през византийския период и през тежките години на османското владичество. Това се потвърждава от големите и богати с ценни ръкописи и архиви библиотеки, които съдържат важни сведения за византийско-славянските отношения в областта на духовната култура[16].

Библиотеките на Атон са създадени през X в., когато се основават и първите манастири[17]. В един документ от 980 г. се споменава за наличието на библиотеки по килиите. За пример може да ни послужи описът на руския манастир Ксилургу от 1143 г., в който се споменават следните ръкописи[18]: 5 апостола, 5 паримейника, 2 параклитики, 5 октоиха, 5 ирмологии, 5 синаксара, 12 минея, 2 патерика, 5 псалтира, сборници на Ефрем Сирин, на св. Панкратий, 5 часослова и един номоканон.

От самото начало на съществуването си манастирите стават центрове, в които оживено се преписват и превеждат църковни и богослужебни книги. В завета на Атанасий Атонски се споменава името на краснописеца Йоан. Вероятно това е същият Йоан, който живее в Атон през 984—985 г. и който се подписва като монах Йоан Многогрешни. През 1004—1022 г. в манастира Ивер развива голяма книжовна дейност монахът Теофан[19]. В останалите атонски обители също се срещат сведения за дейността на различни книжовници.

Светогорските книгохранилища се обогатяват не само от дейността на различни книжовници и преписвачи, но и от подарените им от императори и крале, войводи и царе ръкописи. Много византийски книжовници клирици подаряват библиотеките си на манастирите в Атон. Така например професорът от Патриаршеската академия Евлеавулк (според летописеца Доротей) през 1555 г. отива в Иверския манастир и подарява библиотеката си[20]. Така постъпва и Максим Маргонит през 1602 г., който завещава на Ивирон девет сандъка с ценни ръкописи[21].

В същото време започва изнасянето на книги от светогорските библиотеки от колекционери, произхождащи от различни държави. Един от първите, посетили Атон с тази цел, е гръцкият книжовник Йоан Ласкарис (починал през 1535 г.). През 1491 г. по поръчение на хегемона на Флоренция Лаврентий Медичи той отнася от библиотеките на Великата лавра, Ватопед, Хилендар, Есфигмен и други манастири много ценни ръкописи, съдържащи както античното литературно наследство, така и светоотечески книги[22]. През 1516 г. Михаил Тривол, известен под името Максим Грек, изнася в Русия много ценни ръкописни книги[23]. Малко по-късно, през 1540 и 1544 г., книжовникът от Керкира Николай Софиян (починал през 1552 г.) посещава Атон и отнася 300 ръкописа на Хурдато Менаоза — библиофил, посланик на Карл V във Венеция[24]. По поръчка на френския канцлер Пиер Сегюер и на кардинал Мазарини пратеникът на Римската църква Атанасий Оратор посещава Атон през 1663 г. и взема 109 ръкописа, от които 74 са от Великата лавра. Те се съхраняват и до днес в Парижката национална библиотека[25]. Много са хората, които минават и отнасят от Атон материали. За нас най-голям интерес представляват пътешествениците, които се интересуват предимно от славянските ръкописи, свързани със старобългарската и със старите славянски литератури.

2. ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ СЛАВИСТИ НА АТОН ОТ XVI В. ДО ДНЕС

а) през XVI—XIX в.

Първият, за когото се знае, че се е интересувал от славянски ръкописи, е руският монах Исай, който изнася от Света гора през 1517 г. ръкопис с житието на Сава Сръбски (написано от Теодосий). „В лето 7025 (1517) пришел од Свјатија гори старец Исаија, принесл к великому књезу књигу житије Свјатаго Сави српскаго.“[26]

Руският патриарх Никон (1652—1658) и цар Алексей (1645—1676) изпращат през 1654 г. в Атон монаха Арсений Суханов[27]. Той трябвало да събере стари богослужебни ръкописи, които да послужат за проектираната в Русия богослужебна реформа. За Русия са изпратени 498 гръцки и славянски ръкописи[28], от които 156 са от Иверския манастир. На второ място по брой на отнесените ръкописи стои Великата лавра — 61. От Ватопед са взети около 60, от Филотей — 46 и т. н. През 1660 г. иверското братство изпраща писмо до цар Алексей, в което споменава, че са изпратени 156 ръкописа и отделно още 14[29]. Повечето от тези ръкописи днес се пазят в Историческия музей в Москва[30].

Два пъти посещава Света гора известният пътешественик Василий Григорович Барски[31]: първия път от 10 октомври 1725 г. до февруари 1726 г., когато посещава само Хилендар и „Св. Павел“[32]; втория път (1744)[33] Барски обиколя почти всички манастири, издирвайки предимно славянски грамоти. Понеже е един от първите пътешественици на Атон, неговите сведения са много важни. След него сръбският архимандрит Йован Раич посещава Хилендарския манастир от 25 август до 7 октомври 1758 г.[34] През 1765 г. Доситей Обрадович[35] пребивава в Хилендар и в „Св. Павел“. Целта на неговото пътуване е да направи поклонение на светите места и заедно с това да издири по съответните манастирски библиотеки архивни материали, свързани с историята на сръбския народ. С подобно намерение посещава Атон и архимандрит Герасим Зелич[36] от юли 1784 г. до януари 1785 г.

Експедициите за събиране на ръкописи са характерни особено за XIX в. Тогава интересът към древността и старините се засилва във връзка с развитието на историческите науки. Онова, което е важно за нас в случая, е полагането основите на славянската филология като наука през 20-те години на миналия век. Появата на тази нова наука изисква събирането на най-различен изворов материал: археологически, исторически, езиков, литературен, етнографски и фолклорен. При такава обстановка славистите от XIX в. проявяват голяма активност и постигат добри резултати. Никога по-рано не е имало толкова много посещения на манастири и други обекти с научна цел, както тогава. Балканският полуостров, родина на най-старата славянска писменост и славещ се с богатите си манастирски библиотеки, сега става главен обект на посещения от страна на пътешествениците слависти. На първо място в това отношение стои Атон, където се разкрива огромно и неизвестно дотогава книжовно богатство. За съжаление от Атон се изнася много. Обогатяват се частни сбирки и европейски библиотеки. И тъй като руската славистика през XIX в. е водеща, то и руските слависти стоят на първо място в събирането на старинни писмени паметници. Няма съмнение, че редица ръкописи днес нямаше да бъдат достояние на науката, ако те не бяха взети от учените и така запазени от разрушителния ход на времето[37].

През 1818 г. двамата английски учени Карлайл и д-р Хант от Кембриджския университет посещават Света гора. Те споменават за наличието на 500 славянски ръкописа в манастира „Св. Павел“[38]. Търсейки ръкописи, те посещават повечето светогорски манастири.

Известният виенски славист Й. Копитар многократно с всички усилия се опитва да убеди австрийското правителство на Метерних да бъде финансирано научно пътуване из Света гора[39], където се съхраняват около 2000 неописани славянски ръкописа. Оказва се, че австрийското правителство няма такъв голям интерес към славистиката, какъвто има Русия, и Копитар не успява да осъществи пътуване до Атон.

През 1837 г. пътешественикът и колекционер лорд Кързън[40] посещава Света гора[41], минавайки през Лаврата на св. Атанасий, Ватопед, Есфигмен, Хилендар, Зограф, Кутлумуш. Костамонит, „Св. Пантелеймон“, „Св. Павел“ и др. При това пътуване в манастира „Св. Павел“ лорд Кързън открива Иван Александровото евангелие и съобщава броя на славянските ръкописи в манастира — 250[42]. Освен гореспоменатия ръкопис Кързън получава като подарък от игумена още два ръкописа от същия манастир. Единият е четвероевангелието на митрополит Яков Серски (1354—1355), другият е българско четвероевангелие от XIII—XIV в. В сбирката на Кързън има още един български ръкопис — четвероевангелие, взето от манастира Каракал, писано в средата на XIV в. (според Д. Гудев през 1348 г.[43]). У Кързън той е *описан под № 151. От приписката на л.* $207^{б}$ *се вижда, че евангелието е* писано във Видин по искане на видинския митрополит Даниил по времето на цар Иван Александър, на неговия престолонаследник Иван Срацимир и на патриарх Теодосий. Кързън взема доста книги от Атон. Това личи от края на неговия очерк за пътешествието му по атонските манастири. Във връзка с раздялата си с игумена на манастира Кутлумуш той пише: „Остатъкът от парите си дадох на игумена, който ми даде и един голям вехт сандък, та сложих големите томове, защото чувалите не можаха да съберат всичките ми книги. . . Стигнахме в Дарданелите, дето с неописуема радост стоварих евтино спечелените книги, драгоценен плод на моите трудове и издирвания в Атонската гора.“[44]

През 1840 г. Сава Хилендарец пише[45], че австрийският консул в Солун Антон Миханович посещава Света гора и измолва от монасите да вземе със себе си много ръкописи, обещавайки им, че ще ги върне обратно. Монасите му дават три товара ръкописи, но скоро той е преместен и не връща ръкописите. Хилендарци търсят своето богатство, но всичките им постъпки остават без резултат. Сведения за неговото посещение на Света гора намираме у руския учен и пътешественик Виктор Григорович. Говорейки за пребиваването си през 1844 г. в Солун, Григорович пише: „Ще спомена само за светейшия митрополит отец Йероним и за австрийския консул Миханович. Последният пътувал из Македония и посетил някои атонски манастири. Той притежава забележителна сбирка от монети, старини и славянски ръкописи, в това число и сръбски Номоканон, писан през 1262 г. Миханович ми съобщи за намиращия се в Зографския манастир глаголически ръкопис.“[46] (Става дума за Зографското евангелие, глаголически паметник от края на X в., открито от Миханович, който съобщава за тази своя находка на Виктор Григорович; Григорович пръв описва този паметник.) В резултат на това пътуване Миханович става собственик на 38 ръкописа, които днес се съхраняват в Югославската академия на науките в Загреб[47]. Най-интересният паметник от тази сбирка е Радомировото евангелие, писано от същия преписвач, който създава и прочутия Радомиров псалтир, съхраняван в Зографския манастир[48].

От 24 септември 1844 г. до 11 юли 1845 г. руският професор Виктор Иванович Григорович[49] пътува из Атон. Той посещава всички светогорски манастири, издирвайки тяхното славянско ръкописно наследство. Броят на славянските ръкописи по атонските манастири според Григорович е следният: в Ставроникита — 3, Филотей — 5, Каракала — няма, във Великата лавра — 10, „Св. Павел" — 85, в Ивер, Григориат, Симонопетър, Ксиропотам и Кутлумуш — не открива нищо, в Карея — 2, в килията Типикарница на св. Сава Сръбски — 45 (между които е Теодосиевото житие за Сава Сръбски). В Хилендар той вижда 80 ръкописа, в Есфигмен — 2, във Ватопед — 3, в Зограф — 35, в Костамонит — 4 сръбски грамоти, в Дохиар — 1, в „Св. Пантелеймон" — 6. Григорович открива едни от най-значителните старобългарски паметници: Зографското евангелие — глаголически паметник от края на X или началото на XI в., Мариинското глаголическо евангелие от началото на XI в., Хилендарския паримейник, Драгановия миней и др.[50]

През 1845—1858 г. руският архимандрит и по-късно епископ Порфирий Успенски[51] посещава два пъти Атон, като изнася много документи и ръкописи, въз основа на които издава значителни трудове. Той открива Иверския акт от 982 г. с глаголически подпис[52]. Успенски събира 457 грамоти от X—XIII в., които обработва и издава по-късно.

След Успенски в Атон идва сръбският пътешественик Димитрий Аврамович[53]. Той обръща внимание на архивите на светогорските манастири, които посещава. Запознава се предимно със сръбските грамоти и с паметници на изкуството. В Атон той прекарва два месеца. Въз основа на описаните от пътешествениците Успенски и Аврамович грамоти и актове немският учен Мюлер издава през 1851 г. списък на тези документи[54].

Значителен е приносът на българския пътешественик К. Димитриев-Петкович[55]. През есента на 1852 г. той обикаля всички светогорски манастири, описва славянските ръкописи и грамоти и дава сведения за техния брой и състояние. Той работи по-задълбочено в българския скит „Св. Богородица" и в славянската обител „Св. Павел". Освен за сръбски и румънски грамоти Петкович съобщава и за две български грамоти, които се съхраняват в библиотеката на Хилендарския манастир[56]. В Зографския манастир той открива Царския поменик[57]. Неговият пътепис е издаден в Петербург през 1865 г. под заглавие „Обзор Атонских древностей".

През 1851 и 1857—1858 г. експедиция на Руската академия на науките начело с П. Севастиянов[58] посещава Атон с намерение да заснеме славянските старини (архиви, ръкописи, икони) и изнася част от тях. Севастиянов взема от Атон 500 ръкописа, между които е и ръкописът, съдържащ единствения препис от първичната версия на Похвално слово за Кирил от Климент Охридски[59]. Руските учени Т. Флорински и А. Викторов публикуват материалите от Севастияновата сбирка[60].

През 1859, 1866 и 1868 г. посещава Атон архимандрит Леонид[61]. Неговото внимание е насочено към библиотеките на славянските обители (Зограф, „Св. Пантелеймон", Хилендар и „Св. Павел"). В Зографския манастир той открива продавателния акт на манастирчето „Св. Апостоли"[62] и пръв издава Хилендарския препис на Прогласа към евангелието[63].

През 1882 г. сръбският архимандрит Н. Дучич[64] посещава с църковно-просветна и политическа мисия Атон, където разглежда и проучва старините и архивите на библиотеката в Хилендар.

Друг руски изследовател, който през 1884 г. работи на Атон, е П. А. Сирку[65]. Интересите му са насочени главно към българската литература от XIV в. и по-специално към творбите на Евтимий Търновски. Доказателство за това са изследванията му върху литургическите трудове на Патриарх Евтимий, които Сирку издирва в атонските книгохранилища.

Хилендарският библиотекар Сава, който описва манастирската библиотека, споменава за наличието на славянски ръкописи и в други манастири[66].

През 1894 г. руският учен В. Истрин[67] посещава Атон, като се интересува предимно от книжовни паметници. Той е откривателят на хилендарския препис на Първия Симеонов сборник[68].

През есента на 1894 г. Л. Ковачевич и А. Стефанович също посещават Атон[69]. Ковачевич отива отново в Хилендар през 1896 г. През 1910 г. Ст. Димитриевич отива в Атон (Хилендар и Протата)[70]. В посетените библиотеки тези сръбски изследователи спират вниманието си предимно на сръбското историческо наследство.

Към края на XIX в. П. А. Лавров[71] също посещава Атон. През 1906 г. той открива в манастирската библиотека на Зограф един ценен български фрагмент—т. нар. Зографски листове от XI в., съдържащи част от правилата на Василий Велики[72]; описва зографския препис на „О писменех“ на Черноризец Храбър[73] и издирва ръкописни материали най-вече в Зограф и в Хилендар.

б) от началото на XX в. до днес

В 1900 г. научна обиколка из Атон предприема българският изследовател Стоян Аргиров[74]. Резултатите от изследванията си той обнародва през 1908 г. Студията на Аргиров засяга главно два зографски ръкописа — сборника на монаха Яков от 1785 г. и черновата на Паисиевата „История славеноболгарская“. Аргиров съвсем неаргументирано се обявява против схващането, че това е черновата на Паисий Хилендарски.

През лятото на 1902 г. българският изследовател А. П. Стоилов[75] посещава Зографския манастир и подготвя първия кратък каталог на славянски ръкописи в неговата библиотека.

През 1903, 1905 и 1906 г. сръбският архивист Д. Анастасиевич[76] посещава Атон и се уверява в наличието на много славянски грамоти, написани на гръцки език. Докладвайки това пред Сръбската академия на науките, той получава поръчение да препише или да фотографира всички тези грамоти. Анастасиевич работи в архивите на Великата лавра. Той посещава многократно Атон и след това публикува резултатите от своите пътувания.

През 1906 г. видният български славист Йордан Иванов[77] открива в Атон най-старото житие на Наум Охридски[78]. Й. Иванов многократно посещава Атонските манастири и издава издирените от него ръкописи. Трябва да се спомене, че той пръв установи първообраза на Паисиевата „История славеноболгарская“[79].

През юни 1907 г. руският изследовател Григорий А. Илински посещава Атон и подготвя по-цялостен каталог на славянските ръкописи на Зографския манастир[80].

През есента на 1937 г. Васил Захариев, М. Ковачев и художникът М. Е. Ростовцев посещават Атон с намерение да издирят творби от майсторите на българското изкуство. Тогава М. Ковачев изследва подробно архивите на Зографския манастир[81]. Това пътуване се оказва щастливо за него. Отново е намерен загубеният Царски поменик на Зограф, открит през 1852 г. от К. Д. Петкович и изчезнал отново[82]. Ковачев открива и Зографската кондика — значителен паметник, проследяващ живота на манастира през XVIII в. Авторът многократно публикува във вестници и списания своите изследвания за Света гора[83].

Сръбските изследователи, които посещават Света гора до първата половина на XX в., са много. Най-известни от тях са: Любомир Стоянович, П. Груич, В. Попович, В. Мошин, П. Попович, Ж. Тачич, Б. Типич и др.[84]

В проучването на славянските старини на Атон се включват и гръцките учени. М. Ласкарис[85] многократно издирва и изследва славянските грамоти на Атон. Той работи предимно във Ватопед и във Великата лавра и е откривателят на Ватопедската грамота[86], както и на редица сръбски грамоти.

През 1943 г. БАН изпраща експедиция в състав: В. Бешевлиев, Ив. Дуйчев, П. Динеков, Асен Василиев, Н. Божинов[87]. Експедицията работи не само в Зографския манастир, но и в останалите славянски обители, скитове и килии. За съжаление всичко, което изследователите заснемат, е унищожено от бомбардировките през Втората световна война[88]. Тази експедиция прави много открития в Атон. Ив. Дуйчев многократно съобщава за своето пътуване в Света гора[89]. П. Динеков за първи път обнародва оригиналния текст на житието на Пимен Зографски, съхранявано в библиотеката на Зографския манастир[90]. Асен Василиев събира материали, които също публикува[91].

В 1963 г. сръбският изследовател Джордже Радойчич посещава Хилендарския манастир и работи със славянските ръкописи в него[92]. През 1969 г. проф. Джордже Трифунович посещава Атон и работи в библиотеката на Иверския манастир. В една своя статия той дава кратки сведения за съхраняваните там славянски ръкописи[93].

През 1970 г. експедиция начело с Матея Матеич от държавния университет в Кълъмбъс (САЩ) се занимава с описването на всички ръкописи в Хилендарския манастир[94]. По време на тази експедиция Предраг Матеич открива неизвестен български химнописец — монаха Ефрем[95]. Експедицията издава един кратък каталог на славянските ръкописи на манастира.

През 1970—1975 г. сръбският изследовател Д. Богданович работи в библиотеката на Хилендарския манастир и през 1978 г. издава каталог на славянските ръкописи[96].

През 1975—1976 г. Хайнц Миклас от ФРГ посещава Хилендар и „Св. Пантелеймон“ и работи с ръкописите на Зографския манастир[97].

През 1978 и 1979 г. българска експедиция (Хр. Кодов, Б. Райков и Ст. Кожухаров) посещава Зографския манастир и описва част от славянските ръкописи[98]. Ст. Кожухаров открива нова творба на Наум Охридски (Канона на св. Андрей)[99] и нов препис от Канона на Димитър Солунски, в който според Кожухаров се намират нови данни в полза на тезата за авторството на Методий[100].

През 1982 г. А.-Е. Тахиаос, многократно работил в Света гора[101], издава каталог на славянските ръкописи от руския манастир „Св. Пантелеймон“[102]. През 1983 г. експедиция на СССР се занимава с описването на славянските ръкописи в манастира.

За славянските ръкописи на Великата лавра съществува един кратък каталог, издаден от П. Лавриотис през 1958 г.[103] В него за съжаление има някои неточни данни.

Сръбският музиковед А. Яковлевич многократно посещава атонските библиотеки (предимно Хилендарската) и описва славянските ръкописи с музиковедчески характер[104].

Трябва да се отбележи, че тези изследователи, които се занимават с атонските ръкописи и архиви, са твърде много и техният брой непрекъснато се увеличава.

Издирените материали от споменатите пътешественици и изследователи, посетили Атон, ни дават възможност да регистрираме книжовните контакти между Атон и България.

БЪЛГАРСКО КНИЖОВНО ПРИСЪСТВИЕ НА АТОН (НАЧАЛОТО НА IX—XI В.)

Още през X в. в светогорските предания се споменава за основаването на българския Зографски манастир[105].

На Халкидическия полуостров, част от който е Атон, и до днес се срещат славянски топоними[106]. В хрисовул, издаден от император Роман I за манастира Колову[107] през 960 г., се споменават български славяни в град Йерисо: **σκλάβων βουλγάρων**. Подобно сведение се среща и в едно гръцко удостоверение от 982 г., дадено от жители на Йерисо на Иверския манастир[108] в потвърждение на това, че манастирът Колову бил подчинен на Иверския манастир и земята му, която се намирала при града Йерисо, наречена **Γραδίσκα**, била дадена от монаха Йоан Иверски на йерисовци. Удостоверението е подписано от епископа на Йерисо Теодор, от игумена на Великата лавра „Св. Атанасий“ и от мирски лица. Интересни са имената на свидетелите славяни, написани с гръцки букви: Василий, Строимир, Власий Владко, Николай Детко (**Νικολάου τοῦ Δεάτκου**) **Антонні Рѫкавина** (**Ρωχκαβῆνα**). Най-интересен е един глаголически подпис, от който за съжаление ясно личат само няколко букви. Успенски прочита подписа **гіоргі попъ**, а Срезневски го прочита като **грьгора**[109]. Това удостоверение свидетелствува за наличието на заселени във и около град Йерисо български славяни, някои от които се подписват на глаголица, а други с гръцки букви. Почти във всички атонски манастири тогава има българско монашеско братство. Някои от тези монаси помагат да се основат нови светогорски обители, други се занимават със старобългарска богослужебна книжнина, спомагайки за създаването на оживени византийско-славянски книжовни отношения[110]. Това обяснява големия брой на старобългарските книжовни и литературни паметници в светогорските манастири.

От голямо значение за развоя на старобългарския език и старобългарската литература са такива глаголически паметници като Зографското и Мариинското евангелие, съхранени, а според Илински вероятно и създадени на Атон[111]. Първият от тези паметници поради своите архаични езикови черти (особено във фонетиката и морфологията) се смята за най-стария паметник на старобългарския език. Вторият притежава твърде архаични особености в морфологично отношение, но фонетиката му показва една по-късна фаза от развитието на старобългарския език. Той съдържа миниатюрни изображения на евангелистите Марко, Лука, Йоан. Тези изображения са характерни за историята на българското изобразително изкуство. Зографското евангелие [112] е създадено около средата на X в. и е съхранявано в библиотеката на Зографския манастир. През 1860 г. братството на манастира го изпраща в дар на руския император Александър II[113]. Сега то се пази в Държавната библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград. Паметникът е открит от А. Михановиӵ, а е описан за първи път от В. И. Григорович[114]. Мариинското евангелие[115] е паметник от края на X и началото на XI в. Намерен е през 1845 г. от В. И. Григорович в българския скит „Св. Богородица“. Григорович го отнася в Русия[116]. Ръкописът се съхранява в Държавната библиотека „В. И. Ленин“[117]. Два листа от паметника се пазят във Виенската национална библиотека[118]. Тези листове са били у Михановиӵ[119] и поради това не трябва да се изключва вероятността той да е известил В. Григорович и за този ръкопис.

Наред със споменатите глаголически паметници в Атон са били открити и старобългарски кирилски фрагменти от X в., наречени Хилендарски и

Зографски листове[120]. Хилендарските листове съдържат част от поученията на Кирил Йерусалимски. Те са намерени от В. И. Григорович в кулата на Хилендарския манастир[121]. Според Илински произходът и на други старобългарски кирилски паметници, като например Савина книга, листовете на Ундолски и Супрасълския сборник, е много загадъчен[122]. Не е изключено тези старобългарски паметници да са пренесени в Русия от атонски монаси. Знае се, че Супрасълският сборник е намерен чак в Супрасълския манастир (построен като светогорски метох на атонските монаси през XV в. от А. Ходкевич на територията на днешна Полша[123]). Така стигаме до заключението, че Атон е запазил най-ценните преписи, които безспорно ни водят към първоизточниците, към създадените от Кирил и Методий паметници на старобългарски език.

През хилядолетния си живот атонските манастири запазват много стари преписи на творби, възникнали в книжовните школи на Преслав и Охрид. Ще се ограничим със споменаването на най-значителните автори и произведения.

Похвално слово за Кирил от Климент Охридски е запазено в две версии[124] — първична и вторична. В първичната версия има известни моменти, които липсват във вторичната. Смята се, че от ръката на Климент Охридски излиза т. нар. първична версия, която е позната само по Севастияновия препис — български ръкопис от XIII в., намерен от П. И. Севастиянов в Атон. Сега се съхранява в ГБЛ (ф. 270, II, сбирката на Севастиянов № 1467)[125]. На л. 37—40б се намира Похвалното слово за Кирил Философ, публикувано за първи път от А. Е. Викторов (Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865)[126].

Похвалното слово за архангелите Михаил и Гавриил от Климент Охридски днес се среща в много преписи[127]. Най-стар и издържан е преписът от Зографския сборник № 103, собственост на Зографския манастир от времето на патриарх Евтимий Търновски. За първи път е издаден от Й. Иванов през 1908 г. (Български старини из Македония. С., 1908, 64—69; 2 изд. 1931, 334—337). В Хилендар в ръкописи № 441, 444 и 496 от началото на XVII в. и в № 322 от началото на XVI в. се пазят още четири преписа на Похвалното слово за архангелите Михаил и Гавриил[128]. В същия манастир са открити и други творби на Климент Охридски. Ръкопис № 444 съдържа препис от Пространното житие на Кирил Философ. В този ръкопис има и препис на Похвалното слово за първоучителите Кирил и Методий и на Похавалата за св. 40 мъченици. Похвалата за св. 40 мъченици се среща и в още един препис — ръкопис № 485 от 1542 г. С името на Климент се свързва и едно похвално слово за Успението на Богородица (№ 457 от XIV в., сръбски)[129]. В ръкопис № 441 от същата сбирка се пази и един препис на Похвалното слово за Климент Римски.

Според известните изследователи Б. Ангелов, Н. Державин и др. Службата за Константин-Кирил Философ е дело на самия Климент Охридски[130]. От тази служба в Атон има 4 преписа: 1. Зографски препис, който се намира в миней за февруари—август, пергаментен ръкопис от XIII в. Това е т. нар. Добриянов миней[131]; 2. Зографски препис, намиращ се в Драгановия миней от XIII в.[132]; 3. Препис от руския манастир „Св. Пантелеймон“ в миней за декември—февруари, пергаментен ръкопис от XIV в.[133]; 4. Неизвестен досега ръкописен препис от Великата лавра в миней за февруари, хартиен ръкопис от XIV в.[134]

В атонските сбирки са съхранени и преписи на произведения на Константин Преславски. Преписът на „Учително евангелие“ от XIV в. векове наред е бил собственост на Хилендарския манастир. Сега се пази в Националната библиотека във Виена[135]. От „Прогласа към евангелието“ е известен Хилендарският препис в пергаментното четвероевангелие от XIII в., собственост на Хилендарския манастир, № 358[136]. За първи път е издаден от архимандрит Леонид[137].

Службата за Методий е също дело на преславския книжовник Константин. В Света гора и по-специално в Зографския манастир са съхранени единствените два преписа на Службата: 1. Добрияновият препис в гореспоменатия Добриянов миней от XIII в. Службата по този препис за първи път е публикувана от Виктор Григорович през 1862 г.[138]; 2. Драгановият препис в известния Драганов миней, собственост на Зографския манастир. По този препис творбата е многократно публикувана. За първи път се издава в сп. „Български книжици“[139].

Творчеството на философа на Симеоновия век Йоан Екзарх, широко разпространено из славянския свят, е било познато на Атон. Най-старият известен препис на „Шестоднев“ е направен в Хилендарския манастир през 1263 г. от сръбския книжовник Тодор. Сега ръкописът, пренесен от А. Суханов, се пази в Историческия музей в Москва (Син. № 213)[140]. Целият текст е подготвен за издаване за първи път от О. М. Бодянски, а излиза под редакцията на А. Попов (Шестоднев, составленный Иоанном Ексархом Болгарским. *По хартейному списку Московской Синодальной библиотеки* 1263 года. М., 1879). Макар преписът да е направен от сръбски книжовник, в него личат редица особености на българския оригинал. Според П. А. Лавров тук е запазен напълно българският правопис, срещат се и четирите начертания на носовките, т. е. йотувани и нейотувани, и др. (вж. Лавров, П. А. Палеографическое обозрение кирилловского письма. Петроград, 1914, с. 81). Словото за сретение от Йоан Екзарх се съхранява в библиотеката на Хилендарския манастир, ръкопис № 444. За първи път е публикувано от М. Матеич[141]. Два преписа от същата творба се съхраняват в Зографския манастир[142].

Цар Симеон (893—927) е познат не само като държавник, но и като книжовник. С неговото име се свързват три големи сборника: Първи Симеонов сборник, Втори Симеонов сборник и Златоструй. Първият Симеонов сборник е известен и по хилендарски препис от XIII в.[143] В същия ръкопис има и една част от Златоструя. Преписът е открит от В. Н. Истрин[144].

От знаменитата апология „О писменех“ на Черноризец Храбър в Атон са запазени следните преписи: 1. Лаврентиев (Иван Александров)[145] препис, поместен в среднобългарски сборник от 1348 г. До 1655 г. паметникът се намирал в атонския манастир „Св. Павел“, а след това е пренесен от Суханов в Москва. Сега се пази в Публичната библиотека в Ленинград (F. I. 376)[146]. В този сборник е поместено и съчинението на Константин-Кирил Философ „**Написаніє о правѣи вѣрѣ**“[147]; 2. Зографски препис, поместен в сборник от XV—XVI в., собственост на Зографския манастир. Описан е от П. Лавров[148] и е обнародван от Й. Иванов[149]; 3. Първи хилендарски препис, поместен в сборник от XVI в., собственост на Хилендарския манастир. Издаден е от Й. Иванов[150]; 4. Втори хилендарски препис, поместен в български сборник от XV в., който сега се съхранява в библиотеката на Хилендарския манастир. За първи път е издаден от Н. Дучич[151].

В науката се приема, че Методий е автор на Канон за Димитър Солунски. Препис на тази творба също се съхранява в Зографския манастир (вж. Кожухаров, Ст. Методиевият канон за Димитър Солунски. — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, 66—72).

Освен това трябва да се прибави, че единствената засега известна творба на Наум Охридски „Канон за апостол Андрей“ се пази също в препис от

Зографския манастир (вж. Кожухаров, Ст. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. — Литературна история, 12, 1984, 3—20).

На Атон са запазени и много анонимни творби на старобългарската литература. Най-старото житие на Наум Охридски е открито от Й. Иванов в Зографския манастир през 1906 г., а е издадено през 1908 г.[152] Поместено е в ръкопис № 47 от XV в. През същата година житието се издава и от П. А. Лавров, на когото то е показано от българския изследовател[153].

Книжовник от Преславската школа е и презвитер Йоан. Той е познат като преводач на две агиографски съчинения — Житието на Антоний Велики и Житието на Панкратий Тавроменийски. В Атон се съхраняват преписи от тези творби[154]. Вероятно изпод перото на книжовник от Преславската школа излиза и славянският превод на хрониката на Георги Амартол (византийски писател от IX в.). Атонски преписи на това съчинение са: 1. Хилендарският ръкопис от 1386 г., който споделя съдбата и на други споменати паметници, взети от А. Суханов и занесени в Русия. Сега се намира в Историческия музей в Москва (Син. № 148)[155]. 2. Пантелеймоновият препис, който се съхранява в руския манастир „Св. Пантелеймон". Паметникът е от 1387 г., със сръбски правопис, описан е от А.-Е. Тахиаос под № 17. До средата на XIX в. този ръкопис се съхранява в манастира „Св. Павел"[156]. Още един препис се пази в Хилендарския манастир в сборник № 381 от XVI в.[157]

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОТ ЕПОХАТА НА ВИЗАНТИЙСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

Голямо значение за старобългарската литература имат и двете жития на Климент Охридски[158], писани от охридските архиепископи Теофилакт (1094—1107) и Хоматиан (1216—1234). Предполага се, че охридските архиепископи съставят тези жития въз основа на изгубено старобългарско житие, написано вероятно след смъртта на Климент Охридски от някой негов ученик[159]. В Атон се съхраняват преписи на тези творби. Неизвестен досега пълен препис на Пространното житие се пази във Ватопедския манастир (ръкопис № 1134, сборник от XIV—XV в.)[160]. Същият сборник съдържа препис от Климентовата служба, творба на споменатите охридски архиепископи[161]. Фрагменти от това житие се пазят в ръкопис № 4502/382 от XV в.[162] в манастира Ивирон и в ръкописи № 3808/274 и № 3814/280[163] от манастира „Св. Дионисий". От краткото житие имаме два атонски преписа. Единият от тях се съхранява в манастира „Св. Пантелеймон" в ръкопис № 201 от по-късно време[164], а другият — в Протата, в ръкопис №40/55 от 1485 г.[165] През XIII в. краткото житие е преведено на старобългарски език и препис от този превод се съхранява в ръкопис № 47, открит от Й. Иванов[166] в Зографския манастир.

АТОН И ВТОРАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА (XII—XIV В.)

1. ГРАМОТИ, ИЗДАВАНИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ НА АТОНСКИТЕ МАНАСТИРИ, И ГРАМОТИ, СЪХРАНЕНИ В АТОН

По време на Втората българска държава атонските манастири получават щедри дарения от българските владетели. Свидетелство за това са грамотите, издадени от българските царе на атонските манастири[167]. Цар Иван Асен II (1218—1241) посещава Света гора през април 1230 г. и щедро дарява манастира Ватопед. Известната Ватопедска грамота свидетелствува, че той му подарява серското село Семалто[168]. Според сведенията на Патриарх Евтимий Иван Асен издава още две грамоти: на Протата и на Великата лавра[169]. Според Ив. Дуйчев съществува още една грамота, издадена на манастира Ивер. С нея се потвърждават неговите права над манастира „Св. Богородица Умиление" (Ἐλεοῦσα) в областта на град Струмица[170]. От Иван Александър е известната Зографска грамота, издадена през 1342 г. със съгласието на Йоан Палеолог (1341—1391), за владеенето на селото Хантак на Долна Струма (тогава в пределите на Византия). И сега тя се пази в Зограф[171]. Други сведения се съдържат в т. нар. сводни грамоти, които са написани през XVI в. Те съдържат данни за загубени или унищожени ръкописи. Една от тях е т. нар. Зографска сводна грамота[172]. Тя е компилация от предания, извадки от грамоти и грамоти, засягащи миналото на Зограф — от неговото основаване до идването на турците. Тя съдържа стари грамоти, издадени в полза на манастира вероятно от царете Лъв Мъдри (869—912), Иван Асен II (1331—1335) и Стефан Душан (1331—1355). Те са унищожени от Стефан Душан и затова според преданията е съставена и сводната грамота. Тук се споменава и 919 г. като година на основаване на българската обител Зограф от трима братя българи от Охрид. От нея могат да се използуват някои исторически данни, но тя не може да се смята за напълно автентичен извор поради недостоверността на някои факти в нея. Подобна на тази грамота е *Калимановата грамота (подправена), която се пази в Зографския* манастир[173]. Пръв я издава В. Априлов, който смята грамотата за истинска[174], но Константин Иречек я обявява за късна компилация от XVI в.[175] Възможно е да е използувана стара грамота на Иван Асен II, на Калиман или на друг владетел. От езика, на който е писана, се вижда, че е от по-късно време. Написана е от зографски монаси, за да запазят своите владения. В атонските манастири се пазят и други български грамоти. В Хилендарския манастир се съхранява Мрачката грамота[176] на цар Иван Александър, Віргинската грамота[177] на цар Константин Асен, а в Зограф е Витошката грамота[178] на цар Иван Шишман. Тези грамоти благоприятствуват за увеличаването на българското монашество на Атон и за развоя на средновековната българска книжнина.

2. АТОН И ТЪРНОВСКИЯТ АГИОГРАФСКО-ХИМНОГРАФСКИ И ЛЕТОПИСЕН ЦИКЪЛ ОТ XIII В.

Възобновяването на българската държава в края на XII в. създава благоприятни условия за развитието на книжовността. Избирането на Търново за столица на държавата обуславя израстването му като основно средище на книжовния живот. Голяма роля в това отношение изиграва възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г. начело с патриарх Йоаким I, атонски възпитаник[179].

По това време се развива песенно-поетичен цикъл, който с право може да се нарече Търновски химнографски цикъл от XIII в.[180] Той включва службите, писани или редактирани в Търново и посветени на светците, чиито мощи се намират в столичния град и са почитани като закрилници[181]: търновската редакция на Службата на Иван Рилски с най-ранен препис в Драгановия миней от XIII в.[182], Службата на Михаил Воин с най-ранен препис също в Драгановия миней[183], превод-преработка на българска почва на

Службата на Петка Епиватска, новооткрития препис на Службата на Филотея Темнишка[184].

В пряка връзка с Търновския химнографски цикъл от XIII в. се намират редица произведения на агиографския и летописния жанр, които образуват Търновския агиографски цикъл от XIII в. и Търновския летописен цикъл от XIII в. В тези два цикъла най-ярко е реализирана водещата патриотична тенденция в литературата от XIII в.[185] Заслуга за съхраняването на тези литературни цикли имат и атонските книжовни центрове.

Драгановият миней е пръв опит в Славянското средновековие да се създаде национален празничен миней. Така Добрияновият миней и миней № 6 от сбирката на Григорович се свързват с Драгановия миней. Тези паметници са създадени на Атон. Драгановият миней се пази в Зографския манастир под № 55[186], а Добрияновият, изнесен от В. Григорович, се съхранява в Одеса под № 263.

На Атон не само се преписват старобългарски литературни произведения. Тук се създават и нови творби. В края на XIII в. е написан разказът за зографските мъченици[187]. В него е описана жестокостта на латините, поискали насила да наложат провъзгласената от император Михаил Палеолог и от папата уния между Източната и Западната църква. Зографското братство се съпротивлява най-ревностно срещу нея и голяма част от него загива мъченически. Това събитие е описано на гръцки език и се съхранява в един ръкопис в Протата[188]. Среднобългарският препис се пази в ръкопис от XVI в., изнесен от В. Григорович[189].

3. ИСИХАЗМЪТ В БЪЛГАРИЯ И СВЕТА ГОРА

През XIV в. старобългарският език и литература намират своето достойно място в книжовния живот на атонските обители. Причината за това е дългогодишният мир между българските царе и Византия, който създава добри условия за българо-византийско книжовно сътрудничество във и извън Атон. На всички е позната ролята на Атон за развитието на философско-мистичното учение, оказало голямо влияние в литературата — исихазма. Негов основател е един от големите византийски писатели от XIV в. Григорий Синаит, който е заобиколен от многобройни последователи и ученици, между които има и много българи[190].

В България исихазмът се разпространява от Теодосий Търновски, Ромил Видински, Киприан (бъдещия московски митрополит), преводача на Псевдо-Дионисий Ареопагит, българския патриарх Евтимий Търновски, Григорий Цамблак. По времето на царуването на Иван-Александър (1331—1371) и Иван Шишман (1371—1393) исихазмът е покровителствуван от владетелите и играе важна роля в организирането на духовния живот[191]. Подготвени в най-добрите манастирски школи на Атон, Парория и Търново, българските исихасти развиват огромна книжовна дейност. Те смятат словото за съществен израз на съдържанието — същността на даденото понятие, и затова обръщат внимание на езиковия израз и на точността на превода. Търновската книжовна школа, оглавена от Евтимий Търновски, обогатява българската литература с нови редакции и преводи на т. нар. високи средновековни жанрове — богослужебни, химнични и житийно-панегирични, аскетични, догматични творби, а така също и с оригинални творби, в които идеите на исихазма намират пряко или косвено отражение.

Според цариградския патриарх Калист основоположник на исихазма в България е Теодосий Търновски, който посещава Атон с ученика си Роман с цел да събере слова, отнасящи се до практиката и теорията на исихазма[192].

От една приписка-писмо, написано в едно евангелие и изпратено от патриарх Теодосий на зографското братство, научаваме, че Теодосий е бил монах в тази обител[193].

4. ПРЕДТЕЧИ НА ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

През XIII и XIV в. Атон попада под опустошителните набези на кръстоносците и каталаните. Единствено Великата лавра поради своята отдалеченост остава незасегната от техните набези. Това обяснява нейния духовен и културен разцвет през XIV в. Оттук минават основоположникът на исихазма Григорий Синаит, неговите ученици, съмишленици и последователи: Григорий Палама, патриарх Калист, патриарх Филотей Кокин (поел за известно време ръководството на Великата лавра), Никифор Италиот, Теолипт Филаделфийски и Илия Сельот[194]. Българското присъствие в манастира също е голямо. Известно е, че с Великата лавра са свързани българи като стареца Йоан, йеромонах Методий, стареца Йосиф, монах Григорий, търновския патриарх Евтимий, Киприан, Григорий Цамблак[195]. За това благоприятствува и идването на власт на цар Иван Александър — покровител на книжнината и щедър дарител на атонските обители. При неговото царуване старобългарската литература преживява разцвет и с право това време се нарича втори „златен век"[196]. В същия период според сведенията на йеромонах Методий във Великата лавра работи ревностно старецът Йоан. Той полага началото на редактирането и на новото превеждане на аскетически и богослужебни книги — Тетраевангелие, Праксапостол, Служебник, Типик, Псалтир, Богородичник, Миней, Лествица, словата на Исак Сирин, словата на Авва Доротей, Патерик и др.[197]

Ученикът на стареца Йоан, йеромонах Методий, с възторг и признателност говори за своя учител, сравнявайки го с бележитите християнски творци Йоан Дамаскин, Йосиф Песнописец, Теофан Начертани, Козма Маюмски и Стефан Саваит. Ръкописът, в който се намира приписката за стареца Йоан, днес се съхранява в синайския манастир „Св. Екатерина" под № 19[198]. През 1977 г. българският изследовател Г. Попов откри в един ръкопис от същия манастир — постния триод № 23 — една приписка на зографския монах Гавриил, в която се дават сведения за книжовната дейност на стареца Йосиф във Великата лавра, и по-точно за превода на Триода[199]. Руският изследовател Порфирий Успенски изнася от йерусалимския манастир „Св. Сава Освещени" фрагмент от славянски препис-превод на ръкопис със слова на Исак Сирин с приписка. В нея е отбелязано името на преписвача монах Гавриил, мястото на преписването (манастирът Великата лавра) и годината, в която е написан (1389)[200]. Всичко това свидетелствува за оживена преводаческа работа и усилена преписваческа книжовна дейност на български книжовници монаси във Великата лавра през XIV в. Й. Иванов с право смята тези скромни и трудолюбиви монаси от Великата лавра за „предтечи" на Търновската книжовна школа[201].

Общоизвестна е ролята на Атон, предимно на Великата лавра и Зограф, за оформянето и развитието на Евтимий Търновски като книжовник. През време на своето пребиваване в Света гора той е имал възможност да се запознае основно с школата на стареца Йоан, което след това му помага да изгради принципите на своята реформа в Търново[202].

5. АТОН И СЪХРАНЯВАНЕТО НА ТВОРБИ НА КНИЖОВНИЦИ ОТ ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

Част от творбите си Патриарх Евтимий вероятно пише на Атон. В Зографския манастир той създава т. нар. Евтимиев служебник (пергаментен свитък от XIV в., съдържащ Евтимиевия превод на литургията на Йоан Златоуст). Не само в служебника, но и в други атонски сборници също се намират ярки следи от Евтимиевото перо. В атонските библиотеки се съхраняват следните преписи на Евтимиеви произведения:

а) Житие на Иларион Мъгленски — препис в Зографския сборник № 103 от Зографския манастир. Паметникът е от втората половина на XIV в. Според Й. Иванов има вероятност този ръкопис да е написан от самия Евтимий или от близък негов ученик[203]. В Хилендарския манастир в ръкопис № 496 от XV в. се съдържа препис от същото житие[204].

б) Житие на Иван Рилски — най-старинният препис от него се намира в същия Зографски сборник № 103[205]. В Хилендарския манастир се съхраняват 5 преписа в следните ръкописи: № 496 (1430), № 291 (XIX в.), № 461 (XV в.), № 482 (1536), № 798 (1769)[206]. В същия манастир в ръкописите № 153 (XV в.), № 424 (1430), № 423 (1430—1440), № 427 (XV в.), № 437 (1664) се съхранява първото проложно житие на светеца, възникнало през XIV в.[207]

в) Житие на Петка Търновска — намира се в същия Зографски сборник №103 (XIV в.)[208] и в два преписа в Хилендарския манастир заедно със Слово за пренасяне на мощите на Петка Търновска в Търново: № 440 (1624), Панегирик № 496 (1430).

г) Послание до Киприан[209] — намира се в два преписа от следните Хилендарски ръкописи: № 477 — сборник от 1440 г., и № 673. Тази творба се споменава и в един препис от манастира „Св. Павел". За съжаление днес той липсва.

д) Похвално слово за Константин и Елена[210] — среща се също в два Хилендарски ръкописа: № 455 — сборник от XIV в., и № 478 — сборник от XV в.

е) Служба на Иван Рилски — има преписи в Хилендарските ръкописи № 291 (XIX в.), № 481 — сборник от средата на XVI в., и № 798 (1769); в споменатия вече неколкократно Драганов миней се пази предевтимиевата търновска редакция на Службата[211].

ж) Служба на Петка Търновска — намира се в Хилендарските ръкописи № 148 за юли—август от XIV в., № 150 — Празничен миней от XV—XVI в., № 151 — Празничен миней от първата половина на XV в., № 232 — Празничен миней от втората половина на XVI в., № 461 — сборник от XV в., както и в един неизвестен препис от Великата лавра (ръкопис Z—55 — Служебен миней за месеците септември—октомври от XV в.[212]). Също в гореспоменатия Драганов миней се пази най-ранният препис на първичната предевтимиева търновска редакция на творбата[213].

з) Служба за царица Теофана[214] се намира в един препис от Хилендарския манастир, ръкопис № 461 по описа на Д. Богданович.

По времето на Патриарх Евтимий в Света гора развиват книжовно-преводаческа и литературно-творческа дейност българските книжовници Исай Серски и химнописецът Ефрем. Първият живее в Света гора в средата на XIV в.[215] и е известен като преводач на съчиненията на Псевдо-Дионисий Ареопагит. Самият той изтъква, че се е заловил да превежда от гръцки на **нашъ словѣнскы ѧзыкъ** по настояването на Серския митрополит Теодосий[216]. Авторът съобщава, че започнал превода, „когато в Атон църквите цъфтят като райска градина“, а го завършва, когато турците нахлуват в Македония (1371)[217].

Вероятно по същото време химнописецът Ефрем работи в Хилендарския манастир. Около неговата личност възникват спорове — дали той е нов, неизвестен на науката книжовник (както твърди Предраг Матеич в своята докторска дисертация)[218], или това е сръбският патриарх Ефрем (мнение, поддържано от Д. Богданович)[219].

Творбите на химнописеца се съхраняват в хилендарски сборник № 342 и са:

1. Молебен канон към Богородица;
2. Молебен канон към Исус Христос;
3. Молебен канон за царя;
4. Стихири без акростих;
5. Богородични стихири с акростих;
6. Богородични стихири.

Ученикът на Теодосий Търновски и съратник на Патриарх Евтимий митрополит Киприан[220] прекарва част от живота си на Атон, където в продължение на 10 години е в досег с византийската култура и с исихазма. В кои от атонските манастири е живял, е трудно да се определи със сигурност. Съществуват предположения, че е пребивавал в манастира „Св. Павел“ и във Великата лавра по времето на цариградския патриарх Филотей Кокин. Запазено е посланието на Патриарх Евтимий, изпратено до Киприан в отговор на негови въпроси по някои проблеми на монашеския живот[221]. Известно е културното му и книжовно сътрудничество във Великата лавра с патриарх Филотей. По-късно това сътрудничество продължава в Цариград, когато Филотей вече е глава на Цариградската патриаршия. Плод на това културно, духовно и книжовно сътрудничество е отиването на Киприан в Русия, където по-късно той поема ръководството на Руската църква. Добре личат следите на атонското възпитание в личността на Киприан — последовател на исихазма и разпространител на търновските книжовни традиции[222].

За големия разцвет на българската книга през XIV в. съдейства и цар Иван Александър. Най-ценните ръкописи от това време, стигнали до нас, са написани в негова чест и съдържат важни исторически сведения за него. Тези ръкописи са свързани с атонските манастири „Св. Павел“ и Хилендар[223]:

1. Иван Александровото евангелие е открито от английския пътешественик лорд Кързън (1837) в манастира „Св. Павел“[224]. Сега се съхранява в Британския музей в Лондон.
2. Томичовият псалтир е открит от сръбския изследовател Томич в манастира „Св. Павел“ и сега е в Държавния исторически музей в Москва[225].
3. Лаврентиевият сборник е изнесен също от манастира „Св. Павел“ от Арсений Суханов през 1665 г.[226] в Русия и сега се намира в Държавната публична библиотека „Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград.

По нареждане на цар Иван Александър през 1337—1340 г. неизвестен книжовник превежда от гръцки на български език стихотворната хроника от XII в. на византийския летописец Константин Манасий. За съжаление оригиналният превод не е запазен[227]. Един от преписите на хрониката, направен от поп Филип (1345) по нареждане на цар Иван Александър, дълги години е пазен в Хилендарския манастир (до идването на А. Суханов в 1655 г., който го пренася в Москва)[228]. В Хилендарския манастир (ръкопис № 434) се пази още един препис от тази творба.

Една от най-ярките фигури измежду Евтимиевите ученици е Григорий Цамблак[229]. Роднина на Киприан, Цамблак посещава Атон, където продължава образованието си. След това остава на служба при цариградския патриарх, който го изпраща по-късно в Молдова, за да следи живота на тамошната църква. След Молдова Григорий Цамблак продължава да разпространява евтимиевските книжовни традиции в Сърбия. По-късно заминава за Русия и става киевски митрополит. Преписи от творбите на този бележит писател на Късното българско средновековие се съхраняват в атонските книгохранилища, по-точно в Хилендарския манастир, в следните ръкописи[230]:

1. Житие на Стефан Дечански[231] — в ръкопис № 479 от XV—XVI в. и в сборник № 486 от 1542 г.

2. Служба на светеца (Стефан Дечански)[232]. От тази творба също се съхраняват два преписа в Хилендарския манастир — в ръкопис № 249 (Празничен миней от XVI в.), и в ръкопис № 479 от XV—XVI в.

През XIV в. в Света гора живее българският духовник Козма Зографски[233], който става известен като отшелник и исихаст. При него ходят атонски монаси от всички народности, които го почитат като наставник в духовния им живот. В атонските манастири се съхраняват преписи от неговото житие. Един от тях се намира в ръкопис № 478 от XVII в. от манастира „Св. Пантелеймон“ и е споменат от Ив. Дуйчев[234]. В манастира Великата лавра в ръкопис № I 58 и К 133 са съхранени два неизвестни досега преписа, които не са изследвани[235].

АТОН И СТАРОБЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ СЛЕД ПАДАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПОД ТУРСКО ИГО

Смята се, че главният разпространител на Евтимиевите книжовни традиции в Сърбия е Константин Костенечки[236]. Негова заслуга е провеждането на важна езикова реформа, довела до разцвета на сръбската книжнина. Той посещава Атон при пътуването си до светите места. В атонските обители са запазени преписи от негови творби: в ръкописите от Хилендарския манастир № 463 (сборник от XV—XVI в.) и № 481 (от XVI в.) се намират преписи от съчинението „Словеса в кратце“[237].

1. АТОН И РИЛСКИЯТ МАНАСТИР ПРЕЗ XV—XVI В.

Рилският манастир, който става книжовен център през XV—XVI в., развива голяма книжовна и просветна дейност. Неговите духовни и културни връзки със Света гора са постоянни. От 1466 г. е засвидетелствувано чрез „договор“ сътрудничеството между Рилския манастир и атонския руски манастир „Св. Пантелеймон“[238]. През 1536 г. в Рилския манастир по поръка на игумена Иларион е съставен сборник с жития, който е подарен на светогорския манастир Ксенофонт[239]. Подобна атмосфера на духовно и културно сътрудничество съществува между Рилската обител и останалите атонски манастири. От творбите на рилския книжовник Владислав Граматик от XV в. в Хилендар е запазен разказът за пренасяне на мощите на Иван Рилски в ръкопис № 482 от 1536 г. и в ръкопис № 798 от 1769 г.

2. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО НА СОФИЙСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА В АТОН

През XVI в. софийският художник иконописец и книжовник Пимен Зографски свързва живота си със Зографския манастир на Атон. През тежките години на ислямското нашествие той поддържа българския народностен дух в Софийска област. Неговото житие се съхранява в Зографския манастир. П. Динеков през 1954 г. за първи път обнародва оригиналния текст[240].

Творби на софийския книжовник поп Пейо се съхраняват в Хилендарския манастир в следните ръкописи:

а) Мъчение и страдание на Георги Нови Софийски[241] — ръкопис № 479 от последната четвърт на XVI в., № 663 и № 715 от XIX в. и № 799 от 1769 г.

б) Служба за мъченика Георги Нови Софийски се съдържа в гореспоменатите хилендарски ръкописи № 479 и № 663; намира се още и в № 799 от 1769 г. и № 796 от 1913 г.[242]

НОВИ МАТЕРИАЛИ

За първи път посетих Света гора през януари 1973 г. Още при посещението на библиотеката на Иверския манастир тогавашният проигумен и библиотекар Калиник посочи купчина ръкописи, които нарече славянски, без да спомене нищо повече. Когато проявих по-голям интерес, той отговори, че не са описани. Това бе една от причините, които породиха у мене интерес към славянските ръкописи и към славистиката въобще.

През януари 1982 г. след тримесечна специализация в България имах възможността отново да посетя Атон с изследователска цел. Започнах от най-старшия в атонската йерархия манастир — Великата лавра[243].

Библиотеката на Великата лавра е една от най-богатите манастирски библиотеки в света. Нейното богатство се дължи на многостранната книжовна дейност на монасите през вековете и на щедрите дарения на многобройните ктитори преди всичко от славянските страни и Византия[244]. Броят на славянските ръкописи (според сведенията на библиотекаря йеродякон Никодим) е 80. По сведения на старейшините[245] съществуват две стаи с неописани старопечатни книги на славянски, част от които всъщност са славянски ръкописи. Предполагам, че броят на славянските ръкописи от Великата лавра надминава цифрата 100. Съществува един кратък каталог, съставен от бившия библиотекар, стареца Пантелеймон[246], който съобщава за около 50 ръкописа, които обаче са описани с неточности относно съдържанието и датировката.

Прегледах ръкопис № Z—53 — Служебен миней за месец февруари от средата на XIV в.[247] Подробно палеографско и езиково описание на паметника е поместено в следващата глава. Освен това имах възможност да работя и с ръкопис Z—55. Той[248] съдържа 251 листа с размер 285/200 мм, текстово поле 235/200 мм. Подвързия — дебели дъски с кожа. Хартията е разнородна. Водни знаци: ножица № 3664 у Briquet от 1446 г.[249]; ловджийски рог № 7682 у Briquet от 1413 г.; трихълмие № 3644 у Briquet от 1409—1426 г. Писмо: ръкописът е писан от две или три ръце с дребен, неправилен полуустав с някои полукурсивни елементи по 28—33 реда на страница. Правопис — безюсов, двуеров, с рядка употреба на големия ер, неиздържан ресавски. Смесване на ы с н; редовно смесване на є с ѣ; ѕ се употребява само за обозначаване на цифри. Йотацията при є и а (ѥ, ꙗ) се среща редовно и последователно, но се открива известна колебливост. Срещат се форми вса, твоа, всакь, но и твоꙗ. След р няма йотация — зарє озарасин. След епентетично л има йотация — землꙗ. Удвояването на гласните ы, н в края на думите не е редовно, но е широко разпространено в текста. Няма удвояване на краесловния ь в падежни форми — типично сръбска езикова черта. Има замяна на еровете и паерчик, който се употребява за изпуснат ер. Украса — примитивно изработени заставки от геометричен и геометрично-растителен тип и малки неовизантийски червени инициали от геометричен и геометрично-растителен тип. Съдържание: Служебен миней за септември—октомври. Ръкописът съдържа два преписа от служби на южнославянски светци — Службата на Петка Търновска и на Арсений Сръбски[250]. Съставителят на минея е поместил Службата на Петка Търновска в края на септември с дата 14 октомври и на Арсений Сръбски с дата 28 октомври в края на ръкописа. Съставът на минея е по йерусалимския типик. Службата на Петка Търновска е написана според редакцията, възникнала в Сърбия наскоро след 1396 г., когато мощите на светицата са били пренесени в Белград[251]. Ясно и недвусмислено свидетелство за това са онези пасажи, в които тя е възпята като богатство, помощница и украшение на сръбската земя. При сравнението на тази служба със службата от Празничен миней на Божидар Вукович се оказва, че в новия препис има различия между вечернята (три стиховни стихири и един кръстобогородичен) и утренната (три богородични и седалните). Службата на Арсений Сръбски е един нов препис на класическата Даниилова служба. Целият й състав съвпада с другите преписи: на л. 251 в Србляк[252]. Ръкописът съдържа две ценни приписки: на л. 251 в края на ръкописа и на Службата на Арсений Сръбски с червено мастило е написано името на преписвача поп Милош: грѣшни попь милошъ ѡц҃и и браће сїне чтете исправлающе и блвите. а не кльните понеже не писа добрь маисто. нь азь ра не потреби и блвите. а ва бь помаћ вица пиꙗ:

На л. 139[б] в лявото поле до отпустителния тропар за свещеномъченик Йеротей се намира следната приписка: сїю не пише изво лаврскы нь иписа ю ѡ стїхерара.

През месец август 1982 г. имах възможността да продължа работата си по славянските ръкописи във Великата лавра[253]. Тогава работих със следните ръкописи:

1. Ръкопис Z—31. Четвероевангелие от XIV в. Съдържа 246 пергаментни листа с размер 210/150 мм. Писмо — уставно. Правопис: безюсов, едноеров, рашки тип. Съдържание: текстът на четирите евангелия с предисловията на Теофилакт Охридски. Украсено е със заставки от геометричноплетеничен тип и с неовизантийски инициали. На л. 13[б] се намира приписка, която свидетелствува, че тетраевангелието е собственост на килията „Св. Антоний" и че неин автор е йеромонах Гавриил: сы тетраеѵль. стго оц҃а нашего андѡнїа великаго. аще кто покꙋсит се възети его ѿ цркве стго антѡнїа. да ѥ прокле ѡ ба и прѣчтїе бце. и прпобна оца андѡнїа. великаго. и всѣ стыи. и ѿ мене грѣшна гаврїила їеромона. амн.

На същия лист и под тази приписка следва друга на гръцки език, в която също е казано, че тази книга е от килията „Св. Антоний": Βιβλίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου.

2. Ръкопис Z—42 — Антологий (Цветослов). Съдържа кратки песнопения и служби за цялата година; 246 пергаментни листа от края на XIII в. и началото на XIV в. Писмо: дребен устав по 28 реда на страница. Право-

писът е безюсов, двуеров, атонски. Украсата се състои от полихромни заставки с разработен палметен мотив, с малки неовизантийски инициали. Ръкописът на л. 133—134^{б} съдържа кратка служба на Петър Атонски, а на л. 146—148^{б} се намира цялата служба на Атанасий Атонски. Петър Атонски е първият отшелник на Атон. Неговата гръцка служба е написана от Йосиф Песнописец през IX в. Единственият препис от нея се съхранява в ръкопис Gr. 345 в Парижката национална библиотека[254]. Славянският препис на службата е много интересен, защото е един от най-ранните познати славянски преписи. За разлика от другите служби, които са кратки, Службата на Атанасий Атонски в този ръкопис е преписана изцяло. Това е доказателство за почитането на атонския светец от славянските монаси. В една приписка на гръцки език в края на този ръкопис се съобщава, че тази книга е на килията „Св. Антоний" от Керася: Βιβλίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ ἐν Κερασέα. Почеркът ѝ е еднакъв с този от приписката в ръкопис Z — 31. С помощта на тази приписка се открива една килия, която през XIV—XV в. притежава старобългарско книжовно наследство.

3. Ръкопис Z—52 е сборник с панегирични слова (Панегирик). Съдържа 245 хартиени листа с размер 280/200 мм. Водните знаци свидетелствуват, че ръкописът е от края на XIV в. Писмо: правилен полуустав от т. нар. светогорски тип. Пишат двама, твърде различни по школовка преписвачи. Правопис: безюсов, двуеров — атонски, с по-широка употреба на ятовата гласна несъмнено под влияние на българския протограф на ръкописа. Съдържание: първите четири и последните шест листа са минеен химничен текст (те вероятно са били поставени при подвързването на ръкописа). Останалата част включва празнични слова от допълнителни три слова: за Благовещение, за Възкресението на Лазар и за Цветница. На л. 222—239^{б} се намира пространното житие на Петър Атонски. Първото кратко житие на Петър Атонски е написано от Николай Синаит през IX в.[255] Въз основа на него Григорий Палама написва обширното житие (вероятно на Атон) към средата на XIV в.[256] На л. 5^{б} и 221^{б} има две еднакви приписки, написани от един и същи автор — йеромонах Гавриил. Трябва да се спомене, че тези приписки също свидетелствуват, че неизвестната досега килия „Св. Антоний" е славянски културен и духовен център. За личността на йеромонах Гавриил (живял през XV в.) може да се съди от приписките и от написаната от него част от Панегирика. Воден от тези сведения за наличието на килия „Св. Антоний", аз се заинтересувах за местонахождението ѝ. През август 1983 г.[257], когато отново бях на Атон, се насочих към местността „Керася". Тя се намира на два часа и половина път от атонския връх. Когато попитах за килията „Св. Антоний", бе ми посочен пътят за Кавсокаливия. След 20 минути стигнах до килията, където намерих един възрастен монах на име Антоний, който живееше там. Имах възможност да разгледам килията и предположенията ми за връзката ѝ с българската книжовна традиция се оказаха верни. В църквата се намират иконостас и ценни произведения на изкуството. Най-характерното от тях е една икона на св. Антоний. На нея светецът е изобразен седящ на трон, с монашеска схима. Над него е изографисана „Св. Богородица — Ширшая небес". От горната ѝ лява и дясна страна са образите на двама ангели. Около изображението на св. Антоний са изографисани осем сцени от житието му — от раждането до смъртта. В долния край на иконата стои интересен надпис, указващ имената на майстора и дарителя. За съжаление обаче нищо не може да се прочете. След реставрация се надявам да го разчета. Заслужава да се отбележи, че иконата на св. Антоний е интересно произведение на православното изкуство. Под всяка отделна сцена се намират надписи с юсово писмо, нещо, което

дава възможност да се изкаже предположението, че е рисувана от български майстор. От дясната страна, до изображението на Исус Христос е поставена друга подобна икона — копие на споменатата, от по-късно време с гръцки надписи. Интерес представляват и останалите гръцки икони, изписани в строг византийски стил. Между тях има надписи с гръцки и славянски букви. Поинтересувах се дали няма ръкописи и старецът с готовност ми показа един хартиен ръкопис. По съдържание това бе праксапостол — 269 листа с размери 210/130 мм. Според водните знаци може да се датира от края на XIV в. Правописът е юсов, двуеров — търновски. Характерни са заставките от неовизантийски и геометрично-растителен тип. Писмото и украсата показват търновския произход на ръкописа. На л. 269б има следните приписки: сы стыи апль. стго ѡца ншег антѡнїа великаго. аще кто покѹсит се възети его ѿ цркве. стго антѡнїа. таковїи да ѥ прокле ѿ ба. и прчтїе бце. и стго антѡнїа. и всѣ стыи и ме грѣшна гаврїила. ієромона. амн. Βιβλίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ ἐν Κερασέα. Приписката съвпада по съдържание и почерк с останалите приписки на йеромонах Гавриил от гореспоменатите ръкописи от Великата лавра (Z—31, Z—42). Под нея се намира същата по съдържание приписка, но на гръцки език, която също споменава, че книгата е на килията „Св. Антоний“ от Керася. По почерк и съдържание съвпада с тази от ръкописа Z — 42. Всичко това ме насочи към извода, че през XIV в. килията е под непосредственото влияние на българската преводаческа школа на Атон. На първо място, съдържанието на панегирика се покрива със съдържанието на редица търновски ръкописи от това време. Освен това самото местонахождение на килията говори за връзката ѝ с атонския исихазъм. Тя се намира до скита Кавсокаливия[258], както вече бе споменато, а там е живял известният исихаст Максим Кавсокаливит[259], съвременник и познат на Григорий Синаит. Самият Григорий Синаит е живял като подвижник около Великата лавра. На трето място, от посочените преписи на Службата на Петър Атонски (кратка редакция), обширното му житие и пълния препис на Службата на Атанасий Атонски личи, че те са почитани много от славянските монаси. Освен показания ми ръкопис в килията се пази и една старопечатна славянска богослужебна книга. Това говори, че там е имало славянски монаси и в по-късно време. Книжовният и културен живот на тази килия през XIV—XV в. дава основание тя да се смята за един от центровете на византийско-българското общуване[260].

Освен славянските сбирки, които не са описани, в Атон се крият изненади и в гръцките сбирки, които също не са изследвани добре. Доказателство за това са следните открития:

Във Ватопедския манастир се намира ръкопис № 1134 от края на XIV в. Този ръкопис е ценен с това, че съдържа преписи от Пространното житие на Климент Охридски и неговата гръцка служба[261]. Преписът на Житието е вторият пълен препис на тази творба. Въпреки че е споменат в каталога на С. Евстратиадис[262], досега не е достатъчно известен и не е изследван. Същото важи и за гръцката служба. И двата преписа ще бъдат подробно изследвани в отделни глави на този труд.

В ръкопис № 717 от 1869 г., намиращ се в същия манастир, има едно късно гръцко житие за солунските братя Кирил и Методий[263]. Това житие е известно на науката, но за жалост не е изследвано[264]. То представлява новогръцки превод от 1869 г. на руското юбилейно издание по повод 1000-годишнината от създаването на славянската писменост, публикувано от Д. Ширяев[265] през 1864 г. Издателят сочи, че е използувал четиминеен текст за 14 февруари и за 11 май, но от направената сверка се установи, че това е една късноруска редакция, направена от самия Ширяев с патриотична насоченост. Това ясно личи от израза: „Знаменательно, что начало славянской грамотности и письменности совпадает со временем основания русского государства." В описа на гръцките ръкописи от този манастир С. Евстратиадис споменава, че този гръцки ръкопис е превод от славянски. Според него в ръкопис № 717 е поместено Житието на Кирил и Методий на л. 159—220. Това не отговаря на истината, защото само седем листа съдържат житието, а останалата част съдържа друго съчинение. Такава грешка са допуснали и всички, които са се доверили на това погрешно сведение на Евстратиадис[266]. Относно личността на преводача — проигумена Филарет Ватопедски — не сме събрали достатъчно сведения, но едно се знае с положителност — той е бил много начетен книжовник, владеещ отлично гръцки и руски език. В библиотеката на скита Кавсокаливия се намира ръкопис № 55, принадлежащ на неговото перо[267], който предлага новогръцки превод на книгата на епископ Порфирий Успенски „Афонские книжники" (Чтения в Московском Обществе любителей духовного просвещения. СПб., 1863—1909; Сергиев посад, 1910—1916). Ръкопис № 717 от Ватопед е интересен и с това, че дава сведения за почитта и чествуването на паметта на солунските братя Кирил и Методий по онова време. За да се придобие по-точна представа за преводаческото майсторство на Филарет Ватопедски, прилагам тропара на Кирил и Методий на руски и новогръцки език.

Тропар

Яко апостоловъ единоравнїи и словенскихъ странъ оучителие, Кирилле и Меѳодие богомудрїи, Владыку всехъ молите, вся языки словенскїя оутвердити в православїи и единомислїи, оумирити мїр, и спасти души наши.

Кондак

Священную двоицу просветителей нашихъ почтимъ, божественных писанїй преложенїемъ, источникъ богопознания намъ источившихъ, изъ негоже даже до днесь неоскудно почерпающе, оублажаемъ васъ, Кирилле и Меѳодие, престолу вышняго предстоящихъ и тепле молящихся о душахъ нашихъ.

Τροπάριον τῶν ἁγίων, ἦχος δ′

Ὡς τῶν ἀποστόλων ὁμότροποι καὶ τῶν Σλάβων διδάσκαλοι, Κύριλλε καὶ Μεθόδιε Θεόφρονες, τῷ Δεσπότῃ τῶν ὅλων πρεσβεύσατε, ἅπαντα τὰ τῶν Σλάβων φῦλα στερεῶσαι ἐν ὀρθοδοξίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ εἰρηνεῦσαι τὸν κόσμον, καὶ σῶσαι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Κοντάκιον, ἦχος β′. αὐτόμελον

Τὴν ἱερὰν ξυνωρίδα τοὺς φωστῆρας ἡμῶν τιμήσωμεν, τῇ τῶν θείων Γραφῶν μεταθέσει, πηγὴν τῆς θεογνωσίας ἡμῶν ἐκβλήσαντας, ἐξ ἧς μέχρι σήμερον ἀφθόνως ἀντλοῦντες, μακαρίζομεν ὑμᾶς, Κύριλλε καὶ Μεθόδιε, τῷ θρόνῳ τοῦ ὑψίστατου παρεστῶντας καὶ θερμῶς πρεσβεύοντας ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

В гръцката сбирка на библиотеката на Великата лавра в ръкописите I-58 и Л-133[268] са запазени и два неизвестни досега преписа от гръцкото житие на българския духовник и книжовник Козма Зографски. Преписите са ценни с това, че дават възможност за едно по-подробно и критично издание на тази творба.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От многобройните преписи на творби от старобългарската литература, които са свързани с Атон, може да се заключи, че атонските манастири са запазили в библиотеките си голям брой, възникнали в Плиска, Преслав и Охрид, старобългарски творби. Това показва, че още в зората на българската култура Атон е намерил своето място на крепител на старобългарската книжнина и е един от най-дейните ранни разпространители на кирило-методиевски книжовни традиции. През византийското владичество книжовните контакти между Атон и България не прекъсват. За това свидетелствуват възникналите през този период старобългарски ръкописи в Света гора. През периода на Втората българска държава пътищата за сътрудничество между новата столица Търново и Атон са широко отворени. Това се потвърждава от грамотите, издадени от българските царе за атонските манастири. Самият факт, че патриарх Йоаким е атонски възпитаник, красноречиво говори за духовните и културните връзки между Атон и Търновската книжовна школа. Фактът, че сборници (възникнали в Търново преди Патриарх Евтимий), характерни с патриотичния си дух, са съхранявани (вероятно и преписвани) в Света гора, също потвърждава органичната връзка на Атон със старобългарската литература. Такива ръкописи са Добрияновият миней, Драгановият миней и др.

Най-активното сътрудничество между Света гора и България се развива през периода на разцвета на исихазма. Имена като Ромил Видински, Патриарх Евтимий, Теодосий Търновски са неразривно свързани с атонските подвижници Григорий Синаит, патриарх Калист, патриарх Филотей и др. Един от принципите на исихастите книжовници е твърдото придържане към изискването за точност на текста на богослужебните книги, който с времето е нарушаван от преписвачите. Това налага поправянето на текста на всички тези книги, извършено от атонския монах стареца Йоан и йеромонах Методий. Като атонски възпитаник Патриарх Евтимий успешно продължава тези традиции в работата на Търновската школа. В науката е известна атонска редакция на Псалтира, атонска редакция на Цветния триод и, както ще бъде съобщено по-долу, атонска редакция на минея за месец февруари. Големият брой преписи на творби от книжовници от Търновската книжовна школа в Атон също е доказателство за активните връзки на Търново със Света гора, където българските книжовници са се трудили със същата ревност.

След падането на България под турско робство и унищожаването на Търновската книжовна школа Атон поема до голяма степен върху себе си дълга за запазването и разпространението на българската книжовна култура. Така че не е случаен фактът, че зората на Българското възраждане идва от Света гора — с „История славеноболгарская“ на Паисий Хилендарски.

Обзорът на преписи и ръкописи, който беше направен, е основан на изследваните досега материали. Известно е, че в Атон има още много материали, които очакват добросъвестната ръка на изследователите. Проучените тук нови материали от Атон показват, че това е само началото на трудна и продължителна изследователска дейност. Намирането дори на един неизвестен ръкопис в някоя атонска килия дава възможност да се обогати представата за органичната връзка на съответната килия със съдбата на южнославянските народи.

От този преглед става ясно, че терминът „атонска книжовна традиция“ има право на съществуване. В следващите глави конкретно ще бъдат показани мястото и ролята на атонската книжовна традиция в запазването на

Службата на Константин-Кирил философ, Пространното житие на Климент Охридски и гръцките химнографски творби, написани в негова чест.

БЕЛЕЖКИ

---

[1] Литературата, посветена на Света гора, е огромна. В библиографията, изработена от И. Доес (Doens, I. Bibliographie de la Sainte Montagne de l'Athos. — In: Le Millénaire du Mont Athos, 963—1963. T. 2. Venezia-Chevetogne, 1964, 337—497), са посочени 2634 заглавия. По-важната литература, предимно западна, е посочена и у Е. Аманд (Amand, E. de Mandieta. Mount Athos. Berlin—Amsterdam, 1972, 16—29). Освен това съществуват и други библиографски справочници и изследвания за Атон: Παπαστάθης, Χ. Νομική βιβλιογραφία τοῦ Ἁγίου Ὄρους (1912—1969). — Μακεδονικά, 10, 1970, 191—242; Ντελόπουλος, Κ. Συμβολή στή βιβλιογραφία τοῦ Ἁγίου Ὄρους (1701—1971). Ἀθῆναι, 1971; Просвирнин, А. Афон и Русская церковь. Библиография. — Богословские труды, 15, 1976, 185—256; Παπαδάτου, Σ. Αἱ σλαυϊκαί διεισδύσεις ἐν Ἁγίῳ Ὄρει. Ἀθῆναι, 1961; Радојчић, Ђ. Хилендарски ракописи о постанку словенске писмености. Нови Сад, 1963; Duičev, I. Chilandar et Zographou au Moyen âge. — В: Хиландарски зборник 10, Београд, 1, 1966, 21—32; Закинтинос, Д. Света гора као заедница православља и тежње за осамостаљењем. — В: Хиландарски зборник. Београд, 1, 1966, 33—39; Μαμαλάκης, Ι. Τό Ἅγιον Ὄρος (Ἄθω) διά μέσου τῶν αἰώνων. Θεσσαλονίκη, 1971; Живојновић, П. Светогорские килије и Пиргови у средњем веку. Београд, 1972; Nechev, G. Les monastères bulgares du Mount Athos. — Etudes historiques, 1973, No 6, 97—115; Πολίτης, Λ., Μανούσακας, Μ. Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Ἁγίου Ὄρους. Θεσσαλονίκη, 1972; Дуйчев, И. Русский Панталеймоновский монастырь на Афоне как центр русско-болгарских связей в период средневековья. — В: Античная древность и средние века, 10, 1973, 95—98; Trifunovic, G. Slovenski rukopisi u Monastiru Ivironu na Svetoj Gori. — Bibliotekar, 5, 1968, 425—431; Papachrussanthou, P. Actes du Protaton. Paris, 1975; Matejič, M. Hilandar Slavic Codices. A Checklist of the Slavic Manuscripts from the HilandarMonastery. Columbus (Ohaio), 1976; Tachiaos, A.-E. Mount Athos and the Slavic Literatures. — Cyrillomethodianum, 4, 1977, 1—36; Miklas, H. Ein Beitrag zu den Slavischen Hands chriften auf dem Athos. — Palaeobulgarica, 1, 1977, No 6, 65—75; Διονυσιάτης, Θ. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Ὁ βίος καί ἡ Θεολογία του. Ἅγιον Ὄρος — Θεσσαλονίκη, 1976; Ἰβηρίτης Μάξιμος. Ἱστορικόν, θαύματα καί παρακλητικός κανών Παναγίας τῆς Πορταϊτίσης. Ἅγιον Ὄρος, 1976; Јаковлевић, А. Инвентар Музичких рукописа манастира Хилендара. — В: Хиландарски зборник Београд, 4, 1978, 193—234; Duičev, I. Slavica dans les Acta Athona. — Byzantino-bulgarica, 5, 1978, 289—296; Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978; Харисијадис, М. Илуминација XVII века исписаних или набављених еи Светој Гори за манастире у српским Земљама. — В: Хиландарски зборник (Београд), 4, 1978, 169—191; Богдановић, Д. В. Ђурић, Д. Медаковић. Хиландар. Београд, 1978; Куев. К. Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. С., 1979; Богдановић, Д. Перспективе књижевноисторијских истраживања у збиркама словенских рукописа Свете горе. — Археографски прилози, 2, 1980, 33—41; Попов, Г. Българският книжовен живот в Атон през Средновековието. — В: Вековни езикови традиции. Т. 1. С., 1980, 81—85; Παπαζώτου, Θ. Ἡ μονή τοῦ Σαράβαρη στό Ἅγιον Ὄρος. — Κληρονομία, 12, 1980, 85—92; Dragova, N. Der „Heilige Vera" Athos und die Entwicklung der Bulgarische Kultur. — In: Die Slawischen Sprachen. T. 1, Salzburg, 1982, 13—23; Матеич, П. Българският химнописец Ефрем от XIV в. С., 1982; Matanov, Hr. Le mont Athos et les rapports politiques dans les Balkans durant la deuxième moitié du XIVe siècle. — Etudes balkaniques, 16, 1982, No 2, 69—100; Нихоритис, К. Неизвестен светогорски книжовник от XV в. — Език и литература, 37, 1982, № 5, 92—97; Из славянските ръкописи на Великата лавра (Новооткрит препис от службата на Константин-Кирил Философ). — Palaeobulgarica, 5, 1982, № 4, 21—32; Нови сведения за неизвестни книжовници, ръкописи и преписи на южнославянски творби от Атонските манастири. — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, 194—201; Дуйчев, И. Атон. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985, 137—143; Райков, Б. Зографски манастир „Св. Георги". — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985, 730—734: Гюзелев, В. Училища, скрипториуми, библиотеки и знания в България. С., 1985; Иванова, Кл. Значението на Хилендарските ръкописи за изучаването на средновековната българска книжнина. — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, 154—163; Василиев, А., А. Божков. Художествено наследство на манастира Зограф. С., 1981; Прашков, Л., А. Шаренков. Паметници на културата на Света гора Атон. С., 1987; Кодов, Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. С., 1987;

[2] Ντάβος, Π. Ἄθως — ἱστορία, μοναχισμός. — ΘΗΕ. τ. 1, Ἀθῆναι, 1962, κ. 869.

[3] *Пак там.*

[4] Пак там.

[5] Дуйчев, И. Атон, с. 137.

[6] Зографски, Д. Света гора, Зограф. С., 1943, с. 9; Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τ. 1. Ἀθῆναι, 1962, σ. 23.

[7] Παναγιωτάκης, Ἄθως Ἱστορία. — ΘΗΕ, τ. 1, κ. 515.

[8] Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τ. 1, 1962, σ. 23.

[9] Νεοσκητιώτης, Ν., Μπιλάλης. Ὁ βίος τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου. — Ἱστορικὴ βιογραφία. τ. Α. Ἀθῆναι, 1975.

[10] Διονυσιάτης, Θ. Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης. — ΘΗΕ, τ. 1, κ. 515.

[11] Дуйчев, Ив. Центры византийско-славянского общения и сотрудничества. — ТОДРЛ, 19, 1963, с. 124, бел. 103; *Ильинский*, Г. Рукописи Зографского монастыря на Афоне. — ИРАИК, 13, 1909, 253—276; Василиев, А., А. Божков. Цит. съч., с. 88; Кодов, Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров. Цит. съч.

[12] Иванов, Й. Български старини из Македония. 2. изд. С., 1931, с. 527.

[13] Мошин, В. Русские на Афоне и русско-византийските отношения в XI—XII в. — Byzantinoslavica, 9, 1947, 56—85; 11, 1950, 32—60; Вздорнов, Г. Роль славянских монастырских писем Константинополя и Афона в развитии книгописания и художественного оформления рукописей на рубеже XIV—XV в. — ТОДРЛ, 23, 1968, 175—192; Просвирнин, А. Цит. съч.; Tachiaos, A.-E. The Slavonic Manuscripts of Saint Pantheleimon Monastery on Mount Athos. Thessaloniki, 1981.

[14] Богдановић, Д., В. Ђурић, Д. Медаковић. Цит. съч.

[15] Παναγιωτάκος, Π. Ἄθως — Ὀργάνωσις τῆς μοναχικῆς πολιτείας. — ΘΗΕ, τ. 1, κ. 891.

[16] Дуйчев, Ив. Центры ..., с. 121.

[17] Πατρινέλης, Χ. Γ. Ἄθως — βιβλιοθῆκαι, βιβλιογραφία. — ΘΗΕ, τ. 1, 940—941.

[18] Пак там, с. 940.

[19] Пак там.

[20] Пак там.

[21] Пак там, с. 941.

[22] Пак там.

[23] Пак там.

[24] Пак там.

[25] Пак там.

[26] Станојевић, Ст. Историја српског народа у средњем веку. Београд, 1937, с. 45.

[27] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 193, № 104—107; Lascaris, M. Arsene Suchanov et les manuscripts de l'Athos. Un nouveau document (10 juin 1654). — Byzantion, 28, 1958, 543—545; Κυριακίδης, Στ. Ἡ ἐξαγωγὴ χειρογράφων ἐξ Ἁγίου Ὄρους. — Μακεδονικά, 4, 1955—1960, 532—533.

[28] Куев, К. Цит. съч., с. 37; Белокуров, С. А. Арсений Суханов. Ч. I — 2. М., 1891, с. 341.

[29] Куев, К. Цит. съч., с. 42.

[30] Пак там.

[31] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 199, № 188—191.

[32] Вж. Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 47.

[33] Пак там.

[34] Пак там, с. 52.

[35] Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 53.

[36] Пак там.

[37] Куев, К. Цит. съч., с. 42.

[38] Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 56; Doens, I. Цит. съч., с. 428, № 694.

[39] Пак там, с. 56.

[40] Doens, I. Цит. съч., с. 437, № 889.

[41] Куев, К. Цит. съч., с. 52.

[42] Пак там, с. 53.

[43] Гудев, П. Т. Български ръкописи в сбирката на лорд Zouche. — СбНУ, 7, 1892, с. 159.

[44] Читалище, 2, 1871, № 9, 400—401.

[45] Хилендарец, С. Историја и опис манастира Хилендара. Београд, 1894, 47—48.

[46] Григорович, В. Очерк путешествия по Европейской Турции. М., 1877, с. 10.

[47] Mošin, Vl. O podrijetlu Mihanovičeve čirilske zbirke. — Slovo, 4—5, 1955, 71—84.

[48] Куев, К. Цит. съч., с. 51.

[49] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 199, № 184, 185, 186.

[50] Куев, К. Цит. съч., 333—335.

[51] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., 233—235, № 619—750.

[52] Иванов, И. Български старини из Македония. 3. изд. фототипно. С., 1970, с. 21.

[53] Doens, I. Цит. съч., 339, № 95—96.

[54] Пак там, с. 447, № 1130.

[55] Пак там, с. 414, № 424; Петкович, К. Д. Зограф — българска обител на Свята гора. Константинопол, 1853.

[56] Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 79.

[57] Ковачев, М. Български ктитори в Света гора. С., 1943, с. 136.

[58] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 240, № 733, 734, 735.

[59] Куев, К. Цит. съч., с. 86.

[60] Пак там, с. 86.

[61] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 216, № 401—432.

[62] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 526.

[63] Архим. Леонид. Историческое описание сербской царской лавры Хилендара. М., 1868, 119—121.

[64] Вж. Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 90; Doens, I. Цит. съч., с. 418, № 484, 485.

[65] Просвирнин, А. Цит. съч., с. 247, № 822—829; Куев, К. Цит. съч., с. 88—97.

[66] Doens, I. Цит. съч., с. 465, № 1490—1495.

[67] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 210, № 322—326.

[68] Истрин, В. М. Отчет командированного за границу приват-доцента Московского университета Василия Истрина за вторую половину 1894 года. — ЖМНП, ч. 304, апрель 1896, 48—63.

[69] Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 91.

[70] Doens, I. Цит. съч., с. 414, № 406, 407, 408.

[71] Вж. Просвирнин, А. Цит. съч., с. 215, № 389.

[72] Лавров, П. А. Les Feuillets du Zograph. — Revue des études Slaves, 6, 1926, 5—23.

[73] Лавров, П. А. Зографский список сказания о письменах Черноризца Храбра. — Изв. ОРЯС, 1, 1896, 582—586.

[74] Аргиров, Ст. Из находките ми в светогорските манастири Хилендар и Зограф. — ПСп, 68, 1908, 219—238; Сп. БАН, 13, 1942, 1—22.

[75] Doens, I. Цит. съч., с. 472, № 16—25 и № 1627.

[76] Пак там, с. 397, № 44—56а.

[77] Пак там, с. 431, № 747—749а.

[78] Иванов. Й. Цит. съч., 3. изд., с. 306.

[79] Пак там, 623—624.

[80] Ильинский, Гр. Рукописи ...; вж. Просвирнин, А. Цит. съч. 208—209, № 303—307.

[81] Ковачев, М. Български ктитори ..., с. 5.

[82] Пак там, с. 136.

[83] Doens, I. Цит. съч., с. 435, № 844—855.

[84] Вж. Станојевић, Ст. Цит. съч., с. 98.

[85] Doens, I. Цит. съч., с. 438, № 919—935.

[86] Ласкарис, М. Ватопедската грамота на цар Иван-Асен II. — Български старини, 11, 1930.

[87] Янакиева, Т. Петър Динеков. Биобиблиография. С., 1982, с. 18.

[88] Пак там.

[89] Динеков, П. Житието на Пимен Зографски. — ИИБЛ, 2, 1954, 233—248.

[90] Дуйчев, Ив. Центры..., с. 122.

[91] Василиев, А., А. Божков. Цит. съч.

[92] Радојичић, Ђ. Цит. съч.

[93] Трифуновић, Ђ. Цит. съч.

[94] Matejič, M. Цит. съч.

[95] Матеич, Пр. Цит. съч.

[96] Богдановић, Д. Каталог...

[97] Miklas, H. Цит. съч.

[98] Кодов, Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров. Цит. съч.

[99] Кожухаров, Ст. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. — Литературна история, 12, 1984, 3—20.

[100] Вж. Николова, Св. Симпозиум на изворите за живота и делото на Кирил и Методий. — Palaeobulgarica, 8, 1984, № 2, 121—122.

[101] Doens, I. Цит· съч., с. 391, № 717, 718, 718а; с. 474, 1668а.

[102] Tachiaos, A.-E. The Slavonic Manuscriptis...

[103] Λαυριώτης, П. Цит. съч.

[104] Јаковлевић, А. Цит. съч.

[105] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 534.

[106] Дуйчев, Ив. Атон. с. 137.

[107] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 22—23.

[108] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 21.

[109] Пак там.

[110] Дуйчев, Ив. Центры..., с. 121.

[111] Ильинский, Г. Значение Афона в истории славянской письменности. — ЖМНП, ч. 18, ноябрь 1908, с. 15.

[112] Кодов, Хр. Зографското евангелие. — В: Речник на българската литература. Т. 2. С., 1977, 74—75; Сводный каталог славянорусских рукописных книг, хранящихся в СССР, X—XIII вв. М., 1984, № 14, 54—59.

[113] Пак там, с. 74.

[114] Куев, К. Цит. съч., с. 146; Григорович, В. Цит. съч., с. 10.

[115] Кодов, Хр. Маринско евангелие. — В: Речник на българската литература. Т. 2. С., 1977, 337—338.

[116] Пак там, с. 337.

[117] Куев, К. Цит. съч., с. 150.

[118] Пак там.

[119] Пак там.

[120] Lavrov, P. Les Feuillets..., 5—23.

[121] Tachiaos, A.-E. Mount Athos..., p. 5.

[122] Ильинский, Гр. Значение Афона..., с. 15.

[123] Куев, К. Цит. съч., с. 159. бел. 1.

[124] Ангелов, Б. Похвала за Кирил Философ. — В: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1970, 238—287.

[125] Пак там, с. 417.

[126] Пак там.

[127] Куев, К. Похвално слово за Михаил и Гавриил. — В: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1, 238—287.

[128] Богдановић, Д. Каталог..., с. 294.

[129] Пак там.

[130] Державин, Н. С. К вопросу о литературной деятельности Климента Величкого. — Македонски преглед, 5, 1929, № 39, 27—44; Ангелов, Б. Службата на Кирил Философ. — В: Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2. С., 1967, с. 13.

[131] Григорович, В. Древнеславянский памятник, дополняющий жития славянских апостолов святых Кирилла и Мефодия. — В: Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865, 243—250.

[132] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 296—300.

[133] Александров, А. Служба святому Кириллу учителю славянскому. — В: Памятники древней письменности и искусства, 107, СПб., 1895, 1—27.

[134] Нихоритис, К. Из славянските ръкописи..., 21—32.

[135] Яцимирский, А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. 1. Петроград, 1921, 187—189.

[136] Богдановић, Д. Каталог..., с. 214.

[137] Архим. Леонид. Цит. съч., 119—121.

[138] Григорович, В. Древнеславянский памятник..., 243—250.

[139] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 300.

[140] Куев, К. Цит. съч., с. 37.

[141] Матеич, М. Хилендарски препис на „Словото за Сретение" от Йоан Екзарх. — Старобългарска литература, 9, 1981, 82—98.

[142] Ильинский, Г. Афон..., с. 16.

[143] Иванова, Кл. За хилендарския препис на Първия Симеонов сборник. — Старобългарска литература, 5, 1979, 57—96.

[144] Истрин, В. М. Отчет...

[145] Куев, К. Черноризец Храбър. С., 1967, с. 187.

[146] Куев, К. Иван Александровият сборник от 1348 г. С., 1981, с. 21.

[147] Пак там, с. 141, бел. 1.

[148] Куев, К. Черноризец Храбър..., с. 204.

[149] Иванов, Й. Цит. съч., 1. изд., с. 77.

[150] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 442—446.

[151] Дучић, Н. Старине Хилендарские. — Глас српског Ученог друштва, 56, 1884, 94—97.

[152] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 305—311.

[153] Пак там, 305—306.

[154] Вж. Григорович, В. Очерк..., с. 31.

[155] Пак там.

[156] Tachiaos, A.-E. The Slavonic Manuscripts..., p. 47.

[157] Богдановић, Д. Каталог.., с. 150.

[158] Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966.

[159] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 315.

[160] Нихоритис, К. Резултати от едно научно пътуване в Света гора. — Език и литература, 38, 1983, №2, 68—72.

[161] Нихоритис, К. Неизвестни преписи от Службата и от Пространното житие на Климент Охридски. — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, 66—72.

[162] Λάμπρου, Σπ. Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων. τ. 2, ἐν Κανταβριγίᾳ, 1900, σ. 144.

[163] Пак там, с, 395, 409.

[164] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 316.

[165] Λάμπρου, Σπ. Цит. съч., с. 314.

[166] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 314.

[167] Пак там, с. 537, 576, 587.

[168] Ласкарис, М. Цит. съч.

[169] Вж. Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд. с. 432.

[170] Дуйчев, Ив. Атон, с. 141.

[171] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 587—590.

[172] Пак там, с. 537.

[173] Пак там, с. 602.

[174] Априлов, В. Болгарскія грамоты. Одесса, 1845, 31—36.

[175] Иречек, К. История болгар. Одесса, 1878, с. 344.

[176] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд. 590—594.

[177] Пак там, 578—587.

[178] Пак там, 600—601.

[179] Снегаров, Ив. Кратка история на съвременните православни църкви. Т. 2. С., 1946, с. 45; Гюзелев, В. Книжнина. — В: История на България. Т. 3. Втора българска държава. С., 1982, с. 424.

[180] Кожухаров, Ст. Новооткрита поетична творба от XIII в., посветена на Филотея Темнишка. — Литературна история, 11, 1983, с. 57.

[181] Пак там, с. 54.

[182] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 359—368.

[183] Иванова, Кл. Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Воин. — ИИБЕ, 22, 1972, 211—283.

[184] Кожухаров, Ст. Новооткрита поетична творба..., 54—59.

[185] Пак там, 57—58.

[186] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 468.

[187] Пак там, 437—440.

[188] Пак там, с. 437.

[189] Грашева, Л. Разказ за зографските мъченици. — В: Речник на българската литература. Т. 3, С., 1982, с. 177.

[190] Γόνης, Δ. Τό συγγραφικόν ἔργον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α'. Ἀθῆναι, 1980, 29—67.

[191] Иванова, Кл. Исихазъм. — В: Речник на българската литература. Т. 2. С., 1977, 110—111.

[192] Γόνης, Δ. Цит. съч., с. 85.

[193] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., 234—235.

[194] Οἱ θησαυροί..., I, σ. 16.

[195] Иванов, Й. Цит. съч., 274—275; Попов, Г. Новооткрито сведение за преводаческата дейност на български книжовници от Св. гора през първата половина на XIV в. — БЕ, 28, 1978, № 5, 402—410; Tachiaos, A.-E. Mount Athos..., p. 18.

[196] История на България. Т. 3, 334—351.

[197] Иванов, Й. Цит. съч., 3. изд., с. 274.

[198] Вж. Розов, В. А. Болгарские рукописи Йерусалима и Синая. — Минало, 1941, № 9, 17—19.

[199] Попов, Г. Цит. съч., с. 403.

[200] Tachiaos, A.-E. Mount Athos..., p. 18.

[201] Иванов, Й. Предтечи на Търновската книжовна школа. — Архив на БАН, ф. 52.

[202] Коцева. Е. Александрийското попгерасимово писмо в българските ръкописи от втората половина на XIV в. — Старобългарска литература, 1, 1971, 393—398.

[203] Иванов, Й. Български старини..., 3. изд., с. 21.

[204] Богдановић, Д. Каталог..., с. 189.

[205] Иванов, Й. Български старини..., 3. изд., с. 369; Иванова. К. Зографският сборник, паметник от края на XIV в. — ИИБЕ, 17, 1969, 105—147.

[206] Богдановић, Д. Каталог..., с. 111, 148, 177, 189, 269.

[207] Томова, Е. Към историята на агиографския цикъл за Иван Рилски. — Литературна история, 12, 1984, 32—45.

[208] Иванова, К. Зографският сборник . . .; Иванов, Й. Български старини. . ., 3. изд., с. 431.

[209] Калужняцки, Е. Werke des Patriarhen von Bulgarien, Euthymius. Wien, 1901.

[210] Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983, с. 74.

[211] Иванов, Й. Български старини. . ., 3. изд., с. 359; Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1, С., 1974, с. 283.

[212] Нихоритис, К. Неизвестни преписи. . ., 197—198.

[213] Иванов, Й. Български старини. . ., 3. изд., с. 421.

[214] Kaluzniacki, Е. Цит. съч.; Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа. . . с. 283.

[215] Динеков, П. Старобългарски страници. Антология. С., 1968, 482—483; Грашева, Л. Исай Серски. — В: Речник на българската литература. Т. 2. С., 1977, 109—110.

[216] Иванов, Й. Български старини . . . 3. изд., 225—227.

[217] Пак там.

[218] Матеич, П. Цит. съч.

[219] Богдановић, Д. Песничка творења монаха Ефрема. — В: Хиландарски зборник. Београд, 4, 1978, 109—130.

[220] Панайотова-Дончева, Н. Образът на Киприан в Похвалното слово за него от Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1, 501—509; Ταχιάος, Α.-Ε. Ὁ μητροπολίτης Ῥωσίας Κυπριανὸς Τσαμπλάκ. — Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίς. Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7, 1961, 161—241; Панайотова, Н. Киприан, старобългарски и староруски книжовник. С., 1981; Грашева, Л. Киприан. — В: Речник на българската литература. Т. 2, С., 1977, 202—204.

[221] Пак там.

[222] Панайотова, Н. Киприан. . ., с. 75.

[223] Куев, К. Съдбата. . ., с. 186.

[224] Живкова, Л. Четвероевангелието на цар Иван Александър. С., 1980, с. 228; Куев, К. Съдбата. . ., с. 197.

[225] Джурова, А. 24 миниатюри от Томичовия псалтир. С., 1982, с. 6.

[226] Куев, К. Иван Александровият сборник. . ., 21—22.

[227] Куев, К. Съдбата. . ., с. 193.

[228] Пак там, с. 195.

[229] Куев, К. Григорий Цамблак. — В: Речник на българската литература. Т. 3, С., 1982, 286—288.

[230] Богдановић, Д. Каталог. ., с. 292.

[231] Давидов, А., Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983.

[232] Пак там, с. 57.

[233] Dujčev, Iv. La vie de Kozma de Zographou. — В: Хиландарски зборник Београд 2, 1971, 59—68.

[234] Пак там.

[235] Εὐστρατιάδης, Σ. Συμπλήρωμα Ἁγιορειτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καί Λαύρας, Paris, 1924; Нихоритис, К. Нови сведения. . .

[236] Куев, К. Константин Костенечки. — В: Речник на българската литература. Т. 2, С., 1977, 236—238.

[237] Куев, К., Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. С., 1986, с. 244, 248.

[238] Дылевски, Н. Договор 1466 года между болгарским Рилским монастырем и обителью Пантелеймона — Руссиком на Афоне. — Etudes balkaniques, 1969, № 2, 81—89.

[239] История на България. Т. 4. Османско владичество XV—XVIII в. С., 1983, с. 263; Иванов, Й. Български старини . . ., 3. изд., с. 267.

[240] Динеков, П. Житието на Пимен Зографски. . .

[241] Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия на старобългарската литература. 4 изд. С., 1978, с. 482.

[242] Богдановић, Д. Каталог. . .

[243] Нихоритис, К. Неизвестен светогорски книжовник. ., 92—97; Из славянските ръкописи. . ., 21—32; Службата на св. Кирил Философ (Светогорска ръкописна традиция). — Cyrillomethodianum, 8—9, 1984—1985, 183—198.

[244] Куев, К. Съдбата. . ., 185—187.

[245] По-точно епитропите, които управляват манастира заедно с игумена. Те са: архимандрит Атанасий, архимандрит Гаврил и йеромонах Василий.

[246] Λαυριώτης, П. Цит. съч.

[247] Нихоритис, К. Из славянските ръкописи..., 21—32; Службата на Константин-Кирил..., 189—198.

[248] Нихоритис, К. Неизвестни преписи...; Нови сведения...

[249] Briquet, C. M. Les Filigranes, Dictionnaire Historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. T. 2. Leipzig, 1923, p. 236.

[250] Пак там, p. 421.

[251] Вж. Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия..., с. 440; Кожухаров, Ст. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — Старобългарска литература, 1, 1971, с. 294.

[252] Богдановић, Д., Ђ. Трифуновић, Ср. Петковић. — В: Србљак. Т. 2. Београд, 1970, 7—49.

[253] Нихоритис, К. Резултати от едно научно пътуване..., с. 68; Нови сведения...

[254] Πατινοῦ, I. Πέτρος 'Αθωνίτης. — ΘΗΕ, τ. 10. 1962, κ. 368.

[255] Пак там, с. 367.

[256] Пак там.

[257] Нихоритис, К. Нови сведения...

[258] Този скит, както и местността „Керася“ са под ведомството на Великата лавра.

[259] Γριτσόπουλος, Τ. Μάξιμος Καυσοκαλυβίτης. — ΘΗΕ, τ. 8, 1966, 624—625,

[260] Според сведенията на библиотекаря на скита „Св. Анна“ монах Герасим и на останалите възрастни образовани монаси килията е основана, след като е унищожен манастирът (Вулефтирия) през 1300—1303 г.

[261] Нихоритис, К. Неизвестни преписи...,

[262] Εὐστρατιάδης, Σ. Цит. съч.

[263] Пак там.

[264] Станчев, Кр. Greek-Bulgarian Relation in the Field of Hagiography XVth—XIX th centuries. — In: First Greek-Bulgarian symposium. Thessaloniki, 1980, p. 269.

[265] Ширяев, Гр. *Житiе просвѣтитлей славянъ, святителей Христовыхъ, святыхъ, святыхъ равноапостольныхъ, Кирилла и Меѳодія.* СПб, 1864.

[266] Εὐστρατιάδης, Σ. Цит. съч.; Станчев, Кр. Цит. съч.; Нихоритис, К. Резултати от едно научно пътуване...

[267] Εὐστρατιάδης, Σ. Цит. съч.

[268] Пак там.

Втора глава

АТОНСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ В РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА СЛУЖБАТА НА КИРИЛ ФИЛОСОФ[1]

(Препис Z—53 от манастира Великата лавра — Атон)

ВЪЗНИКВАНЕ НА ТВОРБАТА И ВЪПРОСЪТ ЗА КАНОНИЗАЦИЯТА

Провъзгласяването на някого за светец от църквата се нарича канонизация[2]. Определя се и дата за празнуване на паметта на светеца[3]. Канонизацията предизвиква възникването на творби от определени литературни жанрове, като една от тях е т. нар. служба. Химнографската композиция „служба“ се пише само за канонизиран светец, за когото , както вече се каза, има определен ден в календара на църковната година за чествуване на паметта му.

1. СПОНТАННА И СЪБОРНА КАНОНИЗАЦИЯ. КАНОНИЗАЦИЯТА НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ

Най-древната канонизация е спонтанната. Тя не изисква никакви формалности, никакъв специален акт на църковната власт. Спонтанно клирът и народът изразяват почитта си към провъзгласения за светец. Има случаи, когато клирът или местният епископ бързат да провъзгласят някого за светец, нещо, което може да остане невалидно, ако липсва признанието на църквата[4]. Първоначално почитанието на светците има по-тесен или по-широк регионален характер.

За да бъде провъзгласен някой за светец, са необходими няколко условия[5]: да е член на църквата; да е загинал мъченически за християнската вяра или животът му да е във всяко отношение за пример; заслугите му към църквата и народа да бъдат изключителни.

Западната църква от XI в. следва свой начин за обявяване на светци, който съставя основата на специална процедура, подобна на съдебната. По-късно тя е приета и от Източната (православна) църква и е наречена съборна[6].

Веднага след смъртта на Константин-Кирил Философ (869) в Рим, той е провъзгласен за светец, защото отговаря на всички горепосочени условия, необходими за канонизирането му. За неговата спонтанна канонизация допринася най-вече апостолската му дейност. С право Кириловите мисионерски пътешествия подтикват химнописеца му да го назове „ученик и последовател на апостол Павел“[7]: „Павлѹ блаженꙑ ѹченикъ. истъ бꙑ҃ ѥго҃ дѣтеломъ послѣдѹ...“[8]

Почитта към Кирил намира израз в изографисването на лика му върху икона на неговия гроб[9]; чрез ранното, ежегодно отбелязване на паметта му: „се въс҃на намъ, Хр҇толюбци, свѣтозарна(ѧ) памѧть пр҃ѣблаженааго ѿца наше(го) Кирила новаго ап҇ла...“ (Похвала за Кирил)[10]; чрез включването му в календара на църковната година и определянето на датата за празнуване на неговата памет.

Както в агиографските творби за Кирил се откриват сведения в полза на неговата канонизация, така и в неагиографските произведения на Преславската книжовна школа Константин-Кирил Философ се споменава като светец наравно със св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст. (Вж. Изборника от 1076 г., глава „о чтении книгъ. послоушаи ты житьꙗ ст҃ааго Василиꙗ и ст҃ааго Іwанна Златоустааго и ст҃аго Кирила Філософа и инѣхъ многъ стыхъ“...[11] Също и в своя Пролог Йоан Екзарх пише: „... понеже оубо свѧтъıи человѣкъ бж҃ии къстатинъ философ река...“[12])

От всички тези литературни творби черпим достатъчно доказателства за ранната канонизация на Кирил Философ[13].

2. ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ХИМНОГРАФСКАТА КОМПОЗИЦИЯ „СЛУЖБА“[14]. СТАРОБЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ ПРЕЗ IX—X В.

След канонизацията на даден светец се пишат повествователни творби и поетично-риторични художествени произведения, които се изпълняват, както е известно, в деня, определен за празнуване паметта на светеца[15]. Това са т. нар. пространно и кратко (проложно) житие, похвално слово и песенно-поетическа творба (служба).

Предмет на внимание тук ще бъде песенно-поетичното художествено произведение, т. е. службата[16].

Службата е композиция от молитви, псалми, библейски четива, песни, химни, изпълнявани в определени часове на деня или при определени случаи в чест на даден светец или празнувано събитие[17]. Развитието и оформянето на службата е резултат от историческа еволюция на жанровите форми на византийската химнография и на християнското богослужение. За основа, върху която се развива византийската химнография, служат синагогалната псалмодическа традиция и библейските песни, намерили приложение още в раннохристиянските молитвени събрания[18]. Най-ранните форми на византийската химнография се зараждат от припевите, повтаряни след отделни стихове от псалмите. Въз основа на припевния стих се развиват кратки едностерофични химнографски форми — антифон, тропар, стихира, ипакои. Малко по-късно развитието на тропара довежда до появата на нови химнографски форми, наречени кондаци. Тези химнографски произведения принадлежат към групата на ипофоничните или ипакойни песнопения, т. е. те се изпълняват от две групи: едната е певецът, произнасящ съответната строфа, а втората — хорът, довършващ я с припев, който се повтаря при всяка строфа поотделно до свършване на песнопението. Откриването на тази жанрова форма се свързва с името на бележития църковен поет на

Византия Роман Сладкопевец, написал 1000 кондака (от 16 до 36 строфи). Чрез тях той възпява почти всички църковни празници и светци[19].

Твърде близка до структурата на кондака, но по-малко продуктивна форма, е акатистът, изграден от 25 строфи (13 кондака и 12 икоси), подредени в азбучен акростих, който не включва първата строфа. Предполага се, че най-старият акатист, посветен на Богородица, е написан през VII в. от цариградския патриарх Сергий (610—638)[20].

В резултат от продължителния развой на жанровите форми на византийската химнография към втората половина на VI в. и началото на VII в. се оформя структурата на най-обемната и технически най-сложната форма в химнографията — канона.

Композиционно канонът се състои от 9 песни по аналогия на 9-те библейски песни. Всяка песен започва със строфа, наречена „ирмос“, която тълкува мотив от съответната библейска песен и представлява ритмо-мелодическият образец за следващите тропари (от 3 до 6), като последният тропар на всяка песен е посветен на Богородица. Един от най-известните канони във византийската литература е Великият канон на Андрей Критски (650—720)[21]. Той се състои от 308 строфи. Друг известен химнописец, написал голям брой възкресни канони, стихири и др. в Октоиха (Параклитика), е Йоан Дамаскин[22]. През IX в. се появяват други големи химнописци във византийската литература — братята Теодор и Йосиф, наречени и двамата Студити. Плод на тяхната усърдна работа е Великопостният триод[23]. Други известни във византийската литература химнографи са император Лъв VI Мъдри, написал 11-те възкресни евангелски стихири[24], и неговият син Константин XII Багренородни, известен с написването на възкресните евангелски ексапостиларии (X в.)[25]. Със създаването на канона завършва развитието на жанровите форми на химнографията. По-късно се използуват възможностите само на утвърдените форми, но се създават обобщаващи сборници от типа на стихирарите, кондакарите, минеите, триодите и др.

„Към поетичния свят на химнографията старобългарските писатели и книжовници се приобщават още в Кирило-Методиевата епоха чрез първите преводи на сборници с химнографско съдържание, направени за нуждите на славянското богослужение и просвета. В процеса на превеждането, . . . както и чрез постоянното общуване с песенната поезия в ритуала старобългарските писатели усвояват законите на сътворяването, стилистиката и неписаната поетика на химнографските жанрови форми и сами пишат нови химни. Химнографията овладява свой терен още в зората на старобългарската литература, трайно се настанява в нейната жанрова система, присъствува през всички периоди от развитието ѝ с представителни произведения. Заедно с агиографията и ораторската проза се вмества равноправно в понятието „висока литература“ в българското средновековие. Оформя се хилядолетна химнографска традиция, която прониква и в епохата на Възраждането.“[26]

Първите оригинални химни на старобългарски език са написани от първоучителите Кирил и Методий — с името на Кирил се свързва Канонът на Климент Римски[27], а с името на брат му Методий — Канонът на Димитър Солунски. Деветата песен на този канон отразява носталгичните настроения на Методий в последните години от живота му.

Пряко продължение на този етап от развитието на старобългарската химнография е дейността на Кирило-Методиевите ученици в България. Освен като вероятен създател на Службата на първоучителя Константин-Кирил и като преводач на Цветния триод Климент Охридски се сочи като възможен автор на общи служби, на един цикъл от общи стихири[28] и на един канон в чест на св. Пантелеймон. В последните години откритията в ръкописните сбирки бяха богати по отношение на Климентовото химнографско наследство. Неговият облик като химнограф се разкрива все по-пълно: Г. Попов откри авторството на Климент Охридски и в предпразнични трипесници за Рождество Христово и за Богоявление (**Климента пѣсни прѣдъпраздьна Хрьстовоу розьствоу трипѣсньна осмо(гл)ас. .**)[29]. Съвсем наскоро чрез акростих, открит от същия изследовател[30], бе потвърдено авторството на Климент Охридски и в общата служба за светител (теза, предложена за първи път от Боньо Ангелов). Бл. Шаламанов съобщи за още една неизвестна творба на Климент: „Полагане ризата и поясът на Богородица“[31]. Споменатите химнографски творби изтъкват Климент Охридски като един от най-забележителните представители на старобългарската поезия през IX—X в.[32] В последно време се установи, че в химнографския жанр е работил и неговият сратник Наум Охридски. Ст. Кожухаров изнесе данни за един старинен „Канон на апостол Андрей“, който в акростиха си носи името на Наум[33], и изказа предположение за Наумово авторство на канон за пренасяне мощите на Йоан Златоуст[34].

Последните открития в областта на старобългарската химнография помагат да се направи извод за богатото творчество на преславския писател от Симеоново време Константин. Доскоро с поетичното му дело се свързваха Службата на Методий и Азбучната молитва. Сега в науката се утвърди авторството на Константин Преславски и на редица други творби. Ст. Кожухаров откри авторския подпис на Константин в Канон за архистратига Михаил[35]. Още по-значително е откриването на цял негов цикъл от канонитрипеснеци в старобългарския превод на Постния триод. Този оригинален старобългарски химнографски цикъл има уникален по обема си за цялата византийско-славянска химнография акростих, образуващ самостоятелно стихотворение[36].

Представата за старобългарската химнография от IX—X в. значително се разширява от произведенията на ред анонимни автори. Тук трябва да се припомнят: Общият канон за първоучителите Кирил и Методий; Старобългарската служба за Климент Охридски; Химнът на св. Троица с азбучен акростих, стигнал до нас с доста повреден текст[37]; Службата на цар Петър и Първичната служба на Иван Рилски[38]. Всичко това дава основание да се направи изводът, че старобългарската химнография преживява забележителен разцвет през Златния век.

Ранните служби са написани според изискванията на Студийския устав, но службите, които са сътворени след XIV в., са по Йерусалимския устав. Ако сравним две творби от двата периода, ще видим, че те са изградени от едни и същи жанрови форми — тропар, стихира, икос, канон, седален, светилен. Веднага прави впечатление различното количествено съотношение между отделните градивни елементи в сравняваните модели[39]. Службите по Студийския устав са кратки по обем и затова понякога неправилно ги наричат непълни. Във вечерния си дял те съдържат група от три стихири след стиха „Господи воззвах“ и отпустителен тропар, а понякога и стиховни стихири. В утринния дял — един седален, кондак, икос и канон, по-рядко светилен, хвалитни и стиховни стихири[40]. Аколутиите, които са написани според изискванията на Йерусалимския устав, имат необикновено голям състав в сравнение с аколутиите, създадени според Студийския устав. Вечерният дял се дели на малка и велика вечерня. Малката съдържа две групи по три стихири и „слава“. Великата вечерня включва шест стихири след стиха „Господи возвах“ със „слава“, литийни стихири и група стиховни, следвани от отпустителен тропар. Разширен е и утринният дял — по-често се явяват служби с два канона (наличието на втори канон не е задължително за този вид композиция), които се предхождат от три седални и стихира, надписвана „след 50-ти псалом". След третата песен на канона е поместен седален, кондакът и икосът следват шестата песен, а накрая — светилен и групата на хвалитните стихири[41].

В старобългарската химнография ранните служби, както се спомена, са изградени според изискванията на Студийския устав, който предписва вечернята и утренната да се извършват отделно всеки ден от годината и не изисква да се пее в края на утренната заключителният химн „Велико славословие". Службите, възникнали от втората половина на XIV в. насам, са композирани в съответствие с литургичната практика на Йерусалимския устав, който предписва всенощни бдения срещу големите празници и неделните дни, обединяване на Великата вечерня с утренната, литии на Великата вечерня и по-голям брой катизми на утренната. Това разпределение на богослужебното време и действия довежда до появата на Малката вечерня (предназначена за монаси келиоти), литийни стихири във Великата вечерня и съответен брой седални в утренната. Там хвалитните стихири окончателно изместват групата на стиховните, следвани винаги от заключителния химн „Велико славословие"[42].

След тези предварителни бележки върху химнографската композиция „служба" ще бъде разгледан и най-старинният образец от нея в старобългарската литература. Това е „Службата на Константин-Кирил Философ". Тя се изпълнява на 14 февруари, датата, когато се чествува паметта на светеца. Това става ясно от синаксарите на най-старите глаголически и кирилски паметници, като Асеманиевото[43], Архангелското и Остромировото евангелие[44].

Службата на Константин-Кирил Философ е един от най-разпространените историко-културни източници за личността и делото на славянския първоучител. Изследвайки един нов препис на творбата, ще разгледаме проблема за времето и мястото на написването ѝ, авторството, изворите, разпространението и влиянието на тази старобългарска химнографска творба.

3. ВРЕМЕ И МЯСТО НА ПОЯВА НА СЛУЖБАТА

Въпросът за възникването на творбата е сложен. Службата е в пряка връзка с Пространното житие на светеца, без това да определя автора на творбата. Тази връзка предопределя огромния научен интерес от страна на изследователите към Службата повече от 120 години. Тя също е предмет на оживени спорове и разисквания относно времепоявата, мястото, автора, достоверността, изворите и разпространението ѝ.

Пръв В. Григорович издава творбата през 1862 г.[46] по Зографския ръкопис от XIII в. По негово мнение тя е възникнала около края на X в. Освен това той изказва предположение за възможен гръцки оригинал на Службата, намирайки сходство на нейния автор с автора на Климентовото житие[47]. В. Григорович не дава изчерпателен отговор на засегнатите въпроси.

След него със Службата на Константин Кирил-Философ се занимава и А. В. Горски. Той издава творбата през 1865 г.[48] по ръкопис № 164 от XI—XII в. на бившата Московска синодална библиотека (днес ГИМ). Съдейки по фразата на тропара от IX песен, ученият предполага, че творбата възниква именно през периода, когато учениците са могли спокойно да се поклонят пред гроба на своя учител. Това ще да е било според него още приживе на Методий[49].

За късен произход на творбата се застъпва А. Воронов: „По нашему мнению службы составлены не только после пространных житий Кирилла и Мефодия, но и после жития св. Климента, следовательно не ранее конца XI века.“[50] Той стига до това становище чрез следните разсъждения: а) Авторът на канона отнася Мизия, т. е. България, към страните, просветени от проповедите на първоучителите; 2) Успехите на проповедите при хазарите са преувеличени повече отколкото в житията; 3) Чудесата на светеца са изтъкнати повече и по-обширно, отколкото в житието; 4) Службите са сходни с Пространното житие на Климент Охридски, написано с цел да опровергае западното учение за изхождението на Св. Дух, което предполага по-късния им произход[51].

А. Воронов отбелязва предполагаем източен произход на Службата въз основа на една фраза от втория тропар на девета песен: „**проидє до краи западныХ**. . .“ Това го кара да счита, че канонът не е написан в Моравските земи (западни), нито в Русия, а има южнославянски произход. Като споделя мнението, че Пространните жития на Кирил и Методий са написани на гръцки език, той твърди същото и за техните служби. Така А. Воронов приема, че Службата е написана най-рано към края на XI в. в България на гръцки език[52]. Възгледите на А. Воронов за късния произход на службите за братята Кирил и Методий споделя П. Сирку в своята статия „По поводу службы святителю Мефодию, учителю славянскому“ (РФВ, 15, 1886, № 1, 170—173).

Друг руски изследовател, А. Соболевски, излизайки от езикови наблюдения, отнася Службата частично към най-древните паметници от моравски произход[53].

През 1929 г. съветският учен Н. С. Державин в публикацията си „К вопросу о литературной деятельности Климента Величского“[54] прави преглед на изказаните преди него мнения за службите на Кирил и Методий и дава свои съображения, подкрепящи тезата за окончателното оформяне на Службата на Кирил Философ на юг.

През 1934 г. А. Теодоров-Балан, проучвайки Службата на Константин-Кирил Философ, изказва мнението, че тя възниква в България в първичния си вид най-рано в X в.[55]

Сръбският изследовател Др. Костич през 1937—1938 г., изследвайки въпроса за авторството на службите на Кирил и Методий, изказва предположение, че службите са възникнали в края на IX в. Той споменава и името на предполагаемия автор — Сава[56].

Интересно е мнението на Ив. Гошев, а също и пътят, по който стига до него. През 1937—1938 г., издавайки творбата по Варовитския препис[57], Ив. Гошев прави обстоен анализ на службата и изворите, които е използвал авторът на творбата. Според него „химнографът“ освен Похвалното слово, Житието на Кирил и Похвалното слово за Кирил и Методий е имал на разположение и Методиевото житие. По този начин той стига до извода, че Службата на Константин-Кирил възниква след смъртта на Методий, т. е. след април 885 г.[58]

След Ив. Гошев многократно се занимава с Кириловата служба Б. Ангелов. Той споделя мнението и тезата на Н. Державин за възникването и авторството на творбата[59].

Издавайки Службата по неизвестния препис на ръкопис № 902 от сбирката на НБКМ през 1963 г., Хр. Кодов изказва предположение за ранно възникване[60].

Напоследък Б. Райков в едно подробно изследване на Службата, систематизирайки казаното преди него, приема ранния произход на творбата, и то в моравско-панонските земи[61]. Няма съмнение, че първичното ядро на Службата е възникнало още в западнославянските земи. Отделни песнопения от нея съдържат недвусмислени податки за мястото и времето на нейното създаване:

Велика тѧ ѿ плота и тврьдь земѣ паноньскаа имѧщи бл҃жне блѧди еретичьскыѫ роушить книгами триѫзычникы крѣпко наꙋчена тобоѫ. тѣмже тѧ ꙋчителѣ мѫдраго поминаѫще пр҃исно Х҃а прославѣемь.

Ѩко сл҃нце на земли вьсиѩ ꙋчителю всѫдоу пр҃итчами. лоучами бг҃огласна просвѣщаѫ поѫщѫѫ тѧ вѣроѫ и ѡ рацѣ стоѫщихь твоего тѣла помѣни блажене своѩ ꙋченикы.

Тези две песнопения ни насочват към обществено-историческата обстановка в Моравия и Панония след смъртта на Константин Философ, а изразът „Помени, блажени, своите ученици, които те възпяват с вяра, стоящи до раклата на твоето тяло“ позволява да се предполага, че Службата е създадена по време, когато самите Кирилови ученици са могли да се покланят пред мощите на своя учител в Рим[62].

Направеният обзор на становищата и предположенията на изследователите по въпроса за времепоявата, мястото, възникването и езика, на който е написана творбата, дава основание те да се систематизират в следните групи и подгрупи:

От гледна точка на твърдението, че Службата е написана още приживе на Методий, мненията на изследователите се делят на две групи. Първата група твърди, че Службата е възникнала в периода между 869 и 885 г. в моравско-панонските земи (А. В. Горски, А. И. Соболевски, Е. Георгиев, Левкийски епископ Партений, Хр. Кодов и Б. Райков). Втората група приема, че Службата е възникнала в България. Тя се дели на две подгрупи. Едните приемат, че творбата е създадена в България след смъртта на Методий (885): В. Григорович — за края на X в., Н. Державин, А. Теодоров-Балан, Др. Костич, Ив. Гошев и Б. Ангелов — до 916 г. Другите отнасят създаването на творбата към периода след възникването на художествена агиографска литература за Климент Охридски, т. е. най-рано към края на XI в. Ревностен привърженик на това становище е А. Воронов. Негов съмишленик е П. Сирку.

Относно езика, на който е написана Службата, мненията на изследователите също се различават. Като изключим мнението на Воронов, Сирку и Григорович, които приемат гръцки първооригинал на творбата, останалите след подробен анализ критично коментират схващанията им и отхвърлят тази теза.

Според мене не може да се приеме мнението на Воронов за крайно късното възникване на творбата. Първият му аргумент е невалиден, тъй като в Службата на Константин-Кирил не е споменато конкретно името Мизия. Относно втория и третия трябва да кажем, че именно в Службата е оправдано да се срещат повече упоменавания на чудесата и успехите на Кириловите проповеди, защото тя е поетична творба, която се пее в деня на честването паметта на светеца и има за цел да възхвали подвизите и делата му. Четвъртият му довод за споменаването в службите на учението за изхождението на Св. Дух и от Сина не доказва късния произход на Службата, защото йопаторската ерес е поддържана още в Кирило-Методиево време от немските духовници[63].

Като се вземе отношение към мненията на изследователите от първата подгрупа на втората група, може да се каже следното: твърдението на Н. Державин, с което се определят моравско-панонските земи като западни[64], може да докаже, че авторът няма западен произход. В същото време то не е и твърде определящ фактор за указване мястото на създаване на творбата на югоизток в България. Това мнение на Державин се споделя и от други слависти. То може да се докаже чрез двата тропара от осмата и деветата песен, както и от седалния на Службата: **велика тѧ ѿ плота и тврьдь ѕемѣ паноньскаа имѫщи**. . . (3 тропар от 8-та песен); **ѡ рацѣ стоѫщиихь**. . . (3 тропар от 9-та песен); **и книгꙑ прѣдаа. рїма же дошедъ и тꙋ тѣлѡ свое пѡложї бл҃жене въ рѫцѣ г҃ни дшѫ своѫ прѣдавъ** (седален). И от други места на Службата става съвсем ясно кога е създадена творбата. Б. Райков пише, че „тези песнопения се отличават със своята конкретност и възпяват предимно делата на Кирил сред западните славяни (споменат е гробът на Кирил в Рим, Панонска земя, а и цялостното звучене сочи време, съвсем близо до Кирил)“[65].

Становището на Ив. Гошев, че Службата възниква след смъртта на Методий, опиращо се на факта, че химнописецът е използувал агиографскохимнографските творби, посветени на Методий, не е приемливо[66]. По-възможен е обратният вариант, т. е. химнописецът на Методий да е използувал за извор службите на Кирил, още повече, че както се установи, Пространното житие на Кирил е написано преди 882 г.[67], т. е. приживе на Методий. Житие се пише само на канонизиран светец, „чиято памет обаче не може да се чествува без богослужебно последование“[68]. На второ място, агиографските и химнографските произведения, посветени на солунските братя Кирил и Методий, имат голямо сходство помежду си. Това предполага, че създателите им са били в тясно книжовно и културно сътрудничество, нещо, което е характерно за Кирило-Методиевите ученици. И накрая създаването на агиографски произведения за Кирил още приживе на Методий предполага неговото участие поне в ролята на редактор[69]. Следователно логично е и Житието, и Службата на Константин-Кирил да станат образец за покъсно възникналите творби в чест на Методий и за тяхната обща прослава. Във връзка с работата на Ив. Гошев по отношение на най-ранните творби в старобългарската писменост, свързани с името на Кирил и Методий, Хр. Кодов споделя: „Акад. Ив. Гошев прави опит да изясни някои от тези въпроси, но неговите съпоставки и обяснения са непълни, повече случайни, на места неубедителни, а някъде направо погрешни.“[70]

Относно мнението на А. Теодоров-Балан за българския произход на Службата поради това, че в някои преписи се споменава името България[71], смятам, че трябва да се приеме българският произход на преписа, а не на творбата. Този момент достатъчно добре е обяснен от Б. Райков[72].

Няколко думи за тезата, че оригиналът на творбата е написан на гръцки език. След подробен езиков и стилистичен анализ на Пространните жития за първоучителите Кирил и Методий Ив. Малишевски и П. Лавров окончателно отхвърлят това становище[73]. Използувайки изводите им, Н.Державин стига до същото заключение и за техните служби[74]. Тази теза отхвърля окончателно и Др. Костич, който открива наличието на акростих в Службата на първоучителя Методий и в Службата за общата им песенна прослава[75].

След подробния коментар относно становищата за произхода, времето на възникване и езика на творбата аз се присъединявам към привържениците на първата група (за ранното възникване). Споделяйки това становище, ще спомена най-основните аргументи в негова полза.

Още в 1865 г. въз основа на третия тропар на девета песен, имайки предвид фразата „Помени, блажени, своите ученици, които те възпяват с вяра, стоящи до раклата на твоето тяло", А. В. Горски[76] предполага, че Службата е създадена във време, когато Кириловите ученици са могли непосредствено да се поклонят пред мощите на своя учител в Рим. Горски използува този израз и добавя още един аргумент: в Службата на Методий се споменава сътрудничеството с Кирил, а в Службата на Кирил нито веднъж не се споменава името на другия. Според изследователя може да се даде едно обяснение — канонът е създаден приживе на Методий[77].

Разглеждайки въпроса за времето, произхода и състава на Службата, Б. Райков посочва третия тропар от осмата песен и седалния (**ꙗко ѕарѣ**. . .) като доказателство за моравско-панонския произход на творбата. Той посочва някои преписи, които са пропуснали тези конкретни песнопения. Според изследователя: „. . . промените и съкращенията в тази група преписи, изглежда, са резултат от стремежа да се освободи службата от ония моменти, които напомнят за дейността на Кирил в западните земи, подчинени на римската църква и свързани с една чужда действителност. Тези промени вероятно са извършени на българска почва."[78]

Към споменатите аргументи ще изразя и едно лично предположение. След тържественото погребение на Константин-Кирил Философ брат му Методий е ръкоположен за епископ на всички славянски племена в Моравия, Словашко и Панония. Той е първият епископ на църква с нов образ, в която богослужението не е на гръцки или на латински, а на родния славянски език. Новият облик на славянската църква се нуждае от нещо собствено, нещо свое, което да не го притежават другите църкви. Това е причината Константин-Кирил Философ да бъде удостоен за пръв патрон и светец на тази църква. Така се стига до създаването на Службата, необходима за богослужебното честване на паметта му.

И накрая още един довод, който помага за решаването на спора за ранното възникване на творбата. Още в началото на тази глава се разглежда въпросът относно ранното канонизиране на Константин-Кирил Философ. Обширно се спряхме и на канонизацията като мотив за поява на художествени произведения. Така се изяснява ранното възникване на агиографски и химнографски произведения в чест на Кирил Философ. Относно възникването на Пространното житие на първоучителя Кирил проблемът се смята за решен въз основа на изследването на Италианската легенда[79]. Поради тясната връзка на Кириловото житие с тази творба се смята за сигурно, че Италианската легенда е написана между годините 879—882 (на 16. XII. 882 г. умира папа Йоан VIII, комуто е посветено това съчинение). Според Ив. Дуйчев „тази вест решава веднъж завинаги спора относно съставянето на Пространното житие на Кирил"[80]. Но щом Житието е написано толкова рано, несъмнено и Службата е написана почти в същото време, „защото житие се пише само на признат светец, чиято памет не може да се чествува без богослужебно последование"[81].

Крайното заключение за мястото и времето на възникване на творбата е следното: може би още в Рим възникват няколко стихири и песнопения, но канонът и пълният състав на Службата са се появили веднага след това в моравско-панонските земи, т. е. от 14. II. 869 г. до 14. II. 870 г. — до честване на неговата памет. По-късно, след разгрома на Кирило-Методиевото дело в Моравия и Панония, култът към Кирил на Запад затихва и се разпространява на Изток. На българска почва стават някои съкращения и добавки в състава на творбата. По-късно възниква и ново произведение (служба) в чест на Кирил Философ, както и пълен препис по Йерусалимския устав.

4. АВТОРСТВО НА СЛУЖБАТА

Проблемът за авторството е много сложен и според мене не е окончателно решен. Съществуват различни мнения, становища и предположения, но повечето специалисти мълчаливо отминават въпроса. Тук ще изложа съществуващите становища.

Според В. Григорович и А. Воронов[83] автор на това произведение е този, който е написал Климентовото житие. Според Н. Державин и Б. Ангелов поради общите езикови и стилови черти между Климентовите съчинения и Службата на Кирил за автор трябва да се приеме Климент Охридски[84]. Заключението за сходството между Службата и Пространното житие на Константин-Кирил за първи път е обосновано от А. Горски през 1865 г.[85] Др. Костич изказва мнение, че евентуален автор би могъл да бъде Кирило-Методиевият ученик Сава[86].

Мнението на Н. Державин, че Климент Охридски е автор на Кириловата служба, не може да се приеме за доказано. В своето изследване той изразява мнение, че авторът на Методиевата служба е Климент Охридски[87]. По-късно се установи чрез акростиха, че неин автор е Константин Преславски[88].

Твърдението на Др. Костич за авторството на Кирило-Методиевия ученик Сава[89] относно Службата (доказано чрез акростих, запазен в края на Службата, 8-а и 9-а песен) не се поддържа от изследователите, защото не е възможно с един и същи буквен знак в акростиха да се изрази Ѧ и Ѣ.

8-а песен: 1. свѣтѣ прıложь сѧ...
2. ѣкоже прѣтрьже, — ѣко жже...
3. Велнка тѧ от плота...
9-а песен:
1. Ѣко светнло тѧ...
2. Паулоу блаженномоу...
3. Ѣко слънце..
Богородичен 4. Лоучамн твоего...

Също непоследователно са включени и богородичните тропари: богородичният тропар в осма песен е пропуснат, докато в девета песен е включен в предполагаемия акростишен текст.

В заключение може да се каже, че липсата на акростих не спомага да се подкрепи твърдо нито едно от предложените становища. Това, че съществуват езикови сходства между Службата и Житието, не е безспорен аргумент за един и същи автор. За пример може да послужи Службата на първоучителя Методий. Въпреки че и тя споделя езиковите черти на Методиевото пространно житие, неин автор е не Климент Охридски, а Константин Преславски. Друг пример е Старобългарската служба на Климент Охридски. Ако тази служба не беше за Климент, може би щяхме да я припишем на него[90]. След текстологически анализ на творбата и сравнение на Службата със старобългарския Канон за Димитър Солунски в ритмично-мелодическо отношение стигам до извода, че творбата е написана от същия автор, който е написал Канона за Димитър Солунски. Това становище аргументирано ще бъде изложено в края на тази глава.

РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ И ИЗСЛЕДВАНЕТО Й

1. ПРЕПИСИ

Оригиналът на съчинението за съжаление не е запазен. Между книгите, които донасят Кирило-Методиевите ученици в България, ще да е била и Службата. Оттук творбата се разпространява по всички посоки на славянския свят.

По териториален произход преписите могат да бъдат разделени в две основни групи: източнославянска и южнославянска.

Източнославянската група съдържа руски преписи от XI—XVII в. Почитта към първоучителя Кирил и тук възниква много рано — още в синаксарите на Остромировото (1056) и Архангелското (1092) евангелие се споменава паметта на Константин-Кирил Философ[91]. Почти по същото време възникват и най-ранните руски преписи на произведението. Днес са известни следните руски преписи на Службата на Кирил:

1. В служебен миней за февруари, пергамент от втората половина на XI—началото на XII в. Съхраняван е в бившата Московска типографска библиотека под № 67. Днес се намира в ЦГАДА. Преписът не е издаден. За първи път е бил използуван от И. И. Срезневски[92].

2. В пергаментен ръкопис от XI—XII в., по съдържание сборник с канони, съхраняван също в бившата Московска типографска библиотека под № 76. И този препис не е издаден, само е използуван от И. И. Срезневски[93].

3. В служебен миней за февруари, пергамент от XII в., съхраняван в бившата Московска типографска библиотека под № 38. Преписът е използуван, но не е издаден[94].

4. В празничен миней от XII—XIII в., пергамент, пазен в същото хранилище под № 6. И този препис също не е издаден, а само е използуван[95].

Трябва да се спомене една подробност относно сегашното местонахождение на ръкописите. През 1984 г. излезе от печат „Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI—XIII вв.“ В тази книга са отразени и ръкописите от бившата Типографска библиотека, съхранявани сега в ЦГАДА, като се дават и старите сигнатури на ръкописите. Гореспоменатите сигнатури на ръкописите, съдържащи Кириловата служба, не се срещат. Вероятността, че тези преписи не са съществували, не може да се приеме, защото от 1865 до 1910 г. повече от петима руски слависти са използували тези преписи. През 1982 г. Георги Попов съобщава за два преписа на творбата в ръкописите на бившата Типографска библиотека[96]: № 103, служебен миней за февруари от XI—XII в.[97]; № 98, служебен миней от началото на XIII в., пергамент (преписът се намира на л. 74—77). Този препис е споменат в Сводния каталог за разлика от първия[98].

Може да се предположи, че гореспоменатите преписи № 6, 38, 67 и 76 или съществуват под други сигнатури, или за жалост са се загубили.

5. В служебен миней за февруари от XII в., пергамент. Съхраняван е в бившата Московска синодална библиотека под № 164. Днес се пази в ГИМ със сигнатура 85 по Сводния каталог. Преписът е на л. 99—110[99].

6. Копие, намерено от И. И. Срезневски в архива на А. Востоков, вероятно от XII в. Ръкописът, от който е направено копието, е неизвестен. (Копието е издадено от И. И. Срезневски: Сведения. . . , 65—78.)

7—8. Два преписа на миней за септември—февруари от XVII в. в библиотеката на Виголинския манастир. Според Е. Барсов в този ръкопис имало две служби на Кирил[100] — на л. 98—116 и на л. 241 и сл. На съществуването на тези два преписа обърна внимание Б. Ст. Ангелов[101]. Преписите не са проучвани и не са издадени. Според Хр. Кодов единият от тях „буди някакви съмнения"[102].

9. В ръкописен миней от 1579 г. от с. Иваниче, бивша Волинска губерния (за него вж.: Богуславский, К. Г. Иванические месячные минеи 1547—1579 г. — Чтения в историческом обществе Нестора летописца, 14, 1900, с. 52).

Южнославянската група се разделя на две подгрупи по своите правописни белези: преписи със запазени юсове и безюсови преписи:

а) Първата подгрупа съдържа следните преписи от XIII—XVII в.

1. В Добрияновия миней за февруари—март, пергамент, среднобългарски от втората половина на XIII в. Този ръкопис години наред е съхраняван в Зографския манастир на Атон, до идването на В. Григорович, който го изнася в Одеса[103]. Ръкописът е разделен на няколко части. Основната част се пази в Одеса, а частта, която съдържа преписа на Службата, се съхранява в Сбирката на Срезневски под № 59. Сега се пази в БАН СССР под № 24.4.12 (по Сводния каталог № 358)[104]. Службата се намира на л. 1—36. Досега преписът има няколко издания.

2. В Палаузовия пергаментен миней от втората половина на XIII в., среднобългарски. На л. 3—6 съдържа Службата на Кирил. Ръкописът е изнесен от България през 1857 г. от С. Н. Палаузов, който го предава на Срезневски, в чиято сбирка се съхранява под № 58. Сега се пази в БАН СССР със сигнатура 24.4.11 (№ 277 по Сводния каталог)[105]. Неиздаден, използуван частично за първи път от И. И. Срезневски, който определя, че ръкописът е от XIV в. В Сводния каталог е датиран от втората половина на XIII в.

3. В т. нар. Драганов миней, среднобългарски пергаментен ръкопис от XIII в. Собственост на Зографския манастир в Света гора. За първи път е публикуван от А. Александров през 1893 г.[106]

4. В Скопския пергаментен среднобългарски миней от библиотеката на бившата българска митрополия в Скопие. Издаден за първи път от К. Радченко през 1907 г.[107]

5. В Хлудовия среднобългарски пергаментен служебен миней от втората половина на XIII в. Ръкописът сега се съхранява в ГИМ, в Хлудовата сбирка под № 152[108]. За първи път е публикуван през 1967 г. от Б. Ст. Ангелов, който твърди, че и този ръкопис е от ръката на българския книжовник Добриян[109].

6. В светогорски служебен миней за февруари, среднобългарски хартиен ръкопис от средата на XIV в., съхраняван в ръкопис Z—53 от Великата лавра. За първи път е публикуван през 1982 г.[110]

7. В служебен миней за февруари—март от XIV в., НБКМ № 902. Издаден е от Хр. Кодов през 1969 г.[111]

8. В синайски служебен миней № 25, среднобългарски ръкопис, съхраняван в манастира „Св. Екатерина" в Синай. Преписът стана известен на науката чрез Кл. Иванова през 1985 г.[112]

б) Към безюсовата подгрупа се отнасят следните преписи от XIII—XVII в.:

1. В пергаментен служебен миней за декември—януари от XIV в. Съдържа част от преписа и се съхранява в ръкописната сбирка на НБКМ под № 895. За първи път е публикуван през 1969 г. от Б. Райков[113].

2. В служебен миней за декември—февруари, пергаментен ръкопис от първата половина на XIV в. от руския светогорски манастир „Св. Пантелеймон". Ръкописът е описан под № 11 в каталога на Тахиаос[114].

По този препис творбата е публикувана за първи път от А. Александров през 1895 г.[115]

3. В празничен миней от XIV в. от сбирката на БАН под № 23. За първи път е обнародван от Б. Ст. Ангелов през 1957 г.[116] Този препис е описан от досегашните изследователи като самостоятелна творба, която коренно се различава от архаичната Служба на Кирил. Към този препис се присъединява и синайският (№ 25), който съдържа и втора песен.

4. В празничен миней № 140 от сбирката на НБКМ от XV—XVI в. Неиздаден, използуван за варианти от Ив. Гошев и Хр. Кодов[117].

5. В служебен миней за месец февруари от Църковния историко-археологически музей в София под № 89 от XVII в. (Варовитски препис). Издаден е от Ив. Гошев през 1937 г.[118]

6. В сборник от сбирката на Погодин, № 323 (в описа на Кл. Иванова № 34 от третата четвърт на XVII в.)[119]. Службата за Кирил се намира на л. 282а—295б. Този препис е характерен с това, че съдържа голям брой стихири (стиховни, литийни и др.). Кл. Иванова определя този препис на Службата за пълна служба на Кирил Философ, понеже отговаря на изискванията на Йерусалимския устав[120]. За първи път преписът е издаден от Н. В. Шляков[121].

7. В служебен миней за февруари от 1608 г. Съхранява се в НБКМ, № 141 (Врачански препис). През 1969 г. бе публикуван от Б. Райков[122].

2. ИЗСЛЕДВАНИЯ НА СЛУЖБАТА

През 1862 г. В. Григорович публикува текста на тази творба по Зографския български ръкопис от XIII в. (Добрияновия миней) (Древнеславянский памятник, дополняющий житие славянских апостолов святых Кирилла и Мефодия. — Ученые записки Казанского университета, 1862). Същият текст е преиздаден (Кирилло-Мефодиевский сборник, изданный по определению Московского общества любителей русской словесности М. Погодиным. М., 1865, 237—270). В същия сборник (285—290) А. В. Горски обнародва Службата и по друг ръкопис от XII в., № 164 от сбирката на бившата Московска синодална библиотека. П. С. Казански в своето изследване (Сравнительное достоинство списков служб св. Кириллу, просветителю славян, принадлежащего г. Григоровичу и Московской синодальной библиотеке. — В: Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865, 297—308) прави сравнение между гореспоменатите два преписа. В същия сборник (550—555) А. И. Арсениев дава някои варианти на Службата по преписи от ръкописите № 67 от XI—XII в., № 38 от XII в., № 6 от XII—XIII в. на бившата Московска типографска библиотека. След това И. Срезневски (Сведения и заметки с малоизвестных и неизвестных памятниках. Вып. 3. СПб., 1886 (гл. XXVII— Служба Константину Философу по восьми древним спискам, 65—78) обнародва Службата по друг препис от XII в. и използува останалите седем преписа, известни по това време. По-късно А. Александров издава текста на Службата по преписа на т. нар. Драганов миней (Служба святым славянским апостолам Кириллу и Мефодию в болгарском списке XIV века. — РФВ, 1893, № 2, 193—203). Две години по-късно същият автор печата Службата по друг атонски ръкопис от XIV в., собственост на руския манастир „Св. Пантелеймон“ (Служба святому Кириллу, учителю славянскому По рукописи русского Пантелеймоновского монастыря на Афоне. — Памятники древней письменности, 57, 1895, 1—27). През 1907 г. К. Радченко публикува Службата по преписа в Скопския миней(Заметки о рукописях, хранящихся в Болгарской митрополии

Скопья, с приложением службы Константину Философу по среднеболгарскому списку XIII в. — Изв. ОРЯС, 12, 1907, № 3, 158—162). Три години по-късно Н. В. Шляков издава препис от края на XVI—XVII в., като привежда варианти от още 11 други преписа, които са известни дотогава (Служба преподобному отцу нашему Кириллу, учителю словенскому. — Изв. ОРЯС, 15, 1910, № 3, 151—187). Два от тези преписа (Григоровичевият и № 164) са поместени от П. А. Лавров в „Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности“ (Л., 1930, 108—111 и 116—122). След това ги публикува и Ал. Т.-Балан (Кирил и Методи. Т. 2. С., 1934, 52—65). През 1931 г. Й. Иванов публикува текста на Службата по Скопския и Драгановия миней (Български старини из Македония. 2. изд. 1931, 296—300 и 290—295).

През 1935 г. Българската академия на науките издава малък библиографски преглед на славянските кирилски извори за живота и делото на първоучителите Кирил и Методий, съставен от М. Попруженко и Ст. Романски. Там на с. 45—48 са посочени 13 преписа на Службата и изследванията за тях. По-късно Хр. Кодов оспорва съществуването на тринадесети препис[123].

По библиографски път Б. Ангелов издирва още два преписа на Службата от 1579 г. от ръкописен миней от XVII в. (посочен е у Барсов, Е. Рукописы и книги, хранящихся в Выхолинской библиотеке. М., 1874, с. 43). Според Хр. Кодов единият от двата преписа буди известни съмнения[124].

По-късно в ръкописната сбирка на Църковния историко-археологически музей в София се намери още един препис от средата на XVII в., който обнародва Ив. Гошев (Светите братя Кирил и Методий. Материали из ръкописите на Синодалния църковен музей в София. — Год. СУ. Богосл. фак., 15, 1937—1938, 99—116). През 1957 г. Б. Ангелов обнародва текста на Службата, който коренно се различава от останалите и трябва да бъде смятан за отделно произведение. Ръкописът бе открит в ръкописната сбирка на БАН (Старобългарски текстове. III — Службата на Кирил Философ. — Известия на архивния институт, 1, 1957, 238—289). Няколко години по-късно Хр. Кодов обнародва Службата по ръкопис № 902 от ръкописната сбирка на НБКМ (Един непознат препис от службата на Кирил Философ. — В: Хиляда и сто години славянска писменост, 863—1963, С., 1963, 295—304). Б. Ангелов не спира да търси и да обнародва неизвестни и непубликувани преписи. През 1967 г. (Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2) той издава Службата по Хлудовия миней № 152. Б. Райков публикува Службата по два преписа от НБКМ, ръкописи № 895 и 141[125]. В своето изследване Б. Райков засяга въпроси, свързани с нейния произход, съдържание, състав и развитие, като подробно разглежда всичките 22 преписа, публикувани преди него. По-късно, през 1982 г., бе открит още един препис на творбата в Атон от К. Нихоритис (Из славянските ръкописи на Великата лавра. Новооткрит препис на службата за Кирил Философ. — Palaeobulgarica, 5, 1982, № 4). През 1985 г. Кл. Иванова откри още един препис на Службата в ръкопис № 25 от манастира „Св. Екатерина“ в Синай[126]. Преписът съвпада с този от БАН, открит от Б. Ангелов. Кл. Иванова съобщава, че този препис съдържа и втора песен, която не се среща в други преписи. На симпозиума, проведен през м. юни 1985 г. от Църковния историко-архивен институт в София, Ст. Кожухаров съобщи неизвестни данни за разпространението на Службата на Кирил Философ, извлечени от руски ръкописи от XVII—XIX в. През 1985 г. А. Наумов направи полски превод на Службата с кратък увод и коментар. През 1984—1985 г. (Cyrillomethodianum, 8—9) направих едно изследване на Службата, като издавам текст от Великата лавра със съответните лексикални разночетения от останалите светогорски преписи. Също публикувах тропар и кондак на първоучителя Кирил по ръкопис Z—40, пергаментен сборник от XIII в. от същия манастир.

Този обзор на изследванията дава основание да се направи следното заключение: изнесени са много изворови данни, публикувани са много преписи, разкрити са сложните въпроси, свързани с авторството, възникването на творбата, първоначалния ѝ състав и т. н. Направени са опити да се моделира развитието на композицията. Едно бъдещо критическо издание трябва да покаже историята на създаването на текста, като се изследват всички известни преписи, за да се установи тяхната генеалогия. Така изследователите ще получат максимално надежден текст[127].

Като материал за едно такова издание предлагам изследване на един препис от Службата на Кирил Философ, открит в ръкопис Z—53 от средата на XIV в. Стойността на този препис се преценява и във връзка с историята на текста на творбата, и във връзка с атонската ръкописна традиция на произведението.

АТОНСКА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ

В Атон се съхраняват няколко преписа, а в много ръкописи са съхранени тропарът и кондакът от тази творба[128].

Атонската ръкописна традиция на Службата на Кирил Философ включва следните досега познати преписи:

1. Зог. (вж. по-горе, а 1)
2. Др. (вж. по-горе, а 3)
3. Пан. (вж. по-горе, б 2)
4. Лавр. (вж. по-горе, а 6).

Във връзка с необходимостта от проучването на структурата на Службата на Кирил Философ най-напред ще бъде дадено пълното описание на ръкопис Z—53 от библиотеката на Великата лавра,тъй като досега не е познат на науката. Описанието на ръкописа ще бъде направено по възприетите от българската филологическа наука археографски принципи.

1. ОПИСАНИЕ НА РЪКОПИСА

Ръкопис Z—53 е служебен миней за месец февруари от средата на XIV в. Съдържа 96 хартиени листа — 295/210 мм. Текстовото поле е с размери 220/145 мм. Оригинална пагинация няма. Има означени 13 коли. Първата и последната имат по 4 листа, а останалите — по 8. Колите са означени с буквени кирилски цифри във вътрешната част на долното поле на листа в началото и в края на всяка кола.

Използвана е два вида хартия. Първата е тънка, гладка, с воден знак два кръга (у Мошин-Тралич № 1907 от 1291 г. — вариантен тип)[129]. Вторият вид хартия е дебела и жилава, с воден знак ключ (у Мошин-Тралич № 2628 от 1310—1311 г. — вариантен тип).

Общото състояние на ръкописа е добро. Макар че книжното тяло е подвързано с дъски, обвити с кожа, и е подшито със здрав канап, целият ръкопис е полуразрушен от влага. Вторият и третият лист са почти унищожени от влага, а 11б е запазен само наполовина.

Като се имат предвид по-важните палеографско-правописни и отчасти езикови особености[130], може да се направи следният извод: в написването на ръкописа са взели участие четирима преписвачи, които означавам с поредните букви от кирилската азбука: преписвачът „А“ е написал следните листове: л. 1^{а}—9^{б}, л. 12^{а}—18^{б}, л. 27^{б}—57^{а}, л. 60^{а} (9—23 ред, или общо 45 листа и половина); преписвачът „Б“ — л. 10^{а}—11^{б}, 19^{а}—27^{а} и 50^{б} от 15 ред до края на страницата, или общо 10 и половина листа; преписвач „В“ е написал л. 57^{б}—93^{б}, или общо 37 листа; от преписвач „Г“ са написани л. 94^{а}—96^{а} — общо 2 листа.

Според количеството изписан текст основни почерци са тези на преписвачите „А“ и „В“. По-нататък се посочват особености, които доказват това твърдение. Трябва предварително да се отбележи, че ръкописът представлява интерес в палеографско и правописно отношение, защото разкрива правописни тенденции, някои от които по-късно залягат в основата на Евтимиевата правописна редакция.

Преписвач „А“

I. ПИСМО

Среден неправилен полуустав по 28—30 реда на страница с 4 мм височина на буквите. Заглавията, заглавните букви и означенията на полетата са написани с червено мастило. Големите заглавия са написани със заглавно лигатурно писмо, с леки растителни украшения отстрани.

1. ***Начертанията на буквите*** в тази част на ръкописа носят информация, която характеризира доста точно преписвач „А“. Това се отнася най-вече до някои буквени знаци:

Буквата *Е* има няколко разновидности. Преобладава т. нар. тясно *Е*. Широкото *Е* (Є) се пише в началото на думата, среща се в средата и в краесловие, а така също и в края на реда, придружено с точка на хоризонталната средна частица (Є), напр.: **нєкончѣ Ємомꙋ** л. 9^{б}/1; **нжЄ** л. 9^{б}/3; **Єстъ** л. 4^{а}/2; **нсповѣдꙋЄт сѧ** л. 5^{б}/18—19; **радованіЄ** л. 8^{б}/2.

Буквата *Ж* се среща в двата варианта: старинен — средният стълбец е основен и в него се пресичат двете хасти (Ж); с бързописни елементи (Ж) — срв. л 2^{а}/13: **бж҃нѧ**; л. 4$_{а}$/2: **скрнжалн**; л. 2^{а}/24: **ннзложнвъ** и т. н.

Дзяло се открива с двете му начертания (Ѕ) и (ꙃ), срв. л. 6^{б}/9: **ꙃнжднтєлѣ**; л. 13^{а}/30: **Ѕнждїтєлѣ** и др.

Освен класическия вариант на буквата *З* (З) на места преписвачът „А“ си служи с един по-бързописен знак, който има широко начертание ꙁ л. 16^{а}/29.

При *И* трябва да се отбележи наличието, макар и рядко, на широко удължено И.

Нерядко вътре в думата се открива наличие на широко написана буква *М* (м), напр. л. 6^{а}/22: **гласомъ**.

При начертанието на буква *Н* доминира старинното начертание, при което съединителната чертица се наклонява надолу към десния стълбец (N).

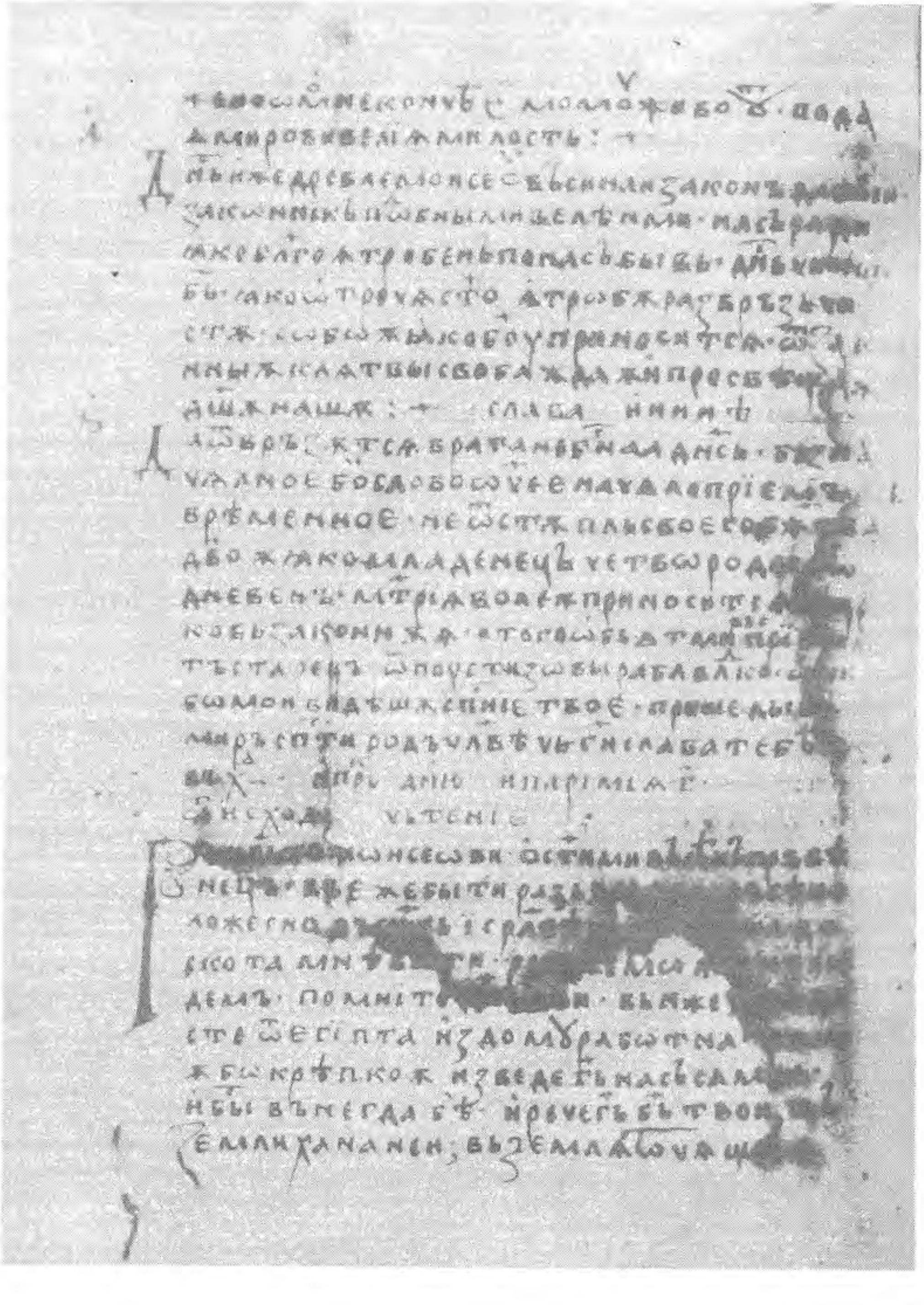

Относно буквата *Т* трябва да се спомене, че освен традиционното начертание с едно краче на места се среща т. нар. високо *Т*, което излиза над реда (Т, Т), напр. л. $5^{б}/28$: жрътвы: л. $16^{б}/1$: дастсѧ и др.

Буквата *Ч* има доста специфично начертание, близко на пръв поглед до ижицата: десният стълбец, който е надебелен, и левият се събират почти до линията на реда: (Ѵ), напр. бєзначѧлноє — л. $9^{б}/11$. Старинното „вилообразно“ *Ч* (Ѱ), използувано рядко от преписвача „А“, е типично за другите преписвачи на ръкописа. Понякога десният стълбец слиза под левия а още по-рядко десният стълбец е по-къс от левия.

Освен традиционното среднобългарско Ъ (Ъ) се среща и уголеменото изтеглено нагоре над реда начертание, на което невинаги горната хоризонтална чертица е ясно показана: Ъ, Ъ. Тази разновидност е в края на думите, които стоят в края на реда.

За начертанието на Ѣ е характерна заоблената петлица и симетричното отпускане на краищата на кобилицата. Вариант на начертанието дава и дъгообразното написване на кобилицата — често стълбецът се изтегля във височина, което представлява бързописен елемент.

При малкия юс (ѧ) също има два основни варианта: ѧ и ѧ, което е важна особеност, но за тяхната дистрибуция ще стане дума в правописния анализ на частта на преписвача „А“.

2. ***Лигатурите*** са от кръга на познатите в среднобългарските паметници: ѿ — с най-голяма употреба и редовно като предлог с това начертание; т͡р — тр; т͡у — ту; с͡т — ст; р͡ѣ — рѣ; а͡д͡у — адꙋ.

От направеното кратко описание на най-важните особености в палеографско отношение трябва да се изтъкне стремежът на преписвача „А“ да изписва по-свободно, по-широко и по-изтеглено някои букви, за които се спомена по-горе. Освен това редовното изписване на предлога отъ чрез лигатурата ѿ, начертанието на *Ч*, наличието на двата варианта на малката носовка (ѧ) са най-значимите в палеографско отношение особености на преписвача и на ръкописа като цяло.

3. ***Надредните знаци*** в тази част на ръкописа са типични за среднобългарските паметници, които не се отличават все още с голямо разнообразие. В разглеждания ръкопис е забележимо нарастването на броя на надредните знаци особено при някои от другите преписвачи, което отразява важната тенденция за ръкописите от епохата преди Евтимиевата реформа.

а) Двойна вария се среща главно като (̏) над ѡ, ы, ѧ, напр.: ѹбѡ̏ л. $5^{б}/2$. сы̏н л. $8^{б}/2$, бѡ̏ л. 8/20, тѧ̏ л. $12^{б}/14$ и др. По-редки са примерите с *двойна оксия*: злъ̋ л. $5^{б}/26$, нѫ̋ л. $8^{б}/6$ и др.

б) Придиханието е преди всичко псили (̓) и се среща сравнително често над думи с начална гласна (особено ѡ), а понякога и над гласна вътре в думата: ѡ̓чи мо л. $2^{а}/1$, и̓ны л. $2^{а}/3$, ѡ̓ л. $2^{а}/19$, є̓стъ и и̓жє л. $4^{а}/2$, ѻ̓бразоу л. $5^{б}/2$ и др.

в) Точка върху буква е рядкост — напр.: **повин̇нѹжщѧ сѧ** л. 12^{б}/28.

г) Паерчикът не е типичен за преписвача „А“, освен ако снимките от ръкописа не дават възможност да бъде видян този знак, който би трябвало да замества изпуснатата ерова буква на много места, като напр.: **закѡннїкъ** л. 9/4.

д) Простата титла представлява най-често права черта, пресечена с точка или чертичка: ҃, ҃, ҃ и стои над букви, които означават цифри, а най-често върху думите на групата nomina sacra. Среща се също и *буквената титла,* която има дъговидна форма: **ѕ҃** л. 5^{б}/11, **мч҃нкъ** л. 2^{а}/3, **дв҃ца** л. 6^{б}/29, **благосло҃венъ** л. 6^{б}/2, **мⷮр҃и** л. 5^{б}/19, **ї̈сл҃ви** л. 5^{б}/17, **млⷭрдє** л. 5^{б}/14, **Х҃є Б҃є** л. 5^{б}/12, **прѣⷭчтаа** л. 5^{б}/10, **ст҃оѹ** л. 4^{а}/18, **цр҃кви** л. 4^{а}/14, **нб҃ныкъ** л. 4^{а}/12, **гл҃оѹ** л. 4^{а}/11, **влⷣко** л. 4^{а}/11, **дв҃дъ** л. 4^{а}/4, **Х҃ви** л. 2^{а}/8, **спⷭнӥє** л. 2^{а}/2 и др.

4. ***Препинателните знаци*** не са голям брой:

а) *Завършителни знаци* (჻ и ჻) се срещат най-вече в края на абзац: л. 2^{а}/3, л. 5^{б}/5 и т. н.

б) *Междусловни знаци*:

Средна точка, намираща се в средата на буквения ред, отделя изрази или изреченски цялости. Срв. напр. л. 2^{а}/8 : . . . **бывъ · Х̇ви молї сѧ.**

Запетая се среща по-рядко и дублира средната точка. Срв. напр. л. 9^{б}/28: **и рече Г̇ь Б̇ь твои, въ землѧ Хананеи.**

Точка със запетая се открива също рядко, като дублира средната точка или функционира като въпросителен знак. Срв. напр. л. 2^{а}/23, 9^{б}/30 и др.

II. ПРАВОПИС

1. Ерове

Голям ер (ъ):

а) В *предлози* и *представки* се използува главно голям ер (ъ), като изключенията са много редки. Тази употреба се оформя като задължителна в българските ръкописи през втората половина на XIV в., напр.: **въ** л. 4^{а}/1 и 11, **съ** л. 6^{б}/11, **къ** л. 9^{б}/21, **възвѣщаетъ** л. 4^{а}/14, **възъпи** л. 4^{а}/10, **възлюбилъ** л. 5^{б}/2—3, **въпльщенно** л. 6^{б}/8, **въселивъ сѧ въ** л. 6^{б}/1 и др.

б) *Групата* **ръ** с редки изключения редовно има облик **ръ**: **ѡ̓врът сѧ** л. 2^{а}/16, **твръдостїѧ** л. 2^{а}/17, **тръпѣлно** л. 2^{а}/18, **тръвѣнецъ** л. 4^{а}/14—15, **страстотръпче** л. 5^{а}/1—2, **скврънныихъ** л. 5^{б}/28, **жрътвы** л. 5^{б}/28, **пръвжѧ** л. 8^{б}/29 и т. н. Тази особеност също става типична за ръкописите преди Евтимиевата школа.

в) *В средата на думата* преписвачът „А“, следвайки своя извод или своите собствени правописни навици, спазва етимологичния голям ер, като на места се забелязва тенденция да се пише голям ер (ъ) и на мястото на етимологичен малък ер (ь) и по мое предположение, когато се е произнасял еров звук: сън л. $4^{а}$/2, вм. сьн, въсѣмъ л. $4^{а}$/5 вм. вьсѣмь, въсѣко л. $9^{б}$/22—23 вм. вьсѣко и др.

г) *В края на думите* преписвачът „А“ старателно спазва етомологическата употреба на голям ер (ъ), като това тенденциозно се пренася и върху някои завършеци (напр. -ьць), които са етимологически с малък ер (ь) — закѡнꙋтворєцъ л. $4^{а}$/3. Срв. людємъ л. $9^{б}$/24—25, насъ л. $9^{б}$/4, вѣкъ л. $6^{б}$/17, видитъ л. $4^{а}$/13, ликъ л. $4^{а}$/12, дѣдъ л. $2^{а}$/12, изложивъ л. $2^{а}$/24, єстъ л. $2^{а}$/2, видѣнъ л. $2^{а}$/11, ѹбивъ л. $2^{а}$/13, мракъ л. $2^{а}$/12 и т. н.

Малък ер (ь)

а) *В средата на думата* (в коренни срички) е забележим стремежът на преписвача да следва етимологическата употреба на малък ер (ь): льстныи л. $2^{а}$/12, чьстныи л. $2^{а}$/21, ѡгньнѣ л. $6^{б}$/12, чьтєнїє л. $9^{б}$/20, чрьтогъ л. $12^{б}$/9, дѣвичьскыи л. $12^{б}$/25 и т. н. Думите, произхождащи от плъть, редовно се пишат в корена с малък ер (ь): въпльщєнно л. $6^{б}$/8, пльть л. $8^{б}$/10 и др.

б) *В края на думите* се спазва етимологическата употреба на малък ер (ь), но с някои изключения: днь л. $9^{б}$/25, гь л. $9^{б}$/21, цркьвь л. $6^{б}$/26, мать л. $4^{а}$/6 и т. н.

в) Последователното изясняване на малък ер (ь) в гласна (є) е типично за суфиксите -ьць = -єць и -ьнъ = -єнъ и е прокарано изцяло в тази част на ръкописа, а също и в другите негови части: старєцъ л. $5^{б}$/15, младєнєцъ л. $4^{а}$/14, вѣнєцъ л. $2^{а}$/25, страшєнъ л. $4^{а}$/5 и т. н. Изясняването се открива и в някои други думи, но рядко: вєсь л. $2^{а}$/11, пришєды л. $9^{б}$/17, старєчьскыи л. $16^{б}$/6 и др.

2. Носовки (юсове)

а) Падежните завършеци — -ѭѭ, -ѫѭ, -ѩѩ, -ѧѩ, при сложни прилагателни имена и причастия са представени в частта, написана от преписвача „А“, преди всичко от завършека -ѫѧ, като не липсват изключения. Най-редовно ѫѧ се среща във вин. пад., ед. ч., ж. р.: имѣѧ и богатѫѧ... мать л. $4^{а}$/5—6; видѣ симєѡнъ прьмирнѫѧ славѫ л. $6^{б}$/5—6; слава и нинѣ прѣвѫѧ ѿ нїхъ л. $8^{б}$/29; приноситъ сѧ въ црковь законѫѧ л. $9^{б}$/14—15; цѣлоуи марїѧ нєвѣнѫѧ двєрь л. $12^{б}$/10 и т. н. Завършекът -ѫѧ е важна черта на преписвача „А“.

б) Относно дистрибуцията на двата знака за *малка носовка* (ѧ и ꙗ) може да се предположи, че употребата на ꙗ е по-характерна за частицата сꙗ и за някои едносрични думи (местоимения), като има, разбира се, изключения: молї сꙗ л. $2^{а}$/8, ѿвръг сꙗ л. $2^{а}$/16, въсєливы сꙗ л. $6^{б}$/1, радꙋи сꙗ л. $6^{б}/5$, вєсєла са л. $6^{б}/11$—12, зрѧ та л. $8^{б}/3$, рѡждъшєє са л. $8^{б}/4$, страшѫ са л. $8^{б}/5$, видѣх та л. $8^{б}/18$, приводит са л. $8^{б}/22$, даєт са л. $8^{б}/25$, испльнишѫ са л. $14^{б}/4$, ѡбнавлѣѫ са л. $16^{б}/25$ и т. н.; исповѣдꙋєт са л. $5^{б}/19$, мола сѧ л. $8^{б}/6$—7, прїѧти тѧ л. $8^{б}/5$—6, приносит сѧ л. $9^{б}/7$, повинꙋаща сѧ л. $12^{б}/28$ и др.

в) *Йотацията* на ѫ и ѧ в начална и друга позиция е изключителна рядкост: ѩгль л. $8^{б}/23$.

г) Открива се тенденция в *началото на думите* на мястото на ѫ и ѧ да се пише преди всичко ѧ: ѧзыкомъ л. $5^{б}/17$, ѧтрѡбѫ л. $9^{б}/6$, бл҃гоѧтробєнъ л. $9^{б}/5$ и др.

д) *В средисловие и в краесловие* преписвачът „А" полага усилия да се придържа към етимологическата употреба на малката носовка ѧ: гл҃ѧ л. $4^{а}/3$, прїѧтъ л. $4^{а}/9$, свѧщєннаго л. $4^{а}/7$, пръвѣнєцъ въсєѧ твари л. $4^{а}/15$, зачѧтїє л. $5^{б}/9$, молѧщи л. $5^{б}/22$, ѡтрѡча л. $6^{б}/17$, свѧтилищꙋ л. $8^{б}/13$, обьѧти л. $8^{б}/16$, клѧтвы л. $9^{б}/8$, начало л. $9^{б}/11$, славѧ л. $8^{б}/17$, прїчастнїкъ л. $2^{а}/6$ и т. н.

е) *В средисловие* и *краесловие* преписвачът „А" също полага усилия да спазва етимологическата употреба на голямата носовка (ѫ): присносѫща л. $2^{а}/10$, мѫдрованїа л. $5^{б}/6$, мѫчитєлєвъ л. $5^{б}/6$—7, глѫбины л. $5^{б}/13$, на рѫкꙋ л. $6^{б}/1$, позна славѫ л. $5^{б}/17$, мѫжскаго л. $6^{б}/8$, ѿстѫпль л. $9^{б}/12$, да ѿвръзѫт сѧ л. 9/10 и т. н.

ж) В тази част на ръкописа се наблюдава и среднобългарската замяна на носовките:

След ж, ш, щ вм. етимологичните ѫ и ѧ се открива ѫ; исповѣдашѫ л. $6^{б}/21$, видѣшѫ л. $9^{б}/17$, испльнишѫ са л. $14^{б}/4$, дръжѫ л. $8^{б}/26$—27, прѣⷣжє дєнїцѫ л. $12^{б}/13$ и др.

След л вм. етимологичните ѫ и ѧ се открива и а: гл҃аше л. $6^{б}/22$, мола сѧ л. 8/6—7 и др.

Във връзка със замяната на носовките ще да е и замяната на етимологично ѧ с ѫ: из глѫбины грѣховныѫ л. $5^{б}/13$, ѿ законныѫ клѧтвы л. $9^{б}/7$—8, свобождаѫ ... д҃шѫ нашѫ л. $9^{б}/8$—9.

3. Дзяло

Както се спомена, срещат са двата варианта на тази буква: единият означава с титла числото шест, а другият — африката [dz]: пѣ ѕ҃ л. $5^{б}/11$, ѕиждїтєлѣ л. $13^{а}/30$, ꙁиждєт сѧ л. $17^{б}/2$, ꙁиждїтєль л. $14^{а}/11$ и др.

4. Епентетично Л

В тази част на ръкописа е забележима тенденцията след устнените съгласни *б, п, в, м*+йотация да се пише епентетично *Л*: ѿстѫпль л. $9^{б}/12$, проꙗвлєниѫ л. $14^{б}/14$, ѡбнавлѣѫ са л. $16^{б}/25$, въ зємли л. $9^{б}/29$, прїємла л. $14^{б}/2$ и др.

5. Десетично или предгласно И

Наред с осмичното *И* т. нар. десетично *И* (і, ї, ї) има доста голяма употреба в ръкописа. Специално преписвачът „А“ си служи с него в следните случаи:

а) Пред букви, означаващи гласен звук, наречено е предгласно *И*: **сⷭпнїє** л. $2^{а}/2$, **велїѧ** л. $2^{а}/9$, **твръдостїѧ** л. $2^{а}/17$, **въпїаше** л. $8^{б}/3$, **прїємъ** л. $5^{б}/16$, **дѣнствїє** л. $5^{б}/4$, **зачѧтїє** л. $5^{б}/9$ и т. н. Тази употреба на предгласно *И* по-късно става задължителна в българската писменост. Преписвачът „А“ рядко нарушава това правило: **бж҃нѧ** л. $2^{а}/13$ — и това е твърде важен белег на неговите правописни навици.

б) Разширената употреба на десетичното *И* от преписвача „А“ се характеризира и с изобилие от примери, които се отнасят до:

Чужди думи: **єгїпта** л. $9^{б}/26$, **їсл҃вн** л. $5^{б}/17$, **їѡнѫ** л. $5^{б}/12$, **їрмоⷭ** л. $5^{б}/11$, **сїмеоне** л. $4^{а}/9$ и **снмонъ** л. $5^{б}/18$, **трїфоне** л. $2^{а}/21$.

Домашни думи: **єдїного** л. $5^{б}/2$, **ѹпразнїль** л. $5^{б}/1$, **прїчѧстнїкъ** л. $2^{а}/6$, **молї сѧ** л. $2^{а}/8$, **прїношаашⷭ** л. $4^{а}/7$, **нстїнѣ** л. $2^{а}/8$ и др.

6. Омега или омеговидно О

Преписвачът „А“ твърде широко си служи с омега или с омеговидно *О*(ѡ), използувайки и другите познати букви за звук [*о*]: тясното *О* (о), широкото *О* (О), буква *О* с точки отгоре и отдолу (о̣̇), очно *О*(ꙩ, ꙫ). Не е възможно да се установят правила за употребата на омега или омеговидно *О* (ѡ). Срещат се много примери, които могат да бъдат разделени на няколко групи:

Чужди думи: **снмеѡнъ** л. $6^{б}/6$, **мѡнсеѡвн** л. $9^{б}/21$ и др.

Начална позиция в домашни думи: **ѡва** л. $5^{б}/19$, **ѡчнщенїє** л. $6^{б}/4$, **ѡтрочѧ** л. $6^{б}/17$, **ѡбѣтѡванїє** л. $12^{б}/4$ и др.

В *средисловие* и *краесловие* на домашни думи, където поначало се очаква употреба на обикновено тясно *О*: **дарѡватн** л. $2^{а}/14$, **красѡтѫ** л. $2^{а}/16—17$, **пророѡцѣхъ** л. $4^{а}/3$, **законȣтворецъ** л. $4^{а}/3$, **тѡго** л. $4^{а}/9$, **самѡго** л. $5^{б}/22$, **рѡдъ** л. $5^{б}/22—23$, **праведнѡмоѹ** л. $6^{б}/5$, **рѡждъшее** л. $8^{б}/4$, **пѡ̂бнымн** л. $9^{б}/4$, **самѡ** л. $9^{б}/27$ и др.

Разширената употреба на ѡ е важна черта на правописа на преписвача „А“.

7. Буквените знаци за звук [У]

В частта, написана от преписвача „А“, се използуват три буквени знака за звук *У*: ѹ, ȣ, ꙋ. Налагат се следните изводи:

В *началната позиция* се използува преди всичко диграмата *оу*, напр. **ѹбнвъ** л. $2^{а}/13$, **ѹбѡ̏** л. $5^{б}/2$, **ѹпразнїль** л. $5^{б}/1$ и т. н.

В *средисловие* се конкурират вариантите ѹ и ȣ: **ѿпоѹстн** л. $8^{б}/1$: **ѿпоѹщаєшн** л. $4^{а}/10$, **нскȣснѫ** л. $4^{а}/15—16$, **нȣдєн** л. 6/10 и т. н.

В *краесловието* доминира употребата на ꙋ, но се срещат по-рядко оу и ȣ: **мн҃чкꙋ** л. $2^{б}$/4, **старцꙋ** л. $8^{б}$/25, **сл҃нцꙋ** л. $6^{б}$/5, **праздникꙋ** л. $5^{б}$/11, **твоемꙋ** л. $4^{а}$/11, **твоемꙋ** л. $8^{б}$/1 и др.; **ржкꙋ** л. $6^{б}$/1—2, **давшоу емоу** л. $4^{а}$/2 и др.

Употребата на буквения знак ꙋ главно в краесловие от преписвача „А“ е особеност не само на неговия правопис, но в разглеждания ръкопис може да има палеографско-правописна стойност при разграничаването на отделните части, преписвани от различни книжовници.

8. Ери

В разглежданата част, дело на преписвача „А“, се открива само знак за ы, съставен от малък ер (ь) и десетично *И* (і), т. е. ы. Това е важна черта при условие, че другите преписвачи в ръкописа използуват и стария знак за ери — ъı, срв. **ты** л. $2^{а}$/23, **нбⷮ҇ныхъ** л. $4^{а}$/12, **прѣбысть** л. $5^{б}$/10, **глѫбины** л. $5^{б}$/13 и др. Като изключение от това правило могат да се дадат примери от текста на службата на Кирил Философ. Това може да се дължи на влиянието на извода.

9. Ят

Преписвачът „А“ си служи редовно с този буквен знак (ѣ), спазвайки правилната етимологична употреба: **вѣнецъ** л. $2^{а}$/25, **прѣдъ** л. $4^{а}$/16, **въсѣмъ** л. $5^{б}$/15, **вѣкомъ** л. $5^{б}$/15 и т. н.

10. Гръцки букви

В съгласие с тогавашната палеографско-правописна традиция се открива употреба на следните гръцки букви: ϑ, ѵ, ξ, ψ, ω, λ.

Преписвач „Б“

Без да се навлиза в подробности, ще бъдат посочени палеографско-езиковите особености, характерни за преписвача „Б“ (л. $10^{а}$—$11^{б}$, л. $19^{а}$—$27^{а}$).

Почеркът свидетелствува за опитен книжовник, чието писмо е изискано, красиво. Буквите се отличават със симетричност и бързописните елементи се откриват рядко и главно в края на реда (*Т* за буквата *Т*, Є за *Е*). Характерни черти, които типизират писмото на преписвача „Б“, са:

1. Начертание на буквите

Наличие на старинно „вилообразно“ или „чашковидно“ ѵ, което е типично за преписвача. Ижицата също следва старинно начертание ѵ—сѵ‑**меѡнь** л. $19^{а}$/3. Последователно се употребява лигатурата ѿ. Откриват се няколко варианта на *Е*: обикновено *Е* (є), широко *Е* (е), йотувано *Е* (ѥ)— **ѥсть** л. $10^{а}$/2 и **є̀сть** л. $10^{а}$/20, **єсть** л. $10^{а}$/10, **ѥмоу** л. $10^{а}$/11 и **ѥгѵпеть** л. $10^{а}$/11 и **Єгѵпта** $10^{а}$/21. За числото „шест“ се използува и старинното начертание на дзяло — ѕ.

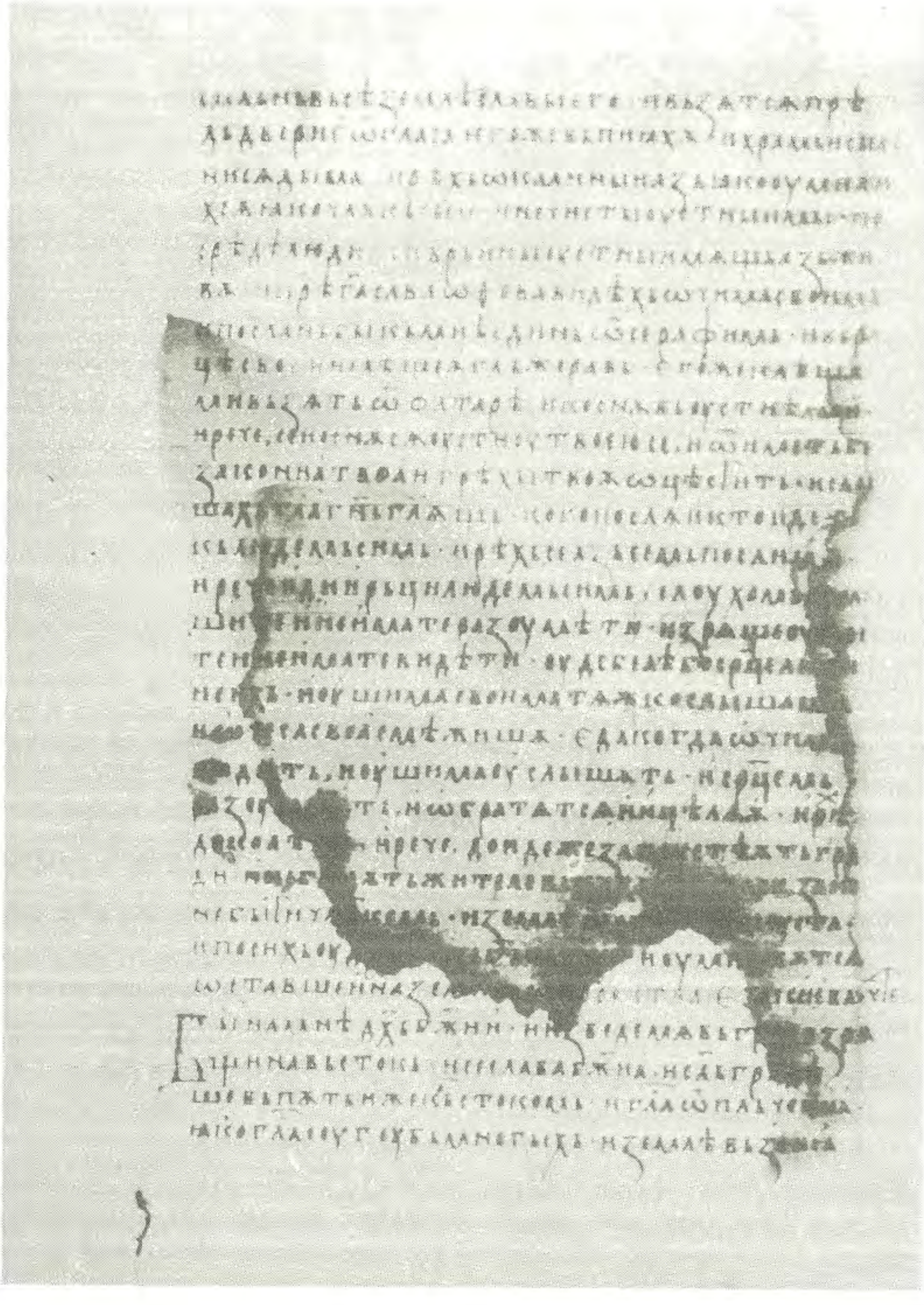

2. Надредни знаци

Освен двойна вария тук се среща, макар и нередовно, оксия: бг҃одьхновéниє л. 19ª/23, а́гнъцѧ л. 19ª/18, саваѡ́д л. 10ª/29, ꙗ́ко л. 19ª/1 и др.

Въпреки че доминира spiritus lenis (псили) — ̓, употребява се и spiritus asper — ̔, т. е. дасия: ѡ̔блїстаѫщи л. 19ª/15, є̔гупєтьстѣи л. 10ª/14 и др. Иначе псили се среща както над начална гласна, така и над гласна, която се намира вътре в думата или в нейния край, което е важна особеност на частта, преписвана от книжовника „Б“: сумєѡ̓нь л. 19ª/3, твоє̓го л. 19ª/6 и л. 19ª/8, ч҃та̓а л. 19ª/9, м҃риє̓ л. 19ª/29 и т. н. Особено интересни са случаите, когато псили стои над ѫ и ѧ, които се намират пред друга гласна в края на думата. Може да се предполага, че в тези случаи псили сигнализира за йотувани юсове (ѫ и ѧ): старостїѧ̓ л. 19ª/6, наказоуѧ̓ л. 20ª/3, бєсѣдоуѧ̓ л. 20ª/17, поснлаѫ̓ л. 20ª/3, бг҃омѫдрыѫ̓ л. 19б/28.

Същият знак, който оприличихме на псили, изпълнява и функцията на на паерчик, сигнализирайки за пропуснатите ерове: в̓довици л. 19ª/14, прїшєд̓шимь л. 19ª/16, блажєн̓но л. 19ª/19, п̓шєница л. 19ª/23, прѣклон̓шаго л. 19ª/5 и т. н.

Титлата се изписва като хоризонтална черта с висящи в двата края извивки: ‾.

3. Препинателни знаци

Завършителният знак има следните варианти: ⁙, ∽, ·‿, ⁖.

4. Правописна употреба на някои букви

Преобладава употребата на малък ер (ь), като, разбира се, по изключение се откриват и примери с голям ер (ъ).

Групата ръ се представя редовно с рь.

Суфиксът -ьць и тук е с изяснен ь (-єць), т. е. старєць л. 19б/13 и т. н.

Падежните завършеци -ѭѭ, -ѫѭ и ѩѩ, -ѧѩ (както и при преписвача „А“) са представени от група ѫѧ: пльтьскѫѧ л. 20ª/4.

Малката носовка (ѧ) няма варианти.

Не се открива тенденция в начална позиция вместо ѫ и ѧ да се пише ѧ.

Откриват се примери на среднобългарска замяна на носовките, но по-малко на брой в сравнение с преписвача „А“.

Преобладава употребата на диграмата оу за звук [у].

На мястото на предгласно ї се среща и обикновено осмично и; знамєниє л. 10ª/18 и т. н.

Другите правописни черти на частта, дело на преписвача „Б“, в общи линии са еднакви с тези на преписвача „А“.

Преписвач „В“

На неговата ръка принадлежи частта от л. $57^{б}$—л. $93^{б}$ (без няколко реда от л. $60^{а}$). Писмото на преписвача „В“ е красив среден полуустав, по 29 реда на страница с 2,5—3 мм височина на буквите със скорописни елементи, преминаващи в украса на хастите към края, със заглавно лигатурно писмо с леки растителни украшения отстрани или групи от по четири кръстчета .

Като оставим настрана специфичните палеографски черти, характерни за преписвача „В“, то относно правописните особености трябва да се подчертае, че разликите между преписвачите „А“, „Б“ и „В“ са доста големи. Ако отхвърлим мисълта, че всеки от книжовниците е преписвал от отделен извод, то тогава трябва да приемем, че книжовниците „А“, „Б“ и „В“ имат различна школовка и доста богата филологическа култура, което се изразява на правописните им навици и предпочитания.

1. Начертания на буквите

Доста характерно е бързописното изписване на буквата *А* с доста висок стълб а.

Голям е броят на буквите, които имат „широко“ начертание: з, м, в, ъ, є, ѣ, т.

Дзяло има старинен облик —ꙃ.

Буквите т и н също спазват традиционните си особености.

Буквата *Ч* се приближава до начертанието на ижица — ѵ, както при преписвача „А“.

Малкият юс има само един вариант — ѧ.

2. Лигатури

Лигатурите се различават от тези на останалите преписвачи. Ясно личи влиянието на гръцкото писмо при изписването им. Преписвачът „В“ последователно използува лигатурата ѿ не само като предлог, но и като представка (ѿрєчє сѧ л. $60^{б}/16$), а също и като инициал.

3. Надредни знаци

Освен кентимамата(̏), срещат се като ударения вария (̀) и оксия (́): облнста̀ л. $71^{б}/28$, ра́внѡсжщима л. $65^{б}/15$, мн́рѡвї л. $65^{б}/21$, ста̀до л. $65^{б}/26$, свѣтоза́рнѡє л. $67^{б}/18$, ада́мъ л. $69^{б}/19$, ѿ са́да л. $69^{б}/20$, по́рнкарпє л. $76^{а}/22$ и др. Може да се прибави, че по-често се среща комбинация от псили (᾿) и акут (́): ѡ҆́цоу л. $71^{б}/28$, н҆́жє л. $71^{б}/14$, ꙗ́снѡ л. $60^{б}/22$, н́нѡплємєннnка л. $60^{б}/21$ и др.

Паерчик се открива също, но вече с две разновидности; ҇ и ҆ — свщєн҆на л. $81^{а}/9$, ннѡплємєн҆ннка л. $60^{б}/21$ и др. Няма разгъната система на употребата на надредните знаци.

Простата и буквената титла почти се приближават по начертание.

4. Препинателни знаци

Употребяват се вече познатите препинателни знаци. Завършителният знак има вариации: ·~, :~, ∴, ⁝~.

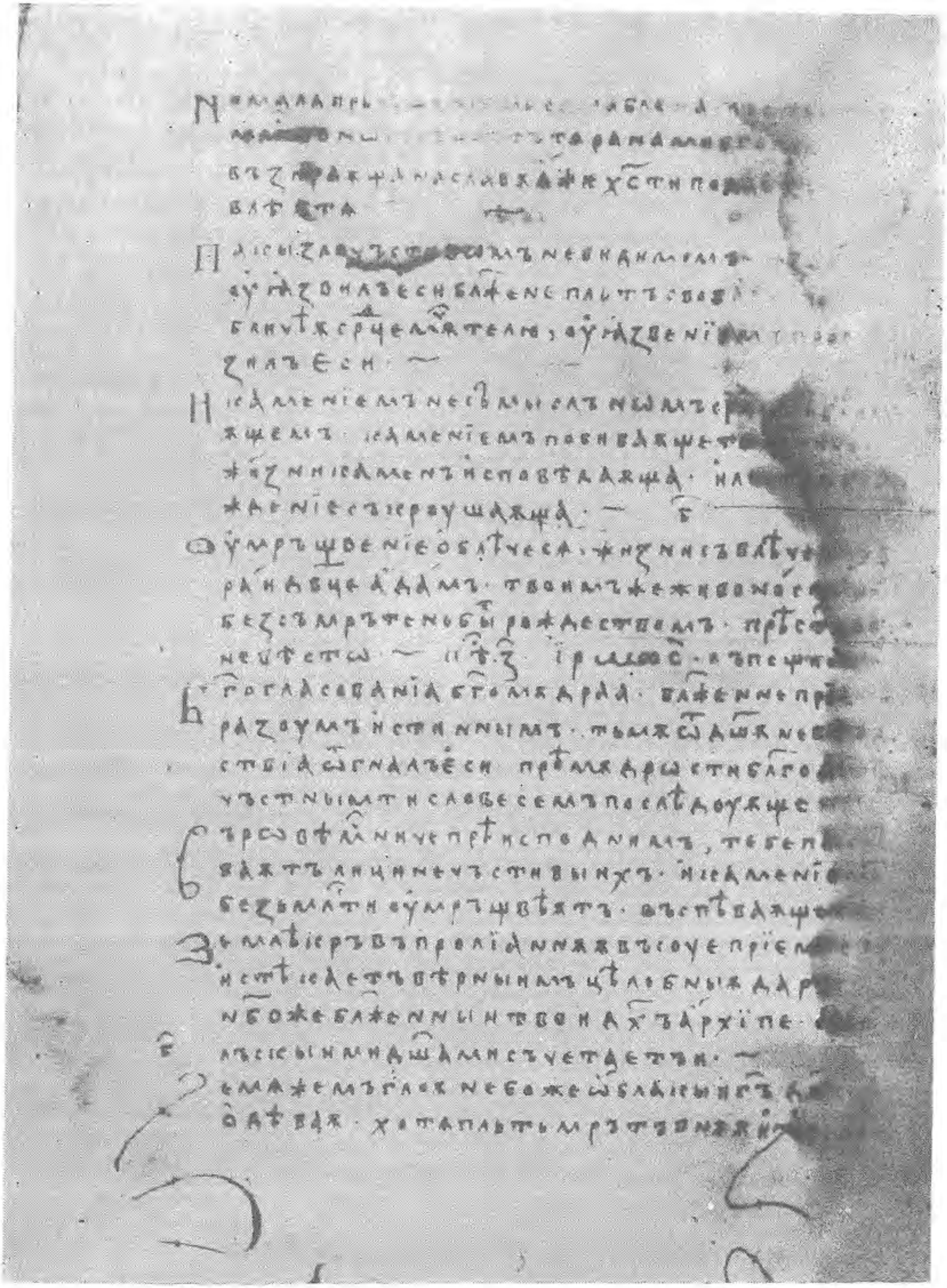

5. Правописна употреба на някои букви

Тя е еднаква с вече описаното, но има и някои нови черти при преписвача „В“. Може да се твърди, че преписвачът „В“ преднамерено си служи твърде много с голям ер (ъ) на мястото на етимологичния малък ер (ь) и голям ер (ъ). Неговият правопис в известна степен условно може да се характеризира като „голямоеров“ в противоположност на преписвача „Б“, чийто правопис може да се нарече „малоеров“.

Примери от „В“: и̓сточникъ л. 81^{а}/12, матеръ л. 81^{а}/12, а̓̈гнца л. 81^{а}/27, плодъ л. 76^{а}/17, смирѣнъска л. 76^{а}/16, въведи л. 76^{а}/12, ї̈сплъни л. 71^{б}/26, въходы л. 76^{а}/12, къ л. 71^{б}/7, въсе л. 71^{б}/6, въ л. 71^{б}/4, дъжд л. 71^{б}/1, величѣемъ л. 69^{б}/27, па́велъ л. 67^{б}/15, въпїемъ л. 65^{б}/19, въо̓рѫжъ сѧ л. 60^{б}/20 и т. н. Случаите, в които е употребен малък ер (ь), са значително по-малко на брой от етимологичната необходимост и отразяват вероятно следи от подложката: вьхождааше л. 91^{а}/24—25, ѡдьждаѫща л. 81^{а}/22, избѡкоу л. 81^{а}/19, а̓гньца л. 71^{б}/15, днь л. 71^{б}/1, бж̔тьвныи л. 65^{б}/27, прѣ̓естестьвнѡ л. 65^{б}/16 и др.

Групата ръ последователно е предавана като ръ.

И при преписвача „В“ суфиксите -ьць и -ьнь са представени от -ецъ и -енъ: страшенъ л. 91^{а}/14, чл҃вколюбецъ л. 71^{б}/3.

При преписвача „В“ завършекът ѫѧ не се открива: житенскѫѫ славѫ възненавидѣ л. 60^{б}/26, крⷭ҇тнѫѫ же мѫкѫ л. 60^{б}/27, радость неиспражненѫѫ л. 65^{б}/21, достохвалчнѫѫ памѧть л. 71^{б}/23 и др.

При употребата на ѧ и ѫ преписвачът „В“ твърде строго спазва етимологическото място на двете носовки: мл҃ѧще сѧ л. 71^{б}/14, начѧла л. 71^{б}/14, сѣмѧ л. 76^{а}/17, бг҃оприѧтне л. 65^{б}/17, проѕѧбова л. 76^{а}/9 и т. н.; равнѡсѫщна л. 65^{б}/15, исповѣдаѫще л. 65^{б}/18—19, сⷭ҇пти дш҃ѫ л. 60^{б}/25, порѫганїе л. 69^{б}/16, прѣдаѫть л. 69^{б}/16, лѫкавна л. 71^{б}/13, въорѫжъ сѧ л. 60^{б}/20, сѫдищи л. 60^{б}/15, съ любовїѫ л. 81^{а}/1.

И в тази част на ръкописа е налице среднобългарската замяна на носовките, напр.: сътекошѫ сѧ, прїѫть л. 60^{б}/24, ѿ пръвыѫ клѧтвы л. 74^{а}/19, провьзвѣстишѫ л. 77^{а}/26 и др.

Използува се дзяло (ѕ).

Открива се подчертан стремеж към употреба на епентетично л.

Предгласно десетично *И* (ї) се замества с обикновено и, но рядко м҃ина л. 76^{а}/26.

Забелязва се разширена употреба на омега или омеговидно *О* (ѡ) във всички позиции, включително и в края на думата: идолъскагѡ л. 67^{б}/14, ста́дѡ л. 65^{б}/26, прѣестестьвнѡ л. 65^{б}/16, главѡ л. 81^{а}/9, немаⷭ҇тивно л. 69^{б}/17, крѣпкѡ л. 67^{б}/27.

За звук [у] е изразено предпочитание към диграфа оу във всички позиции. Рядко се открива ꙋ.

Освен редовното употребяване на знака ери (ы) много рядко се среща и по-старото начертание ъı, което сигурно иде от по-стар оригинал: пѹ̈тчевъ̏ı л. 81^{а}/7.

И преписвачът „В“ редовно и правилно си служи с ят (ѣ).

Необходимо е да се изтъкне, че в тази част на ръкописа най-силно е отслабена йотацията на *А*: моа л. 91^{а}/18, чъстнаа л. 81^{а}/10, мнⷱ҇їа л. 76^{а}/26 и др.

6. Гръцки букви

Съгласно тогавашната палеографско-правописна традиция се открива употребата на следните гръцки букви: ϑ, λ, ξ, ψ, μ, ω.

7. Гърцизирани начертания[131]

От гореизложените особености на преписвача „В“ може да се приеме, че той познава и използува добре гръцки език. Свидетелство за това са гръцките лигатури при писането на славянски текст, както и характерните начертания на гръцки букви, които по-горе посочихме. Това явление е характерно за Атон и по-специално за манастира Великата лавра, който през Средновековието е най-представителният център на византийско-българското книжовно сътрудничество.

Преписвач „Г“

Този преписвач е написал последните два листа на ръкописа. Те съдържат кръстобогородичните тропари на всички гласове. Поради малкия обем на тази част не се предлага богата информация в палеографско-правописно отношение, както при останалите преписвачи.

1. Начертание на буквите

От пръв поглед може да се помисли, че е перото на преписвач „А“. Въпреки че не се откриват значителни отлики в изписването на буквите, все пак се забелязват известни различия спрямо преписвача „А“. Това са: ш, м, щ (десният стълбец и средният за ш, щ са леко извити). Употребява се повече широко (є). Ȝ е със старинно начертание подобно на начертанието на преписвача „Б“.

2. Надредни знаци

Употребяват се гравис (`), двоен гравис (̏) и двоен акут (″): агньц̀а, ꙗзвы, д̄ваа, сладкы̏, съ̋ и др.

Паерчикът е с начертание, приличащо на цифрата „четири“ — бєз бл҄год̄ѣтныи.

Титлата носи интересна информация: 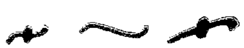

3. Препинателни знаци

Няма различия в сравнение с другите преписвачи.

4. Правописна употреба на някои букви

Еровете са на своите етимологични места.
Правилна е употребата на носовките.

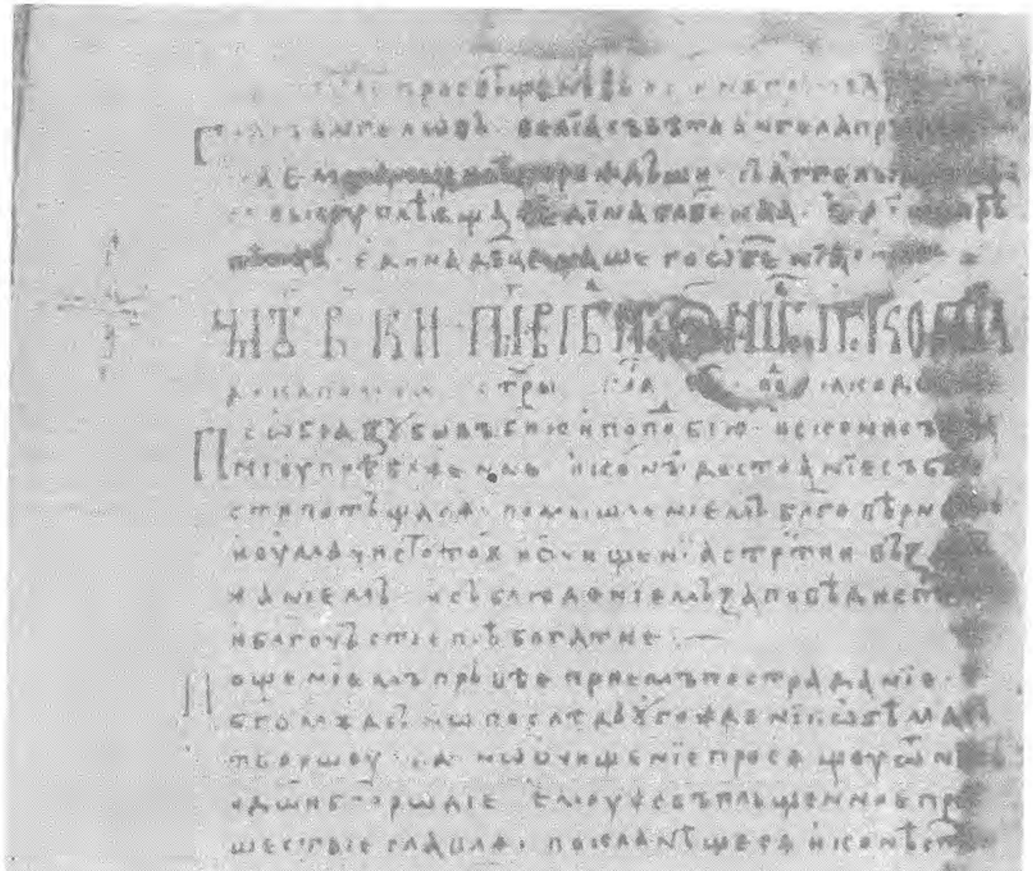

Вместо предгласно *И* (ї) се предпочита обикновено *И*: длъготрьпѣниє, видѣниє, хотєниємь, прїємлѩща.

Употребата на ѡ е рядка.

По-често се среща оу, по-рядко — ȣ.

Украса

На лист $1^{а}$ има малка заставка в старовизантийски стил, изградена от флорални елементи. Срещат са малки киноварни инициали и инициали с флорален елемент. Кръстчета, звездички изпълняват ролята на показалки, с които се обозначава началото на канона, и т. н. В началото и в края на заглавията на съответните служби се употребява заглавно звено и лигатурно писмо, украсено отстрани с цветя.

Съдържание

По съдържание ръкописът е служебен миней за м. февруари и съдържа четива за следните 28 празнични дни:

1. Мъченик Трифон и предпразненство за Сретение господне, л. $1^{а}$—$8^{а}$.
2. Сретение господне, л. $8^{а}$—$16^{б}$.
3. Св. Симеон богоприемец, л. $16^{б}$—$19^{б}$.
4. Преподобни Исидор Пелусиот, л. $19^{б}$—$22^{а}$.
5. Мъченица Агатия, л. $22^{а}$—$24^{б}$
6. Св. Тимотей, л. $24^{б}$—$27^{а}$.
7. Св. Партений Лампсакийски, л. $27^{а}$—$29^{б}$.
8. Великомъченик Теодор Стратилат и пророк Захария, л. $29^{б}$—$32^{б}$
9. Мъченик Никифор, л. $32^{б}$—$36^{б}$.
10. Свещеномъченик Харалампий, л. $36^{б}$—$39^{б}$.
11. Свещеномъченик Власий, л. $39^{б}$—$43^{а}$.
12. Мелетий Антиохийски, л. $43^{а}$—$46^{б}$.
13. Преподобни Мартиниан, л. $46^{б}$—$49^{б}$.
14. Преподобни Авксентий и св. Кирил Философ, л. $49^{б}$—$53^{б}$.
15. Св. Онисим, л. $53^{б}$—$56^{б}$.
16. На л. $56^{б}$—$57^{б}$ е дадена една част от Службата на св. Памфил (вечерен дял — първа и трета песен от канона). На л. $57^{б}$—$59^{а}$ е дадена цялата служба на споменатия светец.
17. Великомъченик Теодор Тирон, л. $59^{а}$—$64^{а}$.
18. Св. Лъв папа Римски, л. $64^{а}$—$67^{а}$.
19. Св. Апостол Архип, л. $67^{а}$—$69^{б}$.
20. Лъв епископ Катански, л. $69^{б}$—$72^{б}$.
21. Преподобни Тимотей, л. $72^{б}$—$75^{а}$.
22. Намиране мощите на св. Евгения, л. $75^{а}$—$78^{а}$.
23. Свещеномъченик Поликарп Смирненски, л. $78^{а}$—$81^{а}$.
24. Намиране главата на св. Йоан Предтеча, л. $81^{а}$—$84^{а}$.
25. Св. Тарасий Цариградски, л. $84^{а}$—$86^{б}$.
26. Св. Порфирий, л. $86^{б}$—$89^{а}$.
27. Св. Вукол еп. Смирненски, л. $89^{а}$—$91^{а}$.
28. Преподобни Прокопий Декаполит, л. $91^{а}$—$94^{а}$.

Върху последните два листа на минея са поместени кръстобогородични тропари във всички гласове. Тези тропари, както и указанията за „малка вечерня“ и „велика вечерня“, „бдение“ и „велико славословие“ са характерни особености на литургичната практика по Йерусалимския устав, който е

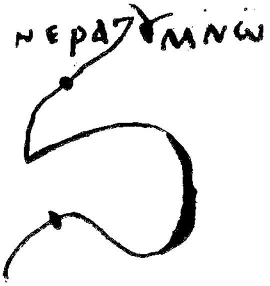

л. 65а

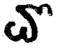

л. 61а

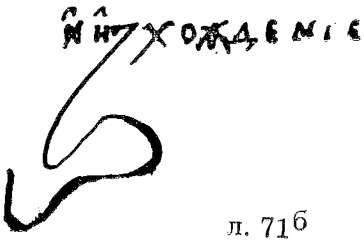

л. 71б

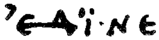

л. 64б

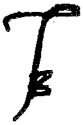

л. 81а

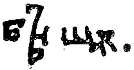

л. 77а

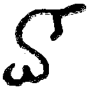

л. 82б

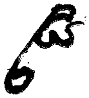

л. 71б

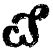

л. 61а

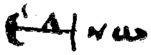

л. 66а

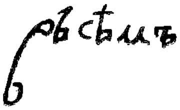

л. 65а

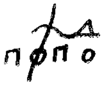

л. 70а

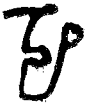

л. 63а

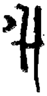

л. 80б

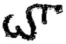

л. 65а

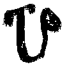

л. 65б

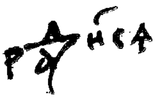

л. 62б

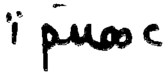

л. 73б

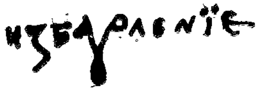

л. 77а

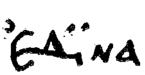

л. 64б

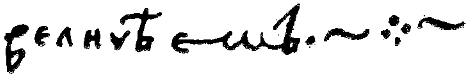

л. 81а

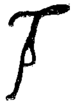

л. 77б

МЦЬ ФЕВРАРЬ · ИМА ДНЇИ КИ ДНЬ

МЦА ТОГ В Г ПРАВЕДНАГО СИМЕОНА ·

МЦА ТОГО ДІ · ПРѢПОДОБНАГО ОЧА НА-
ШЕГО АВѮЕНТЇА И КЇРЇЛА ФЇЛОСОФА ·

МЦА ТО · ѲІ · ПАМѦТ СТГО АПЛА АРХЇПА ·

МЦА ТО · КГ · ПАМѦ СЩЕННОМЧНКА ПОЛИКАРПА

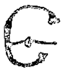

л. 62^{б}

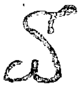

л. 76^{б}

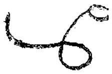

л. 67^{б}

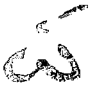

л. 65^{б}

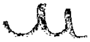

л. 62^{б}

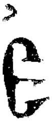

л. 76^{а}

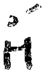

л. 65^{б}

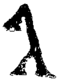

л. 38^{б}

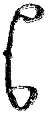

л. 91^{а}

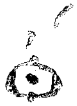

л. 72^{б}

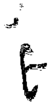

л. 74^{б}

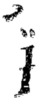

л. 77^{б}

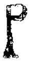

л. 65^{б}

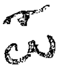

л. 75^{б}

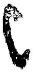

л. 65^{б}

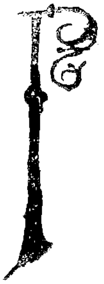

л. 10^{а}

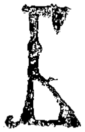

л. 10^{б}

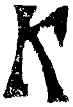

л. 5^{а}

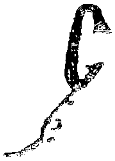

л. 76^{а}

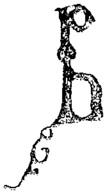

л. 81^{а}

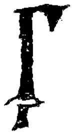

л. 81^{а}

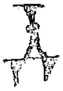

л. 77^{б}

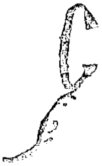

л. 63^{б}

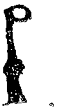

л. 81^{а}

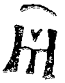

л. 63^{б}

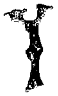

л. 64^{а}

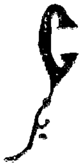

л. 67^{а}

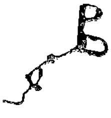

л. 70^{а}

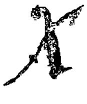

л. 74^{б}

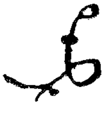

л. 70^{б}

въведен в българската традиция през XIV в. За пример може да бъде посочен празникът Сретение господне.

Като се изхожда от факта, че разглежданият ръкопис е съхранен във Великата лавра (представителен атонски книжовен център, където се правят преводи и сверявания по достоверни източници на богослужебни славянски и гръцки книги), може да се приеме, че той е създаден именно във Великата лавра. В подкрепа на това предположение е и гърцизираното писмо на преписвача „В“ и правописните принципи на преписвача „А“.

По структурата и съдържанието на ръкописа може да се каже следното: сравнен с гръцкия ръкопис № 25 от НБКМ[132] и при сверка с печатен гръцки църковнославянски миней (по съдържание за месец февруари) се забелязват следните различия:

1. Ръкопис Z—53 съдържа служби от 1 до 28 февруари, а останалите минеи — до 29 включително.

2. На 6-и е поместена Службата на св. Тимотей вместо на св. Вукол, както е дадено в останалите минеи.

3. На 7-и гръцките минеи поместват освен Службата на Партений Лампсакийски и Службата на преподобни Лука Стириот.

4. На 27-и помества Службата на св. Вукол Смирненски, а на 28-и — на Прокопий Декаполит, в същия ден — на ученика му преподобни Василий, и на 29-и — на Касиан Римлянин.

Относно гореспоменатите различия може да се каже следното. Що се касае до Службата на св. Тимотей, въпросът е много интересен. През м. февруари по сведения на гръцката църковно-философска енциклопедия се споменава чествуване на паметта на трима светци с името Тимотей[133]. Първият, за когото не са запазени никакви данни, се чествува на 1-и. Вторият е преподобни Тимотей от Символис, чиято служба е поместена на 21-и. А паметта на третия светец се споменава на 27-и. За него също не са запазени никакви данни. Тази особеност е много интересна. В друго изследване ще бъде изяснено на кого точно е посветена тази химнографска творба и съществува ли гръцкият ѝ оригинал. Друго характерно различие е съзнателното пропускане на празника на 29-и. Но това различие, както и други интересни особености на състава на ръкописа са вече предмет на друго изследване.

Освен различията, които отбелязах, трябва да се спомене и една характерна особеност, която свързва нашия миней с гръцкия № 25 от НБКМ. И двата са от XIV в. В края и на двата минея са поместени кръстобогородични тропари, характерен белег за ръкописите по Йерусалимския устав. Гръцкият ръкопис също е атонски по произход (от манастира Кутлумуш е купен от Серския митрополит Генадий). След последната служба и двата ръкописа имат традиционен завършек: **конецъ съ бм҃ прнать мц҃ февроуаръ†**; Τέλος τοῦ φεβρουαρίου μηνὸς ἀμὴν†. В гръцкия оригинал под този текст има следната интересна и интригуваща бележка: Ἀντιβόλ(αιον)τῆς ἱερᾶς Λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐν ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω, т. е.' *Антиволеон* на светата Лавра на св. Атанасий в Света гора — Атон' (к. а., К. Н.). В гръцкия тълковен речник на Димитракос[134] на този термин се дава следното значение: автентичен препис, по който се сравняват и се сверяват другите преписи (в случая служебен миней за м. февруари от този тип). Понеже „антиволеон“ е препис, тогава уверено може да се приеме, че първооригиналът на този ръкопис е във Великата лавра. Но както се спомена, самият ръкопис № 25 е точен препис на оригинала, който е служел за извод в съответния книжовен манастирски център. Това е накарало Серския митрополит

Генадий да купи именно този ръкопис (антиволеон), а не друг, както и да го подари в друг манастирски център. Също на л. 109^{б} и 134^{б} има една приписка, която гласи: μέμνησθε πατέρες ὑπὲρ τοῦ ἐξαγοράσαντός με ('спомenete, отци, този, който ме е купил')[135]. Показателно е, че през XIV в. във Великата лавра се развива интензивна книжовна дейност с цел да се разпространяват в останалата част на атонския полуостров изводите, свързани с книжовната богослужебна реформа през XIV в. Това сведение е доказателство, че именно тук, в този атонски книжовен център е било наложително присъствието на група български книжовници (начело със стареца Йоан), заели се с изправянето на българските ръкописи съобразно новата богослужебна реформа.

Сравнявайки гръцкия ръкопис № 25 (антиволеон, извод) със съответния печатен славянски миней, установявам, че първообразът на този ръкопис от Великата лавра е послужил на българските книжовници от Атон за създаване на съответния среднобългарски текст и това е най-вероятно преведеният от стареца Йоан текст. Този факт представлява интерес за българската филологическа наука.

Ръкопис Z—53 съдържа следните две приписки:

1. На л. 11^{б}: пиши рѫко не трепери и нестраши сѧ
2. помилѹи мѧ б҃е по велицѣи милости твоеи

Няма никакви данни за точния произход на паметника.

2. СЛУЖБАТА НА КИРИЛ ФИЛОСОФ ПО РЪКОПИС Z—53

а) Обща характеристика на преписа

В началото на тази глава бе спомената датата, определена в календара на църковната година за чествуване на паметта на Константин-Кирил Философ — 14 февруари. Тази дата е регистрирана още в ранните старобългарски паметници. Също в този ден се празнува паметта на св. Авксентий[136]. Във византийската минейна ръкописна традиция е поместена само Службата на Авксентий. В славянската ръкописна традиция е различно. Съществуват минеи, които поместват само Службата на Кирил Философ; друга част от паметниците дават двете служби, редувайки и двата канона последователно песен след песен; известна част от минеите (предимно източнославянските) не споменават Службата на Кирил, което се възприема по-късно и в печатните минеи.

В изследвания препис от Великата лавра е поместена службата и на двамата светци, която се отличава от досега познатите по това, че е съкратена редакция на творбата, единствена по рода си в химнографската традиция на службата. Преписът е компилация от службите на двамата светци — Кирил и Авксентий. Основание за такова твърдение дава целенасоченото съкращаване на канона, несъмнено извършено от съставителя на минея. Според познатата практика двата канона — за Кирил и Авксентий — би трябвало да се редуват песен след песен. Книжовникът обаче е обединил двата канона в един, като е съкращавал от Канона на Кирил богородичните и по един тропар от всяка песен, а от Канона на Авксентий — ирмосите, по един тропар на всяка песен плюс кондака и икоса. Така всяка песен на канона съдържа общо 6 тропара, разделени по следния начин:

1. Ирмос от Канона на Кирил Философ
2. Тропар от Канона на Кирил Философ
3. Тропар от Канона на Кирил Философ
4. Тропар от Канона на Авксентий
5. Тропар от Канона на Авксентий
6. Богородичен тропар от Канона на Авксентий.

Така се получава впечатление за един общ канон, посветен на двамата светци. Инициативата за създаване на компилация очевидно принадлежи на съставителя на минея, който е имал на разположение пълния текст на службите. Въпросът за принципа на съкращенията е изключително интересен. Може да се каже, че съкращенията са направени с вещата ръка на добре школуван преписвач. Начинът, по който е направена компилацията, разкрива литературните предпочитания и художествените критерии на книжовника.

Службата има два дяла: вечерен — помества по три стихири след стиха „Господи воззвах“ за Кирил и три за Авксентий, със „слава“ и отпустителен тропар от Службата на Авксентий; утринният дял съдържа канон с кондак и икос след шестата песен и седален след третата. Както вече споменах по-горе, тропарът и икосът са от Службата на Кирил Философ, а седалните са за двамата.

Структурата и съставът на тази компилативна съкратена редакция на Службата на Кирил и Авксентий, сравнена с преписа на Кириловата служба по Добряновия миней и на Авксентий по гръцкия ръкопис № 25, са изложени в схема № 1. По този начин се вижда по-ясно предпочитанието на съставителя на Службата.

От Службата на Авксентий са взети следните тропари: I песен — 1 и 2 тропар; III песен — 1 и 2 тропар; IV песен — 1 и 3 тропар; V песен — 2 и 3 тропар; от VI, VII, VIII и IX песен — 1 и 2 тропар. От Службата на Кирил са взети първите два тропара от всички песни.

При съкращаването на тези химнографски творби редакторите са могли да постъпят механично или подборно. При механичното съкращаване обикновено се изпуска последният тропар, а при подборното се избира по равно количество определени тропари от всяка песен. „Въпросът за принципа на съкращенията е изключително интересен. Той дава възможност да се характеризира литературният вкус на съставителя, естетическият му критерий при подбора на съкращенията, мотивите на поведението му като книжовник и пр.“[137]

Съставителят на Службата има различно отношение при подбора на песните. Както е изложено в съответната схема, книжовникът се отнася подборно към Канона на Авксентий, докато с Канона на Кирил постъпва механически. Оттук възниква въпросът, коя е причината, накарала го да постъпи така. Подборното отношение към Авксентиевия канон не е белег за даване на приоритет на неговата служба. А механичното подбиране на тропарите на всяка песен от Кириловия канон не е характерен белег за омаловажаване на неговата служба, напротив — може да се каже точно обратното. Почитта на съставителя към Константин-Кирил Философ, от една страна, и, от друга — неговият стремеж да запази автентичната цялост на Службата, не му позволяват да подбира състава на песните безразборно. Той взема от всяка песен началните два и пропуска третия тропар.

В подкрепа на изложеното дотук може още да се подчертае, че в количествения, съдържателния и ритмично-мелодичния акцент на това компилативно химнографско произведение доминиращо положение заема Службата на Кирил Философ. По-специално в утринния дял се дава явен количествено съдържателен приоритет на Кирил, като се включват кондакът и икосът от неговата служба. Този факт е показателен за стремежа на съставителя да даде предимство на старобългарската творба. Що се отнася до ритмично-мелодическото съотношение на двете отделни химнографски творби, може да се каже, че книжовникът, създавайки общия Канон в чест на Кирил и Авксентий, дава доминиращо положение на Канона на Кирил, Мч҃а ѡ҅ⷮго . д҃і . прѣпѡбнаго ѡча нашего авентїа . и Кірила філѡсофа . аще нѣст по҃ . поемъ и самогласнаа и҃ . стры стом҃ȣ Кїрилȣ гл҃ . д . по҃ . далъ еси зна

		Служба на авѯентін — № 25 НБКМ		Служба на Кірілъ філѡсоф	Λαβρ. Z—53
Вечерен д҃ѣл	стихіри на Господи въззвах	Ἦχος δ΄. Ἔδωκας σημείωσιν 1. Αὔξησιν ἀσκήσεως . . , 2. Χάριν τῶν ἰάσεων. . . 3. Αὐξήσας τὸ τάλαντον. . .	 + + +	Гласъ . д . подобенъ . дасть зна . 1. Красотѫ прѣсвѣтаѧ 2. Кротокъ мѫдростиѫ 3. Житие беспорока и	 + + +
	Отпустителен тропар Слава	Δόξα ἦχος πλ. δ΄. Ἡ καθαρὰ τοῦ πνεύματος ἦχος α΄ Τῆς ἐρήμου πολίτης. . .	 + +	 гл҃ . д. От пелень прілежно . . .	 — +
		Канон гл҃ . д҃		пѣ҃ а. ірмȣ҃. ѡ҅връзѫ ȣста	
Утринен д҃ѣл	пѣ҃ . а . д҃.	Εἱρμός : Θαλάσσης τὸ ἐρυθ. 1. Αὐξήσας τὴν πρὸς. . . 2. Ὑπῆλθες ἐθελουσίοις. . . 3. Ξενώσας βιωτικῆς. . . (Θ) Ἐν σοὶ νῦν ἐθεωρήθη. . .	— + + — +	ірмо҃ Отврьзѫ ȣста моа 1. Въ учениѫ Премѫдрост 2. Просвѣщь ıако свѣтило 3. Сватымъ доухомь от (Б) Красныимь прѣимѣѧ	+ + + — —
	Пѣ҃ . а . г҃	Εἱρμός : Οὐκ ἐν σοφίᾳ. . . 1. Νενεκρωμένος. . . 2. Τὴν τῶν ἀγγέλων. . . 3. Ἰὸν θανάτου. . . (θ) Ὁ διαπλάσας. . .	— + + — +	ірмо҃ Съ высоты сниде 1. Словомъ и срⷣьчемь 2. Цѣвница прітучами 3. О оуме огньнын (Б) Свѣтомъ отьчемъ	+ + + — —
	сѣ҃ д҃	ἦχος πλ. δ΄. Τὴν σοφίαν. . .		гласъ . н҃ . Ꙗко зарѣ. . .	
	Пѣ҃ . д҃.	Εἱρμός ; Ἐπαρθέντα σε . . . 1. Νικητὴς κατὰ . . . 2. Τῶν χειμάρρων. . . 3. Ὁ Θεοφόρος (Θ). Θεὸν λόγον ὡς. . .	— + — + +	ірѡⷨ сѣдаи въ славѣ. . . 1. Дроугыи Авраамь . . . 2. Копиемь словесъ . . . 3. Равноѫщинѫѧ . . . (Б) Избавльше сѧ . . .	+ + — — —

1	2	3	4	5	6
ѹтрьнен дѣл	Пѣ. є	Εἱρμός; Σὺ Κύριέ μου. . . 1. Ἐχόμενα τῆς σῆς. . . 2. Ἰσότητι φρενῶν. . . 3. Ὁ βίος σου λαμπρός. . . (Θ). Νοῦν ἔχοντες ὀρθὸν. . .	— — + + +	ірмо Нннѣ нъстанѫ. . . 1. Мысанѫ своѧ. . . 2. Стоіаше крѣп'ко. . . 3. Препааважищоу (Б) Спасаѫ уеловѣкы . . .	+ + + — —
	Пѣ. ѕ	Εἱρμός. Θύσωσι μετὰ. . . 1. Υἱόν σε καὶ φωτός. . . 2. Μελέτην τοῦ θανάτου. . . 3. — (Θ) Ναόν σε τοῦ Θεοῦ. . .	— + + — —	ірмо Прндь въ глжбнны. . . 1. Стьнемь мрьтвнт. . . 2. Ѩко (н) забрьна стрѣла 3. Възлюбнвъ нзмлада. . . (Б) Іезекннль врата . . .	+ + + — —
	ко	ἦχος β'. Κατατρυφήσας θεόφρον. . .	—	глась. В. Тврьдымь н. . .	+
	нко	Τίς τούς ἀγῶνας σου. .	—	Прѣсвѣтлое. . .	+
	Пѣ. з	Εἱρμός. Ἐν τῇ καμίνῳ. . . 1. Ὡς τετρωμένος. . . 2. Πεφωτισμένος. . . 3. — (Θ) Ρεύσασαν πᾶλαι. . .	— + + — +	Ірфо Не послоужнша. . . 1. Словеснымн . . . 2. Не ѹстрашн сѧ . . . 3. Тебе нстоуннка . . . (Б) Небесъ шнр'шжѫ. . .	+ + + — —
	Пѣ. н	Εἱρμός. . Λυτρωτὰ τοῦ. . . 1. Ὁλικῶς πρὸς Θεὸν. . . 2. Φοβερὸς ἀνεφάνης. . . 3. — (Θ). Ῥητορεύειν φανεὶς. . .	— + + — +	ірмо Отрокы благоуьстнвы 1. Свѣтѣ пріложь сѧ. . . 2. Ѣкоже прѣтрьже. . . 3. Велнка тѧ тотлопа . . . (Б) Кннгамн оууеннн. . .	+ + + — —
	Пѣ. ѳ	Εἱρμός. Λίθος ἀχειρότμητος. . 1. Ὅλη τῇ Θεότητι. . . 2. Νῦν τὰ ἀνήκουστα. . . 3. Ὡς ἔχων πολλὴν. . . (Θ).	— + + +	ірмо Еуба ѹбо недѫгоомъ. . . 1. Ѣко свѣтнло. . . 2. Паулоу блаженоомоу . . . 3. Ѩко слънце на . . . (Б) Лоууамн твоего свѣта	+ + +

като помества ирмосите от Службата на Кирил Философ. Ирмосът е ритмично-мелодическият образец (модел), по който се изпълняват останалите тропари на всяка песен. И в още един момент книжовникът дава предимство на Кирил пред Авксентий. Въпреки че в ръкописа е спомената на първо място паметта на св. Авксентий, съставителят и в това отношение придава първенствуващо положение на старобългарската химнографска творба: във вечерния дял, както и в утринния първо се поместват тропарите от Службата на Кирил и после от византийското произведение. По този начин се получава отклонение от познатата практика оригиналните старобългарски служби да се поместват след съответните преводни (византийски) творби за съответната дата на месеца[138]. Това ясно личи при оформянето на канона — ирмосът и първите два тропара са от Канона на Кирил, а останалите от Авксентиевия. По този начин Службата на Авксентий в тази компилация придобива добавъчен характер.

Подобен принцип на компилация или създаване на компилативни канони е известен в среднобългарската химнографска традиция: в Службата за Филотея Темнишка[139] и Службата за успението на Иван Рилски[140]. И двете творби се съхраняват също в атонския по произход ръкопис № 5 (№ 7 по описа на Мочулски) от сбирката на В. Григорович в Одеса[141]. Ръкописът е празничен миней за април—август от втората половина на XIII в. Под дата 28 май съставителят помества една компилативна служба в съкращение за мъченик Никита и Филотея с един общ канон, посветен и на двамата светци, като е съкращавал от Канона на Филотея ирмосите, богородичните и по един тропар от всяка песен. Също така и на 18 август в един общ канон, посветен на мъчениците Флор и Лавър, помества и по една стихира на всяка песен от най-старата Служба за Иван Рилски.

В тези два случая от ръкопис № 5 и в Z—53 проличава съотношението на преводното византийско със старобългарското оригинално химнографско произведение. Това дава възможност да се направи извод, че съставителите на тези съкратени служби не са били обикновени преписвачи, които робски следват оригинала, а включват творчески византийската преводна творба в старобългарската традиция. Първите две служби под влиянието на традицията поместват старобългарската творба след преводната (византийската) като допълваща. В Службата на Кирил е точно обратното. Старобългарското произведение има преобладаващо, доминиращо значение. Що се отнася до причината, под чието влияние книжовниците — съставители на тези творби, са били принудени да изневерят на познатата практика, т. е. двата или трите канона да се редуват песен след песен, се крие в следния факт: гореспоменатите творби са възникнали в книжовен център или центрове, където византийско-българското книжовно и културно сътрудничество е оказало значително влияние на книжовника. Така книжовникът, запазвайки византийската химнографска традиция, я съчетава със старобългарската в допълващо и доминиращо положение. По този начин той създава един византийско-български химнографски жанр. Като център, където ярко е засвидетелствувано византийско-българското книжовно сътрудничество, може да се посочи Атон, по-точно манастирите Великата лавра и „Св. Георги Зограф". Така гореспоменатите ръкописи могат да се определят като атонски по произход, а това ново явление може да се приеме като възникнало и практикувано в атонската книжовна и богослужебна практика.

СЪПОСТАВКА НА ТЕКСТА И СТРУКТУРАТА НА АТОНСКИТЕ ПРЕПИСИ

1. СТРУКТУРНА СЪПОСТАВКА

И четирите преписа са написани по изискванията на Студийския устав — те са двуделни. И четирите преписа във вечерния дял съдържат по три стихири на „Господи воззвах“ и „слава“. Зог. помества стиховната „слава“ на Авксентий, но вместо неговото име се споменава името на Кирил. Това ясно се вижда от Схема № 2. Пан. помества друга „слава“. Стихирите на „Господи воззвах“ са на четвърти глас. По подобен **дасть знамение** са Зог., Лавр. и Пан., а Др. — по „**ꙗко доблѣ**“. Тук има още една особеност: в този ден се чествува паметта на Авксентий и както отбелязах, Лавр. компилативно съкращава каноните на Авксентий и на Кирил, като прави един общ канон за двамата светци.

Пан. следва традиционния ред, т. е. последователно: двете служби песен след песен. По изданието на Й. Иванов и на А. Т.-Балан не личи дали в Зог. и Др. е поместена Службата на Авксентий. Допускам, че тя не е поместена в тях.

В утринния дял и четирите преписа поместват канона на четвърти глас и след третата песен — седален; кондак и икос — след шестата песен. Накрая на Канона в Зог., Др. и Пан. е включен по един светилен тропар, различен в трите преписа.

По отношение на седалните тропари преписите се делят на две групи: първа — Лавр., в който е поместен тропарът **ꙗко зарѣ**, подобно на Зог.; втора — Др. и Пан., които поместват седалния тропар **бжвнами молитвами**.

Освен това Др. отстъпва на Зог. с това, че пропуска третия тропар от седмата песен; в Пан. се пропуска също третият тропар от осмата песен.

В музикално отношение преписите съвпадат по това, че поместват еднакви ирмоси (тропари).

2. ТЕКСТОВА СЪПОСТАВКА

В Лавр. се забелязват някои различия, които говорят за известно преосмисляне на съдържанието. На първо място, в първата стихира от вечерния дял се употребява твор. пад. мн. ч. **дѣтѣльми** вм. вин. пад. ед. ч. **дѣтѣль**, както е в Др. и Зог. Смисълът на текста в тази форма е следният: „Имайки, отче, чрез делата прекрасна красота, в целия свят потече делото като пчела . . .“ В подобен дух е смисълът на стихирата, където също има творителни форми **дѣтѣлиꙗ** и **мѫдростиѫ**. Останалите разночетения не засягат цялостния смисъл на текста: **въ весъ міръ пѡтекова** срещу **вес мирь прѣтекова**. Заменянето на причастието **обжившаго** със **свобождъша** е особеност само на Лавр., което също дава информация за свободното отношение на преписвача към текста.

По отношение на втората стихира Лавр. стои най-близо до Зог., но показва и някои индивидуални особености: твор. пад. мн. ч. в израза **правовѣрными оученьми прѣоукрашеваемъ**, който прави текста по-правилен от Др. и Зог., където грешно е употребен род. пад. мн. ч. Само в Лавр. от светогорските преписи е употребено сег. страд. причастие **прѣоукрашеваемъ**, което първоначално е било вероятно характерно за оригинала (срв. Син. 164). Що се отнася до разночетенето **оусилѡвамъ бгомъ** вм. **ꙋловлень бмь**, Схема № 2

Службата на Кирил Философ (Атонски преписи)

		Зог.		Лр.		Пац.		Лавр.	
вечерен дѣл	Стихири на „господи възвах“	Гла .д. по дасть зна(мени) 1. Красотѫ 2. Кротокъ 3. Житие	 + + +	Гла .д. по ꙗко доблѣ вь мцѣ	 + + +	Гла. нпо тоже	 + + +	Гла .д. по. даль еси зна	 + + +
	слава	Чистаа доуховнаа свѧтыихъ всеба Курiле	+	Чистаа дховна всблажене авьξентие	+	Дивна дѣла твоꙗ	+	Чистаа дха въсеблажене авѯеньтие	+
	отпустителен тропар	От пеленъ	+		+		+		—
	Канон гла .д. пѣ а. Iрмо. ѡвръзѫ ѹста								
утринен дѣл	пѣ. а.	1. Въ чѣшѫ 2. Просвѣщь 3. Свѧтымъ 4. (Б) Красны имь	+ + + +		+ + + +		+ + + +		+ + — —
	пѣ. г.	1. Словомъ 2. Цѣвница 3. О оуме 4. (Б) Свѣтомъ	+ + + +		+ + + +		+ + + +		+ + — —
	сѣ	гла .и. ꙗко зарѣ		гла .а.		бжвнами бжiими		ꙗко зарѣ	
	пѣ. д.	1. Дроугыи 2. Копиемь 3. Равносѫщнѫꙗ 4. (Б) Избавльше	+ + + +		+ + + +		+ + + +		+ + — —

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Пѣ. е.	1. Мыслнж	+		+		+		+
		2. Стоꙗше	+		+		+		+
		3. Преплаважщꙋ			+		+		—
		4. (Б) Спасаж	+		+		+		—
Утрнен дѣл	Пѣ. ѕ.	1. Сьнемь	+		+		+		+
		2. Ꙗко забрьла	+		+		+		+
		3. Възлюбнкъ	+		+		+		—
		Б. Іезекннль	+		+		+		—
	Ко	Тврьдымь	+		+		+		+
	Нко	Прѣсвѣтлое	+		+		+		+
	Пѣ. з.	1. Словеснымн	+		+		+		+
		2. Не ѹстрашн	+		+		+		+
		3. Тебе нсточннꙗ	+		—		+		—
		Б. Небесъ	+		+		+		—
	Пѣ. н.	1. Свѣтѣ	+		+		+		+
		2. Ѣкоже	+		+		+		+
		3. Велнка	+		+		—		—
		Б. Кннгамн	+		+		+		—
	Пѣ. ѳ.	1. Ѣко свѣтило	+		+		+		+
		2. Паѵлꙋ	+		+		+		+
		3. Ꙗко слънце	+		+		+		—
		Б. Лꙋчамн	+		+		+		—
	Свѣт҃(нлен)	Ѣко свѣтнлннка та Хрнстос мнро-вн показа н ѹчнтелѣ		Прѣ̑ бг҃мь сте скончα жнтне свое... Вѣдѣтн же ѣко сαце.		іако прѣ свѣтлаіа вьснꙗ вь прп̑не			—

по всичко изглежда, че преписвачът е използувал погрешен текст подобно на Др. и Зог. и си е позволил да поправи ѕловлєнь б҃мь, т. е. „уловен от бога“ с оусиловємъ богом — „усилен“, „изкупен от бога“. Най-точен от светогорските преписи е Лавр. по отношение на фразата нєоуспаситєлно приємшє разоумиє. И така смисълът става: „. . . просвещавайки в благодат хората, които са приели неспасителното учение“ (οὐ σωτηριώδει γνώσει).

В третата стихира в Лавр. няма особени разночетения с изключение на неизправлєны вм. изправлєниєм — това е грешка след глаголната форма молити сѧ, която се среща доста често и на други места. Важно е да се отбележи, че формата за ны вм. о нас е по-стара.

В утринния дял съществуват следните особености:

Първа песен, први тропар: само в Др. липсва префиксът прѣ-, което показва стилното предпочитание на преписвача; в Зог. стои приложи (аорист), а в другите е приложь (мин. деят. прич.); питиа е заменена в Др. с пиꙗньства, което отдалечава преписа от точния текст, а в Пан. стой писаниꙗ, а при приложи напити сѧ — приложь напити сѧ. Промяната е типична за епохата и с нищо не променя смисъла на текста.

Втори тропар: в Зог. има в повече Христось, а Др. и Лавр. пропускат ꙗви, както е в Зог. В Пан. съществува ꙗви вм. ꙗви. Зог. предлага сложна дума, която доуточнява и обогатява съдържанието в сравнение с другите — книгами законоꙋчными : книгами закона.

Трети тропар: Пан. пропуска израза всємоу мироу; а Ꙋчитєлѣ благовѣрна мѫдрє по Зог. е предаден по Др. Ꙋчитєлѣ б҃лгыѫ вѣры мѫдрє, по Пан. — благыѥ вѣры моудрє, т. е. пропуска се думата Ꙋчитєль; Зог. — б҃лгыѥ вѣры вм. благовѣрна. Това са словоредни промени, които сигнализират за вкуса на преписвача; Зог. предлага глаголната форма обогати, а Др. и Пан. — ѡ̆с҃ти.

Първи тропар на третата песен в Пан. е даден като Ꙋдиви триѥзычникы в края за разлика от Зог. и от Лавр. — Ꙋдавль триѫзыч . . . , Ꙋдави триѫзыч . . . — Др.; всъщност промяната в Пан. е съществена (Ꙋдиви), а в другите: Ꙋдавль — Ꙋдави. Замяната на ѩ с ѥ в Пан. сочи, че ръкописът е по-късен, докато в Зог. и Др. ѫ се открива вм. ѩ — отражение на замяната на носовките, а в Лавр. стои триѩзычникꙑ.

Втори тропар: думата свѧзомъ (Лавр.), ѕвѧкомь (Др.), звєкомь (Пан.) в Зог. липсва. В Пан. ѧ е заменена с рефлекса є, а в Лавр. свѧзомъ е явно отдалечаване от истинския текст. Думата льст е употребена само в Зог., а в останалите фигурира: съна — в Лавр.; сьна — в Др. и Пан., а за глагола прогналь єси в Зог. са употребени различни негови форми: проганѣашє (Лавр.), ѿгонѧ (Др.), ѿгонєши (Пан.).

Вторият тропар на четвъртата песен в Зог. дава принєсль єси, а Пан. — пронъзлъ єси, като разликата е съществена и вероятно в протографа е стояла форма от глагола: проньзити.

В третия тропар на четвъртата песен изразът бываѥмь по данню е даден в Зог. и Др., а в Пан. — бываѥмь б҃ню по҃бню, което е съществено различие.

В първия тропар на петата песен не се забелязват съществени различия освен замяната на думата мыслиѫ в Зог. и Лавр. с мастнѫ в Др. и Пан., а думата добрь липсва в Др. Във втория тропар на петата песен Христовь е употребена в Зог., а в останалите е божиі. В третия тропар на петата песен Зог. препис пак се откроява от останалите атонски преписи с това, Кѵрилє блажєнє е употребено вм. прѣмѫдрє. Друго различие в този тропар е, че в Зог. и Др. изразът въ истинѫ е предаден въ тишинꙋ в Пан.

В първия тропар на шестата песен съществуват следните текстови различия между атонските преписи: думата сьнємь, която се среща в Зог. препис, е заменена със синонима събѡръ в останалите. Др. препис се отклонява от останалите атонски преписи с думата ꙁѡвѫщиихъ вм. живѫщиихъ, както е предадено в останалите. В този тропар Пан също добавя спрямо останалите преписи следните изрази: ѡкръгъ проповѣдаѥ . . . слово ѥдиносоущноє ижє сп҃сьшє сє х҃а прославлꙗѥмь, като вместо този израз останалите съдържат трисльчно изь єдиного божєства силѫ нєизнємагаѫ. В случая Пан. препис регистрира още една редакционна промяна. Зог. препис във втория тропар от същата песен още в началото се отличава от останалите атонски с думата изѫбрьна вм. избранна. Също Зог. препис допълва края на тропара с думата врагы, което показва творческото отношение на преписвача. В третия тропар на песента Др. има в повече думата самь. Още веднъж преписвачът на Зог. препис проявява творческо отношение — думата философ, която е употребена в останалите атонски преписи, той дава като любомѫдрєць.

В първия тропар на седмата песен словосъчетанието блажєнє прїзываѫ от Зог. и Др. е разместено в останалите атонски преписи — призываѫ бл҃жєнє.

В Лавр. има в повече следния израз: си г҃оу и б҃оу. Накрая тропарът се допълва с въводиши ꙋчитєлю. В изследването си за Службата на Константин-Кирил Философ по Зог. препис А. Т.-Балан отбелязва липсата на съответния израз със следните думи: „. . .така завършен тропар изглежда да е пропуснал нещо, някоя глаголна форма“[141]. Именно в преписа от Великата лавра се използува тази форма. Разночетенето съсѣк жє във втори тропар, както е дадено в Лавр., отразява най-точно предполагаемия смисъл на оригинала (вм. всѣх жє — както е дадено в останалите атонски преписи). На края на тропара прїтчами липсва в Пан. В третия тропар на тази песен Зогр. употребява думата бл҃жєнє вм. мꙋдрє, както е в Пан. В богородичния тропар на тази песен пак Зог. предава една характерна творческа промяна — думата браконєискоусная, която е най-близко до старогръцката ἀνύμφευτε. В първия тропар на осмата песен светогорските преписи се различават — в Др. и Зог. се среща думата прєтєкъ, а на нейно място в Лав. и Пан. е употребена думата прѣрїста. Зог. се отклонява от останалите с израза тн вьпнѫ вм. оучнтелю блжнꙑн, както е в другите. Във втория тропар на тази песен Лав. най-точно предава смисъла на текста ѩко ѫже прѣтрѣже сьнемъ єурєнскын. острѡтѫ... ('като въже се прекъсна еврейското сборище от остротата...') вм. погрешното ѣкоже прѣтрьже сѧ сънмъ єурєнскын... (като прекъсна еврейското сборище...'). Др. препис си служи с думата съвѡръ, докато останалите — със синонима сьнємъ. Зог. препис се отклонява от останалите атонски с думата хазарѣхъ вм. кѡзарѣхъ. Това различие се дължи на синонимната употреба в среднобългарските ръкописи. Пан. тук погрешно предлага израза не нмꙑн вм. правилното нмꙑн, както е в останалите. Лав. се отклонява от останалите с думата блажене вм. свѧтꙑн.

В първия тропар на деветата песен само в новия препис стои блга, а във всички останали драга, но в Зог. честно. Глаголната форма Ѹмножѫ, както е в Зог., в Лавр. и в Др., е предадена със съществителното множства в Пан. препис. Това е съществено и има значение за редакционната обработка на преписа, в който преписвачът понякога не е разбирал добре съдържанието. Във втория тропар от тази песен най-добре изразява ясния смисъл на текста Пан. с думата Панонѣ вм. Окнанѣ, както е по останалите. В третия тропар от същата песен Зог. допълва с израза помѣнн блажене своѧ Ученнкꙑ.

Както беше отбелязано, в структурно отношение четирите преписа се отклоняват по седалния тропар. Др. и Пан. използуват еднакъв седален тропар без някакви текстови различия, а Зог. и Лавр. поместват друг седален тропар — любовнѫ свѧтѫ твоѧ памѧть, като този израз се открива само в Зог.

В кондака съществуват следните различия — лоучѣмн в Лавр. вм. зарѣмн, както е в останалите преписи. Др. добавя в повече завършека нмаꙗн бо дрьзновенне кь Хоу непрѣстанно молн сѧ за нꙑ.

В икоса преписът от Лавр. се отличава от останалите преписи лексикално — озарнемъ вм. освѣтнмъ по Зог. и ѡсщаемь по Пан. и Др.; също и зарѣ вм. мльнна.

АТОНСКИТЕ ПРЕПИСИ В СЪОТНОШЕНИЕ С НЕАТОНСКИТЕ

1. СТРУКТУРНА СЪПОСТАВКА

Още в началото на главата казах, че творбата е написана по изискванията на Студийския устав. Този състав е запазен в почти всички преписи. Първоначално седалният, кондакът и икосът не са били поместени в съответното богослужебно място — седален след третата песен, а кондак и икос след шестата песен, но са били сложени в самото начало на службата. Като примери за това могат да се посочат Вос. и Син. 164, които пропускат кондака и икоса, а също и Ск., който освен това премества отпустителния тропар в самото начало. В развоя на текста в преписите от XIV в. се забелязва тенденция към увеличаване на известен брой хвалитни стихири, а също и на стиховни. Това се забелязва в Хл. и Пан. То може да се приеме за допълнение по две причини — едната е, че тези стихири не са регистрирани в по-ранни преписи, а втората е, че в Хл. се споменават двамата славянски първоучители Кирил и Методий. По-късно се забелязва известно редактиране на творбата по Йерусалимския устав (напр. Пог.) с увеличен брой стихири (хвалитни и стиховни) и седални тропари, с въвеждане на литийни стихари, велико славословие и др.

Б. Райков споменава[142] за три характерни тропара, които дават възможност преписите да се делят на две групи: седален ꙗко зарѣ, седалния божнꙗмн мольбамн и третия тропар от осмата песен „Велика топлота“. Едната група преписи поместват „Яко заре“, (Зог., Хл., Ск., Вос., Соф. 895, и Лавр.). В другата групата влизат преписите, които поместват „Божественими молитвами“ (Др., Син. 164, Пан., Соф. 140, Вр. и Вар.). Преписите от втората група пропускат третия тропар от осмата песен за разлика от другите преписи. Това са белезите, посочени от Б. Райков. Аз въвеждам още един съществен белег, по който групирам преписите. Сравнявам ги в музикално-структурно отношение, по-конкретно по отношение на ирмосите.

Преписите поместват канона на четвърти глас, но някои от тях не са с еднакви ирмоси. В първата песен всички поместват ирмоса „Отверзу уста моя“, а само Ск. — „Море чермна“. Вероятно преписвачът се е повлиял от Канона на Авксентий, който се чествува на същия ден — двата канона си приличат. В третата песен атонските преписи отстъпват на останалите — Вр., Вар. Соф. 902, Соф. 140. В четвъртата песен Хл. и Пог. препис дават различен ирмос. Грешката в Пог. се обяснява с това, че ирмосът на преписа се покрива с ирмоса на Авксентий. В петата песен Ск. използува различен ирмос (същият на Авксентий) и съвсем различен — Вр., Вар., Соф. 140 и Соф. 902. На шестата песен се дава различен ирмос в четирите преписа — Вар., Вр., Соф. 140 и Соф. 902, като същият ирмос е поместен в Службата на Авксентий. В седмата песен различен ирмос дава Хл., както и в осмата, и в деветата песен. Само този препис дава различен ирмос.

От това става ясно, че четирите преписа образуват една подгрупа, както това бе отбелязано от Хр. Кодов[143] в текстологическо отношение, а също от Б. Райков — в структурно-съставно отношение. Аз регистрирам това и в музикално отношение, т. е. по отношение на гласовете и ирмосите.

И тук се установява редакционно-творческо отношение към ирмосите от страна на Ск. и Хл. препис. Останалите преписи принадлежат на традицията (съдържат старинни ирмоси), като изключим ония, които поради грешката на преписвача са включили ирмоса на Авксентий в Службата на Кирил.

2. ТЕКСТОВА СЪПОСТАВКА

За улеснение ще се спра на текстовите различия предимно при канона, защото те са по-съществени, като в края ще отбележа най-значителните различия от стихирите на „Господи воззвах“, от отпустителния тропар, седалния, кондака и икоса.

В началото на първия тропар на първата песен Ск. и Хл. основно се отличават в началните изрази на тропара. Ск. нзьчрьпавь мѫдростнѫ, а Хл. с вь грозь оучнтелю вм. въ чашѫ прѣмѫдростн, както е във всички останали. Вар. погрешно предава думата оустнѣ, както тя стои в останалите, с оушн. Съществено различие, групиращо преписите, е употребата на думите пнтна и пнꙗньства. С думата пнтна са следните преписи: Вос., Вр., Вар., Лавр. Зог., а с пнꙗньства — Син. 164, Хл. и останалите атонски; Др., както Пог. използува думата пнва. Преписът от Лавр. се различава от всички останали с ꙗвль вм. ꙗви. Вар. и Вр. употребяват на края на тропара думата Кѵрилє — това е редакционно различие. Във втория тропар Хл. се отклонява от останалите преписи с израза мироу концємь ('към краищата на света') вм. всємоу мироу ('на целия свят'), както е в останалите. Зог. дава една нова сложна дума, която не се намира в останалите преписи — законоѹчными. Голямо впечатление прави, че преписвачът на Ск. препис си е позволил много волности: вм. книгами закона ('книгите на закона') той е дал книгами рамно бльгарскыми; допълва тропара със завършека ѡчє Кирилє прѣславнє; Вар. и Вр. съдържат израза єзыкы падєн'ны вм. ѩзыкы западныѩ.

Зог. си служи с думата обогати вм. ѡсти, както е в останалите преписи на песен първа, трети тропар. Тази разлика на Зог. се среща и в Хл., и в Ск. Отново скопският преписвач е обогатил израза ости, допълвайки го с думата блъгарскыми (българските). В богородичния тропар на тази песен Хл. заменя израза красныимь прѣимѣѫ с горы и прѣвышьшии, а Син. 164 добавя думата оумъ. Ск. допълва завършека вь чрѣвѣ понєсє ('понесе те в утробата').

В първия тропар на третата песен само Лавр. дава израза строинами причими вм. строуꙗми притьчнами ('със стройни притчи' вм. 'струи на притчите'). Другият атонски препис — Пан. — предлага думата Ѹдиви вм. Ѹдавль, както е в останалите. Това различие е отбелязано и в Син. 76 по Срезневски. Във втория тропар на третата песен на Зог. и Лавр. от атонските и на Ск. и Хл. от неатонските преписи изразът цѣвница притъчьна свѧта вънєтиноу ꙗви сѧ ('Ти се яви като притчова цевница (свирка)') (както се намира в останалите) е заменен с цѣвница прїтчами свѧтыми истиноѫ ꙗви сѧ ('със свирката на притчите ти се яви'). В същия тропар съществува такава важна разлика — думата брѧцаѧ, която се среща в почти всички преписи, е заменена със ѕвѣцає във Вр. и Вар. Смятам, че брѧцаѧ дава по-точния смисъл на понятието (вж. I Кор. 13 : 1). Зог. препис заменя думата сънь с лъсть, както е във всички останали преписи. И в този тропар преписвачът на Ск. проявява творческо отношение. В третия тропар на същата песен Зог. и Пан., както и повечето от останалите употребяват думата прємѫдрє вм. мѫдрє, което е дадено в Др., Пог. и Вр. Трябва да се предположи, че формата с представка прѣ- е типична за протографа.

Във втория тропар на четвъртата песен принєсль єси е дадено в Зог. и Ск. в отличие от останалите, които дават проньзнлъ єси. Разликата е съществена и вероятно в протографа е стояла формата на глагола проньзѫти. В края на този тропар Вр., Вар. и Пан. използуват Іс҃а нєзарєнскаго вм. єѵрєнскааго, както е по-правилно. Мисля, че първата форма е по-късна. Зог., Хл., Ск. и Пог. съдържат завършека на третия тропар от четвъртата песен сынове свѣтоу и истини наслѣдници, което липсва в останалите. В богородичния тропар на тази песен преписите се групират на базата на едно лексикално различие: Вос., Син. 164, Вр., Пан. и Пог. поместват съчетанието отърєчєниꙗ Адамова ('отречението на Адам') вм. осѫждєниꙗ Адамова ('Адамово осъждане'), както е дадено в Зог. и Др., а Ск. допуска още по-голяма волност — прѣстѧпєниꙗ Адамова.

В първия тропар на петата песен в Зог., Лав., Ск. и Хл. стои мысльѫ ('с мисъл'), а в останалите мастию ('миро)'. В третия тропар на петата песен двата атонски преписа — Др. и Зог., се отклоняват от всички останали с това, че изразът въ тишиноу, както е в почти всички останали преписи, е предаден с въ истинѫ, по-близо до оригинала.

В първия тропар от шестата песен Лав. и Др. препис заменят думата сънемь, както е в останалите преписи, със синонимната съборь. Думата зѡвѫщиихъ вм. живѫщиихъ в същия тропар е употребена в Др. В същия тропар изразът ꙗко зьмиѧ живѧщи въ притчахь, трисльчно изь єдиного божества силѫ изнемагаѭ ('. . . като змията, живееща в притчите, трислънчевата сила от единното божество, изнемогвайки . . .') е използуван във всички преписи с изключение на Пан., Вар. и Вр., в които се чете . . .ꙗко змиꙗ живоущихь ѡкргъ проповѣдаѥ вь притьчахь слово ѥдиносоущноє имже спьшесе х҃а прославлꙗѥмь ('. . . като змията, живееща, обхващайки с проповед в притчи словото за Единосъщния (бог), с когото се спасихме и прославяме Христа'). Смятам, че това различие е редакционна промяна, характерна за Пан., която се отразява и в по-късните преписи.

Във втория тропар от шестата песен преписвачът на Зог. пак проявява творческото си отношение — допълва завършека с думата врагы за доуточняване на смисъла на текста.

В третия тропар на същата песен се откроява преписвачът на Ск., защото вместо израза истиннѫѭ мѫдрость сестрѫ себѣ приѧль єси и оумѫдри сѧ богомь блажене и ꙗви сѧ любомѫдрець ('истинската мъдрост я прие като своя сестра и от бога се умъдри, блаженни, и се показа философ (любомъдрец)') използува друг израз — истиньѫ прѣмѫдрость наоучиль єси: б҃гоблажене. ѡ҃че Кириле. тѣмь философь нарече сѧ ('на истинската премъдрост се научи, богоблажени отче Кириле, и с нея философ се нарече'). В същия тропар Др. пропуска думата сестрѫ и добавя думата самъ ('сам се умъдри богоблажени'). В първия тропар на седмата песен изразът призываѭ блажене. . . ('призовавайки, блажени. . .') фигурира във всички преписи с изключение на Зог., Др. и Пог., които го предават в обратен словоред. В същия тропар преписите на Лавр. и Соф. 895 допълват текста с израза г҃оу и б҃оу, а Хл. — х҃оу б҃оу. Завършекът на този тропар се допълва от гореспоменатите с израза . . .словесы твоими въведиши оучителю. . . ('. . .с твоите словеса ни въведе, учителю, . . .'), докато останалите завършват с словесь твоихъ ('твоите словеса'); Ск. допълва с друг текст — словесьнымь твоимь оученнемь ѡче Кириле. . . ('с твоето учение, отче Кириле. . .'), в което личи редакторска намеса. Във втория тропар на седмата песен се среща и едно значимо разночетене: в Лавр., Ск., Хл. и Соф. 895 най-точно е предаден смисълът с причастната форма съсѣк же, докато във всички останали преписи е употребено погрешното въсѣх же. По този начин се изяснява смисълът на текста . . .єдинъ вънити въ плъкъ жидѡвскыи. съсѣк же нарѡдь. . . ('. . .и сам влезе в жидовския полк, съсичайки с мъдростта си народите. . .' вм. '. . .с мъдростта си всички народи. . .'). В богородичния тропар на същата песен Зог. и Ск. за разлика от останалите преписи добавят браконеискоуснаа, което подсилва текста с най-близката гръцка дума в това отношение.

В първия тропар на осмата песен Зог., Др. и Вос. употребяват п҆ретекъ вм. прѣ҆ниста, както е в останалите, и трябва да се отбележи, че промяната е синонимна, но по-точна е употребата на претекъ (от принтещи — 'стичам се'). Зог., Лав., Ск., Хл. и Соф. 895 дават думата сиꙗж ('сияеше'), докато в другите тази пояснителна дума липсва, а в Зог. е употребен изразът . . . ти вьпиѧ ('ти викаме. . .'), като е пропуснато . . .Ꙋчїтелю блжне.

Във втория тропар на тази песен Лавр. и Соф. 895 в началото поместват ѧже. Само в този препис е запазено съществителното жже, което е особено важно, тъй като дава възможност за правилно тълкуване на текста, което в миналото е създавало големи затруднения на изследователите. Това обяснява причината за появата на грешки в текста, резултат от графичното сливане на наречието ꙗко и съществителното жже. Смисълът на фразата трябва да бъде: „Като въже се прокъса еврейското сборище от остротата на твоите слова, блажени,. . .“ В този тропар като особеност само на Зог. е наличието на думата ҳазарѣҳь вм. козарѣх, както е във всички останали.

В първия тропар на деветата песен единствено Хл. пропуска драга в сравнение с всички останали преписи, а в Зог. се чете честно; в Лавр. блага — характерно различие, на базата на което преписите се групират в две групи: 1. Вр., Соф. 895, Ск. и Пан., които съдържат съществителното множ҃ства; 2. Останалите преписи, които съдържат глаголната форма множать.

Във втория тропар на деветата песен Лавр. и Соф. 895 дават формата истъ ('същински') в повече. Интерес представлява думата Панонѣ в Пан., Вар. и Вр. вм. клонѣ във Вос., Син. 164, Др., докато в Зогр., Хл. и Соф. 895 — Окнанѣ, а Ск. и Пог. пропускат израза в Римѣ д҃хъ свои прѣдасть.

Завършекът на третия тропар от деветата песен помѣни блажене своѧ оученикы ('помени, блажени, своите ученици') се среща само в Зог., Хл., Соф. 895, а Ск. допълва с израза: кь мощемь твоимь прибѣгаѫще помѧни блажене пѣвцѧ своѧ вѣрно. ('към твоите мощи, които прибягват, помени, блажени, своите певци'). Фактът, че в почти всички стари руски преписи е пропуснат този израз, навежда на мисълта, че го е нямало в оригинала. Така че, химнописецът на Кирил може да е бил негов съратник, а не задължително и ученик.

В края на Зогр., Вос. и Пог. допълват текста с израза сь любовиж свѧтж твоѧ памѧть ('с любов почитаме твоята памет').

В кондака Др. и Хл. пропускат думата мльнии ('мълния').

Смятам, че гореизложените текстови различия са достатъчни, за да се очертае генеалогичната картина на преписите, чрез които творбата е стигнала до нас.

От направения досега преглед на по-голямата част от преписите на Службата на Константин-Кирил Философ може да се заключи следното: преписите са генеалогично свързани, т. е. те са запазили първичния текст на Службата с малки текстови отклонения, които дават възможност преписите да бъдат групирани. Творбата от България (след идването на Кирило-Методиевите ученици) се разпространява заедно с култа на славянския първоучител Кирил в останалия православен славянски свят, т. е. в Русия и в атонските монашески общини. От структурния анализ на преписите се вижда, че на българска почва е била направена редакция на творбата, като са съкратени тези песнопения (тропари), в които се говори за трудовете на Константин-Кирил в Моравско-Панонските земи. Това е акцентирано и в част от атонските преписи — Пан., Др., и в част от руските и се доказва от запазения вид на тропарите по останалите преписи. По този начин те се разделят на две групи. Почти същите изводи се налагат и от текстологическия анализ, в който ярко се откроява атонската съдба на творбата. Тук се образува една група от южнославянски преписи, които са в пряка текстова зависимост от светогорските, напр. Лавр., Хл., Соф. 895 и в голяма степен Зог., а отчасти Ск. и Др. Това се вижда от примерите: седма песен, първи тропар: г҃оу и б҃оу — Лавр., Соф. 895; девета песен, трети тропар: „помени, блажени, твоите ученици" — Зог., Хл. и Соф. 895; втора стихира от вечерния дял — любве в Зог., Лавр. и Ск. вм. премоудрост, както е в останалите. Вос., Зог., Ск. и Хл. използуват освєти вм. мастиоу. За редица други тексови различия на Вар., Вр. и Соф. 140 Хр. Кодов и Б. Райков изтъкват като причина произхода им от Соф. 902. Но редица текстологически наблюдения показват тяхната зависимост от Пан. — напр. в деветата песен, втори тропар само в Пан. и в четирите атонски преписи (Соф. 902, Соф. 140, Вр., Вар.) е употребена думата Панонѣ (Панония); в шестата песен, първи тропар изразът слово ѥдинооучиноѥ е предаден само в Пан. и в четирите посочени преписа. В първия тропар от деветата песен Пан. и четирите атонски преписа използуват множства вм. множѫ, множа, Ѹмножаа, както е в останалите. Във втората стихира от вечерния дял думата милостъ се намира в Пан. и в четирите преписа вм. мѫдрост. От всички преписи само Ск. се отличава с по-голяма творческа свобода на преписвача. В него са направени редица съкращения и допълнения, които доста го отличават от останалите преписи.

От направения анализ може да се направи изводът, че Света гора е приела за богослужебни нужди на славянското монашество много рано Службата на Кирил, като я е размножила в своите центрове след прекъсването на функциите на Плиско-Преславската и Охридската школа. По време на разцвета на Втората българска държава атонските преписи са станали основа за нови славянски преписи. Атонските преписи в текстово отношение се свързват със Ск., Хл., Соф. 895 и отчасти с Пал. (с минималните различия разполагаме от изданието на Срезневски[144]). Останалите южнославянски преписи и по-специално Соф. 902, от които произлизат останалите три — Вр., Вар. и Соф. 140, са свързани пряко с Пан. Това говори за по-голямата зависимост на южнославянските преписи от атонските в сравнение с източнославянските (руските) — Син. 164.

АНАЛИЗ НА ТВОРБАТА

Службата на Константин-Кирил Философ не е само уникален паметник на старобългарската химнография, но и по нищо не отстъпва на класическите византийски химнографски творби, написани векове преди нея. Авторът на творбата е много добре запознат с византийските химнографски произведения и много талантливо използува познанията си при създаването на тази оригинална творба.

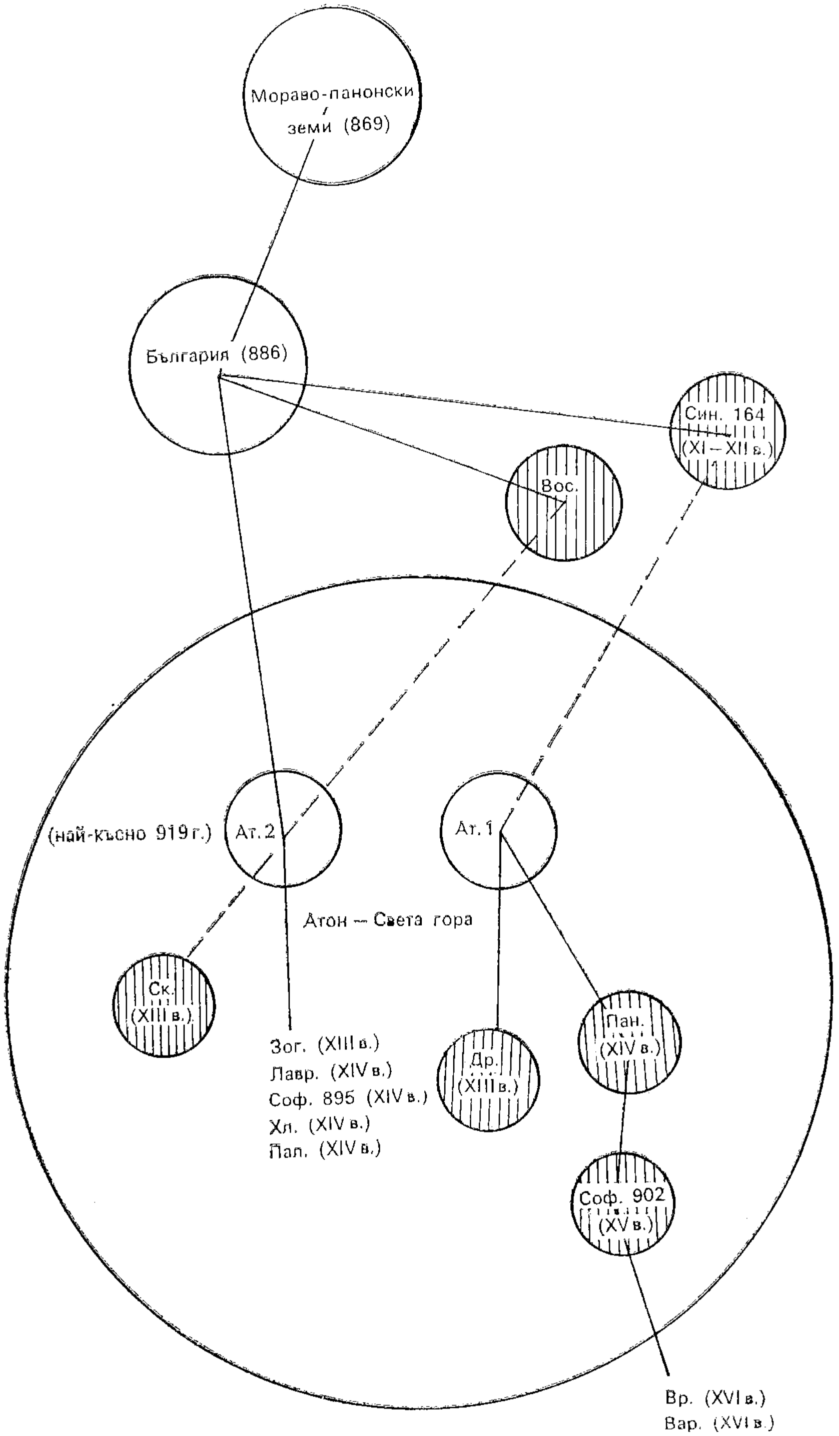

Схема на разпространението на Службата за Кирил Философ

1. ЕЗИК И СТИЛ

Службата на Кирил не само не отстъпва на класическите византийски творби в този жанр, но и притежава свой собствен облик, който я отличава от много други творби както в езиково, така и в стилово отношение. Авторът на Службата използува всички известни литературни похвати на византийската химнография, за да успее да възхвали величавата личност на славянския просветител и да му изплете достоен венец от песенна прослава. Най-често се употребяват епитети, отнасяща се до Кирил: „пресветъл“ (I стихира на „Господи воззвах“), „кротък“ (II стихира на „Господи воззвах“), „блажен“, „духовно мъдър“ (V_1[*]), а „мъдър“ и „премъдър“ са най-често срещаните епитети, адресирани към Кирил. Но за да се засили чувството в конкретния текст, авторът умело е използувал епитети, характеризиращи другите персонажи в текста: „стоящите в тъмнината с книгите на закона западни народи“ (I_2), „сладоточни води, винаги напояващи синовете на благоверието“ (V_8) и др.

Характерен похват за стила на автора на Кириловата служба е честата употреба на метафорични изрази, а това изтъква големите познания на автора в библейската литература и светоотеческите тълкувания. Той с умение вмъква алегорични изрази точно на тези места, където задължителното смислово обяснение изисква по-дълъг текст, като с това не променя идейния смисъл на текста. Явно личи перото на опитен книжовник.

В първата стихира на „Господи воззвах“ Константин Кирил алегорично е представен като „пчела, събираща меда на благоразумието“. Други метафорични изрази са: „с бога улавяйки градове и страни“ (II стихира на „Господи воззвах“, „обогати с драгоценния бисер на книгите“ (I_3), „в чашата на премъдростта“ (I_1), „посичайки препънките“ (V_1), „прогонващ греховния мрак“ (икос), „със словесните свирки призоваващ овцете в светата ограда с мъдри притчи“ (VII_1) и др. Тези метафори правят съдържанието на Службата по-живо, като изненадва равномерното редуване на метафорични изрази, с което се запазва ритмичността на текста в конкретната градация. Това е постигнато в рамките на всеки тропар.

За да изгради образа на Константин-Кирил Философ, авторът талантливо използува множество сравнения, като по този начин изразява и личното си отношение към славянския първоучител. Такива сранения са: „одушевен храм“, „струи на притчите“, „флейта на притчите“, „ум огнен“, „доброгласна тръба“, „славей песнопоен“, „ластовица златоглаголива“ и др. Последните сравнения авторът заимствува от службата на Йоан Златоуст — израз на високата почит на автора към славянския просветител, който стои на еднаква висота с великия Йоан Златоуст.

Прави впечатление и доста честата употреба на евфемистични изрази: „предаде праведната си душа“ (3 стихира на „Господи воззвах“), „своя дух предаде в Рим в ръцете на бога“ (IX_3), „просвети и душата ми, сега когато лежа до гроба“ (IX, богородичен) и др.

Но най-характерното за стила на автора е честата употреба на библейски изрази и паралели. Ще посочим някои от тях: евангелската алегория по Мат. 4:9; в I_3 — Йер. 31:33 и Прем. 8:11; в V_1 — Пс. 44:3 и Исх. 36: 1; VI_2 — Пс. 126:4; VII_1 — Йоан 10:3; VII_2 — Соф. 2:5 и Йез. 20:49; VIII_1 — Пс. 4:7 и I Кор. 1:13; VIII_2 — Гал. 2:14.

---

[*] По-нататък римската цифра означава номера на песента, а арабската — номера на тропара.

Илюстрирането на моменти от живота на славянския първоучител Константин-Кирил Философ с изрази и цитати от Свещеното писание показва високата богословска ерудиция на химнописеца и неговото дълбоко познаване на текста. Това дава основание да мислим, че авторът не е някое неизвестно име, а човек, близък на Кирил. Тук ще отбележа библейските личности, с които химнописецът сравнява Константин-Кирил Философ: древният патриарх Авраам, Соломон, Давид, апостол Павел. Според автора Кирил се преселва от своето отечество като патриарх Авраам (IV_1); той е сравнен по мъдростта си с мъдреца Соломон (VI_3); както Давид побеждава Голиат, така и Кирил със словата и притчите си посича хазарските измислици за бога (VIII_2). Апостолските му подвизи карат химнописеца да го назове „нов Павел“ и „същински Павлов ученик“. С изразите „Рим“, „западните краища“, „народи езически“ (IX_2) се прави аналогия с живота и дейността на апостол Павел.

Сред авторовите художествени похвати се открива и етимологичната фигура: Възлюбивъ из млада мѫдрость, истиннѫѫ мѫдрость. . . и Ꙋмѫдри сѧ богомь, блажене и ꙗви сѧ любомѫдрець (VI_3).

Прави впечатление и голямата догматична начетеност на автора на Службата. За това съдим от някои тропари, които имат изключително догматичен характер. При възхвалата за св. Троица авторът показва точните си познания относно най-сложните за обяснение догмати, дефинирайки понякога само с едно определение (напр.: „трислънчева светлина“). Целият трети тропар от IV песен е съкращение на догматичните възгледи на химнописеца относно отношенията на ипостасите на Света Троица.

Ясно е изразено и отношението на автора към споровете и мисиите на Кирил в тропарите, посветени на тези моменти от неговия живот.

2. ТЪЛКУВАНЕ НА НЯКОИ МОМЕНТИ ОТ ПРОИЗВЕДЕНИЕТО

В отпустителния тропар се забелязва изразът от пелень прилежно, който се среща и във византийския химнографски цикъл, посветен на Климент Охридски ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν ('от меки нокти'). Идейното съдържание на текста изтъква закърмянето на Кирил от малък с мъдростта, на която е посветил целия си живот. Това е отразено чрез много епитети, типични за литературния стил на епохата: от пелень прѣмѫдрость сестрѫ себѣ створивь, богогласе, прѣсвѣтлѫѫ видѣвъ ꙗко дѣвицѫ чїстѫ . . .прїведе ꙗко мониссты златы. . . Прави впечатление сходството на тропара с Пространното житие на Кирил (III гл.). Неговата „мъдрост“ и „премъдрост“ е акцентирана и на други места в творбата: Въ чѣшѫ прѣмѫдрости божествьнѣи ти Ꙋстнѣ прїложи, напити сѧ спаснаго питиа. . . (I_1); Възлюбивъ из млада мѫдрость, истинѫѫ мѫдрость сестрѫ себѣ приѧль еси; и Ꙋмѫдри сѧ богомь, блажене, и ꙗви сѧ любомѫдрець и др. Първият цитиран израз (въ чѣшѫ) също се среща в Кириловото Пространно житие (XIII гл.).

Във втория тропар на първата песен изразът . . .всемоу мироу ꙗви оучителѣ; и посла тѧ оїти темныхъ книгами законоꙋчными ѫзыкы западныѫ може да се тълкува по следния начин. Първо думата „учител“ показва, че Службата е написана от Кирилов ученик, второ, което е по-правдоподобно — Константин-Кирил Философ се намира в сонма на „учителите на народите“, т. е. апостолите и техните приемници — църковните учители. Изразът „западни народи“ е показателен за незападния произход на автора на творбата.

На няколко места се споменава за Кириловия необорим начин на дискутиране — с притчи: ...строѹꙗмн прїтьчамн Ѹдавль трнѫзычннкы“ (III$_1$); ...ꙗко н онь Ханаоньскын пророчьскамн прїтчамн“ (VII$_2$); Сьнемь мрьтвнт сѧ, прнложь сѧ агарѣнѣхь, ꙗко зьмна, жнвѧщн въ прнтчахь,... (VI$_1$); Преплаваѫщоѹ днвно безднѫ твонмь словомь н прнтчамн Кѵрїле блажене... (V$_3$); ꙗко слъньце на землн вьснꙗ оѹчїтелю в’сѧдоѹ прнтчамн лоѹчамн богогласна просвѣщаѫ... (IX$_3$).

С метафората във втория тропар от четвърта песен (Копнемь словесь твонхь ꙗко зѫбрнѫ прннесль есн, маднамствѣн ересн...) авторът иска да изясни победата на Константин Кирил в спора с монофизитите за въплъщението на Бога-Слово.

Първият тропар на шестата песен е посветен на мисионерската дейност на Кирил сред мохамеданите. Той и тук „в притчи проповядва единия триипостасен бог“ (вж. Пространното житие на Кирил, гл. VI, IX).

В третия тропар на VI песен химнописецът възхвалява Кирил като „извор на правата вяра“, чиито води се вливат в „реката на православната църква“. Характерният израз „правата вяра, блажени“ намеква за Кириловото съчинение „Написание за правата вяра“.

В първия тропар на деветата песен с израза ꙗко свѣтнло тѧ честно Хрнстосъ в’зложн, бльщѫща сѧ въ концнхъ мѫдре... се показва апостолската дейност на Кирил, а изразът въ вѣнцн црьковнѣмь подсказва за създаването на богослужебни текстове в негова чест като нов светец. Изразът ...н о рацѣ стоѫщнхь твоего тѣла... (IX$_3$), както и редица други (VIII$_3$, седален) дават безспорни доказателства в полза на ранната канонизация на славянския първоучител Константин Философ — св. Кирил. Този текст едва ли не хронологично показва канонизирането на Кирил за светец.

В заключение може да се каже, че химнописецът на Кириловата служба се отличава с изключителните качества на надарен поет, стоящ на едно стъпало с най-големите химнографи — Теофан Начертани, Йосиф Химнописец, Роман Сладкопевец и др. Неразривна е връзката на ранните старобългарски творби с византийската химнографска класика. Така например един общ израз във византийската химнография — „от меки нокти“, срещащ се във византийския химнографски цикъл в чест на Климент Охридски, тук има за еквивалент израза „от пелените“ (вж. отпустителен тропар).

СЛУЖБАТА НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ, СЪПОСТАВЕНА С ДРУГИ ПАМЕТНИЦИ

1. СЪОТНОШЕНИЕ НА СЛУЖБАТА С ВИЗАНТИЙСКИ ХИМНОГРАФСКИ ТВОРБИ

Първоначално искам да изложа някои наблюдения върху мелодичната структура на византийския и старобългарския канон. Стиховете на канона и съпровождащите ги мелодии започват да се създават в края на VII и през VIII в. от голям брой изтъкнати поети. Между тях са Андрей Критски, Йоан Дамаскин, Козма Маюмски, Теофан Начертани, Йосиф Химнописец и др. Поетичният и музикален жанр „канон“ е съставен от девет песни (оди), като на свой ред всяка песен на канона е изградена от „строфа-модел“, обозначена като ирмос. Тази мелодия се използува при пеенето на следващите строфи (известни като тропари) в същата песен от канона. С течение на времето тези песнопения са събрани и включени в т. нар. минеи—ръкописи, съдържащи празнични служби, подредени според дните от месеца. Най-старите славянски минеи са публикувани от Ватрослав Ягич в 1886 г. Това са Новгородските ръкописи от 1095—1097 г., които съдържат службите за месец септември, октомври и ноември. В тези ръкописи се съдържа и един старобългарски канон в чест на Димитър Солунски. Ирмосите на този канон съвпадат с ирмосите от канона на Службата в чест на Успение Богородично (15 август). Сравнението на двата тези канона, направено от Роман Якобсон (по отношение на поетиката) и Милош Велимирович (по отношение на музиката), довежда до извода, че този канон в чест на Димитър Солунски е написан по образеца на Канона в чест на св. Богородица и е трябвало да се пее по същата мелодия. „Независимо от факта, че невмената нотация на канона за св. Димитър е от много по-късна епоха в сравнение с времето, когато е протекла дейността на Кирил и Методий, несъмнен факт е, че техният канон е създаден въз основа на мелодиите на славянския Богородичен канон.“[145]

В настоящото проучване на Службата на Кирил Философ установих, че и тази творба е със същите ирмоси (мелодия), т. е. на 4-и глас и с ирмос „Отверзу оста моя“ за първата песен и т. н. Това ме накара да изследвам проблема по-генерално, т. е. наложи се да прегледам няколко канона от византийския жанр, предимно за господски, богородични и апостолски празници. Установих, че една част от каноните са със същата модална (мелодична) структура като Канона за Успение Богородично. Това са: 3 януари, Богоявление — канон от Йосиф Химнописец; 4 януари, Събор на 70-те апостоли — от Йосиф Химнописец; на апостолите Петър и Павел — 29, 30 юни, от Йосиф Химнописец на 4-и глас със същия ирмос; 25 август на апостол Вартоломей — от Йосиф Химнописец със същите ирмоси; 16 август — празник на неръкотворния образ; на 13 юли — събор на архангел Гавриил; на 25 март — Благовещение и на 8-и септември — събор на архангел Михаил.

Всички тези данни показват, че във византийската химнографска традиция повечето господски, богородични, апостолски и архангелски празници са с канони, написани от Йосиф Химнописец с мелодия на 4-и глас и ирмос „Отверзу уста моя“, т. е. с еднаква музикална структура.

Разглеждайки оригинални творби от старобългарската химнография, забелязах, че тук се срещат някои автори, които творят на тази мелодия (4-и глас и ирмос „Отверзу уста моя“). Това са: каноните в чест на Димитър Солунски, Кирил Философ, Въведение Богородично, Канон за „пояса на Богородица“ и Обща служба за апостол. Първите две творби са без акростих, а останалите с акростих и авторски подпис от Климент Охридски.

Това дава основание да се отбележи, че както във византийската химнография е станало традиция редица канони да се пеят по Канона за Успение Богородично, така и старобългарската химнография в лицето на първоучителите Кирил и Методий и техния ученик Климент приема и продължава тази традиция. Този факт показва, че още в своята младост старобългарската химнография се е оказала достоен приемник на византийската и енергичен продължител в сътворяването на поетични творби.

При сравняването на Службата за Кирил Философ със Службата за апостолите Петър и Павел, която е със същата музикална структура, правят впечатление следните два тропара: втори от седма песен и първи от девета. По съдържание си приличат много със Службата на Кирил Философ. Например: „на всички езици и страни“ (IX_1) — съответно от Службата на Кирил „всички народи и тяхната мъдрост“ (VII_1), „на целия свят се яви учител“ ($I_{2,3}$), „всички привлякохте към вярата“ (IX_1) — „от цялата земя езиците (народите)... към вярата“ (VIII_1); „излятата сърдечна премъдрост“ (VII_2) — „изля се благодатта... в твоите уста...“ (V_1) и др.

При съпоставка на Службата на Константин-Кирил Философ със Службата на Йоан Златоуст под дата 27 януари се установи голяма прилика. Авторът на старобългарската служба изцяло е заимствувал изрази от Службата на Йоан Златоуст или пък само е заменил някоя дума със синоним.

Ще дам няколко примера, за да се илюстрира тази връзка между двете творби.

В Службата на Йоан Златоуст е използуван изразът „златокована тръба“ (1-ва стихира на „Господи воззвах“), а паралелният израз в Службата на Кирил е „доброгласна тръба“ (III_2); „медоточно учение“ (1-ва стихира на „Господи воззвах“) — „език по-сладък от меда“ (III_2); „ум небесен“ (1-ва стихира на „Господи воззвах“) — „ум огнений (III_2); „обогатявайки ни с богатството на учението“ (IV_2) — „с твърдо и боговдъхновено учение просвещаваше света“ (кондак); „като прекрасен славей“ (VIII_3) — „песнопоен славей“ (III_2) и др. Само тези примери са достатъчни, за да обясним защо авторът е използувал Службата на Йоан Златоуст при съставянето на Службата на Константин-Кирил Философ. Тези двама светци имат много общо в живота си. Те и физически си приличали — и двамата били болнави, изключително учени-богослови и оратори; и двамата имат големи заслуги в литургиката — единият е автор на литургията, наречена Златоустова, а другият извоюва правото тъкмо тази литургия да се отслужва на славянски език, като прави учудващо точен и вдъхновен превод на Златоустовата творба.

Безспорно това са неща, които би могъл да знае и да ги отрази само най-близък човек до Кирил. Скромността му помага да скрие името си за бъдните поколения, но еднаквата почит, която той храни към Йоан Златоуст (един от покровителите на Константинопол) и към Константин-Кирил Философ се проявява в това, че той съвсем очевидно заема изрази от Службата на Йоан Златоуст и ги вмъква в Службата на Кирил, за да покаже, че и двамата са от една и съща величина. Не трябва да забравяме, че Йоан Златоуст заедно с Григорий Богослов и Василий Велики се почитат като патрони и покровители на учените и просветата, затова правото на Кирил (също патрон и покровител на славянската просвета) да бъде сравняван със Златоуст може да се отстоява от човек, който го познава от „най-ранна възраст“, за да се осмели на такова сравнение. Затова предполам, че този, който е сравнил тези две големи личности с такава вещина, може да бъде само неговият брат Методий.

2. СЪОТНОШЕНИЕ НА СЛУЖБАТА СЪС СТАРОБЪЛГАРСКИ ХИМНОГРАФСКИ ТВОРБИ

На първо място ще отбележим паралелните места с Пространното Кирилово житие. Най-съществените от тях са: „като благоразумна пчела меда...“ (1-ва стихира на „Господ воззвах“ — ЖК, X); „чаша на премъдростта“ (I_1 — ЖК, XIII); „огнений уме“ (III_2 — ЖК, X); „... в града божий послушливите“ (V_2 — ЖК, XVII); „... към агаряните“ (VI_1 — ЖК, XI, X); загатва се за чудесата, за които се споменава в Житието.

Голяма близост се установи и с Похвалното слово за Кирил (първичната версия). Почти със същите изразни средства е илюстрирано мисионерското село: „Търсейки такова отечество, този преблажен отец и наш учител изостави цялата красота на този живот, слава, дом и богатство...“ (Похв. слово — IV_1); „... и затова божията благодат се изля в устата му, както е казал премъдрият Соломон: На устните на премъдрия...“ (Похв. слово — I_1, VI_1 и др.); „... той като крилат прелиташе по всички страни' с ясни слова разспръсваше всички заблуди и учеше на правата вяра.“ (Похв. слово VII_3); „Той довършваше недовършеното от апостол Павел, прелитайки като орел по всички страни — от изток до запад и от север до юг“ (Похв. слово — VII_1, IX_2, Кондак, Седален и др.); „При хазарите и при сарацините ... светна като слънце... и разпръсна всички техни празнословия“ (Похв. слово — V_4, VI_1, VIII_2 и др.); „Той, според пророчеството, направи ясен езика на гъгнивите и с книги насочваше всички по пътя на спасението“ (Похв. слово — Седален, Кондак и др.). Почти цялата Служба и Похвалното слово са пропити с еднакви изразни средства и са сходни по дух.

Както се спомена по-горе, Службата на Кирил е безакростихова творба, т. е. нейният автор не е оставил своето име написано в акростих, а е запазил своята анонимност. Друга анонимна творба от този период на младата славянска химнография е Канонът за Димитър Солунски. Това ме накара да сравня тези две произведения. Най-интересното е, че двете творби съвпадат в музикално отношение. И двата са написани на 4-и глас с ирмос „Отверзу уста моя“, т. е. моделът е също Канонът на Богородица. За да придобием представа за почерка на автора на Канона за Димитър Солунски, прилагам най-характерните езикови средства на този писател: Сиꙗѭ ꙗко сльньце добрыми дѣтельми: Зарѣми доуховными облистаѥмь, прѣсте...; Сиꙗѥши въ отечьстви своимь, прѣславьныи мчиче Димитриѥ, ꙗко свѣтлаꙗ деньница...; Наоучь сѧ изь млада прѣмѫдрости, подобно створи, прѣмѫдре; Троици трисвѣтлѣи ꙗко гражданинь трьгоубь ꙗви сѧ намь; Вь славьныи дьнь, праздьнолюбьци, свѣтло вьзыграимь и оумы своѭ чьстьно ѡчищаѭще и вьпиѭще...; ꙗко вь тебѣ вьсиꙗ рогь дрьжавень, Димитриѥво дьньсь свѣтлоѥ трьжьство· Прѣстолоу бжию свѣтлоу прѣдьстоѭ; Потьщи сѧ, блажене..., льсть попираѭ триѭзычникъ; Свѣтильникъ свѣтообразень, сведѣнию скровище бысть, бжствьнымъ свѣтомъ сиꙗѭ; в'ѣроѭ поѭщихь твоѭ памѧт. И ѥще млимь ти сѧ спаси рабы твоѭ ѿ напастии грѧдѫщихь...; Истачаѥтѣ ꙗко же медь чтныи твои оустьнѣ мѫдрость; показа мѫдрост, чрьпав'ши пиво нбноѥ, тебѣ Димитриѥ; ...ꙗвлѣаше невидимааго змиꙗ мѫдре Димитриѥ; Троици трисвѣтлѣи ꙗко гражданинь трьгоубь ꙗви сѧ намѣ; Потьщи сѧ, блажене..., льсть попираѭ триѭзычникъ.

Този канон показва безспорна стилно-езикова връзка със Службата на Кирил. Не трябва да се очаква пълна идентичност, защото един е моделът на Службата на Кирил Философ (възхвален е като светител и апостол) и друг е моделът за Канона на св. Димитър (възхвален като великомъченик и войн). Самите сравнения са различни: Димитър е сравнен с войните Самсон, Исус Навин, Гедеон и др. Тези сравнения не се срещат при Кирил. В неговата служба са имената на пророк Давид, на патриарх Авраам, на апостол Павел и др. Различен е поводът за написването на двете творби. Кириловата служба възхвалява неговите подвизи и е написана по повод неговата смърт, докато Канонът на Димитър Солунски регистрира повече историята на култа към светеца и неговото разпространение сред западния славянски свят от негови привърженици, горещи почитатели и „сънотечественици“ на Кирил и Методий и техните ученици. В Кириловата служба е отразена раздялата с учителя: „...помени, блажени, своите ученици, които те възпяват с вяра, стоящи до раклата на твоето тяло“, а в Димитриевия канон е изразена мъката от отдалечаването от неговите тържества, храм и отечество заради „любов към създателя“, броденето из чужди страни и градове, страданието „от суровите войници на езичниците и еретиците“ и копнежът някога отново да се поклонят на светеца в неговата църква.

По-долу предлагам няколко откъса от Службата на Кирил Философ, за да се илюстрира почеркът на автора, да се сравнят тези примери в стилно-езиково отношение със съответните примери от Канона за Димитър Солунски и да се установи тяхната връзка: ꙗко слънце на земли вьснꙗ Учїтелю...: Красотѫ прѣсвѣтлѫѩ дѣтѣль имѣѧ отьче...; дѣтелми прѣтекъ вьсѧ земѫ в ѫзыцѣхь, слънца свѣтлѣе сиꙗѫ...; просвѣщаѫ миръ прѣсвѣтлами зарѣми; ꙗко зарѣ просвѣщь вьсѧ земѧ...; ꙗко златы монисты Украсила сѧ еси; лоучами прѣсвѣтлами зѣло облистаѫ сѧ... Възлюбивь измлада мѫдрост, истиннѫѫ мѫдрость сестрѫ себѣ приѫль еси...; трьсълньчнааго свѣта, имже божиї бываемь по поданию сынове свѣтоу и истини наслѣдници...; Тѣмже тѧ молимь о нас к немоу помоли сѧ...; грѣховъ оставление подати любовнѫ свѧтѫ твоѧ памѧть; да обрѧщемъ милость вѣрьно хвалѧщии тѧ; поѭщѫѫ тѧ вѣрѫ и о рацѣ стоѫщихь твоего тѣла, помѣни блажени своѧ Ученикы; Мыслиѫ своеѧ Украшьшю сѧ, блажене, добрѣ, благодать излиꙗ сѧ тебѣ въ Устнѣхь доуховномѫдре; Въ чѣшѫ прѣмѫдрости божесвьнѣи ти Устнѣ прїложи, напити сѧ спаснаго питиа; ...ꙗко зьмиа, живѫщи въ притчахь, триисльчно изь едииного божества силѫ /не/ неизнемагаѫ; строуꙗми прїтьчами Удавль триѫзычникы; роушить книгами триѫзычникы...тѣм'же тѧ Учителѣ мѫдраго поминаѫще присно Христа прославлѣемь.

Въпреки различния модел на творбите (възхвала на светител — Кирил; възхвала на мъченик — Димитър) те имат много общи стилно-езикови черти. Като се добавят и другите сходства (и двете творби са без акростих, възникнали са в Мораво-Панонските земи, написани са по една и съща музикална структура, т. е. според мелодията на славянския превод на Канона за Богородица на 15 август), смятам, че има основание да се говори за еднакъв автор на двете творби. В науката окончателно още не е разрешен въпросът за авторството на Канона за Димитър Солунски. Едни приемат, че творбата е общо дело на Кирил и Методий, други, че е дело само на Методий, а трети предполагат авторство на най-приближените им ученици и най-вероятно на Климент. Ще подкрепя своето становище за Методиевото авторство на Канона с четири стихири, които принадлежат към преписа на Службата за Димитър Солунски в ръкопис № 516 от НБКМ[146]. Преписът на Канона бе открит и фототипно публикуван за първи път от Ст. Кожухаров[147].

Прїте вси вѣрны нынꙗ свѣтло възыграимь. приїте
славнаго въсхвалимь. ꙗко градолюбца крѣпка
придѣте въспоемь Дїмитриевы. съхранѣи пѣ-
вци соущиє очьства своего. нынꙗ всхвалѣюще

вси празноуѥмь. честноую память твою:.

Приⷣте градолюбца Димитриꙗ. празнолюбцы въспѣ
ѥ. прид'ѣте чьⷭтнь дⷭнь вс'ѣ въводить. приⷣте вѣнцы
н҃иꙗ падаѥть всѣмь на҃. вѣрою поющимь. съхра-
нѣи пѣвце соущеѥ ѿтечьства твоѥго. ниꙗ въсхва-
лѣюще вси празноуѥмь. Ѹкрасы се славне твоꙗ памеⷮ

Оумь възвед'ѣмь вѣрны. ни'ѣ къ стоу҃. свѣще свѣтли-
ѥ въжезѣмь. оустны же вѣрныѥ сътворимь съсоуⷣ
дхоу с҃томоу. въспѣвающе чⷭтно съ вѣрою. Дими-
триѥ съхранѣи пѣвци. соущеѥ ѿчьства твоѥго. ни'ѣ
Хвалюще празноуѥмь, прѣсвѣтлоую твою памеⷮ:

Раⷣуи се вселюбезне. градолюбьче Дімитриѥ. раⷣуи
се свѣте сты҃. раⷣуі се радости. раⷣуі се крѣпости
Солоунию славньмоу. . раⷣуи се оутврьжениѥ и помо-
щниче всѣмь вѣрнымь. ꙗко ѿчⷭтвоулюбца.
намь празноующимь слаау твою. подаюши вѣ
нць славне:- - -

Наличието и на хвалитни стихири за Димитър Солунски налага замяната на термина „Канон“ за Димитър Солунски със Служба за Димитър Солунски, което пръв предположи Ст. Кожухаров с откриването на една нова стихира от творбата.

Самият рефрен „Димитрие, запази певците от твоето отечество“ показва, че авторът на стихирите, както и на Канона е солунчанин по произход. Не приемам авторството на Кирил за Службата на Димитър Солунски поради това, че в нея се говори за жестоки гонения („. . . и да страдаме от суровите войници на езичниците и еретиците“, IX$_3$), а сведения за такива преследвания приживе на Кирил няма, което се вижда от неговата служба. Досега не разполагаме с точни сведения за солунския произход на учениците на двамата братя. В такъв случай остава единствен вероятен автор Методий. Още повече, че за поетичната му дарба пише авторът на Похвалното слово за Кирил и Методий, като казва, че Методий „украсил църквите с песни и с духовни песнопения“. Силен довод за Методиевото авторство дава и Пространното Методиево житие (гл. XV), където се говори за привършването на превода на Библията на 26 октомври. Тогава Методий отслужил литургия с клира си и отпразнувал паметта на св. Димитър. Съвпадението на празника на покровителя на родния град на Методий и завършването на превода е конкретен повод за възникването на творбата.

Службата на Кирил трябва да се сравни и с други творби от по-късен период, по-точно със Служба за апостол, дело на Климент Охридски, и със старобългарската Служба за Климент Охридски, дело на негови ученици.

Обща служба за апостол	Служба за Константин-Кирил Философ
...всемоу мїроу провъзвѣсти (1 стихира)	...просвѣщаѫ мирь прѣсвѣтлами зарѣми. . (кондак)
Прѣсвѣтлими зарамы свѣтодавче просвѣти ме . .(I₁)	расѣваѫ прѣсвѣтлое. . .мїрь просвѣщаѫ оучениѥмь /чюдесы Зогр. (кондак)
Прѣсвѣтлими зарами просвѣщѥнь, прѣмоудре . . (I₃)	
Трысльньчными зарами прѣбожьство ѡзарив се. . (III₁)	Прѣсвѣтлое житие възлюбивъ зарѣми трьсьлнечнаго божества . . .(икос) . . .трьсълньчнааго свѣта, имже божии бываемь. . (IV₃)
Копиѥмь ꙗкоже (имеѡнь) (I Богородичен)	Копиемь словесъ твоихъ ꙗко зѫбриѫ. . . (IV₂)
. . .г҃лась оуслїша Хⷭоу, зовоущоу ти вѣчны ѡбитѣли жилища (I₃)	. . .наставлѣѫ въ градь Христовь (бжиі) послоушливыѭ. . . (V₂)
Мрѣжею словесною оуловиль ѥси прѣмоуⷣро ѿ льсти҃вь мїрь. . . (III₃)	Въ чашѫ прѣмѫдрости. . и секыра посѣкаѫ, непрїѣзниѭ льсть. . (I₁) . . . (икос) горе
Прѣсвѣтлими зарами трисиꙗннаго бжⷭтва проиде ꙗко мльниꙗ . . .(V₁)	. . . (V₃)
. . . златозарны словеси все ꙋслїши вселеноую. . .(VI₂)	. . . всѧ земѧ в ѫзычѣхь слънца свѣтлѣе сиꙗѫ словомъ оученна ти вьпиѧ (VIII₁)
. . . наставиль ѥси правовѣрно вьпити троици ѥдиносꙋщнѣи	. . . всѣмь правѣи вѣрѣ (VII₃) . . . равносѫщиѫ ꙗ проповѣдаль еси свѧтааго доуха силѫ отцоу и сыноу трьсълньчнааго свѣта. . . (IV₃)
. . . трысъставно бжⷭтво ꙗсно исповѣда ѡ҃цоу и с҃ноу и с҃томоу дꙋхоу сьпрѣстолнаа (VIII₂.)	
трьплетень вѣнць ѿ г҃а. . (VIII₂)	. . . Христосъ в'зложи. .въ вѣнци црьковнѣмь. . . (IX₁)

От направеното по-горе сравнение на общата служба за апостол със Службата на Кирил Философ ясно личи, че първата творба е заимствана от втората. Ако се добави и това, че в музикално отношение тези две творби са идентични и че богородичните тропари на последните три песни са еднакви, може да се твърди, че Службата на Кирил е послужила за основа на Климент Охридски при написването на по-сетнешни негови химнографски творби.

Старобългарска служба за Климент Охридски	Служба за Кирил
Бгодхновенныи ѡрганиѥ ластовице златооуста...оуме дховныи	О оуме огньныи, о славнꙋ пѣснивыи, о ластовице златоглаголиваꙗ о ѫзыче слажден меда...(III_3), словесными пищал'ми...(VII_1), цѣвница прїтчами...(ѕвѧкомь). (III_3)
...ѥзыче медоточны. (I стихира), дховнаа пищали. кумвали звцающиꙗ цѣвнице краснаꙗ златозрачными вѣнчаем... (II стихира) Доброгласна трꙋба...златозарныи словесыи...сиꙗѥ ꙗко слнце. просвѣтлами зарамїи имже и мене просвѣти ст҃е	...въ вѣнци ч҃рьковнѣмь...(IX_1)...о доброгласнаꙗ трѫба (III_3 VII_3) ... Красотѫ и сластиѫ словесъ твоих... слъньца свѣтлѣе сиꙗѫ ...(VIII_1) ...прѣсвѣтлами зарѣми... (кондак)
ѡзари млⷮвами си блаженне (III стихира)	...зарѣми трьсьлнечнаго божества освѣтимь..(икос) тѣмже и мнѣ мракъ грѣховныи прогнавъ блажене...(икос) ...прѣтекъ всѧ земѧ в ѫзычѣхь...(VII_1)
...словесы своими вь все кончии земльнїѥ и всѣⷯ вѣрою наставлѣѥ (IV стихира)	
...ꙗко аг҃гль на земли ꙗви се. (отпустителен тропар) ꙗко слнце вь мїрѣ сиꙗющи (I_2) ...просвѣтивь вьселенноую. (I_2)	житие беспорока и животъ достохвалень...(III стихира) ꙗко слънце на земли вьсиꙗ (IX_3) ...просвѣщаѫ мирь. прѣсвѣтлами ...(кондак)
...Вьсь мирь просвѣтивша зарами дховнїми. (седален)	...дѣтелми прѣтекъ всѧ земѧ в ѫзычѣхь... (VIII_1)

ИЗВОДИ ЗА АВТОРСТВОТО НА СЛУЖБАТА ЗА КИРИЛ ФИЛОСОФ

Ще се опитам накрая да изложа в синтезиран вид аргументите в полза на предположението си, че автор на творбата е Методий. На тази мисъл ме наведе главно съвпадението на Кириловата служба със старобългарската служба за Димитър Солунски, чийто автор е Методий.

Службата на Кирил е една поема, в която е изразено силното чувство и близостта на автора към личността и делото на Кирил. Химнографът е познавал от младини своя герой, което личи от сравненията в Службата: Кирил е уподобен на древния Авраам, защото и той като патриарха на древния род е напуснал своето отечество. С много кратки и силни метафори авторът успява въпреки краткостта на службата да опише добродетелите на

Кирил, наследени още от ранна възраст („от пелени"). Само много близък на Кирил човек можел да разполага с такава информация и да я изложи с майсторство в стихотворна форма. Авторът е използувал Службата на Йоан Златоуст (27 януари), което не е безцелно, а защото и двамата си приличат в много отношения, както вече беше показано. Заемайки изразни средства от творбата за Йоан Златоуст, авторът показва личното си отношение и чувство, които издават неговата близост до Кирил.

На много места в Службата толкова ясно личи византийският словоред на творбата, че това е накарало известни слависти от миналото, като В. Григорович, А. Воронов и др., да предположат византийски оригинал на творбата. Кой би могъл да бъде човекът от Кирило-Методиевия клир, който да притежава тази черта, освен славянския първоучител Методий?

Трябва да се има предвид, че при решаване на проблема за авторството на Пространното житие на Кирил редица учени допускат авторската намеса на Методий поне като информатор. Логично е да се допусне, че Методий е могъл да участвува и в написването на Службата на Кирил.

Добавям и един аргумент из областта на средновековната музика. М. Велимирович в своето изследване „Мелодиите на канона за св. Димитър Солунски от девети век" (Българско музикознание, 1987, № 1, 45—63) показва зависимостта на славянската творба от модела — Канон за Успение Богородично (15 август), и то не директно от византийския текст, а от преводния славянски. Предвид на това, че Службата на Кирил е със същата музикална структура, и като се знае, че тя е много по-ранна творба от Канона за Димитър Солунски, какво бихме предложили? Нека да ни отговори самият Велимирович: „. . . по традиция (в химнографията) новите творби са се създавали на базата на по-ранни модели. Това не намалява в никакъв случай величието и значимостта на успеха на автора на Канона за св. Димитър Солунски. Самият факт, че поетът е създал нов текст, без да се превежда от гръцки източници, е показателен за „славянския отговор" на гръцкото влияние, дори без да споменаваме единичните оригинални мелодични рими, изцяло отсъствуващи във византийския модел. Кирил и Методий са действували според установената през тогавашната епоха практика, но в същото време са поставили и основата на бъдещото развитие на новата славянска традиция в религиозната поезия и музика." Методий не само е пял по този канон, но той го е превел заедно с мелодията на славянски. Тогава не е ли уместно да се предположи негово творчество по този канон и що се отнася до Кириловата служба?

Фактът, че и двете творби (Канонът за Димитър Солунски и Службата за Кирил Философ) нямат акростих и са възникнали през моравския период, ги сближава още повече. Напоследък зачестиха откритията на старобългарски химнографски творби, които съдържат в акростих името на автора. С акростих са писали Климент, Наум, Константин Преславски. Ако автор на творбите е един от тях, защо изневерява на традицията си и в случая твори без аростих? Дали липсата на акростих не издава автора — архиепископ Методий? В кирило-методиевските извори се споменава и за химнографското му умение: „украсил църквите с песни и духовни песнопения" (Похвала за Кирил и Методий). Ако анализираме живота му, ще видим, че винаги е живял в смирение: отказва се от поста управител на славянско княжество и става монах, отказва се да приеме митрополитско място във Византия, тръгва като помощник на брат си, броди „из чужди страни и градове" и „страда от суровите войници на езичниците и еретиците" (Канон за Димитър Солунски, IX$_3$). Константин-Кирил, познавайки характера на своя брат, преди смъртта си го моли да продължи делото им въпреки голямото желание да се върне на Олимп. Естествено е да очакваме, че това смирение е подтиквало Методий да запази своята анонимност в творчеството си. И още нещо! Кой е този ученик, който ще напише служба за Кирил приживе на учителя Методий?

Ако Службата на Кирил беше творба на Кирило-Методиев ученик, защо не се споменава името на Методий: няма дори и намек за него?

Аргументът, че творбата е написана от Кирилов ученик, тъй като съдържа израза: „. . . помени, блажени, своите ученици, които те възпяват с вяра, стоящи до раклата на твоето тяло“ (IX_3), не може да бъде решаващ, тъй като този текст липсва в староруските преписи от XI в. и се съдържа само в Зог., Хл. и № 895 Соф. И да приемем, че този израз е стоял в оригинала, това нищо не променя, защото и Методий се включва в числото на духовните ученици на своя брат.

Редица аргументи показват химнографския вкус на архиепископ Методий. Повлиян от мелодията на Канона за Успение Богородично, в стилните и езиковите средства, които използува, той прилича повече на Йосиф Химнописец, който също написва много канони по същия модел. Тези стилни особености са усвоени най-добре от Климент, който от младини (от меки нокти) го е последвал. Ето защо Службата на Кирил Философ трябва да се припише на моравския архиепископ Методий, въпреки че езикът и стилът много приличат на перото на Климент. Езиковото и стилното сходство на Службата за Константин-Кирил и Канона за Димитър Солунски с Климентовите химнографски творби и със старобългарската служба за самия Климент Охридски представят етапите на развитието на старобългарската химнография, чиито основи са поставени от солунските братя Кирил и Методий. Климент е копирал най-добре своя учител; същото твърди и неговият житиеписец Теофилакт Охридски: „Той си поставил за образец на своя живот великия Методий и се грижел и се молел да не се измами, когато му подражава. И поставяйки за основа на собственото си поведение неговия живот и дела като някаква картина от опитен в изкуството си живописец, той усърдно се старает да изрисува себе си според него. Защото както никой друг той знаел живота му, тъй като от младежки години го придружавал и видял с очите си всички дела на своя учител“ (XXII, 65). Климент съвсем точно е предал опита си на своите ученици.

Ако сравним Службата с химнографски произведения на други старобългарски писатели, ще установим разлика в лексиката, в изразните средства, в езика и стила като цяло на съответния писател. И така стигам до извода, че сред Кирило-Методиевите ученици Климент най-добре е копирал перото на своя учител Методий и точно го е предал на своите ученици. По този начин, изследвайки химнографските творби на Методий в сравнение с Климентовите и със Службата на самия Климент, установяваме етапите в развитието на старобългарската поезия.

Песните на Методий за Кирил Философ, както и за Димитър Солунски са едни от най-ранните поетически произведения, написани на старобългарски език. Те поставят началото на един жанр в старите славянски литератури, който е особено продуктивен през цялото Средновековие.

Поради всичко казано дотук приемам Методий за автор на Службата за Кирил и за автор на Службата за Димитър Солунски. Най-близо до Методиевия почерк стои Климент. От своя страна Климентовите ученици усвояват стила на своя учител. С основание Й. Иванов пише: „Ако не знаехме, че тази творба е за Климент, щяхме да му я припишем на него.“ Така се очертава едно непрекъснато развитие на химнографския жанр от творчеството на славянските първоучители до творчеството на старобългарските писатели от X в.

БЕЛЕЖКИ

[1] Ильинский, Г. А. Опыт систематической Кирилло-Мефодиевской библиографии. С., 1934, 29—31; Попруженко, М., Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. С., 1935; Теодоров-Балан, А. Кирил и Методи. Т. 2. С., 1934, 51—65; Гошев, Ив. Светите братя Кирил и Методий. Материали из ръкописите на Синодалния църковен музей в София. — Год. СУ. Богосл. фак., 5, 1937—1938, 99—120; Ангелов, Б. Старобългарски текстове. III. Служба на Кирил Философ. — Известия на архивния институт, 1, 1957, 283—289; Кодов, Хр. Един непознат препис от службата на Кирил Философ. — В: Хиляда и сто години славянска писменост (1863—1863). С., 1963, 295—304; Ангелов, Б. Служба на Кирил Философ. — В: Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2. С., 1967, 3—16; Райков, Б. Два новооткрити преписа от службата на Кирил Философ и няколко бележки върху нейния състав. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1969, 203—218; Нихоритис, К. Из славянските ръкописи на Великата лавра в Света гора (Новооткрит препис на службата за Кирил Филосф). — Palaeobulgarica, 6, 1982, № 4, 21—32; Нихоритис, К. Службата на св. Кирил Философ (Светогорска ръкописна традиция). — Cyrillomethodianum, 8—9, 1984—1985, 183—198; Кожухаров, Ст. Нови данни за разпространението на службата на св. Кирил в късната руска ръкописна традиция през XVI—XIX в. (Доклад, произнесен на симпозиума, проведен през м. юни 1985 г. от Църковния историко-архивен *институт по случай 1100 г. от смъртта на Методий); Иванова, Кл. Препис от службата* на Константин Философ — св. Кирил — в един Синайски ръкопис (Доклад, произнесен на същия симпозиум); Naumow, A. Służba ku czi świętego Cyrila. — In: Pasterze wiernych słowiań: Świeti Cyril i Metodi. Kraków, 1985, 113—141.

[2] **Παπαδόπουλος**, Χρ. Περὶ ἀνακηρύξεως ἁγίων ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἀθῆναι, 1948; **Κωνσταντῖνος μητροπωλίτης Σερρῶν**. Περὶ ἀνακηρύξεως ἁγίων ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ. — Θεολογία, 27, 1956, 609—615.

[3] Еп. Партений Левкийски. Служба на свети седмочисленици. С., 1985, с. 6.

[4] **Κοτσώνης**, Ι. Ἀνακήρυξις ἁγίων — ΘΗΕ, τ. 1, Ἀθῆναι, 1962, 272—273.

[5] Пак там.

[6] Пак там.

[7] Неслучайно се прави аналогия в химнографската литература с апостол Павел. Както той има три мисионерски пътешествия сред различни народи, така и Константин-Кирил Философ има три мисии. И двамата завършват земния си живот в Рим.

[8] Служба на Кирил, втори тропар от деветата песен по препис Z — 53 от Великата лавра.

[9] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3. С., 1973, с. 109.

[10] Климент Охридски. Събр. съч. Т. 1. С., 1970, с. 72.

[11] Ангелов, Б. Към историята на празника на Кирил и Методий през средните векове. С., 1955, с. 58.

[12] Des Johannes von Damascus Ἔκθεσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Herausg. von L. Sadnik. Wiesbaden, 1967, p. 2.

[13] Самият факт, че папата не удовлетворява молбата на Методий Константин-Кирил да бъде погребан извън Рим, както и намерението му да бъде погребан в църквата „Св. Петър", а и самото тържествено погребение в присъствието на гърци, римляни и славяни показва ранното канонизиране на Константин-Кирил.

[14] Кожухаров, Ст. Служба. — В: Речник на българската литература. Т. 3. С., 1982, 303—306.

[15] Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, 277—309.

[16] Кожухаров, Ст. Към въпроса за обема на понятието „старобългарска поезия". — Литературна мисъл, 20, 1976, № 7, 35—54.

[17] **Μπεκατῶρος**, Γ. Ἀκολουθία. — ΘΗΕ. τ. 1, 1962, 1213—1221.

[18] Пак там, 1217—1218.

[19] Кожухаров, Ст. Служба, с. 303.

[20] Кожухаров, Ст. Акатист. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1, С., 1985, 57—58.

[21] Кожухаров, Ст. Служба, с. 304.

[22] **Χρήστου**, Π. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. — ΘΗΕ. τ. 6, 1963, 1218—1231.

[23] Попов, Г. Триодни произведения на Константин Преславски. — Кирило-Методиевски студии, 2, 1985, с. 14.

[24] Хаджисоломос, С. Модалната структура на единадесетте възкресни евангелски стихири, приписвани на император Лъв VI (916). С., 1985 (кандидатска дисертация).

[25] Архим. Йона. Учебник по литургика. С., 1950, с. 24.

[26] Кожухаров, Ст. Служба, с. 304.

[27] Ангелов, Б. Канон на Климент Римски. — В: Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 1. С., 1958, 7—18.

[28] Ангелов, Б. Климент Охридски — автор на общи служби. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1969, 237—261.

[29] Попов, Г. Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски. — БЕ, 32, 1982, № 1, 3—26.

[30] Попов, Г. Авторски подписи на Климент Охридски. — Антени, № 49 (777), 4 дек. 1985, с. 16.

[31] Шаламанов, Бл. Неизвестни химнографски творби на Климент Охридски. — В: Българистика и българисти. 1981—1986. С., 1986, 148—151.

[32] Станчев, Кр. Старобългарската поезия. — В: Литературознание и фолклористика. С., 1983, с. 54.

[33] Кожухаров, Ст. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. — Литературна история, 12, 1984, 3—20.

[34] Кожухаров, Ст. Пѣти достоитъ архистратига. Новооткрито произведение на Константин Преславски. — В: Литературознание и фолклористика. С., 1983, 59—62.

[35] Пак там.

[36] Попов, Г. Триодни произведения. . .

[37] Драгова, Н. Непроучен старобългарски азбучен акростих. — Език и литература, 23, 1968, № 3.

[38] Ангелов, Б. Старинна служба на Иван Рилски. — Литературна мисъл, 19, 1975, № 1.

[39] Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа. . ., с. 282.

[40] Пак там.

[41] Пак там, с. 283.

[42] Пак там, с. 285.

[43] Мавродинова, В., А. Джурова. Асеманиево евангелие. С., 1981, бел. 141.

[44] Вж. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI—XIII вв. М., 1984, с. 34, 44.

[45] Климент Охридски. Цит. съч. Т. 3, с. 5.

[46] Григорович, В. Древнеславянский памятник, дополняющий житие славянских апостолов святых Кирилла и Мефодия. — В: Ученые Записки Казанского университета за 1862, 1—29 (2. изд. в: Кирилло-Мефодиевский сборник, изданный по определению Московского общества любителей русской словесности М. Погодиным. М., 1865, 237—271).

[47] Пак там, с. 242.

[48] Горский, В. О древних канонах святым Кириллу и Мефодию. — В: Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865.

[49] Пак там, с. 281.

[50] Воронов, А. Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия. Киев, 1877, с. 157.

[51] Пак там, с. 29.

[52] Пак там, с. 36.

[53] Вж. РФВ, 1900, № 1—2.

[54] Державин, Н. К вопросу о литературной деятельности Климента Величкого. — Македонски преглед, 5, 1929, № 39, с. 30.

[55] Теодоров-Балан, А. Цит. съч. Т. 2, с. 52.

[56] Kostić, Dr. Бугарски епископ Константин — писец службе св. Методију. — Byzantinoslavica, 7, 1937—1938, с. 200.

[57] Гошев, Ив. Цит. съч., с. 118.

[58] Пак там.

[59] Ангелов, Б. Служба на Кирил Философ. — В: Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 1, с. 5.

[60] Кодов, Хр. Цит. съч., с. 304.

[61] Райков, Б. Цит. съч., с. 218.

[62] Пак там.

[63] Климент Охридски. Цит. съч. Т. 3, с. 209.

[64] Державин, Н. Цит. съч.

[65] Райков, Б. Цит. съч.

[66] Гошев, Ив. Цит. съч.

[67] Дуйчев, Ив. Към тълкуването на Пространните жития на Кирил и Методий. — В: *Хиляда и сто години славянска писменост.* С., 1963, с. 102.

[68] Еп. Партений Левкийски. Жития на светиите. С., 1971.

[69] Пак там.

[70] Кодов, Хр. Цит. съч., с. 304.

[71] Теодоров-Балан, А. Цит. съч. Т. 2, с. 52.

[72] Райков, Б. Цит. съч., с. 218.

[73] Державин, Н. Цит. съч., с. 32.

[74] Пак там, с. 43.

[75] Kostič, Dr. Цит. съч., с. 199.

[76] Горский, В. Цит. съч., 272—277.

[77] Державин, Н. Цит. съч., с. 32.

[78] Райков, Б. Цит. съч., с. 218.

[79] Дуйчев, Ив., А. Кирмагова, А. Паунова. Кирило-Методиевска библиография. 1940—1980, С., 1983 (вж. библ. за Италианската легенда, с. 55).

[80] Дуйчев, Ив. Цит. съч., с. 102.

[81] Еп. Партений Левкийски. Цит. съч.

[82] Григорович, В. Цит. съч., с. 242.

[83] Воронов, А. Цит. съч.

[84] Державин, Н. Цит. съч., с. 43; Ангелов, Б. Няколко наблюдения върху книжовното дело на Климент Охридски. — В: 1050 години от смъртта на Климент Охридски. С., 1966, с. 80.

[85] Горский, А. В. Цит. съч., 272—277.

[86] Kostič, Dr. Цит. съч., с. 199.

[87] Державин, Н. Цит. съч., с. 43.

[88] Kostič, Dr. Цит. съч., с. 199.

[89] Пак там, 199—200.

[90] Иванов, Й. Български старини из Македония. 3. изд. С., 1970, с. 323.

[91] Сводный каталог. . ., с. 34, 44.

[92] Срезневский, И. Служба св. Константину Философу по восьми древним спискам. — В: Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. Вып. 3. XXVIII, СПб., 1867, 65—78.

[93] Пак там.

[94] Пак там; Шляков, Н. В. Служба преподобному отцу нашему Кириллу, учителю словенскому. — Изв. ОРЯС, 15, 1910, № 3, 151—187.

[95] Пак там.

[96] Попов, Г. Новооткрити химнографски произведения. . .

[97] Пак там; Сводный каталог. . ., № 40.

[98] Сводный каталог. . ., № 207.

[99] Пак там, с. 123.

[100] Барсов, Е. Описание рукописей и книг, хранящихся в Выголинской библиотеке. СПб., 1874, с. 43.

[101] Ангелов, Б. Славянски извори за Кирил и Методий. — В: Известия на държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1956, С., 1958, 195—196.

[102] Кодов, Хр. Цит. съч., с. 296.

[103] По сведения на Б. Карастоянов преписи на творбата се съхраняват в руските ръкописи № 103, 104, 131, 133 от ЦГАДА.

[104] Куев, К. Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. С., 1979, с. 62.

[105] Сводный каталог. . ., с. 303.

[106] Пак там, с. 265.

[107] Александров, А. Служба святым славянским апостолам Кириллу и Мефодию в болгарском списке XIV в. — РФВ, 19, *1893*, № 2, 193—203; Иванов, Й. Цит. съч., 296—300.

[108] Радченко, К. Заметки о рукописях, хранящихся в болгарской митрополии Скопья с приложением службы Константину Философу по среднеболгарскому списку XIII в. — Изв. ОРЯС, 12, 1907, № 3, 158—162.

[109] Ангелов, Б. Ст. Служба. . ., с. 7.

[110] Нихоритис, К. Из славянските ръкописи. . .

[111] Кодов, Хр. Цит. съч.

[112] Иванова, Кл. Цит. съч.

[113] Райков, Б. Цит. съч.

[114] Tachiaos, A.-E. The Slavonic Manuscripts of Saint Pantheleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos. Thessaloniki — Los Angeles, 1981.

[115] Александров, А. Служба святому Кириллу, учителю славянскому. По рукописи русского Пантелеймоновского монастыря в Афоне. — В: Памятники древней письменности и искусства, 107, 1895, 1—27.

[116] Ангелов, Б. Старобългарски текстове.

[117] Гошев, Ив. Цит. съч., 103—116; Кодов, Хр. Цит. съч., 297—304.

[118] Гошев, Ив. Цит. съч.

[119] Иванова, Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, 165—166.

[120] Пак там, с. 166.

[121] Шляков, Н. Цит. съч., 151—187.

[122] Райков, Б. Цит. съч.

[123] Кодов, Хр. Цит. съч., с. 296.

[124] Пак там.

[125] Райков, Б. Цит. съч.

[126] Иванова, Кл. Препис. . .

[127] Лихачов, Д. Текстология. 2. изд. М., 1983.

[128] Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Т. 1. Београд, 1978, с. 314 (вж. тропари и кондаци за Кирил Философ).

[129] Mošin, V., S. Tralič. Vodeni zankove XIII i XIV vijeka. Zagreb, 1957.

[130] При изработването на тази част от проучването на паметника са взети предвид резултатите както от по-общи, така и от по-частни изследвания, като напр.: Карский, Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. М., 1979; Щепкин, Н. Русская палеография. М., 1967; Сырку, П. К истории исправления книг в Болгарии. Т. 1. Вып. 1. СПб., 1898, 332—338, 561—562; Кодов, Хр., Б. Райков. Принципи и методи на описване на славянските ръкописи от X до XVIII в. — Изв. НБКМ, 14 (20), 1976, 55—80; Василев, В. П. Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведенията на неговите следовници и на българските дамаскинари. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2. С., 1980, 405—431 и бел. 3 и 24 в обширната библиография.

[131] Относно гърцизираните букви и лигатури може да се приеме твърдо, че този преписвач е запознат добре с атонската византийска книжовна традиция. По-специално лигатурата 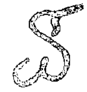 и завършеците в края на реда и на тропарите показват голямо сходство с много гръцки ръкописи, написани в Атон.

[132] Стоянов, М. Опис на гръцките и други чуждоезични ръкописи в НБКМ. С., 1973, 39—40.

[133] Γιαννόπουλος, Β. Τιμόθεος. —ΘΗΕ, τ. 2. 1967, κ. 773.

[134] Δημητράκος, Α. Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. τ. 2. Ἀθῆναι, 1964, σ. 624.

[135] Стоянов, М. Цит. съч., с. 40.

[136] Кратък биографичен очерк на преподобен Авксентий: Произхождал от богато и известно семейство и от млади години се ползувал с голяма почит при двора на Теодосий млади. Рано приел монашеството, неговата мъдрост и широките му познания прославили името му. По-късно се преместил на една планина близо до Витиния. Планината, на която той живял, станала известна като Авксентиева планина. Взел участие в IV вселенски събор, състоял се в Халкидон. Неговата святост още приживе заставя църквата да го канонизира веднага след смъртта му.

[137] Кожухаров, Ст. Новооткрита поетична творба от XIII в., посветена на Филотея Темнишка. — Литературна история, 11, 1983.

[138] Пак там.

[139] Пак там.

[140] Кожухаров, Ст. Служба за успението на Иван Рилски (новооткрита найранна редакция от XII в.). — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език. С., 1979, 217—234.

[141] Мочулский, В. В. Описание рукописей В. И. Григоровича. — В: Летопись Историко-филологического общества при Новоросийском университете. Одесса, 1890, 53—133.

[142] Райков, Б. Цит. съч., с. 215.

[143] Кодов, Хр. Цит. съч.

[144] Срезневский, И. И. Цит. съч.

[145] Velimirović, M. The Melodies of the Ninth Century Kanon for St. Demetrius. — In: Russian and Soviet Music. Essays for Boris Schwartz. Michigan, 1984.

[146] Нихоритис, К. „Димитрие, запази певците от твоето отечество!". Поетичното наследство на славянския първоучител Методий. — Отечество, 13, 1988, № 9, 19—20 ; вж. и Ἀνέκδοτα στιχηρά τοῦ Ἁγίου Μεθοδίου γιά τόν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης (Доклад, изнесен в Солунския симпозиум на тема Ἡ κληρονομία τῶν ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου στούς σλάβους по повод 1000-годишнината от покръстването на руския народ (26—28 ноември, Солун, 1988 г.) (под печат).

[147] Кожухаров, Ст. Методиевият канон за Димитър Солунски (Нови данни за историята на текста). — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, с. 76; вж. и: Мефодий и Наум Охридский и формирование славянской гимнографической традиции. — In: Symposium Methodianum. Neuried, 1988, 421—430.

Трета глава

АТОНСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ В РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ[1]

КАНОНИЗАЦИЯТА НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ И ВЪЗНИКНАЛИТЕ В НЕГОВА ЧЕСТ ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Почти всички изследователи приемат ранната спонтанна канонизация на Климент Охридски. През 1898 г. Г. Баласчев (Климент, епископ Словенски и службата му по стар словенски превод с една част гръцки паралелен текст. С., 1898, с. XX) твърди: „. . . св. Климент е бил доста рано зачислен в кръга на националните ни светци, тъй като в Асеманиевото евангелие под дата 27 юли стоят думите **Свѧтаго свѣтітєлѣ отьца нашєго Климєнта єпископа Вєличкаго**“[2]. Йордан Иванов пише: „Вгледаме ли се обаче в съдържанието на службата, трябва да приемем с положителност, че тя е била съставена от непосредствени Климентови ученици и пяна изпърво там, гдето се покоели останките на светеца, именно в охридския манастир „Св. Пантелеймон“. Това е могло да стане наскоро след смъртта на Климента (916) във времето на цар Симеон, защото един такъв велик български светител, какъвто е Климент, не е могъл да не бъде канонизиран наскоро и да не остане без църковно славословие.“[3] Е. Георгиев е на мнение, че ранното канонизиране на братята Кирил и Методий и на техните първи ученици и сподвижници „има дълбок народностен и патриотичен смисъл: да утвърди делото, на което служели. . . Провъзгласяването на Климент и Наум за светци е имало изключително значение за развитието на просветата и българщината в Македония. С делото на Климент и Наум местното население е водело борба за своето съхранение, за своето културно и народностно усъвършенстване.“[4] Подобно мнение изказва и епископ Партений Левкийски: „Всичко това достатъчно говори, колко рано е канонизиран св. Климент и колко отдавна се почита богослужебно неговата памет.“[5] Т. Събев през 1967 г. споделя: „Учениците на св. Климент още през X в. написали житие и богослужебно последование — молитвен химн за прослава на Охридския светител и чудотворец, „блажен . . . и молитвен ходатай пред бога (вж. Житието на св. Наум). Асеманиевото евангелие, „Легенда булгарика“ (гл. XXVII и гл. XXIX) и Сводната зографска грамота говорят за празник и църковно чествуване на светеца чудотворец още през X в.“[6] Още по-точно свидетелство за ранната канонизация привеждат А. Джурова и В. Мавродинова в изследването си за Асеманиевото евангелие: „Отбелязването на Климентовата смърт в синаксара показва, че протографът на ръкописа не би могъл да възникне по-рано от 916 г. Допълнителното добавяне на л. 156 об. на паметта на Цариградския патриарх Николай I Мистик (поч. 924 г.) свидетелствува, че Асеманиевото евангелие вече е съществувало по времето, когато патриарх Николай е бил признат за светец. В синаксара обаче, както посочва Вайс, не е отбелязана паметта на Иван (български) Рилски, починал 946 г. Това дава основание да се предположи, че протографът на Асеманиевото евангелие е възникнал в първата половина на X в., т. е. след смъртта на Климент Охридски (916 г.) и преди тази на Николай Мистик (924 г.) — приблизително около 920 г. . . .“[7] Още по-силен аргумент е фактът, че основоположниците на Зографския манастир (919) според Сводната грамота са искали да посветят манастира на Охридския патрон — Климент.

Очевидно веднага след неговата смърт (916) Климент Охридски е провъзгласен за светец спонтанно от клира и народа на Охридската българска църква. От Охрид култът към Климент бързо се разпространява в югозападните предели, а след това и по всички краища на България[8].

Личността на Климент Охридски отговаря на всички условия, необходими за спонтанно канонизиране. Още от Моравско-Панонските земи той е сподвижник в апостолската дейност на братята Кирил и Методий, чието дело успешно продължава и съхранява в българската държава при Борис I. След смъртта на славянския първоучител Методий заедно с останалите ученици начело с Горазд Климент Охридски мъченически защитава догматичните истини на православното учение за Св. Троица относно изхождението на Св. Дух (вж. Теофилакт, VIII—XII)[9]. Заради това са жестоко измъчвани, преследвани, продавани като роби на евреи, заточавани и прогонени голи от немските войници извън Моравия (вж. Теофилакт, XVII—XIV)[10].

Заслугите на Климент Охридски към Православната църква, и по-специално към новосъздадената Българска църква, са изключителни[11]. За неговата пастирска, просветителска и книжовно-учителска дейност е достатъчно да се спомене само фактът, че според житиеписеца той е подготвил 3500 ученика, както и „предал на българите всичко, което се отнасяло до църквата, с което се прославя паметта на Бога и на светиите“[12]. С определянето на дата за богослужебно честване в църковния календар се извършва всенародна канонична прослава на Климент Охридски. Това предизвиква възникването на творби, чрез които светецът бива богослужебно прославян. За това свидетелствува синаксарът от Асеманиевото евангелие (глаголически паметник от X в.[13]) и Сводната зографска грамота: . . .дрꙋзи же стмꙋ Климентꙋ Лихнидонскомꙋ иже въ послѣдниі вѣлїа чꙋотворца. . .,[14] т. е. това честване се датира от 919 г.

За ранната канонизация на Охридския просветител говорят ранното старобългарско житие (и се же братїе да не останеть безь паметъ братъ сего блаженнаго Климента, и сыподроугь и състрастникь, съ ним же и постра многыи бѣды и стрти ѿ еретигъ, Наоумь презвутер сы[15]) и старобългарската служба, написана от негови преки ученици[16].

По сведения от старобългарското Житие на Наум Охридски[17] се вижда, че същият книжовник (ученик на Климент и Наум) е написал и подробно старобългарско житие в чест на Климент Охридски преди житието на Наум Охридски. Но за жалост науката не разполага с него.

Непосредствено след падането на България под византийско владичество Охридската архиепископска катедра се оглавява от гръцки архиепископи, които се стремят да утвърдят апостолското достойнство на заеманата от тях катедра, и това логично налага необходимостта от създаване на богослужебни творби на гръцки език, чрез които се отдава богослужебна прослава на охридския първосветител Климент. Така охридските архиепископи Теофилакт (1040—1127)[18] и Димитър Хоматиан (1216—1234)[19], имайки за основа старобългарското житие на светеца, създават пространно и кратко житие на гръцки език.

Науката разполага и със старобългарска служба на Климент Охридски, намираща се в миней № 122 от НБКМ. Тя е открита от Е. Спространов[20], който я издава в сборника в чест на Л. Милетич. Тази служба е поместена на дата 27 юли, празник на Климент Охридски и на св. Пантелеймон. Тя е много ценен паметник на старобългарската химнография, защото съдържанието, езикът и стилът ясно свидетелствуват, че е творение на Климентови ученици.

Първоначалното богослужебно чествуване на Климент Охридски е било в деня на неговата смърт — 27 юли (вж. Теофилакт, XXVII)[21]. Твърде рано обаче е бил установен и друг празничен ден — 25 ноември, когато се чествува паметта на Климент Римски. Това е засвидетелствувано и от Теофилакт в Пространното житие, където той говори за празници ἵνα σοι τὰς ἑορτὰς συνιστῶμεν ἐν πάσῃ ἀγαλλιάσει 'за да ти уредим празниците в пълна радост' (Теофилакт, XXIX, 80); този пасаж Ал. Милев превежда неправилно 'празник' в ед. ч.[22]

Това е основата за възникването и развитието на цялостен византийски химнографски цикъл в чест на Климент Охридски, който се състои от: първична Теофилактова гръцка служба по Студийския типик с дата 25 ноември, която допълва химнографския цикъл в чест на охридския светител, като по-обстойно възхвалява неговата пастирска, книжовно-просветна дейност и чудесата му; Хоматианова служба по Студийския типик с дата 27 юли, в която се акцентира на св. мощи; молебен канон, написан от Хоматиан; канон и литийни стихири от Константин Кавасила; стихири на Григорий; величания похвални стихири от Козма Драчки; стихири от Атанасий Пароски, засягащи пренасянето на част от мощите — на Климентовата глава. Тези византийски химнографски творби са намерили приложение в богослужебната практика на българската църква, затова и до днес старобългарската творба според епископ Партений Левкийски „бива съвършено забравена"[23].

Тази традиция на охридските йерарси е последвана в 1742 г. от Михаил Гора и йеромонах Григорий Константинидис Мосхополит с издаването на Климентовата служба заедно с молебния канон, като е поместен допълнителен канон на Димитър Хоматиан на осми глас заедно с канона на Константин Кавасила на втори глас на дата 27 юли. Григорий Константинидис е създал и една обща служба за св. Седмочисленици с дата 27 юли, денят на паметта на Климент Охридски[24].

РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ И ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ТВОРБАТА

1. ПРЕПИСИ

Пространното житие на Климент Охридски като историческо-литературен паметник заема особено място сред кирило-методиевските извори, понеже съдържа важни сведения за делото на братята Кирил и Методий, за славянската писменост и за дейността на техния ученик Климент Охридски. Ценността на това житие е в богатата информация, която дава за идването на Кирило-Методиевите ученици в България при княз Борис, за преместването на кирило-методиевския книжовен център от Моравия в България. Заедно с това то дава точни сведения за обществения, държавния и църковния живот в България през този период.

Фрагменти

Произведението е запазено в пълни преписи и в отделни фрагменти. Фрагментите се съхраняват в ръкописни книги, които съдържат цели преписи или фрагменти на полемични творби, съдържащи споровете срещу латините. Откъсът от житието е поместен в тези книги, тъй като има полемичен характер и в него се говори за борбите на Климент Охридски, на неговия съратник Горазд и на останалите Кирило-Методиеви ученици срещу привържениците на йопаторската ерес. (filioque). Ал. Милев в книгата си „Гръцките жития на Климент Охридски“ съобщава за следните фрагментарни преписи на произведението[25].

Ватикански препис, намиращ се във Ватиканския гръцки ръкопис № 1409[26], който съдържа 376 хартиени листа, с най-стар почерк от средата на XII в. до най-късен — средата на XIII в. Житието е поместено от л. 348^{б} до л. 352^{б}. Правописът е правилен, запазени са някои по-точни форми на лични и географски имена. Текстът започва от мястото, където се разказва за българския княз Борис (172 ред по нашето приложение) и затова липсва пълното заглавие. В ръкописа стои следната бележка, служеща за пояснение на преписвания откъс: Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγάρων ('Из живота на светия отец наш Климент, епископ български'). За съжаление с известно съкращение текстът на ръкописа свършва на ред (р.) 796 по нашето приложение.

Ръкопис № 382 в библиотеката на Иверския манастир от XV в. в Атон, съдържащ 996 хартиени листа с водни знаци, определящи произхода на хартията от средата на XV в. Житието е поместено от л. 681^{а} до л. 683^{б}. В каталога на Ламброс този препис е описан под № 4502[27]. Преписът започва от същото място както и Ватиканския (от р. 172^{а} и завършва на ред 462 с по-големи или по-малки съкращения, които са дадени в приложението на гръцкия текст). Откъсът се предхожда също от произведение на Теофилакт Охридски, за което свидетелствува и заглавието му: „Из словото на българския архиепископ Теофилакт...“[28] Откъсът от Климентовото житие носи заглавието: Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Μεθοδίου... ('Из неговото [на Теофилакт] слово за живота и чудесата на светите Методий, Кирил и Климент — прекрасно и многополезно').

Ръкопис № 274 в манастира „Св. Дионисий — XVI в., от л. 500^{а} до л. 506^{б}. В описа на Сп. Ламброс се намира под № 3808[29]. Ръкописът съдържа същата част както Иверския, т. е. текста от 172 р. до 462 р. Той е озаглавен: Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Μεθοδίου, Κυρίλλου καὶ Κλήμεντος, συγγραφεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις ἀρχιεπισκόπου

Βουλγαρίας Θεοφυλάκτου, ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Κλήμεντος τοῦ θαυματουργοῦ κειμένου ἐν τῇ Ἀχρίδι, πάνυ ὡραιοτάτου καὶ χρησιμωτάτου. ('Из словото на същия за живота и чудесата на св. Методий, Кирил и Климент, написано от светия архиепископ български Теофилакт, от живота на св. Климент, чудотвореца, почиващ в Охрид — прекрасно и многополезно').

Ръкопис № 280[30], съдържащ 358 хартиени листа от XVI в. от манастира „Св. Дионисий“ (от л. 362^{б} до л. 363^{б}). Той също започва от р. 172 и свършва на р. 462. Заглавието му е: Ἐκ τοῦ λόγου του εἰς τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Μεθοδίου, Κυρίλλου καὶ Κλήμεντος... ('Из словото на същия за живота и чудесата на светите Методий, Кирил и Климент при приемането на кръщението от българския народ при управлението на Борис').

Ръкопис № 43. Ив. Дуйчев съобщава за този фрагмент от XIV в., съхраняван в библиотека „Анжелика“ в Рим (от л. 182^{б} до л. 183^{а})[31]. Откъсът, запазен в този ръкопис, започва от р. 172 и свършва на р. 384 по нашето приложение. Предхожда се от кратко резюме на онези глави от житието, които са преди началото на преписания откъс. Поместват се данни за покръстването на българския народ, за изнамирането на азбуката от Кирил и Методий, за тяхното посещение в Рим, за ръкополагането на техните ученици Климент, Ангеларий, Наум, Горазд и Сава от папа Адриан и за началото на догматичните спорове с немското духовенство. На полето от същата ръка са оставени две бележки срещу имената на Кирил и Методий: „Тези първи откриха българската азбука“ и по-долу: „Из живота на свети Климент [описан] от Теофилакт, епископ български.“[32]

Ръкопис № 83. Този неизвестен досега препис се съхранява в библиотеката на Народното събрание в Атина. Ръкописът съдържа 303 листа и е писан през XVI в.; житието е поместено от л. 181^{б} до л. 184^{б}[33]. Той има същото начало, както останалите фрагменти — започва от р. 172, има едно прекъсване (р. 281 до р. 338) и достига до р. 384, както при преписа от библиотеката „Анжелика“. Заглавието гласи: Ἐκ τοῦ λόγου του εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Κυρίλλου... 'Из словото на същия за живота и чудесата на св. Методий, Кирил и Климент за това, как българският народ приел своето кръщение по времето на техния княз Борис'). На л. 182^{б} има следната приписка: Λείπει τὸ τέλος τοῦ τοιούτου κεφαλαίου, διότι ἔλλειπον *φύλλα ἀπὸ τὸ ἀντιβόλαιον, ὁμοίως λείπει καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἑταίρου κεφαλαίου* ('Липсва краят на тази глава, защото липсваха листове от извода, също липсва и началото на другата глава'). А на л. 183^{а}: Ἐνταῦθα λείπει ἡ ἀρχὴ τοιούτου κεφαλαίου: ἄρξου ἐντεῦθεν. ('Тук липсва началото на тази глава: и започни оттук'). Така се разбира, че на преписвача не му е било ясно, че откъсът е от едно и също произведение, а не от различни.

Бъдещото издирване в атонските книгохранилища, както и извън Атон, би могло да ни зарадва с нови открития.

Пълни преписи

Доскоро се знаеше за съществуването само на един пълен препис на творбата (според Ал. Милев). Същото твърдение споделя и Ив. Дуйчев[34]. Днес в науката са известни още два ръкописа, в които се съдържат пълни преписи на творбата.

Първият известен препис е Охридският или Московски препис от XIV—XV в., намерен в Охрид през втората половина на XIX в. от руския изследовател В. Григорович и занесен в Москва, където се съхранява до днес в библиотека „В. И. Ленин“ под № 113[35]. Ръкописът съдържа 46 хартиени листа от втората половина на XIV и началото на XV в., написан на две колони. От л. $11^{б}$ до л. $33^{б}$ е поместено житието на Климент Охридски. Там е поместено в следващите страници и житието на Николай Мирликийски. Теофилактовото житие по този ръкопис за първи път е публикувано от Н. Туницки[36]. През 1966 г. Ив. Снегаров публикува преписа фототипно[37].

Вторият пълен препис се пази в библиотеката на Ватопедския манастир в Атон в ръкопис № 1134 от края на XIV и началото на XV в. (от л. $352^{а}$ до л. $404^{а}$). По съдържание ръкописът е служебен миней за ноември, в чийто край се намират Службата и Житието на охридския светител[38]. Почеркът на Службата и Житието е различен от почерка в останалата част на ръкописа. По всяка вероятност те са били подвързани по-късно към книгата. Това ще рече, че Службата и Житието са били отделна книга, т. е. не в сегашното състояние, подвързани с осталия корпус на ръкописа. Службата и Житието са в самостоятелна книга за улеснение при богослужебна употреба, понеже в гръцката минейна ръкописна традиция не се помества (или рядко се помества) Службата на Климент Охридски било в минея за месец юли (27), било за месец ноември (25). Последният лист на ръкописа (краят на житието) липсва. Смятам, че този последен лист е съществувал до новото подвързване на ръкопис № 1134, защото, въпреки че Службата предхожда Житието, в оригиналната пагинация на колите се вижда точно обратното. Службата е поместена на 8—9 кола, а житието е поместено от 1 до 7 включително. Това показва, че при новата подвързия са разместени Житието и Службата. Именно при това разместване са пропуснали последния лист. Надявам се, че едно бъдещо издирване би ни зарадвало с неговото откриване.

Третият пълен препис от Климентовото житие се пази в ръкопис № 2 на университета в гр. Урбана, щата Илинойс, САЩ. Ръкописът съдържа 220 хартиени листа и представлява механичен сбор от 14 ръкописа, датирани от XV в. и по-късно, които са подвързани заедно през XIX в.[39] Интересуващата ни част, в която се съдържа житието, се датира от 1520 г. Тези сведения черпим от една приписка на л. $84^{б}$, в която се казва: Ἐν ἔτει ,ζφκφῃ ἐν μηνὶ φευρουαρίῳ ἰνδικτιῶνος β'ἐκοιμήθη ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν κῦρ Νεόφυτος καὶ προηγούμενος τῆς σεβασμίας καὶ ἱερᾶς Βασιλικῆς μονῆς Λαύρας, δηλονότι Μαυρογονάτου, ἀλλ'οὐχὶ κιβοτόδι ἐκ τῆς νήσου Πελοποννήσου ('В година 7028 (=1520 от н. е.), месец февруари, втори индиктион, почина светият отец наш господин Неофит, проигумен на достопочтенната света царска обител Лавра, Маврогонат именно, но не Кивотски, родом от остров Пелопонес'). И в този ръкопис преписът на житието се предхожда от службата на светеца. Трите ръкописа, в които се намира пълният текст на житието, носят едно и също заглавие, което гласи: Βίος καὶ πολιτεία ὁμολογία τε καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγάρων, συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, κυροῦ Θεοφυλάκτου, χρηματίσαντος ἐν Κωνσταντίνου πόλει μαΐστορος τῶν ῥητόρων. Εὐλόγησον πάτερ. ('Живот, дейност, изповедание и изложение на една част от чудесата на светия отец наш Климент, български епископ, написано от пресветия и славен архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България господин Теофилакт, който имал званието магистър на ораторите в Константинопол. Благослови отче').

Отъждествяването на Първа Юстиниана с Охрид показва, че заглавието е редактирано в началото на XII в. От друга страна, още приживе на архиепископ Теофилакт се забелязват първите прояви на отъждествяването „Охрид-Юстиниана прима“, така че може би заглавието на Климентовото житие трябва да се приеме за най-ранно писмено свидетелство за него[40]. В московския препис житието завършва с „Благослови“ ('εὐλόγησον), което показва, че то се е четяло в църквата. Същото се среща във Ватопедския препис с допълнението „отче“, което ще рече, че паметникът има приложимост в богослужебната практика.

2. ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЖИТИЕТО

Издания

През миналите столетия са съществували безспорно много повече преписи на т. нар. Българска легенда, които впоследствие са изчезнали. Поне за два от тях имаме косвени сведения, запазени у авторите на първите печатни издания на текста. През 1665 г. Лъв Алаций публикува в една своя книга три откъса от житието, без да посочи ръкописа, от който ги е взел[41]. Сравняването на текста с този на Ватиканския показва, че неизвестният ръкопис не е познатият Ватикански препис № 1409[42]. През 1742 г. йеромонах Григорий Константинидис и монахът Михаил Гора издават пълния текст на житието по стари преписи, както те сами се изразяват, но не дават сведения за използуваните извори[43]. Същото нещо прави и Амвросий Памперий в края на XVIII в. във Виена независимо от Мосхополското издание[44]. Знае се, че той е използувал стар препис от манастира „Св. Наум“ край Охридското езеро. Същият манастир финансира и Мосхополското издание, което кара учените да предполагат, че и това издание почива на същия препис от „Св. Наум“, още повече, че и двете издания са почти идентични.

Първото научно издание на Климентовото житие е дело на Франц Миклошич[45], който използува Мосхополското и Пампериевото издание, както и Алациевите фрагменти. При установяването на гръцкия текст Миклошич написва увод към изданието, снабдява го с латински превод и пръв разделя текста на 29 глави. Изданието на Миклошич измества предишните издания и се налага в науката за продължително време: то става основа на повечето по-късни преиздания, пълни или частични преводи на текста на Климентовото житие.

През 1855 г. гръцкият текст бива преиздаден от А. И. Меншчиков заедно с руски превод[46]. Климентовото житие през 1864 г. е преиздадено в Патрологията на Мин с паралелен латински превод като прибавка към Теофилактовите съчинения, понеже издателят се съмнява в авторството на Теофилакт Охридски[47]. Само няколко години по-късно руският славист В. А. Билабасов[48] преиздава гръцкия текст на Житието, като прави нов превод на руски език, използувайки превода на Меншчиков. Частичен превод на Житието заедно със съответния гръцки текст издава през 1873 г. Е. Новотни в серията „Извори за историята на Бохемия“[49]. През 1918 г. Н. Л. Туницки издава пълния гръцки текст[50] по Московския ръкопис. За първи път този ръкопис е послужил за критично издаване на гръцкия текст на Житието, въпреки че е познат в науката от 1845 г. и е използуван от Д. Муретов и други учени. Авторът използува фрагментарните преписи от Атон, а също и старопечатните издания на Алаций, Мосхополското, Пампериевото и на Миклошич. През 1934 г. А. Т.-Балан преиздава първите шест глави от Житието по изданието на Фр. Миклошич с паралелен български превод[51]. По-късно А. Милев го издава два пъти въз основа на изданието на Туницки заедно с добър български превод, библиографски увод и кратки обяснителни бележки към превода и съдържанието[52]. През 1966 г. Ив. Снегаров фототипно издава Московския препис на житието[53]. Библиографски познавам докторската дисертация на френския византолог П. Готие[54] от 1968 г., в която се разглежда Теофилактовото житие на Климент Охридски и Житието на Тивериополските мъченици по всички познати нему преписи, като се отрича авторството на Теофилакт[55]. През 1986 г. фототипно се печата втори пълен препис на произведението по ръкопис № 1134 от Ватопедския манастир в Атон[56]. Понастоящем се готви ново критично издание на житието с нов паралелен български превод и с богат увод и коментар, отнасящ се до съдържанието на произведението[57].

Преводи

Освен гореспоменатите изследвания с издание на текста с паралелен превод ще се спра на няколко неспоменати по-горе пълни или частични преводи на Пространното житие.

Архимандрит Партений Зографски през 1858 г. публикува съкратен български превод на житието[58] (предполага се по Памперievото издание) на своето дебърско наречие. Ал. Т.-Балан обръща внимание на съществуването в ръкописния фонд на Пловдивската народна библиотека на ръкопис № 112 — неиздаден превод на житието, направен през 1875 г. от свещеника Василий Тотев от Карлово, другар и сподвижник на В. Левски[59]. В неговия превод личи влияние на църковнославянски език. Очевидно той се е повлиял от превода на архимандрит Партений Зографски. През 1885 г. под редакцията на М. С. Дринов и с негов предговор бива издаден превод на Пространното житие, направен от българския изследовател Д. Матов[60]. Този пълен превод на текста е направен добре, с вещо познаване на гръцкия оригинал. По случай хилядогодишнината от смъртта на Климент Охридски е издаден нов превод на житието на български от добрия познавач на гръцкия език Д. Т. Лазков, който дава много свои обяснения и исторически бележки, използувайки постиженията на историческата наука и други извори за живота и делото на Кирил и Методий и учениците им[61].

В. С. Киселков помества пълен превод на житието в книгата си за Климент Охридски[62]. Според А. Милев той направил превода по руския превод на Билбасов, използувайки и превода на Муретов[63]. Известно е, че в архива на В. Златарски бе намерен превод въз основа на издадения текст у Мин с оглед на изданието на Туницки, останал необнародван. А. Милев преиздаде превода на Житието с по-подробен увод и обяснителни бележки[64]. Епископ Партений Левкийски през 1958 г. прави църковнославянски превод с преработка и редакция. Освен гореспоменатите преводи откъс от българския превод на Житието е публикуван от П. Петров и В. Гюзелев в христоматията по история на България през 1978 г. и от Б. Пейчев и Й. Ватев в „Антология на българската философска мисъл“ през 1973 г.

Освен споменатите издания с паралелен руски превод на произведението съществуват и няколко частични и пълни превода на Житието на руски език. П. А. Лавров издава текста в руски превод, като използува превода на Меншчиков и българския превод на Д. Матов[65]. Между руските преводи особено място заема преводът на М. Муретов[66]. Той превежда от текста на Миклошич, но пръв използува Московския препис на Житието. На словашки език съществува превод на Ян Станислав (1950)[68] с неточности.

Латинските преводи на Житието са много и имат важно значение. Първият превод по Ватиканския ръкопис прави Лъв Алаций[69]. Този частичен превод е повторен от Йосиф С. Асеманий[70]. Отделни места от Житието превежда и Миклошич. На латински език за първи път се явява целият превод на текста на Житието в изданието на Мин. Първите глави превежда на латински И. А. Гинцел[71].

Трябва да се спомене и един превод, преработка на говорим гръцки език от края на XVIII в. В него са включени нови данни от славянски извор. Повод за появата на този превод дават следните обстоятелства. Откакто (вероятно през XVIII в.) монаси от манастира „Св. Йоан Продромос“ до Бер (Βέρροια) пренасят от Охрид главата на Климент Охридски, става нужно да се напишат (напечатат) службата и житието на Климент съобразно с новите условия, в които той трябва да бъде богослужебно чествуван. Манастирският събор възложил задачата на Атанасий Пароски[72] да приготви новогръцки превод на известната стара Теофилактова редакция на Климентовото житие, което е напечатано в една служба на Климент Охридски във Венеция през 1784 г.[73] Второто издание, по-различно от Венецианското, е направено през 1805 г. в книгата на Атанасий Пароски „Небесен съд“ (Οὐρανοῦ κρίσις) в Лайпциг[74]. Използуваните тук славянски извори са му предоставени от библиотекаря на Хилендарския манастир отец Даниил, по произход българин. Относно изворите, които използува Атанасий Пароски (т. нар. Хилендарска повест), в науката съществуват различни мнения. Н. Туницки твърди, че „Хилендарската повест“ се намирала в Хилендар, написана е на гръцки език и така била изпратена на Атанасий Пароски. Той допуска, че „Хилендарската повест“ е твърде важен неизвестен паметник, именно онази древна гръцка основа на т. нар. Пространни жития, която предполагаха някога Миклошич и Воронов[75]. Според Й. Иванов „нито в Хилендар, нито другаде някъде досега не се е вестило старогръцко жизнеописание на Кирил и Методий“. От друга страна, това сказание, както го виждаме предадено у Атанасий, е по-нова славянска компилация, в основата на която са положени Пространните жития с прибавки от Проложните жития за Кирил и Методий. Отец Даниил не е направил това сам. За да услужи на своя гръцки събрат, той е превел от славянски на гръцки език Житието на Солунските братя, както го е намерил в печатаните още в началото на XVIII в. чети-минеи на Димитрий Ростовски. Екземпляри от тези сборници и сега се намират в Хилендарския и Зографския манастир. Сам Димитрий Ростовски е написал това житие по Пространните жития с прибавки и от пролозите; за своята компилативна работа той бележи: ѿ различныхъ харатенныхъ четїи сокращенѣ... Текстът на Димитрий Ростовски напълно се покрива с този на Атанасий Пароски с изключение на някои дребни отклонения или прибавки, правени от преводача Даниил, който заменя думата „славянин“ с „българин“[76]. Аз също смятам за по-убедително становището на Й. Иванов. Лайпцигското издание на Атанасий Пароски е претърпяло още две издания, които имат голямо значение за популяризацията на култа към охридския светител[77]. Освен гореспоменатите издания на текста и преводи на житието, съществуват и известен брой изследвания, засягащи проблемите за авторството, възникването и съдържанието на Българската легенда. Най-значителни от тях са: на Ив. Снегаров, който оспорва авторството на Теофилакт[78]; преглед на ръкописите на Пространното житие на Климент Охридски прави Ив. Дуйчев, като разглежда и различни становища за авторството в „Климент Охридски — сборник статии по случай 1050 години от смъртта му“ (С., 1966., 415—429). В същия сборник Ал. Милев помества изследване под заглавие „Двете гръцки жития на Климент Охридски“ (143—160).

Тук заслужава да се отбележи и изследването на Т. Събев, в което засяга общо житията и службите на Климент Охридски като исторически извори[79]. Представлява интерес също и изследването на С. Маслев, публикувано през 1977 г.[80] Съществуват и други изследвания на Българската легенда, но ние споменахме само най-значителните от тях[81].

ВЪЗНИКВАНЕ НА ТВОРБАТА

1. АВТОРСТВО

Един от проблемите, свързани с Пространното Климентово житие, по който още не е постигнато единомислие сред изследователите, е въпросът за авторството му[82]. Становищата по този въпрос са насочени около личността на византийския книжовник Теофилакт Охридски-Български. Те са разделени на две групи — едната отхвърля авторството на Теофилакт, а другата застъпва становището в полза на Теофилактовото авторство.

Към първата група принадлежат[83] Й. Добровски, Г. Блумберже, М. Погодин, Ф. Миклошич, О. Бодянски, П. А. Лавровски, Е. Голубински, Ив. Малишевски, а напоследък и П. Готие[84], и Ив. Снегаров, който в специално изследване подлага на критика доводите в полза на Теофилактовото авторство[85].

Аргументите, на които се базират гореспоменатите учени, са:

1) Името на Теофилакт не е споменато изрично във всички познати преписи.

2) Житиеписецът се нарича на някои места ученик на охридския светител.

3) В житието липсват неласкавите изрази за българското паство, каквито се срещат в писмата на Теофилакт, което не би било присъщо на неговото перо.

4) Според Ив. Снегаров творбата е била написана през XII в., т. е. след създаването на Дюкаджовия каталог на охридските архиепископи, защото не биха се появили груби грешки в каталога и несъответствия между двата исторически документа[86].

5) Теофилакт никъде не споменава в трудовете си за съставянето на това житие, поради което се смята, че липсва особена почит на автора към Климент[87].

6) Като възражение се посочва употребата на термина „български език", който не се среща в другите извори от това време. В първото, най-старо житие на Наум Охридски (от X в.) се говори за „славянски език". За „български език и книги" става дума в по-късни паметници — след началото на XIII в.[88]

7) Авторството на Теофилакт се подлага на съмнение и защото той употребява щедри похвали по адрес на българския цар Симеон, който бил равностоен съперник на византийските императори[89].

8) Посочват се някои грешки и анахронизми в изложението на житието, които дават основание на критиците да недоумяват, че това би могъл да допусне висококултурен автор като Теофилакт[90].

9) Съществуването на две редакции на произведението хвърля съмнение, че опитният книжовник Теофилакт би допуснал такова нещо.

10) Една по-късна приписка на атонския монах Исая, където се споменава турското нахлуване в Македония през 1371 г.[91], според Ив. Снегаров дава основание да се смята като съвпадение с последния пасаж от заключението на житието — гл. XXIX, 80 ('за скитския меч, тежката съдба на свети Климентовите деца'[92]).

11) Снегаров изтъква също, че има различие в трактовката на отделни въпроси, в плана, в езика и в стила на някои части от Пространното житие и други съчинения на архиепископ Теофилакт[93].

Във втората група учени, които застъпват становището за несъмненото авторство на Теофилакт Охридски, изпъкват имената на П. Й. Шафарик, А. Ф. Гилфердинг, В. А. Билбасов, Гинцел, В. И. Григорович, А. Воронов, Н. Л. Туницки, М. Муретов, Фр. Гривец, О. Полах, българските учени М. Дринов, Г. Баласчев, Д. Ласков, Й. Иванов, Ал. Т.-Балан, В. Н. Златарски, до 1962 г., и Ив. Снегаров, Е. Георгиев; П. Динеков не се занимава основно с автора, но приема авторството на Теофилакт; Ал. Милев, Т. Събев и Ил. Илиев[94].

От гореспоменатите учени най-голяма заслуга за изясняването на въпроса има А. Воронов. Сравнявайки езиковите особености, той стига до окончателния извод, че „пространното житие на Климент е написано не от славянин, а от грък, не в X век, не от непосредствен ученик на Климент, а около 1090 г. и с достатъчна сигурност може да се отнесе към редицата произведения на архиепископ Теофилакт, на когото то е приписано в надписите на по-древните гръцки ръкописи“[95]. Твърдението на А. Воронов споделя Н. Туницки. Той го подсилва с нови доказателства. Главната му заслуга се дължи на съпоставянето на житието с места от Теофилактовото тълкуване на евангелието от Йоан, 8:31—34[96]. Изследвания в същата насока е направил и М. Муретов[97]. От западните учени М. Жюжи има интересни виждания по въпроса. Той твърди, че Теофилакт е бил неоригинален автор[98], че неговите съчинения са писани често по други автори и е съвсем обяснимо той да вземе старото славянско житие и по него да напише ново и по-обширно, за което са му помагали и твърде много прекрасният му стил и риторска ерудиция.

От българските изследователи най-обстойно е разгледан въпросът от Ал. Милев[99]. В книгата си „Гръцките жития на св. Климент Охридски“ в специална глава той систематизира доводите в полза на авторството на Теофилакт и доводите „против“, след което дава нови, подкрепящи Теофилактовото авторство доводи. Той пише: „Към аргументите в полза на Теофилактовото авторство трябва да прибавим и самото съдържание на житието. Проводник на асимилаторската политика на византийския двор по отношение на българите, Теофилакт е написал житието с цел да покаже колко много византийската култура надминава българската. Посветените глави на оборването учението на Западната църква за произхода на Св. Дух и от Сина говорят, че той умело използува авторитета на Кирил и на Методий, и на техния ученик Климент, като в техните уста поставя аргументи и доказателства против т. нар. филиокве („и от Сина“), които са били окончателно установени едва през XI век.“[100]

Т. Събев съпоставя горепосочените мнения на най-изтъкнатите представители на двете групи учени — Ив. Снегаров и Ал. Милев, и се присъединява към твърдението в полза на Теофилактовото авторство, като споменава, че проблемът се нуждае от още проучвания и някои доуточнения[101].

Като се има предвид гореизложеното и някои мои лични наблюдения, стигнах до следното заключение:

1) Аргументът, че името на Теофилакт не е посочено изрично във всички познати преписи, отпада, защото не само в Московския пълен препис на житието, но и в новооткритите ръкописи от Университетската библиотека в гр. Урбана и от Ватопедския манастир, които поместват цялата творба, ясно е посочено в заглавието името на Теофилакт Охридски. Що се отнася до Ватиканския препис, който съдържа фрагмент от житието, той не споменава името на Теофилакт, понеже започва от мястото, където се разказва за българския княз Борис, и затова липсва пълното заглавие. В малко известния препис в библиотека „Анжелика“, който съдържа също фрагмент от житието, в полето от същата ръка е оставена една приписка с текст „Из живота на свети Климент, описан от Теофилакт, епископ Български“[102].

По-долу ще направя текстологическа съпоставка на отделните преписи, от която се вижда, че за основа на двата атонски фрагмента, както и на Атинския служи Иверският ръкопис. В този ръкопис предхождащият откъс е също произведение на Теофилакт Охридски, за което свидетелствува и заглавието му: „Из словото на архиепископ Теофилакт. . .“ Идещият след това откъс, който е именно от Климентовото житие, носи заглавието:
Ἐκ τοῦ λόγου του εἰς τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα. τῶν ἁγίων Μεθοδίου, Κυρίλλου καὶ Κλήμεντος πάνυ ὡραιοτάτου καὶ χρησιμοτάτου: ('Из неговото, на същия, т.е. Теофилакт, слово за живота и чудесата на свети Методий, Кирил, Климент — прекрасно и многополезно').

В Атинския препис на житието, както и в преписа от манастира „Св. Дионисий“ се споменава „от същия“, защото преписвачът не е обърнал внимание, че предходното съчинение не е от Теофилакт, и е трябвало неговото име да се включи в заглавието на фрагмента — нещо, което е сторил преписвачът от $Д_2$ (другият препис, който се намира в същия манастир). Така стигаме до извода, че името на Теофилакт е стояло в почти всички преписи на житието.

2) Житиеписецът се нарича на някои места ученик на Климент и българин, защото там буквално е използувал първоизточника — старобългарското житие на Климент Охридски (вж. горепоменатото изследване на М. Жюжи)[103].

3) Колкото до неласкавите изрази за българите, каквито Теофилакт употребява в писмата си, те се срещат и в Пространното житие: „България е тъмна страна“ (II, 5), „измоли благодат да изнамерят азбуката, която съответствувала на грубостта на българския език“ (II, 6). „българите са диви и свирепи, груби за богопознанието“ (XXI, 63), „суровостта и грубостта на техните сърца в богопознанието“ (XXIII, 67). Тези аргументи са изложени още от А. Воронов[104].

4) Някои автори, какъвто е известният църковен историк и познавач на класическите езици Голубински, застъпват противното становище — авторите на Дюканжовия каталог са използували Пространното житие[105].

5) Защо Теофилакт не споменава за написването на Пространното житие в другите си трудове? Това е съвсем обяснимо, тъй като в чест и прослава на охридския просветител той написва канон, както се вижда от славянския превод, и няма нужда да изтъква заслугата си за написването на Пространното житие. Това е в стила на всеки един житиехимнописец.

6) В обстойното разглеждане на термините „български език“ и „български книги“ се установява, че в редица византийски и български извори от X—XI в. термините „славяни“, „славянски“ и „български“, „българи“ тясно се преплитат и се смятат равнозначни[106].

7) Причините, които са заставили Теофилакт Охридски да се отзовава с щедри похвали за цар Симеон, са обясними поради това, че една от целите за написване на Пространното житие е да се възхвали авторитетът на Охридската катедра, чийто щедър попечител е бил цар Симеон. Този дипломатически ход на автора е бил продиктуван и от обстоятелството, че споменът за великия български цар е бил жив сред охридското население. Вероятно е, че тази част от житието е съществувала и в първичната версия — старобългарското житие, което е използувал Теофилакт[107].

8) Съществуващите исторически грешки и анахронизми[108] не дават достатъчно основание, за да се отрече авторството на Теофилакт. Те са допуснати при използуването на по-късните извори, които са плод на недостатъчна осведоменост, което е често срещащо се явление в средновековните паметници и в частност — във византийските извори[109].

Разбира се, Теофилакт, пишейки житието, си е поставил за цел богослужебната прослава на Климент Охридски, а не строго историческо изследване с издирване на всички факти от епохата.

9) В агиографската традиция непрекъснато се среща редуване на библейски цитати за придаване на по-голям авторитет на творбата. Ето защо конкретният случай с Теофилакт ясно говори, че той дава дословно цели пасажи от старобългарско житие на Климент Охридски, написано от негов ученик, пряк свидетел на неговия живот. Този традиционен похват говори за автентичността на Пространното житие.

10) В приписката на атонския монах Исая и завършекът на житието няма никакво съвпадение, защото при Исая изрично се споменават турци, а в житието — скити. Според Воронов византийските автори са наричали „скити" всички племена, които идват от север: хуни, готи, авари, българи, хазари, варяги, руси, но не и турците[110]. Византийските историци Георги Кедрин, Йоан Зонара, Анна Комнина и Теофилакт със „скити" именуват печенегите[111]. През X в. печенегите са били страшни врагове на Византия — безмилостно опустошават България и стигат чак до Солун и Цариград. Първото нападение е през 1026—1036 г., второто — 1081—1091 г. при Алексей Комнин. Воронов приема, че в житието се говори за втората война, която от историците се нарича „скитска"[112].

Колкото до втория аргумент в същата насока (че въпросната фраза липсва в новогръцкото житие на Атанасий Пароски, починал в 1813 г.), трябва да се спомене, че в изданието на Атанасий Пароски под главното заглавие на изданието има една обяснителна бележка, в която пише, че Атанасий е използувал полуунищожен извод и това го е накарало да допълни, т. е. с основание е пропуснал тази фраза.

11) Трябва да се каже, че стилът, езикът и композицията на житието съвпадат с други Теофилактови творби, и по-специално с житието на Тивериополските мъченици[113].

Приключвам проблема за авторството с въпроса: на кого би могло да се припише авторството на Климентовото житие в случай, че писателският почерк издава книжовник, който добре е познавал гръцката класическа литература и митология? Това е бил един от най-добрите познавачи на догматичните спорове относно „изхождението на Светия дух", както и на други догматични въпроси? Не са ли това свидетелства, които в резюме представят именно личните Теофилактови схващания, изложени и в други негови творби, достигнали до нас? За това красноречиво говори неговата изключителна ораторска, екзегетическа и библейска осведоменост. Той свободно цитира ветхозаветни и новозаветни места, които безспорно съвпадат и с други негови произведения. Единствено в Климентовото житие се споменава за седемте съборни църкви, построени от Борис, което също се споменава в неговите писма. Нали и употребата на неласкави епитети за българите от житиеписеца свидетелствува за неговата различна национална принадлежност. Всичко това говори за един опитен автор, добре ориентиран в епохата и събитията, в политическия и църковния живот, високообразован богослов, който борави със Свещеното писание и със светоотеческата литература като специалист, философ, голям стилист, даровит оратор, познавач на древното литературно наследство. Като приписваме това житие на перото на Теофилакт, не омаловажаваме неговите способности като книжовник, а точно обратното, в случай, че се съмняваме в неговото авторство, ощетяваме самия него като книжовник, защото и привържениците на първата, „нетеофилактова" група учени не омаловажават литературноисторическата стойност на паметника. Ив. Снегаров го определя като „славянски, охридски паметник, който е запазен в много чист вид в Пространното житие под една византийска обложка. . . . и е ценен извор за историята на българската книжнина и частно за просветата в България в края на IX и началото на X век, по времето на князете Борис и Симеон“. Дава ли ни основание всичко гореизложено, както и фактът, че в тези ръкописи и стари издания на житието, които почиват на стари (загубени) ръкописни книги, стои името на Теофилакт, който е и автор на първичната гръцка служба в чест на светеца, да отречем неговата авторска заслуга?

2. *ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ. БИОГРАФИЧЕН ОЧЕРК*[114]

Теофилакт Охридски е роден през 1040 г. според гръцкия изследовател-патролог П. Христу[115] в гр. Еврип на о. Евбея, Гърция. За ранните години от живота му не се знае почти нищо. В някои преписи на неговите произведения е запазен неговият патроним „Хефест“, който не е познат на византийската просопография. Предполага се, че учи първоначално в Атина, а по-късно в столицата Константинопол. Знаем, че там е ученик на прочутия за времето си философ, богослов и държавник Михаил Псел — пръв между философите в столицата по онова време. В такава среда Теофилакт се оформя като един от най-образованите хора на XI в. — философ и богослов, ритор и познавач на старата гръцка литература, поет и писател. С тези си качества той достига високата длъжност „магистър на риторите“ в Константинопол. Освен това изпълнява и длъжността патриаршески дякон при патриарх Николай II Граматик (1084—1111). По това време Теофилакт е назначен за учител и възпитател на младия Константин Багренородни, син на император Михаил Дука (1071—1078). Тази длъжност той изпълнява вероятно след 1083 г. до назначаването си за охридски архиепископ. Като възпитател и наставник на младия императорски син написва „Царско наставление“, запазено до днес. В качеството си на магистър на риторите в столицата той държи реч към император Алексей I Комнин за Богоявление (6 януари 1088 г.), както е прието във византийския церемониал през XII в. Това между другото е указание, че по това време той още не е охридски архиепископ. Назначаването му на този пост се датира между началото на 1088 г. и началото на 1090 г., откогато е запазено едно негово писмо до шурея на император Йоан Дука. За това, че Теофилакт е вече в Охрид през 1090 г., има още едно доказателство: когато през септември 1089 г. в Константинопол се провежда църковен събор, от Теофилакт е поискано мнение по въпроса за догматичните различия между Римската и Цариградската църква. Това прави с писмо неговият ученик и дякон на храма „Св. София“ — Николай. Теофилакт е вече в Охрид и оттам изпраща своя трактат „В какво се обвиняват латините“. Тази консултация е поискана най-късно през 1090 г., защото съборът, който трябва да сближи двете църкви, се планира за пролетта на 1091 г. Впрочем, по-късно той е осуетен.

Не могат да бъдат точно определени причините, поради които императорът изпраща Теофилакт за охридски архиепископ. Едно е ясно, че изпращането му в Охрид е средство за отстраняването му от столицата на империята. За това свидетелствуват многобройните оплаквания на заточения архиепископ до различни високопоставени лица и близки на императорското семейство, които обаче остават напразни. Има предположения, че привързаността на Теофилакт към фамилията Дука, която по това време е в обтегнати отношения с рода на Комнините, станала причина за неговото изпращане за охридски архиепископ. Охридската архиепископия по времето на Теофилакт е свидетел на бурни събития от историята на балканските владения на империята. До 1091 г. се водят кръвопролитни войни за отблъскване на печенежките нападения. От същата година до 1094 г. император Алексей I Комнин на три пъти предприема походи срещу сърбите, които нападат византийските владения в западната част на полуострова. През 1096 г. по стария римски път от Драч към Солун преминава част от войските на Първия кръстоносен поход, причинявайки немалко опустошения. Десетина години по-късно, през 1107—1108 г., по същите места императорът води война с норманските нашественици, предвождани от Боемунд Тарентски, която донася отново разорение на местното население. От друга страна, Теофилакт непрекъснато е в конфликт с официалните власти на империята, които се стремят всячески да накърнят неговите приходи и привилегии на автономен архиепископ. Особено враждебно са настроени към него главният бирник на административната единица „България“ — Иасит, и управителят на „темата“ от началото на XII в. Йоан Тронит. Разорително се отразяват върху икономиката на архиепископията извънредните данъци и допълнителният войнишки набор в Охридско. Благодарение на постоянните молби до висши духовни и административни служители Теофилакт успява да стабилизира своето положение и да си възвърне почти всички отнети имоти и привилегии. Но това не му донася очакваното успокоение, защото има немалко неприятности със своите епископи, и особено със Средецкия, който упорито отказва да му се подчинява. Недоброжелателно е и отношението на българското население към Теофилакт. Сам той с нищо не се опитва да го привлече на своя страна, а се отнася към него с пренебрежение и с оскърбително високомерие. До каква степен той е мразен, личи от факта, че когато се разразява конфликтът с бирника Иасит, населението взема не страната на своя архиерей, а на неговия противник в лицето на паряка Лазар и се оплаква от своя духовен пастир на централната духовна власт в Константинопол.

Краят на Теофилактовото управление на Охридския престол остава в неизвестност. Има сведения, че той е жив в 1125—1126 г. и вероятно умира скоро след това. В една епиграма към негово произведение се посочва, че България станала негов гроб. Но дали той стои на охридския престол до края на своя живот, не е известно. В Дюканжовия каталог на българските архиепископи се споменават още трима архиепископи, заемали архиепископския трон след Теофилакт и преди Йоан Комнин, който сигурно в 1143 г. вече е бил охридски архиепископ.

От Теофилакт са запазени голям брой произведения в стихове и проза със светско и религиозно съдържание. Той написва тълкувание към всички книги на Новия завет (с изключение на Откровението на Йоан Богослов), подбуден за това от императрица Мария, съпруга на Михаил VII. В тълкуванията на четирите евангелия се чувствува голямо влияние от Йоан Златоуст, но в тълкуванията на посланията на апостол Павел Теофилакт проявява оригиналност и самостоятелност. Досега има запазени негови тълкувания върху ветхозаветните книги: на псалмите и на дванадесетте малки пророци. Запазени са и други две негови съчинения — за „Честния кръст“ и за „Въведение Богородично“. Науката разполага също и със сто и тридесет негови писма, които са богат извор за живота на българските земи през XI и началото на XII в. На Теофилакт се приписват и две жития — на Климент Охридски и на петнадесетте Тивериополски мъченици. Тези две произведения са едни от основните източници на сведения за българската история от онова време и в много отношения са уникални по своето съдържание.

3. ВРЕМЕ И МЯСТО НА НАПИСВАНЕ

Назначаването на Теофилакт на Охридската катедра се датира между началото на 1088 г. и началото на 1090 г. (откогато е и едно негово писмо до шурея на император Йоан Дука) до 1126 г. приблизително. Предполага се, че това е периодът, през който е написано житието.

Поради липса на точни сведения извличам своите аргументи от данните, които предлага самият текст. Изложението на споровете между Кирило-Методиевите ученици в Моравия и представителите на немското духовенство е едно ценно сведение, което помага много за определяне на времето на появата на Климентовото житие. Споровете за „изхождението на Светия дух“, подробно описани в житието, са изложени от позициите, застъпвани от Византийската църква след есента на 1089 г. През септември на същата година в столицата на империята заседава църковен събор, на който се обсъжда евентуално сближение с Римската църква след т. нар. Велика схима — окончателното разделяне на Римската от Източната църква през 1054 г. Дяконът на Константинополската църква „Св. София“ — Николай, ученик и на видния византийски теолог и ритор Теофилакт Хефест, изпраща писмо до своя учител, за да се посъветва с него за догматичните различия между двете християнски църкви. В своя отговор, озаглавен „В какво се обвиняват латините“, Теофилакт излага становището на официалното богословие на Източната църква от края на XI в. по въпроса за „изхождението на Светия дух“, застъпвано и от неговите съвременници. Сравнявайки тезисите от цитирания трактат и изказванията по тези въпроси на Кирило-Методиевите ученици в Климентовото житие, специалистите са единодушни по въпроса за пълното им съвпадение. От това следва на първо място, че разглежданото житие е създадено най-рано в края на XI в.

В подкрепа на това мнение идва отношението към римските папи. Навсякъде в повествуванието то е напълно умерено, без ни най-малък намек за догматични и други различия. Такава впрочем е била атмосферата във византийските църковни кръгове през 1089—1090 г., когато се предполагало, че предстои през следващата година (1091) събор за примирение и обединение на Източната и Западната църква.

Един друг момент от финалната част на повествуванието може да послужи за допълнително уточнение на интересуващите ни хронологически въпроси. Това е мястото, където се отправя молба към Климент Охридски като към светец да помогне на своя народ да се отърве от ударите на „скитския меч“, който бил напоен с „българска кръв“. Този пасаж очевидно отразява някои от честите през средните векове варварски нашествия в българските земи, които имат повече или по-малко опустошителен характер. Щом веднъж приехме, че житието е възникнало след 1089 г., то трябва да потърсим за кое от близките нашествия става дума. Аз съм склонен да се присъединя към мнението на някои учени, които виждат в споменатото „скитско“ нашествие ожесточената и кръвопролитна война на византийския император Алексей I Комнин с печенегите през 1087—1091 г.[116] През 1087 г. те опустошават Мизия и с труд са отблъснати от Източна Тракия. През 1088 г. самият император е разбит с войските си в Мизия и се спасява с бягство. През 1090 г. печенегите нахлуват в Тракия и приближават столицата на империята, опустошавайки обширни територии по пътя си. Едва в края на април (29) 1091 г. в едно сражение при хълма Левунион край р. Марица печенежките сили са окончателно разбити и е сложен край на дългогодишната печенежка опасност.

Като се съпоставят тези факти от византийската история с гореспоменатите съображения за времето на написване на Климентовото житие, трябва да се подчертае, че то е създадено в периода между есента на 1089 г. и пролетта на 1091 г., преди битката при Левунион, когато печенегите още застрашават населението на Балканския полуостров.

ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ КАТО ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОР

Освен че е шедьовър в областта на средновековната агиографска литература, Пространното житие на Климент дава и ценни исторически сведения за епохата. Теофилакт се старае обективно да отрази особеностите на времето, в което са живели Кирил и Методий и техните ученици, като добросъвестно предоставя уникална информация за лица и събития в българската история.

Особено важни са сведенията, които той дава за борбата на Кирило-Методиевите ученици в Моравия за запазване на делото на първоучителите и за по-късното му съхраняване и разпространение на българска земя. В житието намират място и сведения за вътрешното състояние на българската държава по времето на княз Борис и сина му Симеон. Творбата на Теофилакт е най-важният извор за живота и творчеството на Климент Охридски.

Особено ценен е списъкът на Климентовите книжовни произведения, легнали в основата на старобългарската литература. Днес, когато се откриват все нови и нови преписи от известни или неизвестни творби на българските книжовници от епохата на Златния век, Теофилактовият каталог на Климентовите произведения помага при атрибуцията на някои от анонимните творби. Данните от Климентовото житие служат за потвърждаване на сведенията от други извори и по този начин се възстановява картината на живота и развитието на българското общество в края на IX и началото на X в.

Ал. Милев е на мнение, че Теофилакт споменава, че Климент е станал пръв „епископ на българския език" и че няма положително качество на духовник, което да не е притежавал. Според него също така е твърде важно, че Теофилакт съобщава точната дата на смъртта на Климент и определя мястото на неговото погребение, като дава подробности във връзка със смъртта му.

Имайки предвид всичко гореизложено, очевидно е, че Пространното житие има висока историческа стойност. Ако се замислим само за миг какво бихме загубили, ако то не съществуваше, чак тогава с благодарност бихме оценили голямото значение на неговото съществуване като много ценен исторически извор, уникален по своята максимална историческа информация. Няма по-подробен повествувателен паметник за дейността на Охридската книжовна школа от Пространното житие на Климент, затова неговата стойност като първоизвор за организираната просветна дейност в България е неоценима.

БЪЛГАРСКАТА ЛЕГЕНДА, СЪПОСТАВЕНА С РАННИ СТАРОБЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИЦИ

1. ПРОСТРАННИ ЖИТИЯ НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ

Теофилакт Охридски използува извори, които не могат да бъдат създадени по-късно от края на XI в., а именно — Пространните жития на Кирил и Методий и Първото българско житие на Наум Охридски.

За първоначалната дейност на Константин-Кирил Философ в Климентовото житие се съдържат следните по-важни сведения: славянската азбука е изнамерена от двамата братя за целите на християнизацията на българския народ; нито дума не се споменава за Моравската мисия, възложена им от византийския император по молба на моравския княз Ростислав; тържественото им посрещане в Рим от папа Адриан е свързано не с мощите на Климент Римски, които те носили със себе си, а с тях самите; не се споменава нищо за освещаването на правото на славянския език да се употребява в църквата наравно с другите богослужебни езици; според житието на Климент Охридски Константин Философ живее само десет дни като монах под името Кирил, докато в Пространното му житие е спомената цифрата 50; датата на Кириловата смърт е неизвестна за Климентовия биограф.

Що се отнася до живота и делото на Методий, Теофилакт не е разбирал или не е знаел точния смисъл на неговия епископски диоцез и го обявява за епископ на град Морава в Панония; вместо това в Методиевото житие се съобщава, че Методий е епископ на Панония и епископ на Моравия. Според Климентовото житие Методий е покръстил българския княз Борис още преди да е заел Моравската катедра и после непрекъснато го наставлявал в нормите на християнския живот. Всичко това липсва в Методиевото житие; липсват и каквито и да е било сведения за контакти между Кирил и Методий и България. Споровете с немското духовенство в Моравия са предадени от Климентовия житиеписец, като се набляга на догматическата страна на становищата, допускани от Западната църква. По същия въпрос в Методиевото житие е наблегнато главно върху правото на Методий да работи сред славяните в Панония и Моравия, както и върху правото на славянския език да бъде употребяван в богослужението. Наистина в Методиевото житие има един намек за това, че немските духовници били заразени от т. нар. йопаторска ерес, но по въпроса за „изхождението на Светия дух“ през IX в. споровете не са били толкова аргументирани, както ги излага Теофилакт в Климентовото житие чрез устата на Методиевите ученици Горазд и Климент. Според Климентовото житие Методий прекарал 24 години в архиерейство преди да умре, докато според Методиевото житие този срок може да се изчисли на не повече от 14—15 години — от 869 до 885 г. Авторът на Климентовото житие не знае датата на Методиевата смърт, която в житието на Методий е точно определена — третия ден на Цветница през 885 г., т. е. 6 април.

2. ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ[117]

Що се отнася до отношението на Климентовото житие към Наумовото житие, въпросът изисква по-подробно разглеждане. Преди всичко т. нар. първо житие на Наум представлява финалната част на едно недостигнало до нас житие на Климент и Наум, написано от техен ученик през X в. в Девол. Това ясно личи на много места в текста. Началото е следното: „Братя, нека да не остане без спомен и презвитер Наум, този брат, другар и състрадалец на блажения Климент. . ." По-нататък авторът, говорейки за вече споменати по-преди неща, пише: „Когато назначиха Климент за епископ, същият благоверен цар Симеон изпрати другаря му Наум да учителствува вместо него. . . И той, вършейки също богоугодни дела. . ." По-надолу четем: „Нека и това да бъде известно на всички, които прочетат, както писахме по-напред, че еретиците мъчеха много едни. . ." На друго място анонимният Климентов ученик пише: „А Моравската земя, както бе предрекъл светият архиепископ Методий. . ." Най-сетне авторът изрично споменава, че имал за цел да създаде животоописание за двамата учители на българския народ, което и направил въпреки многото трудности и оскъдица на сведения за техния живот и дело. Сведенията за живота на Климент Охридски в сравнение с тези от неговото житие са малко, но напълно съвпадат с изложеното от Теофилакт. На първо място, това са страданията от „еретиците", т. е. от немското духовенство, за които се споменава и в двете жития. И в двата паметника се говори за ръкополагането на Климент за епископ по нареждане на цар Симеон. Датата на Климентовата смърт, спомената от Теофилакт, явно е взета от загубеното българско житие на охридския първосветител. Анонимният житиеписец очевидно знаел точно тази дата, защото бил свидетел на събитието. В края на биографията на Климент и на Наум, която днес се нарича Първо Наумово житие, той пише за смъртта на Наум следното: „Така почина в господа с мир на 23 декември. А това нека се знае: презвитер Наум почина 6 години преди Климент."

Хронологията на Наумовата смърт е определена не с посочване на абсолютната дата, а по отношение на датата на Климентовата смърт, за която е станало дума в началната загубена част на житието на двамата български първоучители. Това е причината, когато споменава за смъртта на Наум, житиеписецът да не упоменава годината, а само факта, че той е починал точно 6 години преди Климент. Читателят, който вече знаел от предшестващата част на житието датата на Климентовата смърт, можел лесно да извади от нея 6 години и да получи годината на Наумовата смърт. По същия начин и ние днес възстановяваме хронологията на тези събития.

3. ГРЕШКИ И НЕТОЧНОСТИ

От всичко казано дотук могат да се направят някои изводи по въпроса, дали Теофилакт е използувал за своята работа житията на първоучителите Кирил и Методий и житието на техните ученици Климент и Наум, от което е запазен завършекът, отнасящ се до Наум, а също относно допуснатите грешки и исторически неточности. Но преди това трябва да се направи един преглед на агиографско-химнографския богослужебен цикъл, възникнал в чест на солунските братя и техните ученици до края на XI в. (времето на създаването на Пространното житие на Климент Охридски).

Известно е, че още в Мораво-Панонските земи след смъртта си Кирил и Методий са спонтанно канонизирани за светци и за тяхната богослужебна прослава възникват житийно-песенни творби. С преместването на кирило-методиевските традиции от Моравия в България се пренася и култът към славянските просветители. Тук, на българска почва, се извършва редакция на цялата богослужебна литература, написана в тяхна чест, т. е. тя се приспособява към новата действителност — да бъдат възхвалени и богослужебно чествувани от българите, които ги приемат за свои национални светци. В някои от творбите се забелязва отпадане на известни елементи, които възхваляват Кирил и Методий сред западните славяни. Като такъв пример може да се посочи Службата на Константин-Кирил Философ, в която на българска почва са заменени седалният тропар и третият тропар от осмата песен. В българските земи са създадени проложни (кратки) жития, които вероятно намират широко богослужебно приложение. В тези жития ясно личат българските елементи, новото приспособяване на култа към солунските братя, изразяващо се в подчертаване на връзката с българския народ. Така например в Успение Кирилово пише: „Този преподобен наш отец Кирил се е родил в гр. Солун и по народност е българин." Докато Пространното житие съобщава само името на бащата, в краткото се казва: „Името на баща му Лъв и неговата майка — Мария." Също в Краткото житие на Кирил Философ се съобщават имената на петимата ученици на Кирил и Методий: Ликийски епископ, Сава, Ангеларий, Горазд и Наум (под Ликийски епископ се е разбирал погрешно Климент Велички). Според автора на Успение Кирилово Константин-Кирил Философ е покръстил непокръстените славяни на река Брегалница.

В третото старобългарско житие на солунския първоучител Кирил, известно под името Проложно житие, също се споменава за българския произход на Кирил[118]. Подобни данни се срещат и в Солунската легенда: „Слово Кѵрила славєнца солѹнскагѡ философа бѹгарскагѡ". Същите поправки са направени и от българските преписвачи (Вж. Скопския препис от Службата на Кирил: книгами блъгарскыми проидє и до Рима жє дошєдъ ..)[119]. В някои небългарски паметници са отразени българските елементи в приспособяването на агиографския цикъл в чест на Константин-Кирил Философ и брат му Методий[120].

Естествено е да се предположи, че и старобългарското житие на Климент Охридски е било повлияно от тази тенденция: например съобщението на житиеписеца на Климент и Наум Охридски, че от смирение светците премълчали някои подробности от своя живот (а дроуга потаишє за смирєнїє); солунските братя са създали азбуката за българите; самият Методий е покръстил княз Борис. Спирайки се върху тези неточности, изследователите на Пространното житие критикуват Теофилакт. Естествено възниква въпросът, дали Теофилакт е бил фалшификатор, както смятат Ал. Милев, Ил. Илиев и др., или изворите, които е използвал (възникнали на българска почва), са му предали такъв текст. Смятам, че неяснотите на Теофилакт се дължат на използуваните извори.

От дотук направения преглед върху съотношението на Българската легенда с по-ранните старобългарски агиографски творби може да се твърди, че Теофилакт е използвал предимно старобългарското житие на Климент (недостигнало до нас). Това се потвърждава от сведенията, които са взети от старобългарското житие на Наум, т. е. финалната част от първичното житие на Климент Охридски. Що се отнася до Пространните жития на Кирил и Методий, би могло да се предположи, че са използувани от първия Климентов житиеписец.

Смятам също, че текстът на Теофилакт, който се отнася до „изхождението на Св. Дух" и който е съществена част в Пространното житие на Климент Охридски, се дължи на използуването от автора на старобългарското първично Климентово житие, защото и в редица старобългарски агиографски и химнографски произведения от IX—X в. ясно е очертана борбата на славянския първоучител Методий срещу „духоборците": сихъ жє вьсѣхъ нє тьрьпѧ старыи врагъ... овы ꙗвѣ а дроугыѩ таи ижє болѧть иѡпаторьскою єрєсью и слабѣиша съвращаютъ къ сєбѣ съ праваго поути... (Пространно житие на Методий, гл. XII); Господєнь Мєѳодїє блажєнє. Словєсы послєдоуѧ богословѣше ꙗвѣ отца ѹбо родителѣ словеси сѫща изложителѣ Доухоу прѣсвѧтомоу. и еще же истѣе испыташе выпнѧ. от отца оутешителѣ не отъ сына ꙗвѣ глагола исходѧща (Втора стихира на „Господи воззвах“ от Службата на Методий); На камени ты вѣры ѹтврьди ноѕѣ свои блажене и неподвиѕа богоу тебе свѧте противныхъ доуховь. нѫ ꙗко храберь борець противѫ сѧ имъ поѧше... (Служба за Методий, седма песен, втори тропар); Ересьмъ въсѣмъ противьнъ ꙗви сѧ благодатию Меѳодие достоинъими отъвѣты от отьца оубо параклита исходѧща а не сыноу глагола нъ равьньствъмъ троицю чисти исповѣдающе (Обща служба за Кирил и Методий, шеста песен, четвърти тропар).

И така Теофилакт написва своята агиографска творба с цел да прослави на гръцки език охридския патрон, което е наложително, защото богослужението се извършва на гръцки език. Така, пишейки Пространното житие на Климент Охридски според канона на Симеон Метафраст въз основа на съответното старобългарско житие и на достоверни устни предания, той го прославя на гръцки език според изискванията на византийската книжовна традиция и по този начин запълва празнината, съществуваща дотогава във византийската агиография.

АТОНСКА ТРАДИЦИЯ

Тук ще бъдат разгледани онези преписи, които в момента се съхраняват или са били съхранявани на Атон. С термина „атонска традиция“ на Българската легенда означаваме следните преписи:

Фрагменти

1. Иверски препис (по-нататък се съкращава — I)
2. Първи Дионисийски препис ($Д_1$)
3. Втори Дионисийски препис ($Д_2$)

Пълни

1. Ватопедски препис (В)
2. Урбански препис, т. е. от Великата лавра (Л)

1. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКА СЪПОСТАВКА НА В С ДРУГИТЕ АТОНСКИ ПРЕПИСИ

а) Сравнение на В с Л

Сравнението на двата преписа показва, че на много места съществуват еднакви пропуски спрямо останалите преписи: p. 22, 91—92, 99, 112, 223, 227, 312, 413, 459, 476—477, 488, 703, 717—718. Ватопедският ръкопис на много места предава смисъла на текста с думи, които се отличават от останалите ръкописи. Същите синоними на съответните места в текста са идентични само с преписа Л. И в двата съществуват еднакви правописни грешки спрямо останалите атонски и неатонски ръкописи. На p. 137 вм. τελευτὴ се чете ἡ τελευτὴ; на p. 143 вм. ἐκτὸς — ἐκτῆς; на p. 157 вм. ἐγκινδυνεύων — ἐκινδυνεύων по Л; на p. 165 вм. ἀνακρουόμενον — ἀνακρούμενον; на p. 203 λέγων вм. λέγοντος; на p. 219 четем ταλαίπορος вм. ἀταλαιπώρως; на p. 253 παρὰ вм. παρὸν; на p. 287 вм. ἀμέμπτους — ἀμέμπτος в Л; на p. 296 вм. μόνου — μόνοι; на p. 305 ἡμᾶς вм. ἡμῖν, на p. 343 παράδειγμα вм. παραδείγματι и др.

Друга прилика между двата ръкописа е преместването на Службата на Климент преди житието и преписването ѝ от същия преписвач, който е писал житието. Може да се смята, че *Л* е произлязъл от В. Затова свидетелствува и приписката в Урбанския ръкопис от 1520 г. — В е бил написан по-рано от него с повече от един век.

Като се вземе предвид и фактът, че в *Л* няма никакви добавки в сравнение с В, а са пропуснати известен брой изрази, както е отбелязано в приложението: р. 53, р. 334—335, р. 439, р. 711, р. 869 и др., може да се смята, че създателят на този препис е използувал пряко В.

б) Сравняване с фрагментите

Фрагментите са поместени в ръкописни книги, които съдържат цели преписи или откъси на полемични творби, насочени пряко или косвено срещу латините. Откъсът от житието е поместен в тези книги, тъй като има полемичен характер и в него се говори за борбите на Климент Охридски, Горазд и останалите Кирило-Методиеви ученици срещу привържениците на йопаторската ерес. Както вече поясних, в Света гора са запазени три преписа от този тип. Вече споменах, че за извод на атонските фрагменти е послужил Иверският ръкопис. Той е много близък до Д$_2$. Това се вижда от почти същото заглавие, същия обем, същите допълнения и пропуски, същите правовисно погрешно предадени думи. Така например и в двата ръкописа са пропуснати следните изрази: на р. 385—387 τὰ ὦτα... καὶ; на р. 431 — καὶ... ματαιοῦνται; на р. 433—434 προηγόροις... χρώμενοι; на р. 435—438 μόλις... φύλακαις и др. Също те съдържат и следните допълнения: на р. 462 κατὰ τῶν ὀρθοδόξων, а на р. 463 завършват със следното допълнение εἰργάσατο δεινά τε καὶ πονηρά. Οἱ τὸν βίον τῶν προειρημένων ὀρθοδόξων ἀνδρῶν ἀκριβῶς διεξέλθωσιν, ἐκεῖνοι μόνον μάθωσι οἷα καὶ πόσα.

Д$_1$ има същото начало като I, Д$_2$ има по-малък обем (до р. 228). Д$_1$ е в пряка зависимост от I и Д$_2$. За това свидетелствуват и следните примери: р. 178, р. 182, р. 186, р. 187, р. 204, р. 205—223 и др. (вж. разночетенията в приложения текст на В).

Ватопедският препис, както и преписът от *Л* в сравнение с атонските фрагменти на творбата показва следните различия и прилики.

Фрагментите са по-кратки и в текстово отношение са свързани с другите неатонски фрагменти, както ще посочим на съответното място. В лексикално отношение има следните различия в примерите: на р. 187 οὖν по В и *Л* — γοῦν във фрагментите; на р. 188 σεμνὸν по В и *Л* — ὀρθὸν във фрагментите; р. 178 ἐξεύροντο в пълните ἐξεύραντο във фрагментите; р. 298 Γοράσδης в пълните — Γοράσδος във фрагментите; р. 234 γινόμενος по пълните — γενόμενος във фрагментите; р. 235 εὐχείρωτος липсва по I и Д$_2$; р. 427 γνώσεις в пълните — γνώμας във фрагментите; р. 354 τῶν ἁμαρτιῶν — липсва в I, Д$_2$; р. 194 τὰς ψυχὰς — липсва в Д$_1$ и Д$_2$.

В морфологично и лексикално отношение пълните атонски преписи и фрагментите съвпадат на някои места: на р. 422 γραικῶν от γραικικῶν, както е във V; πρότερον — от πότερον по V на р. 285; р. 249—250 προεῖπεν τὴν οἰκείαν по V вм. τὴν οἰκείαν προεῖπεν по В, *Л*, I, Д$_2$ и др.

АТОНСКАТА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ В СРАВНЕНИЕ С ДРУГИТЕ НЕАТОНСКИ ПРЕПИСИ

Създаването и разпространението в ръкописната традиция на Пространното житие в пълни преписи има чисто богослужебно предназначение. Това личи и от завършека на заглавието на В с израза εὐλόγησον πάτερ ('благослови отче').

1. ПЪЛНИТЕ АТОНСКИ ПРЕПИСИ В СРАВНЕНИЕ С МОСКОВСКИЯ И ВАТИКАНСКИЯ ПРЕПИС

Най-напред ще сравним пълните атонски преписи В и Л с М и с най-стария от фрагментите V. Тук ще отбележим тези изрази от атонските, които допълват М; на второ място ще посочим точно в кои места в текста има пропуски в атонските в сравнение с М; трето — ще отбележим най-значителните текстови различия между сравняваните ръкописи.

Атонските преписи допълват М на следните места:

На р. 69 текстът се допълва с причастната форма ἀκούσας, която идва от глагола ἀκούω ('чувам, слушам'). Така текстът придобива по-точен смисъл.

На р. 375 М пропуска следния израз: μᾶλλον ὡς εὐεργέτας τιμήσωμεν ('и дори ще ви почитаме като свои благодетели'). Този израз се отнася до догматичните спорове, които са водили учениците на Методий с немското духовенство. Атонските преписи допълват М в р. 562 с текста: καὶ τροφῶν ἀπορίᾳ καὶ σκεπασμάτων σώματα, който се превежда „от липса на храна и облекло тела“ и това се вижда от предходния израз, който описва изгонването на Методиевите ученици към Дунав; в р. 783 с израза τῶν γραικικῶν ἀναγνωσμάτων ('четива, съставени на гръцки'), с който по-ясно се предава смисъла на текста, защото преди него авторът описва неграмотността в паството на Климент Охридски.

Освен посочените пропуски в М в сравнение с атонските ще посочим и липсващите изрази в атонските спрямо М. Така например на р. 52—53 е пропуснат текстът: Θεὸς γὰρ ἐγγίζων ἐγὼ εἰμὶ καὶ οὐ Θεὸς πόρρωθεν ('Аз съм бог, който се приближава, а не съм бог отдалече'). Това е библейски цитат (Йерем. 23:23), използван във връзка с изнамирането на азбуката; поместен е след други два подобни цитата. Двамата атонски преписвачи пропускайки този цитат не правят съществен пропуск, защото в този параграф за изнамирането на азбуката текстът е достатъчно подкрепен с библейски цитати. По същия начин на р. 91—92 преписвачите на атонските преписи са пропуснали καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν προσφορὰν τελείαν καί ἁγίαν τῷ Θεῷ προσενεγγεῖν σπεὶσαντας ('и се стараели да принесат на бога съвършено свято приношение от народи'). Този пасаж умишлено е пропуснат, тъй като няма пряка връзка с житието, а представлява библейски текст (Рим. 15:16), подсилващ идеята на повествуванието. На р. 223 ῥυπαρὸν καὶ τὸ ἀντάλλαγμα ('при която и стоката е мръсна и цената е отвратителна'), т. е. пропуснато е „е мръсна и цената“. Мисля, че това е механична грешка. Същата механична грешка е допусната и на р. 227: „При все това великият Καίτοι τί μὲν οὐκ ἔλεγεν ἱλαρὸν [какво ли приятно не говорел [на княза, с какво ли ужасно не го заплашвал?“, или ще се получи: „При все това с какво ли не заплашвал княза?“. А на р. 263—264 съществува един специфичен пропуск в текста, който е допуснат случайно, защото липсва съществена част от съответния контекст: δύο ταῦτα προσλαβόμενοι καὶ προσάγοντες πιθανότητά τε καὶ αὐστηρότητα ('възприемайки и прилагайки тези два начина на действие: убеждаване и строгост'). Без този текст посоченият пасаж няма никакъв определен смисъл. Подобни пропуски съществуват и на други места в текста на житието: р. 375, 398—399, 717—718, 768—769 и др.

Най-съществени други различия са следните:

На р. 44 в атонските преписи глаголната форма ἤλιον, т. е. 'извън себе си съм, смутен съм, отегчен съм', е заменена със синонимната ἤλγουν от глагола ἄλγω 'изпитвам болка душевна и физическа, страдам, мъча се', която в случая предава по-правилно значението.

На р. 60 прилагателното ἔκκριτος, т. е. 'избран, изтъкнат', в атонските преписи е предадено със синонимното πρόκριτος 'избран, предпочетен'.

В М глаголната форма χειροθετεῖ на р. 98 е заменена с χειροτονεῖ в Л и В. Има различия между тези два термина: първият означава ръковъзлагане — акт, който е извършен от епископите за просвещаване на миряните в нисшите клирични степени, а вторият означава ръкополагане, т. е. папата ръкополага първоучителя Методий за епископ на Моравия. Вторият термин в случая предава по-правилно смисъла на текста, както често се употребява още в старозаветните книги (вж. Йерем. 58:9).

На р. 245 атонските преписи предават правилно причастната форма καλύπτουσα от глагола καλύπτω 'покривам, скривам', а в М е употребена друга дума — καταλείπουσα от глагола καταλείπω 'изоставям'. Смисълът е предаден по-ясно в двата атонски пълни преписа, както и във фрагментите от Атон: „...не скривали своята отвратителност под покривало и маска".

Атонските преписи на р. 247 дават правилно думата ποινηλατῶν 'преследвам за наказание на грешка', докато М погрешно предава думата с πονηλατῶν, т. е. механична грешка (без една буква). Подобна дума не се среща в средногръцкия текст.

На р. 256 атонските ръкописи погрешно дават глагола προσκαλῶ 'поканвам' вм. παρακαλῶ 'утешавам', както правилно е дадено във всички останали преписи.

На р. 262 в М погрешно е дадена причастната форма θολοῦντες, произлизаща от глагола θολέω-ῶ 'мътя, помътнявам', вм. δολοῦντες от глагола θολῶ 'измамвам, изопачавам, фалшифицирам, променям'. И така изразът δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ добива ясен смисъл: вм. „мътиха словото божие" се получава „изопачаваха словото божие" (2 Кор. 4:2).

На р. 111 М предава съществителното нарицателно μάθησις от глагола μαθαίνω 'уча' вм. μετάθεσις от глагола μετατίθημι 'превеждам'. И така изразът „и да научи писанията" става „и да преведе писанията". Ал. Милев в гръцкия текст на житието дава думата μάθησις, а превежда правилната дума μετάθεσις.

На р. 302 М пропуска прилагателното ἄμαχος, което значи 'неуязвим'. В текста, издаден от Милев, който е по изданието на Н. Туницки, същата дума не е поместена, защото е по М.

На р. 343 по атонските преписи διάθεσις е заменено с по-правилното διάδοσις.

На р. 378 М има заменена причастна форма εἰσάγων с παρεισάγειν, което го няма в другите преписи.

Съществуват различия в морфологично отношение: замяна на минало свършено с минало несвършено време. Такъв е случаят на р. 465 παρασκευάσαντο : παρασκευάζοντο М.

На р. 513 М погрешно употребява думата πρεσβυτέρων от глагола πρεσβεύω 'по-възрастен съм' вм. προτέρων, което означава 'по-пръв, преден'.

Съществуват и други незначителни морфологични и лексикални различия между М и двата атонски преписа. Но въпреки гореспоменатите различия трите преписа са генеалогично свързани в структурно и текстово отношение. В подкрепа на това мнение привеждам примери за общи прилики спрямо останалите преписи в ръкописната традиция на творбата.

Реалии: името Светополк по трите пълни преписа е предадено σφιντόπλικος, а в останалите σφενδόπληκτος; името Горазд — Γοράσδης, а в останалите — Γοράσδος; Вихинг — Βιχλίκος, а в останалите — Βιχνίκον по V и Βιχνίσκον по I и $Л_2$; Белград е предаден Βελγράδων от Βελαγράδων в М; Κουτμιτζίνας във В и Л — Κουτμιτζινίτζας в М и V; Драговитица Δραγβίστας във V и Δρεβενίτζας в М, В, Л. На р. 472 думата 'славянски' по V е σλαβενικήν, а в трите пълни преписа — σλοβενικήν.

2. ОСОБЕНОСТИ НА ТРИТЕ ПЪЛНИ ПРЕПИСА В СРАВНЕНИЕ С ОСТАНАЛИТЕ

На р. 189 в пълните преписи е дадена думата ἀπαραποίητον 'непоправимо', която липсва в останалите. На р. 202 глаголът ἐπεγίνετο по фрагментите е предаден с ἐπεγένετο по пълните. Подобно явление съществува на р. 234 — причастната форма γινόμενος по пълните преписи и V, а в двата атонски фрагмента I и $Д_2$, както и в А стои γενόμενος. На р. 235 прилагателното εὐχείρωτος, което ще рече' лесен за преодоляване', липсва във фрагментите. На р. 308 по пълните преписи инфинитивната форма μεθύειν в останалите е предадена μεθύσκειν. Фрагментите пропускат спрямо пълните на р. 354 τῶν ἁμαρτιῶν. На р. 384 причастната форма ἀναπηδήσαντες по пълните е пропусната в I и в $Д_2$, а във V е предадена ἀποπηδήσαντες. На р. 427 γνώσεις е по пълните, а по фрагментите е γνώμας (думата ἡ γνῶσις означава 'знание', а думата ἡ γνώμη — 'мнение'). Глаголната форма ἐγκαταλέλοιπεν е по пълните преписи, а във фрагментите е предадена κατέλιπεν на р. 296; също и на р. 178 ἐξεύραντο е по фрагментите, а по пълните е ἐξεύροντο.

На р. 432 глаголната форма δεδαίμεθα е по фрагментите, а по пълните преписи — δεξόμεθα. Пак на р. 189 παρατιθεὶς е по фрагментите, а в пълните — παρατιθὲν. На р. 244 глаголът ἐπεστήριξεν е в минало свършено време в пълните преписи, а във фрагментите е в минало несвършено време ἐπεστήριζεν. Както се спомена, най-обемен фрагмент е V, затова примерите, които ще бъдат изложени по-нататък, са взети от него. Например глаголната форма μεταλαβεῖν по V е предадена със синонимната παραλαβεῖν по пълните преписи; думата παρεδίδωσαν е предадена със синонимния глагол ἀπεδίδωσαν на р. 473; прилагателното λογιώτατος по V на р. 479 е заменено в пълните преписи със синонима ἐλλογιμώτατος; на р. 503 глаголът ἀναβλέπωμεν във V е в минало несвършено време, а в пълните преписи ἀναβλέψομεν е в минало свършено време; на р. 563 думата πόλει 'град' според V е заменена със синонима κώμη по пълните преписи. И редица други различия в лексикално и морфологично отношение показват генеалогичната зависимост между трите преписа и тяхното взаимоотношение с фрагментите.

3. СВЕТОГОРСКИТЕ ФРАГМЕНТИ В ТЕКСТОЛОГИЧЕСКО СЪОТНОШЕНИЕ С НЕАТОНСКИТЕ

По-горе бе споменато, че атонските фрагментни преписи от Пространното житие на Климент Охридски са генеалогично свързани помежду си, по-конкретно I е послужил за извод на $Д_1$ и $Д_2$. След подробен текстологически анализ стигнах до извода, че трите пълни преписа на житието са генеалогично свързани, т. е. образуват една група. Сега в подробен текстологически анализ, примери от който ще изложа по-долу, стигам до същия извод и за фрагментите на творбата.

На р. 291 изразът καὶ κόπῳ от пълните липсва във всички фрагменти (V, I, A, $Д_1$, $Д_2$); на р. 308 думата μεθύσκειν от пълните преписи е предадена с μεθύειν във фрагментите. На р. 194 фрагментите пропускат думата τάς ψυχάς, а на р. 189 пропускат думата ἀπαραποίητον 'непоправимо'. На няколко места фрагментите дават различно време на глаголите спрямо пълните преписи (на р. 178 ἐξεύροντο стои в пълните, а във фрагментите — ἐξεύραντο; р. 296 ἐγκαταλέλοιπεν е заменен с κατέλιπεν в групата на фрагментите; на р. 244 ἐπεστήριξεν е заменен с ἐπεστήριζεν; на р. 202 ἐπεγένετο се предава ἐπεγίνετο; на р. 189 παρατιθὲν е заменен с глаголната форма παρατιθείς. На р. 427 е заменена думата γνώσεις с γνώμας. На р. 318 ὀρθοδοξούσης по пълните преписи е заменена с думата ὀρθοδόξου във фрагментите). Могат да се изброят и доста други примери, които показват текстологическата връзка и зависимост на фрагментите на Пространното житие на Климент Охридски помежду им. Това показва, че фрагментите образуват една текстологическа група, което налага да се определи мястото на атонските преписи в тази група. Ватиканският ръкопис не може да се посочи като основа на групата, макар и да е най-старинен поради следните факти.

В структурно отношение V съдържа много по-голяма част от житието (именно от р. 172 — общо начало за всички до р. 786 с известни съкращения; от р. 611—689, р. 587—602 и др.). Във фрагментите максималният вариант достига до р. 462, т. е. съдържа само мястото, където е изложено „филиоквето“ — борбата на славянския първоучител Методий и учениците му срещу немското духовенство.

Ватиканският ръкопис пропуска думи и изрази, които се срещат във всички останали преписи (например р. 208—209 μυρίαις κακώσεσι καὶ πειρασμοῖς τὸν ἅγιον θλίβοντες ('като измъчвали с хиляди злини и изкушения') (V, 18); на р. 259 липсва думата ἐπιθυμητὰ.

И четирите фрагмента, трите атонски и атинският, пропускат пасажа между р. 205—223, а също и израза от р. 197—198 τούτων...γνώσεις. На р. 204 думата ἔμπροσθεν е добавена само в четирите фрагмента. Също на р. 234 причастната форма γινόμενος е предадена γενόμενος 'промяна', а на р. 188 съществува лексикална разлика: прилагателното σεμνὸς 'почтен', 'свещен' е заменено с ὀρθὸν 'правилен'. Също на р. 187 думата οὖν е заменена с γοῦν в четирите фрагмента. На р. 253 местоимението τούτου е заменено със синонимното αὐτοῦ в атонските фрагменти и в атинския препис. На р. 176 и четирите преписа пропускат съюза καὶ. На р. 202—203 четирите преписа предават думата ἀπόστολος, ὁ с родителен падеж, единствено число вм. множествено число, както е в пълните преписи, а V използува друга дума. На р. 381 атонските и атинският добавят думата βλασφημοῦντος. На р. 213 във V μείξις 'смесване' е предадена с думата πράξις 'дейност'. Съюзът γάρ във V е заменен с δέ.

От примерите ясно се вижда, че макар фрагментните преписи на Пространното житие да са свързани в една генеалогична група с V, не може да се приеме, че той е тяхна основа. Установява се, че в основата на всички атонски фрагменти стои най-старият от тях — I. Както се вижда от примерите, и А спада също към тази атонска група, но не може да се приеме, че е произлязъл от I. Той произхожда от друг атонски препис, който заедно с I води началото си от един и същ архетип, тъй като пропуска една голяма част спрямо I, именно от р. 281 περιπατήσετε... до р. 338... πεπιστεύκαμεν. Това се установява и благодарение на една приписка на преписвача, която се намира на л. $182^{б}$, в която се споменава, че в антиволеона (протографа) също съществува такъв пропуск, което ще рече, че протографът, който е използувал преписвачът на атинския фрагмент (А), е бил повреден: λείπει τὸ τέλος τοιούτου κεφαλαίου ('Липсва краят на тази глава, защото липсваха листове от извода'). Тъкмо поради това, че I няма такъв пропуск и такъв изпуснат лист, не може да се приеме, че е послужил за основа на преписвача на А. Но поради текстологическата близост може да се приеме, че I и изводът на ръкописа от Атина са излезли от един и същ антиволеон от Атон.

Между фрагментните преписи на второ място по време на написване стои един фрагментарен препис на Пространното житие, запазен в ръкописен кодекс № 43 на библиотека „Анжелика“ в Рим, т. нар. римски препис. В структурно отношение този ръкопис се отличава от останалите фрагменти по това, че има друго начало и завършва на р. 384 по нашето приложение. Предхожда се от кратко резюме на тези глави, които са преди началото на преписвания откъс. Правописът на преписвача е добър и поради това се доближава до V. Това, че преписът е фрагмент и че е преписан в сборник, подобен по характер на всички останали, дава основание да се причисли към същата група преписи. Едно бъдещо издирване на нови фрагменти на творбата ще може да установи точната генеалогия на фрагментите и тяхното разпространение.

Според Ал. Милев текстът, който издава Лъв Алаций, е от V. По-долу обаче се подкрепя тезата на П. Готие[121], че става дума за друг препис, а не за V. Алациевият текст спрямо V има следните общи черти: V и Алациевият съдържат почти еднаква част от житието; личи също връзката между текстовете им; на р. 178 глаголната форма ἐξεύροντο е предадена ἐξεύρατο при Алаций и във всички останали фрагментарни преписи; на р. 199 думата ἀληθινὴν от пълните преписи е заменена с ἀληθῆ при Алаций и останалите фрагменти; на р. 210 причастната форма περιελθόντες е предадена с περιελθόντος във V и от Алаций; и V, и преписът на Алаций пропускат един и същ израз: μυρίαις... ἐπὶ на р. 208—209; на р. 213 думата μίξεων също е предадена πράξεων само във V и от Алаций; на р. 243 глаголната форма ἀπέστειλεν е заменена с ἀπέστελλεν във V, у Алаций, в I и $Д_2$. Могат да се посочат и редица други примери.

Трябва да се вземат предвид обаче и различията между V и преписа на *Лъв Алаций*: на р. 172 Βορίσης е по всички преписи, а у Алаций е предадено Βορίλας; на р. 174 Алаций пропуска думата θεῖον и на същия ред глаголната форма *καταξιῶ* ’удостоявам’ е предадена *καταγιάζομαι* ’освещавам’, така че в първия вариант изразът е ’българският народ започнал да се удостоява с божественото кръщение’, а във втория — ’българският народ започнал да се освещава с божественото кръщение’; пак на същия ред съюзът δὴ е заменен с δὲ при Алаций; на р. 210 местоимението ὅς липсва при Алаций, а на р. 218 думата ἔθνος в съчетанието Σπραγγῶν ἔθνος се среща само в изданието на Алаций.

От всичко гореизложено се налага изводът, че преписът, който е използвал Алаций, не е бил V. Това е мнението и на П. Готие от 1964 г.[122]

От разгледаните особености на текстовете на преписите на Пространното житие на Климент Охридски могат да се направят следните изводи за генеалогията на преписите. Те могат да се разделят на две групи по своя произход. Едната група обхваща трите пълни преписа — М, В, Л. Най-ранният от тях — М, произлиза от друг ранен препис, запазен в самия Охрид, означен с X на схемата. От този несъществуващ днес ръкопис произлизат и други два пълни преписа — В и Л, но не пряко, а от един междинен препис, означен с X_1 на схемата, съвременен на М, като не се изключва възможността В да е произлязъл от извода X заедно с М, понеже не са много отдалечени по време на възникване. Относно Л по-горе аргументирано бе доказано, че този препис е произлязъл от В.

В друга група попадат всички фрагментарни преписи на Климентовото житие. От тях най-ранен е V. От неговия първоизточник са произлезли и други два преписа — P, X. От X са произлезли I, от който имаме $Д_1$ и $Д_2$ и един препис, който е послужил като извод на А. Голяма идентичност се наблюдава между I и А, $Д_1$ и $Д_2$. За изводите на старопечатните издания може де се каже, че преписът на Алаций може да се приеме за четвърти препис, който е произлязъл от общия извод на V, P, X, и не се изключва вероятността V и Алациевият да имат друг път до архетипа от края на XI в. Във връзка с другите две старопечатни издания — Мосхополското и на Памперий, може да се приеме, че тези издания представляват различни преписи, чийто извод е бил X, от който произлизат M и A. При едно бъдещо основно издирване на повече преписи (пълни или фрагменти) ще може с по-голяма увереност да се установи точното им родословно дърво.

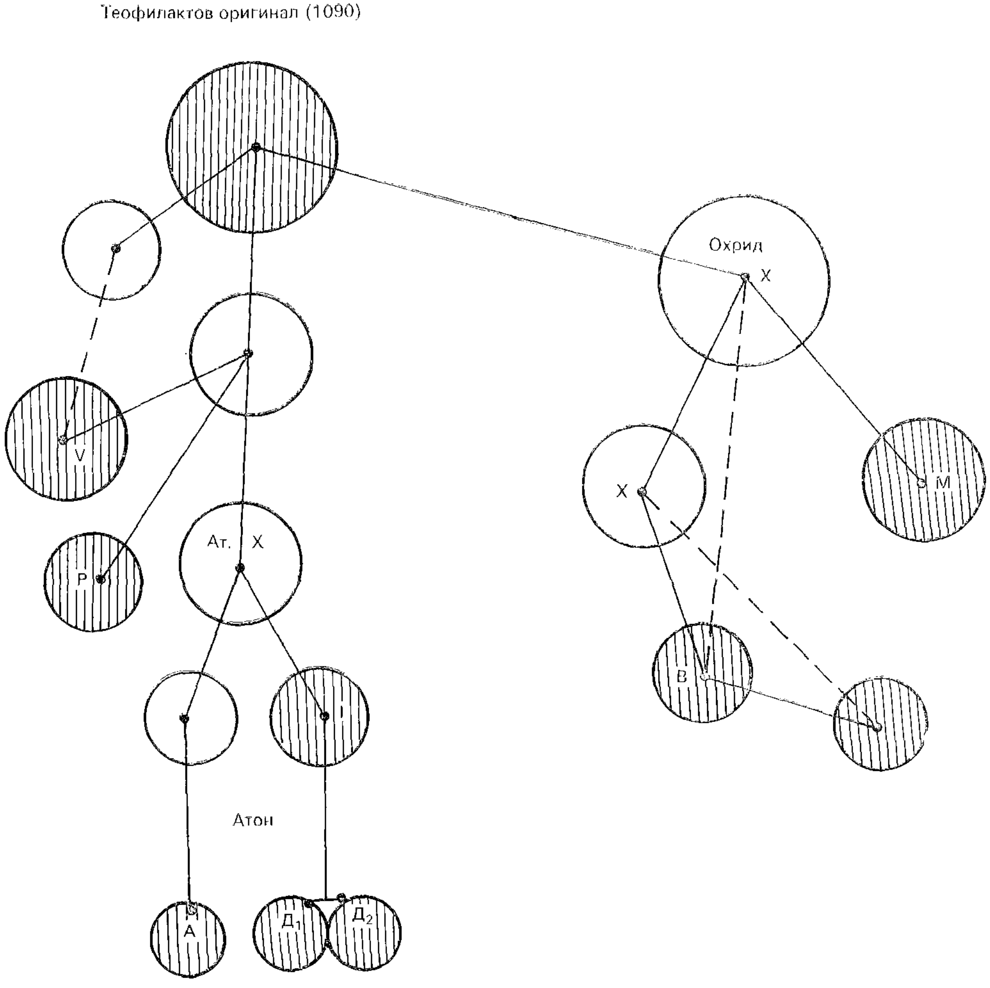

Схема на разпространението на Пространното житие на Климент Охридски
V — Ватикански (XIII в.), фрагмент
M — Московски (XIV в.), пълен
P — Римски (XIV в.), фрагмент

Атонски

B — Ватопедски (XIV—XV в.), пълен
I — Иверски (XV в.), фрагмент
Л — Урбански (XVI в.), пълен
$Д_1$ и $Д_2$ — Дионисийски (XVI в.), фрагмент
A — Атински (XVI в.), фрагмент

БЕЛЕЖКИ

[1] Ильинский, Г. А. Опыт систематической Кирилло-Мефодьевской библиографии. С., 1934, 17—19; Попруженко, М., Ст. Романски. Кирилометодиевска библиография. С., 1942, 22—23; Дуйчев, Ив., А. Кирмагова, А. Паунова. Кирилометодиевска библиография. С., 1983, 50—52; Нихоритис, К. Неизвестни преписи от службата и от Пространното житие на Климент Охридски. — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, 66—71; Илиев, Ил., К. Нихоритис. Теофилактово житие на Климент Охридски. Критично издание (под печат).

[2] Мавродинова, В. И., Л. Джурова. *Асеманиево евангелие.* С., 1981, с. 24.

[3] Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931, с. 322.

[4] Георгиев, Е. *Литература на изострени борби в средновековна България.* С., 1966, с. 306.

[5] Левкийски епископ Партений. Служба за свети Седмочисленици. С., 1958, 10—11.

[6] Събев, Т. Житията и службите на св. Климент Охридски като исторически извори. — Годишник на Духовната академия, 16, 1967, с. 174.

[7] Мавродинова, В. И., А. Джурова. Цит. съч., с. 25.

[8] Райков, Б. Ранни календарни вести за Климент Охридски. — В: Климент Охридски. С., 1966, с. 321.

[9] Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, 99—111. Всички цитати на Пространното житие се дават по това издание.

[10] Пак там, 111—117.

[11] Кирил, патриарх български. Свети Климент Охридски. — Църковен вестник, № 33, 21 дек. 1966, 1—3.

[12] Милев, Ал. Цит. съч., с. 132.

[13] Мавродинова, В., А. Джурова. Цит. съч., с. 24.

[14] Иванов, Й. Цит. съч., с. 541.

[15] Пак там, с. 306.

[16] Пак так, 322—327.

[17] Пак там, с. 306.

[18] Χρήστου, Π. *Ἐκκλησιαστικὴ γραμματολογία. Τ. 1. Θεσσαλονίκη, 1971, p. 13.*

[19] Снегаров, Ив. Неиздадени преписи от гръцки служби на св. Климент Охридски. — Годишник на Духовната академия, 5, 1956, с. 221.

[20] Спространов, Е. Неиздадена служба на Климента, епископ словенски. — В: Сборник в чест на проф. Милетич по случай 25-годишната му книжовна дейност (1886—1911). С., 1912, 347—351.

[21] Милев, А. Цит. съч. с. 147.

[22] Пак там.

[23] Κωνσταντινίδης, Γρ., Μ. Γκόρας. Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀρχιδῶν, νεωστὶ καὶ τῷ τύπῳ ἐκδεδομένη συλλεχθεῖσα ἐκ τῶν συγγραμάτων τοῦ τε Δημητρίου τοῦ Χωματινοῦ καὶ τοῦ Καβάσιλα, Ἀρχιεπισκόπων τοῦ ἀξίου θρόνου χρηματισάντων. Ἐν Μοσχοπόλει, 1742.

[24] Милев, А. Цит. съч., 11—12.

[25] Пак там, с. 11; Илиев, Ил., К. Нихоритис. Цит. съч.

[26] Λάμπρου, Σπ. *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβνιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν, κωδίκων.* Т. 2. Lambros, Sp. Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos. T. 1. Cambridge, 1895; T. 2, 1900.

[27] Пак там. Т. 2, p. 114.

[28] Пак там. Т. 1, p. 394.

[29] Пак там, p. 409.

[30] Дуйчев, Ив. Климент Охридски и неговото дело в научната книжнина. — В: *Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981*, с. 281.

[31] Пак там.

[32] Вж. Νέος ἑλληνομνήμων, 4, 1907, p. 281.

[33] Милев, А. Цит. съч., с. 11.

[34] Дуйчев, Ив. Цит. съч.

[35] Каждан, А. Каталог греческих рукописей. М., 1975, с. 47.

[36] Туницкий, Н. Л. Материалы для истории, жизни и деятельности учеников свв. Кирила и Мефодия. Сергиев Посад, 1918.

[37] Снегаров, Ив. Фотокопие от Охридския (Московския) препис на Пространното житие на Климент Охридски. — В: Климент Охридски. С., 1966, 173—219.

[38] Εὐστρατιάδης, Σ., Α. Βατοπεδινός. Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱ. Μ. Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων. Paris, 1924, p. 195; Нихоритис, К. Цит. съч.

[39] Lowe, C. G. A byzantine manuscript of the University Illinois.—Speculum, 13, 1929, № 3, 324—328.

[40] Илиев, Ил., К. Нихоритис. Цит. съч.

[41] Allatious, L. In. Roberti Creytoni apparatum, versionet et ei notas ad hiatorian concilii Florentini. Rome, 1674, 259—262.

[42] Илиев, Ил., К. Нихоритис. Цит. съч.

[43] Κωνσταντινίδης, Γρ., Μ. Γκόρας, Ἀκολουθία... 1742.

[44] Παμπέρης, Α. Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου περὶ... τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ζωοδόχου πηγῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπερφυῶς τελεσθέντων θαυμάτων, καὶ ὁ βίος τοῦ ἐν ἁγίοις Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς κυρίου θεοφυλάκτου... (Λειψία). 1802, 101—140.

[45] Miklosich, Fr. Vita s. Clementis episkopi Bulgarum, Graece. Vindobonnae, 1847, 1—34.

[46] Менщиков, А. И. Материалы для истории письмен восточных Римских и славянских. М., 1885, 1—30.

[47] Migne. Patrologiae cursus completus. Series Graeca. 124, 1864, coll. 1194—1240.

[48] Бильбасов, В. А. Кирилл и Мефодий. Т. 2, СПб., 1871, 276—300.

[49] Novotny, E. Fontes rerum Bohemicarum. I. Vitae sanctorum et aliorym quorunddam pietate insignium. Praha, 1873, 76—92.

[50] Туницкий, Н. Л. Цит. съч.

[51] Балан, А. Т. Кирил и Методи. Ч. 2. С., 1934, 156—176.

[52] Милев, А. Цит. съч.; Милев, А. Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски. Прев. от гръцки оригинал, увод и бел. А. Милев. С., 1955, с. 104.

[53] Снегаров, Ив. Цит. съч.

[54] Дуйчев, Ив., А. Кирмагова, А. Паунова. Цит. съч., с. 367, № 3366.

[55] Срв. рецензията му за книгата на Grivec, Fr. Konstantin und Method, Lehrer der Slaven. Wiesbaden, 1960: Gaytier, P. — Revues des Etudes byzantines, 22, 1964, p. 294.

[56] Нихоритис, К. Цит. съч.

[57] Илиев, Ил., К. Нихоритис. Цит. съч.

[58] Архим. Партений Зографски. Житие Свети Климентово. — Български книжици. Ч. I. 1858, с. 14, 43—50, 67—74, 107—110, 193—194; Ч. 2, 1—6, 35—39.

[59] Събев, Т. Цит. съч.

[60] Дуйчев, Ив. Цит. съч., с. 283, бел. 16.

[61] Ласков, Д. Житие на св. Климента Охридски. С., 1916.

[62] Киселков, В. С. Свети Климент Охридски, живот, дейност, жития. С., 1941.

[63] Милев, А. Гръцките жития..., с. 28.

[64] Пак там, с. 29.

[65] Поместен в книгата на Виноградов, П. Г. Книга для чтений по истории средних веков. М., 1897, 180—220.

[66] Муретов, М. Житие и деятельность, а также исповедание и отрывочный рассказ о чудесах св. отца нашего Климента, епископа Болгарскаго. — Богословский вестник, 22, 1913, 424—464.

[68] Stanislav, J. Osudu Cyrilla a ich ucenikov v živote Klimentov. Tatran — Bratislava, 1950, 63—126.

[69] Allatius, L. Цит. съч.

[70] Assemanus, J. S. Kalendaria Ecclesiae Universae. Tomus V. Kalendaria Ecclesiae sive Greco—Moschae. Romae, 1755, 147—149.

[71] Ginzel, J. A. Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slavischen Liturgie. Wien, 1857, 32—40.

[72] Милев, А. Атанасий Пароски. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. С., 1985, 136—137.

[73] Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας τοῦ ὁμολογητοῦ, ψαλλομένη μηνί Νοεμβρίου καὶ συντεθεῖσα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς αὐτῆς Βουλγαρίας κυρίου τοῦ Χοματεινοῦ αψμη, [1748]. Ἐν Βενετίᾳ.

[74] Милев, А. Гръцките жития... с. 22, бел. 2.

[75] Туницки, Н. Л. Цит. съч., 81—99.

[76] Иванов, Й. Избрани произведения. Т. 1. С., 1982, с. 173.

[77] Милев, А. Атанасий Пароски..., с. 137.

[78] Snegarov, I. Les sourses sur la vie et l'activité de Clément d'Ohrida. — Byzantinobulgarica, I, 1962, 79—119.

[79] Събев, Т. Цит. съч.

[80] Maslev, St. Zur Quellen-Frage der Vita Klementis. — Byzantinische Zeitschrift, 70, 1977, No 2, 310—315.

[81] Вж. Дуйчев, Ив., А. Паунова, А. Кирмагова. Цит. съч.

[82] Дуйчев, Ив. Цит. съч., с. 285.

[83] Пак там, 286—287; Воронов, А. Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия. Киев, 1877, с. 109; Милев, А. Гръцките жития..., 31—41; Милев, Ал.

За автора на пространното гръцко житие на св. Климент Охридски. — Духовна култура, 34, 1954, № 11—12, 18—26; Милев, Ал. За авторството на Пространното житие. — ИИБЛ, 5, 1957, 405—434; Милев, Ал. Житията на св. Климент Охридски, 1961, 29—39.

[84] Gautier, P. Срв. рецензията му.

[85] Snegarov, I. Цит. съч. (вж. бел. 55).

[86] Пак там, 81—82.

[87] Пак там.

[88] Събев, Т. Цит. съч., с. 141.

[89] Snegarov, I. Цит. съч., с. 103.

[90] Събев, Т. Цит. съч., с. 143.

[91] Иванов, Й. Български старини..., с. 226.

[92] Snegarov, I. Цит. съч., 85—86.

[93] Пак там, с. 97.

[94] Милев, А. Гръцките жития..., 42—71; Дуйчев, Ив. Цит. съч., 286—288; Събев, Т. Цит. съч., 134—145; Воронов, А. Цит. съч.

[95] Воронов, А. Цит. съч., с. 136.

[96] Туницкий, Н. Л. Св. Климент, епископ словенски. Сергиев Посад, 1913, с. 55.

[97] Христианское четение, 1913, юль-август, с. 476.

[98] Jugie, M. L'auteur de la vie de Saint Clément de Bulgarie. — Echos d'Orient, 23, 1924, 5—8.

[99] Милев, А. За автора...; За авторството...; Жития на св. Климент...; Гръцките жития...

[100] Милев, А. Гръцките жития..., 70—71.

[101] Събев, Т. Цит. съч., с. 117.

[102] Илиев, Ил., К. Нихоритис. Цит. съч.

[103] Jugie, M. Цит. съч.

[104] Вж. Милев, А. Гръцките жития..., с. 44.

[105] Голубинский, Е. Св. Константин и Мефодий, первоучители словянские, М., 1885, с. 54.

[106] Събев, Т. Цит. съч., с. 141.

[107] Милев, А. Гръцките жития..., с. 70.

[108] Голубинский, Е. Цит. съч., с. 54.

[109] Събев, Т. Цит. съч., с. 143.

[110] Воронов, А. Цит. съч., с. 119.

[111] Oratio in Alex. Comnenum — Patrologia cursus completus. Series graeca. T. 126, col., 287—306.

[112] Милев, А. Гръцките жития..., с. 46.

[113] Пак там, 60—71.

[114] Katičič, R. Βιογραφικὰ περὶ Θεοφυλάκτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος. — Ἐπετηρὶς *ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν*, 30, 1960—1961, 364—385; Gautier, P. L'épiscopat de Téophulacte Hephaistos archevêque de Bulgarie. — Revue des études byzantines, 21, 1963, 159—178; Маслев, Ст. Гръцки извори за българската история. 9 (Ч. 1), С., 1974, 5—6; Милев, А. Гръцките жития..., с. 31; Илиев, Ил., К. Нихоритис. Цит. съч.

[115] Χρήστου, П. Цит. съч.

[116] Воронов, А. Цит. съч., 124—125.

[117] Иванов, Й. Български старини..., с. 306.

[118] Иванов, Й. Българите в Македония. С., 1986, с. 118.

[119] Пак там, с. 119.

[120] Панчовски, Ив. Кирило-Методиевото дело в България. — В: Св. Кирил Константин-Философ. С., 1971, с. 106.

[121] Gautier, P. Clément d'Ohrid, évêque de Dragvista. — Revue des Etudes byzantines, 22, 1964, p. 294.

[122] Пак там.

Четвърта глава

ВИЗАНТИЙСКИ ХИМНОГРАФСКИ ЦИКЪЛ В ЧЕСТ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

ХИМНОГРАФСКА ПРОСЛАВА НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ[1]

Химнографски творби за Климент Охридски съществуват на гръцки и старобългарски език. До нас са достигнали една старобългарска служба и цял гръцки химнографски цикъл.

1. СТАРОБЪЛГАРСКА СЛУЖБА[2]

Старобългарската служба на Климент Охридски е известна само по един препис в ръкописен миней от 1435 г., съхраняван в Народната библиотека в София под № 122[3]. Службата е поместена при четенията за 27 юли, когато се чествува денят на смъртта на светеца. Тя е поставена редом със службата на св. Пантелеймон, чиято памет се празнува на същия ден. Манастирът „Св. Пантелеймон" е построен от Климент Охридски и затова още приживе той пожелава да бъде погребан там. Денят на смъртта на Климент Охридски съвпада с празнуването на почитания от него и паствотo му светец — св. Пантелеймон. На тази дата ежегодно цялата охридска църква се е събирала на тържествено богослужение според правилата на Православната църква[4]. Тъкмо на едно от тези празнувания охридчани се разделят завинаги със своя любим учител и го полагат в гроба, който „... той сам със собствените си ръце бил приготвил в дясната страна на предната част на притвора"[5].

Службата е съставена според изискванията на Студийския устав, т. е. тя е двуделна. Съдържа вечерен и утринен дял. Вечерният дял включва три стихири на „Господи воззвах" на четвърти глас, „слава" и отпустителен тропар на четвърти глас.

Утринният дял съдържа канона на светеца на осми глас, седален след третата песен на същия глас, следва и „слава" на четвърти глас и хвалитните стихири, за които има препратка да се вземат от Октоиха. Липсват кондак и икос за Климент в този препис, но те несъмнено са съществували в първоначалния вид на службата.

Авторът на службата е неизвестен, но несъмнено тя е писана от Климентов ученик. Още от самото начало, от първата стихира на вечерния дял се чувствува атмосферата на Климентовото творчество. Доказателство за това е образният стил на Климент, усвоен от последователите му. Не подлежи на съмнение, че службата е съставена от негов ученик, който напълно е подражавал на своя учител, като е усвоил до съвършенство неговия риторичен стил и словесно богатство — факт, на който в последно време се спря и Кр. Станчев[6].

Боговдъхновен органе, ластовице златоуста,
славею сладкопоен, уме духовен,
светилниче светозарен, очи златозрачни,
уста богогласна, езиче медоточиви —
Клименте светителю, моли се за нас,
които славим светата ти памет[7].

Службата на Климент Охридски като химнографска творба е ценен паметник на старобългарската поезия, представително произведение от един важен период от нейното развитие. Нейният език, стил и цялата ѝ художествена структура с нищо не отстъпват от ранните старобългарски химнографски творби, сътворени от славянските първоучители или от техните ученици в Плиска, Преслав и Охрид. Творбата е представителен образец за възхвала на светител с изразните средства на химнографския жанр. С нищо тя не отстъпва на византийските творби (напр. служба за Йоан Златоуст — 27 януари) и на старобългарските — Служба за Кирил, общи служби за пророк, светител, апостол и др. Както ще стане ясно по-нататък, тя заимства от тях. Поради това се налага да се спрем накратко на езика и стила на неизвестния автор.

Службата е пропита с Климентови схващания и стилни особености. Живецът на Климентовия поетичен стил се върти около ярки светлинни образи в материален и духовен смисъл, образи, които той противопоставя на мрака и на невежеството. Обичайните Климентови изрази и епитети са: 1. наста празнолюбци прѣсвѣтлое тръжьство... 2. Прѣсвѣтлими зарями вьсь миръ озарѣѧ... 3. се въсиꙗ свѣтозарънаꙗ памѧть отьца нашего Кирила... 4. иже красотоѭ въсиꙗ ꙗко слъньце бѣсовьскѫѭ льсть прогонѧ и поганьскꙑ мракъ освѣщаꙗ божьствьнꙑими... 5. таꙗ бо ꙋста свѣта свѣтлѣишаꙗ ꙗви господь омраченьнꙑꙗ льстыѭ грѣховьноѭ просвѣщаѭщаꙗ. 6. Трьбезначальнааго божьства зареѭ сиꙗꙗ и мракъ грѣховьнꙑи отъгонѧ... 7. Блажє златообразнѣи твои очи имаже наша слѣпота неразоумьнаꙗ отѧта бꙑстъ.

Те бликат постоянно и в езика на неговите ученици в службата: свѣтильниче свѣтозарны, ѡчи златозрачнѣи, прѣсвѣтлими зарамїи, наста свѣтозарнаа памет ѡзараѥ все Клименте, сиꙗе ꙗко слнце, златозарнїи словесы, блажене Кꙋриле свѣтозарнїими словесыи, свѣтозарне свѣтилниче Меѳодиѥ, процвьль ѥси ꙗко и крїнь и др.[8]

Ако се сравнят старобългарската служба за Климент с неговите общи служби, се откриват много близки изрази, почти идентични. Такива са: в службата за пророк[9], V песен, тропар 4-ти... велегласниѡ ꙗко громь бжыи сьшьствиѥ...; в 3-тата стихира на „Господи воззвах“ ..., ꙗко громь възгрьмѣ...; в VI песен, 3-ти тропар от същата служба: на земли ꙗко аггль плътию ꙗвисе..., в Климентовата, в стиховната стихира: Пострⷣавь ꙗко аггль на земли ꙗви се...; в първата стиховна стихира се споменава ...бгогласны ѡргане...; първа стихира на „Господи воззвах“ — Бгодхьновенныи ѡрганиѥ.

В службата за апостол[10] в V песен, 2-ри тропар изразът: Мислъниѥ те слнце всⷨѣ свѣте сꙋщы златозарны словеси все ꙋслїиши вселеннꙋю... има съответствие в Климентовата III песен, 3-ти тропар: лоучами кнїжними напаӕѥ вьсь мирь оученїѥмь сиӕе ӕко слнце златозарнїи словесы...

Изразът доброгласноую троубоу и свирѣль дховноую... в службата на светител[11] (кондака) също има съответствие в старобългарската служба за Климент Охридски в третата стихира на „Господи воззвах". А в IX песен, 3-ти тропар изразът на земли ӕви се аггⷩ҇лскы сь плътиѭ ӕко беспльⷮнь чⷭоую... има съответствие в отпустителния тропар.

Старобългарската служба в чест на Климент Охридски притежава високи художествени достойнства. Тя е написана в ритмична реч на образен език, пригоден за мелодия. Този химн е израз на искрена любов и признателност към делото на великия учител, пастир и светец Климент Охридски.

Необходимо е да се допълни, че немският учен Ерих Трап от Бонския университет установява сходства между старобългарската Служба за пренасяне мощите на Йоан Златоуст (27 януари) и Климентовата[12], като съпоставя „славата" на хвалитните стихири от Службата за Йоан Златоуст със „славата" на „Господи воззвах" от Климентовата.

Служба на Климент Охридски	Служба за пренасяне мощите на Йоан Златоуст
ѡче Клименте славне. Ꙗко рѣка дх҃внаа. изъ Єдема таино исходе. въ начела четырьи протицѥ. Словесы своимы въ все концїи земльнїѥ. и всѣ в'врою наставлѣе. всезлатимь оученїемь. тѣмже съвыше дание ти бы бжию помощию.	Πάτερ Χρυσόστομε, ὡς ποταμὸς θεόβρυτος ἐκ τῆς Ἐδὲμ μυστικῶς ἐξερχόμενος, εἰς ἀρχὰς τέσσαρας διαδραμὼν σοῖς λόγοις τῆς γῆς τὰ πέρατα, πάντα πιστὸν κατήρδευσας τῇ παγχρύσῳ διδασκαλίᾳ σου. διὸ τὴν ἐπάνοδον σοῦ τῶν θείων λειψάνων σου...

2. ВИЗАНТИЙСКИ ТВОРБИ

Досега много изследователи, занимаващи се с този проблем, са на мнение, че съществува пълна служба, посветена на Климент Охридски, съдържаща песни, написани от охридските архиепископи Теофилакт, Димитър Хоматиан, Константин Кавасила и Григорий. Такива познавачи на Климентовото дело като Г. Баласчев, Н. Туницки, А. Т.-Балан, Ив. Снегаров, Ал. Милев, Ив. Дуйчев, Левкийският епископ Партений, Ал. Чучулайн и др. споменават за пълна гръцка служба. В настоящото изследване се аргументира становището, че в случая съществуват няколко творби и терминът „служба" би трябвало да се замени с „гръцки текстове", „гръцки служби" или „византийски химнографски цикъл" за Климент Охридски. Затова ни дават основание редица обстоятелства, които ще изложим понататък.

Обстоятелствата, които налагат появата на гръцка служба в чест на Климент Охридски, са същите, които подтикват Теофилакт Охридски да напише Пространното гръцко житие: налагане в богослужебната употреба на гръцкия език в пределите на Охридската архиепископия; запълване на съществуващата празнина във визнатийския агиографско-химнографски жанр; стремеж да се засили култът към охридския първосветител с цел да се затвърди апостолското достойнство на Охридската катедра. Известен е канон, написан от Теофилакт, както това личи от славянския превод на творбата по Стружкия ръкопис, а в Бодлевия препис има също две стихири и една „слава“ от същия автор. В службата са поместени три стихири на „Господи воззвах“ във Великата вечерня, „слава“ и отпустителен тропар, като към тях се присъединяват и три стиховни стихири, т. е. може да се твърди, че Теофилакт е автор не само на канона, но и на цялата служба, написана по студийски тип — двуделна. По този начин Климент Охридски е удостоен както с житие, така и със служба за богослужебно използуване и чествуване на византийски гръцки език, въведен от архиепископите в диоцеза на Охридската архиепископия заедно с определянето на още една дата (25 ноември) за празнуване на паметта на охридския светец и на неговия патрон св. Климент папа Римски.

Както се вижда от химнографските цикли, посветени на други български светци (например на Иван Рилски), за чествуване на светеца са установени няколко празника. Този факт е продиктуван от събития, свързани с прославата на светеца — неговата смърт, откриването на мощите, пренасянето на мощите и др. В зависимост от силата на почитта към светеца възникват празници в църковната година, за които се съставят подобаващи химни.

Не е известна датата, когато са открити мощите на светеца, няма точен писмен извор за това събитие, но се забелязва обогатяването на богослужебния цикъл в чест на Климент Охридски с нови текстове, написани от другите охридски архиепископи. Творбите са свързани с определено събитие, т. е. в тях се акцентира на мощите и чудесата на светеца. Това ясно се вижда в трите Хоматианови канона, а също и в канона на Константин Кавасила. Например: „Честната ракла на твоите мощи е като извор, който източва изцеления. . .“ (канона на 1-ви глас, VI песен, 3-ти тропар); „Благоверният град Охрид, раклата на твоите мощи, имайки ги като слънчев диск. . .“ (същия канон, IX песен, 3-ти тропар); „Демонското множество изчезва от благоуханието на твоите мощи. . .“ (канон на Кавасила, IV песен, 1-ви тропар); „Раклата на светите ти мощи, богомъдри, превишава някогашната къпалня, изцеряваща веднъж през цялата година. . .“ (Молебен канон, VI песен, 2-ри тропар).

Изказаното твърдение се съгласува с мнението на Ив. Снегаров, който казва, че „. . . не може да твърдим със сигурност, коя е точната дата на пренасяне на мощите на Климент от гроба му в специална ракла (ковчег). Възможно е това да се е случило след реставрация на църквата на манастира „Св. Пантелеймон“ по времето на Теодор Комнин (1216—1230)[13]. Бихме могли да предположим, че каноните на Д. Хоматиан са възникнали във връзка с откриването на мощите, което налага багослужебна прослава на събитието. Същият архиепископ допълва химнографския цикъл в чест на Климент с написване на молебен канон (параклис).

Архиепископ Константин Кавасила също пише канон, молебен по съдържание, който, както се вижда от Мосхополското издание, допълва цикъла, посветен на деня, за който е предназначен — деня на чествуването на светеца. На същия автор могат да се припишат литийните стихири, които са характерен признак за появяващия се вече в употреба по тези места Йерусалимски типик. Окончателното оформяне на службата по Йерусалимския типик извършва архиепископ Григорий със съставянето на триделна композиция, т. е. написване на малка вечерня, което е засвидетелствувано в Мосхополското издание[14]. По-късно Драчкият митрополит Козма, който впоследствие управлява Охридската архиепископия, също допълва химнографския цикъл в чест на Климент Охридски с написани от него величания

(Μεγαλυνάρεια)[15] — похвални стихове, които възникват в химнографския жанр по негово време.

В чест на пренасянето на част от мощите на Климент Охридски през XVIII в. от Охрид в Бер в манастира „Св. Йоан Продром“ са написани стихири, които са поместени във вечерния дял на Венецианското издание на гръцката служба, предназначено за богослужебна употреба в споменатия манастир[16].

Следователно, като имаме предвид изложеното дотук, налага се да се замени терминът „гръцка служба“ за Климент Охридски, който досега се употребяваше в науката, с термина „византийски химнографски цикъл“ в чест на Климент Охридски.

РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ И ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЦИКЪЛА

I. ПРЕПИСИ

Известни до този момент са следните ръкописи, съдържащи преписи на гръцки химнографски текстове в чест на Климент Охридски.

1. През 1956 г. Ив. Снегаров обнародва два ръкописа, които съдържат гръцка служба с дата 27 юли и 25 ноември. И двата ръкописа са били съхранявани в охридската катедрала „Св. Климент“. Под № 66 се намира гръцки хартиен празничен миней от XV в. (1498) с 594 хартиени страници[17]. В минея на с. 486—518 е поместена Службата на Климент Охридски заедно със Службата на св. Климент Римски и св. Петър Александрийски. Минеят е бил преписан от свещеник Марко, приписката е на с. 594. Заглавието на преписа гласи: μηνὶ τῷ. αὐτῷ κε. τῶν ἁγίων μαρτύρων Κλήμεντος ῥώμης: καὶ Πέτρου Ἀλεξανδρείας.

Καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγαρίας: τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι: (’На 25 на този месец честваме паметта на светите мъченици Климент Римски и Петър Александрийски. И на светия отец наш Климент епископ Български: от Охрид’).

Службата е двуделна и съдържа следните песнопения: една стихира на „Господи воззвах“ на 4-ти глас, 3 литийни стихири на 3-ти глас и „слава“ на 6-ти глас, 3 стиховни стихири на 6-ти глас и „слава“ с тропар на 4-ти глас във вечерния дял; утринен дял — Канон от Димитър Хоматиан на I-ви глас с краегранесие: **Κλήμεντα τιμῷ ποιμενάρχης Βουλγάρων Δημήτριος** с кондак и икос на 3-ти глас след шестата песен, светилен след канона, три хвалитни стихири на 8-ми глас и „слава“ на 6-ти глас. Сегашното местонахождение на ръкописа не се знае.

2. Препис, съхранен в гръцки пергаментен служебен миней за м. юли № 89[18]; според Ив. Снегаров вероятно е от XIV в. Под дата 27 юли заедно със Службата на св. Пантелеймон е поместена и Службата на Климент Охридски. Понеже ръкописът не е бил добре запазен, намират се само следи от вечерния дял, стихири на „Господи воззвах“, част от стиховите стихири със „слава“ и отпустителен тропар. Утринният дял съдържа същия Хоматианов канон, както и в предишния препис, седален след третата песен, кондак и икос след шестата песен. След кондака и икоса е поместено и Краткото Климентово житие, написано от Хоматиан, следват светилен, хвалитни стихири, които са откъснати.

3. В ръкопис № 1134 от манастира Ватопед на л. 339—352 е поместен неизвестен препис от Климентовата служба под дата 25 ноември[19]. Ръкописът е от края на XIV и началото на XV в. Заглавието на службата гласи:

Μηνὶ Νοεμβρίῳ. κε. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος Ἀχριδῶν.

Тази служба по състав е двуделна. Вечерният дял съдържа 3 стихири на „Господи воззвах“ на 4-ти глас, „слава“, 3 стиховни стихири на 4-ти глас, „слава“ на 6-ти глас и отпустителен тропар на 3-ти глас. Утринният дял съдържа: седален на първата катизма на 4-ти глас, седален на втората катизма, два канона на 4-ти и на 8-ми глас от Димитър Хоматиан със седален на 3-ти глас след третата песен, кондак и икос след шестата песен, светилен, три хвалитни стихири на 8-ми глас, „слава“ на 6-ти глас.

За първи път е направено кратко изследване на този препис заедно с Пространното житие, също поместено в този ръкопис, през 1982 г.[20] Фототипно Службата заедно с житието е публикувана в книга трета на „Кирило-Методиевски студии“.

4. Неизвестен препис в гръцки хартиен ръкопис № 2 от университетската библиотека в гр. Урбана, щата Илинойс (САЩ), от 1520 г.[21] Този ръкопис съдържа и препис от Пространното житие от Теофилакт. Преди житието е поместена гръцката служба на светеца. Службата се намира на л. 25 до 35; по структура, състав и текст преписът е идентичен с преписа от Ватопед. Този препис произхожда от Великата лавра.

Службата е запазена и в славянски превод. Препис от такъв превод се намира в празничен миней (Стружки) № 542 от НБКМ от края на XIV — началото на XV в. Съдържа 46 хартиени листа, 280×200 мм. Началото и краят липсват. Ръкописът е двуеров, безюсов. Съдържа служби за по-важните празници от м. юни, юли и август; включва и Службата за Климент Охридски под две дати — 25 ноември и 27 юли. По структура и състав преписът е направен според изискванията на Йерусалимския устав, т. е. композицията е триделна и има заглавие: **мц҃а нюлꙗ. кз҃ д҃нь. н въ месеца ноеврїа. ке. паметь нже. въ стын оц҃а нш҃его вєлнкаго ’архїерєа х҃ва. н чюдотворца. ст҃го Клнмента Охрїдскааго. стр҃ы на малон верны Гл҃а ѕ. По Третꙑ д҃нь въскр҃е.** Малката вечерня съдържа четири стихири на 6-ти глас, „слава“ на същия глас, 3 стиховни стихири на 6 глас, „слава“, отпустителен тропар на светеца на 4-ти глас. Великата вечерня има следното заглавие, в което е посочено името на автора: **Чннь велнкон вечерн. творенїе ку҃р Грнгорнꙗ ’архїеп҃па прьвїе. Ноустнꙗнїе н все бльгарїе. На г҃н възва. ѡс. н поѥ стр҃ы. Гл҃а. а҃.** Тя съдържа: шест стихири на „Господи воззвах“ на 1-ви глас, „слава“, „и нине“ на 6-ти глас, три литийни стихири на 3-ти глас, една на 2-ри глас и една на 6-ти глас, „слава“ на 6-ти глас, „и нине“ (богородичен), 3 стиховни стихири на 2-ри глас и „слава“. Утринният дял съдържа седален на 3-ти глас на първата катизма, седален на 3-ти глас на втората катизма; следват три канона — два за Климент Охридски и един канон към Богородица. Канонът на 1-ви глас е написан от Димитър Хоматиан, а на 8-ми глас — от Теофилакт. След кондака и икоса е поместено Краткото житие на Климент Охридски, следват светилен, една стихира на 6-ти глас, три стихири на 1-ви глас, „слава“.

След службата в ръкописа е поместен молебен канон към светеца със заглавие: **Канонъ нже ст҃ынх ѡца нш҃ео Клнмента Охрндскаго поющн се въ скрьб҃ѣ н въ немощехь. Творенїе кур Днмнтрїа...**, от което става ясно, че е дело на охридския архиепископ Димитър Хоматиан, като листовете, съдържащи IV, V, VI, част от VII песен, липсват. На симпозиума за кирило-методиевските извори, проведен през м. октомври 1982 г. в София, Вячеслав Ботев съобщи за един фрагментарен препис, запазен в ръкопис № 541 от НБКМ в София, който съдържа канона на Хоматиан на 1-ви глас и Канона на Теофилакт. Той твърдеше, че става дума за нов препис. Работейки със Стружкия препис и сравнявайки „новия" препис (фрагмент), установих, че става дума за един и същи препис, т. е. за лист, изпаднал от Стружкия ръкопис. Това е листът, от който дава факсимиле Баласчев в своето издание. Вместо този лист да бъде подвързан със Стружкия ръкопис, той е бил подвързан към ръкопис № 541.

2. ИЗДАНИЯ

Москополско издание. Град Москопол, или Воскопол, е бил разположен на юг от Охридското езеро. Сега там се е запазило малко селце. В края на XVII и началото на XVIII в. той процъфтява като търговски и културен център. В него е открито висше училище с голяма библиотека и печатница. Населението е от елинизирани власи, гърци и българи. Училището е основано през 1744 г. и носи името Νέα Ἀκαδημία. Там преподават известни за времето си учени. Един от тях е Григорий Константинидис, който работи в училището през периода 1740—1744 г. Изданието, посветено на Климент Охридски, е подготвено и осъществено от Григорий Константинидис и Михаил Гора със средствата на манастира „Св. Наум", като същевременно е посветено на охридския архиепископ Йоасаф, москополец по произход, известен с книжовната си дейност и усиленото разпространение на култа към местните светци. По инициатива на същия архиепископ Синодът на архиепископията взема решение за преместване, или по точно за въвеждане на нов летен празник за честване на 20 юли. За разпространението на култа към св. Седмочисленици от новия просветен център Москопол Ив. Снегаров дава следното обяснение: „Охридските архиепископи — патриарси съзнавали, че ръководената от тях православна църква е българска по произход, традиции и компактно българско население. Затова те се титулували винаги архиепископи на Първа Юстиниана, Охрид и цяла България и се грижели да се усилва култа към българските първоучители св. Климент и св. Наум. С гръцкия език те не преследвали денационализаторска цел, както Цариградската патриаршия с подведомствените ѝ български епархии (в Дунавска България, Тракия и Егейска Македония). В Охридския диоцез гръцкият език е играл ролята на обединяващ книжовен език, тъй както латинският език в Западна Европа, а същевременно по изтъкнатите причини се е използувал за патриотичното възпитание на основното православно население — българското. С такава цел са били издавани жития и служби на Наум Охридски, Иван Владимир, прославяни като български дейци светии."[22] Също москополец по произход и възпитание е споменатият вече Амвросий Памперий с известното Пампериево издание на Пространното Климентово житие — Венецианското (1802).

За втори път Службата на Климент Охридски излиза на бял свят през 1748 г. във Венеция. Понеже нямах възможност да се запозная с това издание, цитирам мнението на Туницки: „Венецианското издание се отличава от Москополското с особени стихири и разпределение на песнопенията на малката вечерня и великата; освен това тук бие на очи значителното количество допълнения и изменения на древния текст на службата, приспособени към честването на Климентовата глава в манастира Продром."[23]

През 1898 г. е издаден славянският превод по Стружкия препис от Г. Баласчев. На Баласчев се пада заслугата за използуване на подготвения за публикуване частен ръкопис на охридчанина Г. Бодлев, който събира от други стари ръкописи това, което липсва в Мосхополското издание. И така благодарение на Бодлевия препис се оформя пълният акростих на Хоматиановия канон. Тук също се споменава, че стихирите на „Господи воззвах" от великата вечерня, както стиховните стихири и „славата" на 6-ти глас от великата вечерня, са творение на Теофилакт.

През 1901 г. игуменът на Зографския манастир Калистрат издава Службата на Климент Охридски в славянски превод, направен от него по Мосхополското издание[24]. През 1956 г. Ив. Снегаров публикува службата по два охридски преписа, като помества песнопенията, несъвпадащи с поместените в дотогавашните издания на службата, и разкрива състава на преписите[25]. Левкийският епископ Партений в сборник „Служба на св. Седмочисленици" (1958) помества компилативна служба на Климент Охридски, като дава в утринния дял старобългарския канон и Хоматиановия канон на 4-ти глас. Авторът смесва старобългарската и гръцката служба, като прави някои допълнения, без да ги отбележи. Службата по Ватопедския ръкопис издадох фототипно (Кирило-Методиевски студии, 3, 1986)[26].

3. ИЗСЛЕДВАНИЯ

Първи опит за изследване на творбата представлява Бодлевият препис. Г. Бодлев пръв се опитва да събере максимален брой тропари, за да се възстанови пълният текст на акростиховете на охридските архиепископи и другите стихири[27]. След него се нарежда Баласчев, който прави научно достояние Бодлевите изследвания и славянския превод на службата, в която се вижда авторството на Теофилакт Охридски.

Всички изследователи, занимаващи се с живота и творчеството на Климент Охридски, се спират на въпроса за службите, като смятат византийския химнографски цикъл за една служба. Най-известни от тях са Н. Туницки и Ал. Чучулайн. Последният в изследването си прави важни изводи относно печатните издания — Мосхополското, Венецианското и Баласчевото, без да споменава за ръкописната традиция на творбата. Интерес представляват и бележките на А. Т. -Балан, който прави опит да възстанови състава на Теофилактовия канон по акростиха и частично успява[28]. Ив. Снегаров по-обстойно разглежда въпроса за авторството, възникването, езика и стила на Службата[29].

Т. Събев през 1967 г. засяга накратко проблема за Службата като исторически извор. Д. Калев в статията си „Богослужебна прослава на св. Климент Охридски" (Духовна култура, 1982, № 11) прави обзор на гръцката служба в църковно-литургичен аспект. Немският учен Е. Трап през 1982 г., занимавайки се с химнографската прослава на Седмочислениците, се спира и на „гръцката служба" на Климент Охридски. През 1985 г. в Регенсбург по повод 1100-годишнината от смъртта на славянския просветител Методий Ив. Желев Димитров докладва за „гръцката служба" на Климент Охридски[30].

Трябва да се отбележи, че във всички изследвания на творбата въпросите, свързани с нея, не са изяснени изчерпателно, както и фактът, че всички те определят византийските химнографски текстове като една „пълна, богата, комплексна гръцка служба", но не и като византийски химнографски цикъл, включващ няколко дати на честване на светеца, а също и молебен канон.

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ЦИКЪЛА

Проблемът за възникването и развитието на цикъла обединява въпросите за мястото, времето и авторството.

1. АВТОРСТВО

С авторството на творбите от химнографския цикъл, посветен на Климент Охридски, са свързани имената на охридските архиепископи.

ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ

На Теофилакт се приписва канон на 8-ми глас, две стихири на „Господи воззвах" и една „слава". Самият факт, че Теофилакт допълва Климентовия агиографски цикъл с житие и че написва Пространното житие под нова дата (нов празник) — 25 ноември, предполага, че той също е допълнил и химнографския цикъл, като е написал служба на гръцки език в чест на светеца, т. нар. Първична Теофилактова служба за богослужебно честване на втория празник. Това се потвърждава и в края на Пространното житие с думите: „. . . съкруши тези ръце чрез дясната ръка на бога, комуто ти си служил, като дариш мир на народа си, за да ти уредим *празници в пълна радост*" (XXIX, 80). Баласчев е първият, който съобщава за авторството на Теофилактовия канон (в Стружкия препис) и с помощта на Бодлевия препис установява, че Теофилакт е авторът на три стихири. Това мнение е било ту оспорвано, ту приемано от Ив. Снегаров, поради това че в Мосхополското издание (където канонът има съответствие, както е регистрирано от Туницки) не се споменава Теофилакт като автор[31]. Посочването на Теофилакт за автор на две стихири на „Господи воззвах" и една „слава" от вечерния дял по Бодлевия препис ни навежда на мисълта, че този пропуск в Мосхополското издание на „гръцката служба" е случаен, защото то не представлява критическо издание. От структурата на службата личи, че във Великата вечерня са поместени три стихири на „Господи воззвах" (от които две от Бодлевия препис принадлежат на Теофилакт), а езиковият анализ показва, че и третата стихира е също на Теофилакт (след която веднага се помества „славата" на Теофилакт). Според Ив. Снегаров „обаче надписът ἕτερα προσόμοια τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Βουλγαρίας Θεοφυλάκτου, поставен в началото на вечерните стихири, сочи, че и другите три долитийни стихири принадлежат на Теофилакт"[32]. В подкрепа на това може би говори обстоятелството, че литийната „слава" и всички стихири до нея се пеят по хроматичен напев (ἦχος β′ ἦχος πλ. β′). Поддържам мнението на Ив. Снегаров, защото тъкмо тези две стихири са точна илюстрация на Теофилактовия стил, както ще бъде показано по-нататък в раздела за езика и стила на Теофилакт. Но фактът, че именно в първата стиховна стихира се споменава . . . ἡμεῖς τῆς τὴν ἁγίαν σου σορὸν. . . ('ние, които сме наобиколили твоя гроб') достатъчно убедително подсказва, че неин автор може да бъде само Теофилакт.

Най-важният аргумент, който потвърждава наличието на „първична Теофилактова служба", е следният: в приписвания на Теофилакт канон, както и в стихирите на „Господи воззвах" и в „славата", а също така и в току-що атрибутираните стиховни стихири от вечерния дял никъде не се споменава за „св. мощи", както за тях говорят останалите автори (Димитър Хоматиан, Константин Кавасила, Григорий и Козма). Това показва, че предполагаемият автор трябва да е живял преди Димитър Хоматиан. Кой би могъл да бъде този, който преди Хоматиан би възхвалил Климент Охридски освен Теофилакт? Фактът, че в Пространното житие никъде не се споменава за „св. мощи“, а само за гроба и чудесата, е безспорно доказателство (както и езиковата и стилова близост), че авторът на Пространното житие е автор и на „първичната гръцка служба“ за Климент Охридски.

От това следва, че службата на Теофилакт е съставена по Студийския устав — тя е двуделна. Вечерният дял съдържа три стихири на „Господи воззвах“ на 2-ри глас, две стиховни стихири на 6-ти глас (евентуално и трета), „слава“ на същия глас и отпустителен тропар. Утринният дял съдържа канон със седален след третата песен, кондак и икос след шестата, светилен и една до три хвалитни стихири. Сравнението показва, че Теофилактовата служба в музикално отношение прилича на Службата на Климент Римски от Теофан Начертани, която се отслужва в същия ден. Това означава, че стихирите на „Господи воззвах“ са на 2-ри глас и канонът е бил на 8-ми.

Върху основата на досегашните изследвания и от преписите, с които разполагаме, „първичната Теофилактова служба“ може да се представи в следната схема.

Вечерен дял

Εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα, ἱστῶμεν στίχ. ς'. καὶ ψάλλομεν ς ςτιχ. προσόμοια,
τῆς ἑορτῆς, γ'. καὶ τοῦ ἁγίου γ'. ἦχος, β'.

Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασι:
Ποῖοις ἀπὸ τῆς σήμερον. . .
Κλῆμα ἡ ἀληθὴς ἄμπελος. . .
Λόγῳ τὸ τῆς σαρκὸς φρύαγμα. . .
Δόξα ἦχος πλ. β'.
Τῷ τῶν ἀρετῶν, τιθηνούμενος. . .
καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς ἦχος πλ. δ'.
Μετὰ τὸ τεχθῆναι σε Θεόνυμφε. . .
Εἰς τὸν στίχον ἦχος πλ. 'β'. Ὅλην ἀποθέμενοι.
Ὅλος ἐκ νεότητος, ἀνατεθεὶς. . .
Ἄσκησιν ἑκούσιον καὶ πόνον. . .
Κυρίλλῳ ἑπόμενος, τῷ Πανονίας. . .
Δόξα ἦχος πλ. β'.
Ὡς ἔνθεος ἡ ζωὴ σου. . .
Ἐκαὶ νῦν τῆς ἑορτῆς. . .
Απολυτίκιον ἦχος δ'.
Τοῖς λόγοις ὡδήγησας. . .

ΟΡΘΡΟΣ

ΚΑΝΩΝ

Οὗ ἡ ἀκροστιχίς: Κλήμεντος μέγα κῦδος ἐν ἄσμασι ἔξοχα μέλπω.
Ὠδὴ α'. ἦχος πλ. δ'.
Κ εκαθαρμένην τὴν ψυχήν μου. . .
Λ όγῳ τοὺς πρὶν τῇ ἀλογίᾳ. . .
Ἡ παμφαὴς καὶ ἱερά σου σήμερον. . .
Μ ύρον ἐξεχύθη. . .
Ε κ σῶν λαγόνων σαρκωθεὶς. . . (Θεοτ.)
Ὠδὴ γ'.
Ν υσταγμὸν σῶν βλεφάρων. . .

Τ οὺς ὡραίους σου πόδας. . .
Ο Θεοῦ Θεὸς λόγος. . .
Σ αρκωθεὶς ἐκ γαστρὸς. . . (Θεοτοκ.)
Ὠδὴ δ'.
Μ εγαλύνας ὁ Κύριος. . .
Ε ργαστήριον γέγονας. . .
Γ ρηγορῶν οὐ διέλειπες. . .
Ἀ πὸ πάσης ἀνάγκης καὶ κινδύνων. . .
Κ όσμος ἅπας ἠλέηται. . . (Θεοτοκ.)
Ὠδὴ ε'.
Ὑ πὲρ νοῦν ὁ σὸς βίος. . .
Δ υναστείας καὶ θρόνους. . .
Ο ἱ τῷ θείῳ σου πάτερ. . .
(Σ) . . . .(   )
Ἑ νιαίαν τὴν φύσιν . . . (Θεοτ. . .)
Ὠδὴ ς'.
Ν εότης πᾶσα σκιρτᾷ. . .
Ἀ χρίδα πόλις αὐχεῖ. . .
Σ ὲ γενούμενόν με πολλοῖς. . .
Μ αρία τὸ καθαρὸν. . . (Θεοτοκ.)
Ὠδὴ ζ'.
Ἄ δει τὰ σὰ μεγαλοφώνως. . .
Σ τέφει κεκόσμησαι τρισμάκαρ. . .
Ἴ σχυνας σθένει Θεοῦ μάκαρ. . .
Ν ῦν τὰ ἀνήκουστα ἠκούσθη. . . (Θεοτοκ.)
Ὠδὴ ἠ.
Ἐ νἐκκλησίᾳ ὅσιε. . .
Ξ ύλον ζωῆς τὸν Κύριον. . .
Ο ἱ νουνεχῶς τοῖς λόγοις. . .
(Χ) . . . (   )
Ἁ γιωτέρα γέγονας τῶν ἁγίων . . . (Θεοτοκ.)
Ὠδὴ ἠ.
Μ υρίζει σου ἡ θήκη. . .
Ἐ φέστηκεν ὁ οἶκος σου. . .
Λ αῷ τούτῳ πάτερ. . .
Π οιμὴν ὡς ὄντως θεῖος. . .
Ὡ ράθης ὦ Παρθένε. . . (Θεοτοκ.)
Ἐ ξαποστειλάριον. Τὸν οὐρανὸν τοῖς ἄστροις.

Димитър Хоматиан

Другият охридски архиепископ, написал служба и житие на Климент, е Димитър Хоматиан. Той допълва агиографския цикъл на светеца с Кратко житие (т. нар. Охридска легенда), а химнографския цикъл — със служба и молебен канон. Науката свързва с името на Хоматиан четири канона, посветени на Климент Охридски, единият от които е молебен.

Както по-горе се спомена, в агиографско-химнографските си творби Хоматиан допълва цикъла с един нов елемент — възхвалява мощите на светеца. Тъй като науката разполага с малък брой преписи, не можем съвсем сигурно да конкретизираме химните на Хоматиан извън каноните. Но след като установих авторството на Теофилакт, авторството на Кавасила, нататък ще се спра на авторството и на Григорий, на основата на езиков и стилов анализ на Краткото житие и каноните на Хоматиан пристъпвам към атрибутиране на наличните „анонимни“ стихири. Изследването на текстовете обаче води до заключението, че целият състав на Службата по атонските преписи принадлежи на Хоматиан. В тази служба се съдържа и отпустителен тропар, различен от Теофилактовия. В тези идентични помежду си преписи всички останали части на Службата не са дело нито на Теофилакт, нито на Кавасила, нито на Гриторий. В малката вечерня по Стружкия препис стихирите на „Господи воззвах“ и стиховните също принадлежат на Хоматиан и притежават характерните белези на неговия език и стил. Това по-подробно ще анализирам в раздела за езика и стила. Освен това във Венецианското издание на Службата още в заглавието се посочва авторството на Хоматиан, което доказва, че става дума за отделна творба. При наличието на толкова стихири от Хоматиан със сигурност може да се приеме, че той, въвеждайки в творбата си нов елемент (възхвала на мощите), написва служба за светеца към дата 27 юли (заедно с краткото житие), като същевременно обогатява другата гръцка служба (за 25 ноември) с канон и удвояване на стихирите. Подобно на Службата на Климент Римски, която има два канона (на 4-ти и на 8-ми глас), и Службата на Климент Охридски за 25 ноември съдържа два канона — на Теофилакт (на 8-ми глас) и на Хоматиан (на 4-ти глас). Този факт отбелязах по-горе, а тук ще приложа четири схеми за нагледно представяне на четирите канона в пълния им състав и с точно разчитане на акростиховете.

Трябва да се отбележи, че Хоматиан заема архиепископския престол от 1216 до 1234 г. Той е бележит византийски богослов — канонист, дълбок познавач на византийското държавно и църковно право. Като такъв е законоучител на епирския владетел Теодор Дука, на сръбския велик жупан Стефан Неман и на множество епископи, свещеници и духовници. Неговите трудове могат да се разделят на пет категории: 1) канонико-юридически; 2) догматични; 3) литургически; 4) дисциплинарни; 5) агиографско-поетични. От творбите му, посветени на Климент Охридски, ясно се вижда неговата голяма богословска култура — голяма част от тропарите в каноните за Климент Охридски имат догматичен характер. Като книжовник той оставя ярка следа в българската история с написването на агиографско-химнографски творби в чест на охридския просветител Климент, с което е дал достоен израз на голямата си почит към него.

Κανὼν Δ. Χωματιανοῦ ἦχος α'.

Ἀκροστιχίς: Κλήμεντα τιμῶ ποιμενάρχης Βουλγάρων Δημήτριος

Ὠδὴ α'.

Κ αρδίᾳ καὶ χείλεσι. . .
Λ αὸς ὁ καθήμενος ἐν. . .
Ἠ νέσχου μακάριε, πολλῶν. . .
Μ ονὰς τρισυπόστατε. . .
Ε ὑρὼν σε πανάμωμε. . . (Θεοτοκ.)

Ὠδὴ γ'.

Νέος Μωϋσῆς γενόμενος. . .
Τ ρέπει ἐναντίας φάλαγγας. . .
Ἄ θλους οὕς τρισμάκαρ. . .
Τ άξεις νοερῶν δυνάμεων. . .
Ἵ να τῆς ἀρᾶς λυτρώσηται . . . (Θεοτοκ.)

Ὠδὴ δ'.

Μ αρτύρων τὰς βασάνους. . .
Ὡ ς ἄγγελον τὸν βίον. . .
Π οιμαίνων σου τὸ ποίμνιον. . .
Ἰ ώμενος τὸ ἄλγος τῆς. . . (Θεοτ.)
Μ ετὰ σαρκὸς ἐν γῇ. . . (Ὠδὴ ε')
Ἐ ν τῇ ὁδῷ Κυρίου . . .
Ν αὸς Θεοῦ ἁγνὸς. . .
Ἁ γιασμοῦ φωτὶ λαμπρυνόμενος. . .
Ρ ιζοτομεῖς ἀρὰν . . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ς'.

Χ ορευέτω πᾶσα γῆ. . .
Ἡ τιμία σου σορὸς. . .
Σ υμμαχία θεϊκὴ
Β ασιλεία θεϊκὴ
Ὁ μοούσιε τριὰς
Ὑπερέβης ἀ λ η θ ῶς . . . (Θεοτ.).

Ὠδὴ ζ'.

Λ ίθος ἐγένου πάτερ. . .
Γ εωργηθεὶς καρπὸς. . .
Ἀ χρίδα πόλις ὕμνοις. . .
Ρ ήμασι θείοις καὶ εὐεργετικοῖς. . .
Ὡ ς ὑπὲρ νοῦν δανείσασα. . . (Θεοτοκ.)

Ὠδὴ η'.

Ν εκρώσας τὰ μέλη σου. . .
Δ εσμῶται μακάριοι. . .
Ἡ μνήμη σου ὅσιε. . .
Μ ιᾷ προσκυνήσει σε. . .
Ἡ ἔνδοξος κείνωσις. . . (Θεοτοκ.)

Ὠδὴ θ'.

Τ ὴν τῶν λειψάνων σου. . .
Ρ ήμασι πάτερ τῆς θείας. . .
Ἱ εραρχῶν ὁμηγύρεις. . .
Ὁ μοβασίλειον κράτος. . .
Σ ὺν ταῖς ἀΰλοις οὐσίαις. . . (Θεοτοκ.)

ΚΑΝΩΝ ἦχος δ'.

Ἀκροστιχίς: Αὕτη τετάρτη Κλήμεντι μελῳδία τοῦ Βουλγαρίας

Ὠδὴ α'.

Ἀ ΰλῳ φωτισμῷ λαμπρυνόμενος. . .
Ὑ πέδειξας λαοῖς. . .
Τ ιμόθεον σαφῶς . . .
Ἠ γάπησας Θεόν, ἐκ καρδίας. . .
Τ ηρεῖν με τὰς σεπτάς. . . (Θεοτοκ.)

ᾨδὴ γ'.

Ἐ ν τῇ σοφίᾳ τῶν λόγων. . .
Τ οῦ παρακλήτου τῇ δυνάμει. . .
Ἀ μέμπτῳ βίῳ. . .
Ρ ανὶς δακρύων ἐν. . .
Τ ὁ ποῖον ὄρος ὁ Δαβὶδ. . . (Θεοτ.)

ᾨδὴ δ'.

Ἡ τιμία μυροθήκη, τῶν ἁγίων. . .
Κ αἱ θανόντα σὲ τιμῶμεν. . .
Λ ογισμοῖς ἐξαμαρτάνω. . .
Ἡ πηγὴ τῶν ἰαμάτων. . .
Μ ἡ τραπέντα τὸν Δεσπότην. . . (Θεοτ.)

ᾨδὴ ε'.

Ἐ ν δυνάμει πνεύματος. . .
Ν έκρωσιν ἑλόμενος. . .
Τ ὰς φωνὰς πανόλβιε. . .
Ι αμάτων ὅσιε ὑπάρχων. . .
Μ ητρικὸν προσήγορον. . . (Θεοτ.)

ᾨδὴ ς'.

Ἔ δραμες, ὡς φωστὴρ. . .
Λ ίπανον ἐν ἐλαίῳ. . .
Ὤ λεσας, αἱρετικῶν
Δ εῖξον με, δυσευῶν. . .
Ἵ λεων τὸν σὸν υἱόν. . . (Θεοτ.)

ᾨδὴ ζ'.

Ἀ πὸ βλεφάρων νυσταγμὸν. . .
Τ ῶν ἀποστόλων τὸν . . .
Ο ὐκ ἀπεκρύβη ἀπὸ σοῦ. . .
Ὑ λομανήσασαν δεινοῖς. . .
Β ουλῆς μεγάλης τοῦ πατρὸς . . . (Θεοτ.)

ᾨδὴ η'.

Ὅ λον σεαυτὸν ἐρωτικῶς. . .
Ὕ δωρ ἐπεπόθηις. . .
Λ ιμὴν θαλαττεύουσιν ἡμῖν. . .
Γ έρας ἐκομίσω τῶν μακρῶν. . .
Α ἴγλη τῶν θερμῶν σου πρεσβειῶν. . . (Θεοτ.)

ᾨδὴ θ'.

Ρ ήματα ζωῆς αἰωνίου. . .
Ἵ να τῆς ἀμείνονος. . .
Ἄ νω σε τρισμάκαρ εὐφραίνει. . .
Σ ὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ. . .
Σ τόματι ψυχῇ καὶ καρδίᾳ. . .(Θεοτ.)

Παρακλητικὸς Κανὼν

Ἀκροστιχίς: Μέλος στεναγμοῦ Κλήμεντι Δημητρίου τοῦ βουλγαρίας ἦχος πλ. δ'.

Μ ετανόησον ψυχή μου. . . (Ὠδὴ α'.)
Ἐ νεπλήσθην ἐμπαιγμάτων. . .
Λ ῦσον ὅσιε τὸν ζόφον . . .
Ο (. . .)
Σ υνετρίβη τὰ ὀστᾶ μου. . .
Σ ταλαγμοὺς ἐμῶν δακρύων . . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ γ'.

Τ αραττομένην, τὴν καρδίαν. . .
Ἐ ὰν κακίας τὴν ψυχήν μου . . .
Ν υχτομαχοῦντα, ζοφεραῖς . . .
Ἀ φθονωτάτη ἰαμάτων πηγή. . .
Γ ῆν τῶν πράξεων. . .
Μ ετανοούντων, καταφύγιον. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ δ'.

Ὄ, μβρισσν κἀμοὶ σταγόνα θεραπείας. . .
Ὕ δατα πολλὰ κινδύνων. . .
Κ ύκλῳ τῆς ἐμῆς ζωῆς περιπατοῦσιν . . .
Λ ύτρωσαι ἡμᾶς ἐνέδρας. . .
Ἡ μεροφαὴς φωσφόρος . . .
Μ όνη γυναικῶν, ἐφάνης θεομήτωρ . . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ε'.

Ε ἰς τὴν σὴν προστασίαν. .
Ν υκτικόρακι μάκαρ. . .
Τ ῶν μισούντων με μάτην. . .
Ἰ ατρεῖον παμμάκαρ, ἄμισθον. . .
Δ οκιμώτατος ὄντως. . .
Ἡ τοῦ κόσμου Κυρία. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ς'.

Μ ελέτην διηνεκῆ τοῦ θανάτου. . .
Ἡ θήκη σου τῶν λειψάνων θεόφρων. . .
Τ αράσσει με τρικυμία. . .
Ρ υσθείημεν δυσμενῶν ἀοράτων. . .
Ἰ άσω τὴν ἐν Ἐδέμ . . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ζ'.

Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος. . .
Ὑ περέβην ὁ δείλαιος. . .
Τ ὰ πολλά μου ἐγκλήματα. . .
Ὁ τὴν χάριν δεξάμενος. . .
Ὑ περέβης πανάμωμε τῆς. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ η'.

Β απτιζόμενος κύμασι. . .
Ο ὐκ ἐγνώσθη τὰ ἴχνη . . .
Ὑ πομένων ὑπέμεινα, θλίψεις. . .

Λ αοῦ σύνταγμα πάτριον. . .
Γ εννηθεῖσα ἐκ σπέρματος . . . (Θεοτ.)
Ἄ γγελος ὤφθης ἐπὶ γῆς. . . (Ὠδὴ Θ'.)
Ρ έουσιν ὥσπερ ποταμοὶ
Ἵ να σὲ λόγοις εὐφημῶ
Ἄ πονον ὅσιε ζωήν, . . .
Σ ύ μου εἶ τεῖχος ὀχυρὸν. . . (Θεοτοκίον)

ΚΑΝΩΝ

Ἀκροστιχίς: τὴν ὀγδοάδα τῶν μελῶν Κλήμη δέχου τοῦ Βουλγαρίας

Ἦχος πλ. δ'.

Ὠδὴ α'.

Τ ίμιον τοῦ δεσπότου. . .
Η ὔξησας τὸ δοθέν σοι. . .
Ν έκρωσιν τῶν μελῶν σου. . .
Ὄ λεσον. . .
Γ ένος τὸ τῶν ἀνθρώπων. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ γ'.

Δ ὸς ἡμῖν βοήθειαν. . .
Ο ἶκος ἐχρημάτισας. . .
Α ἴνεσιν τὰ χείλη σου. . .
Δ άκρυα καθαίροντα . . .
Ἄ ναξ ὅν ἐκύησας. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ δ'.

Τ ὴν τοῦ πνεύματος πρόοδον. . .
Ὡ ς ποιμένα θεόλεκτον. . .
Ν υσταγμὸν ἀπωσάμενος. . .
Μ ετανοίᾳ καὶ δάκρυσι. . .
Ε ἰσακήκοα πάναγνε . . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ε'.

Λ αμπροφοροῦσα πόλις. . .
Ὡ ς ἀρωμάτων πάτερ . . .
Ν εανικῶς ὑπέστης. . .
Κ ατὰ ἐχθρῶν ἀσάρκων
Λ υχνίαν τοῦ ἀΰλου. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ς'.

Ἡ ἄπειρος σοφία τοῦ Θεοῦ. . .
Μ ελέτην διὰ βίου τῶν γραφῶν . . .
Ἡ νέα ἡλικία καὶ αὐτὴ. . .
Δ ακρύων αἰωνίων καὶ πυρὸς. . .
Ἐ κέκραξα πρὸς ἱλασμὸν . . . (Θεοτ.)

ʼΩδὴ ζʹ.

Χ ορείαν στησώμεθα . . .
Ο ἱ πόνοι σου ὅσιε . . .
Υ ἱοὺς διὰ πίστεως. . .
Τ ὰ ἄδηλα Κύριε. . .
ʽΟ ἄφραστος τόκος σου . . (Θεοτ.)

ʼΩδὴ ηʹ.

ʽΥ πὲρ φύσιν, οἵ σοὶ . . .
Β ασιλέων ἐνώπιον ὡς Παῦλος . . .
Ο ὑ θρασύτης ἀρχόντων. . .
ʽΥ περέβην τὸν ἄσωτον. . .
Γεδεὼν σε. . . . (Θεοτ.)

ʼΩδὴ Θʹ.

ʼΑ ϊδίου δόξης λαβόμενος. . .
Ρ ήμασι ζωῆς θεοφόρε . . .
ʽΙ ερὰ τρισμάκαρ ἡ σὴ ζωὴ. . .
ʼΑ ρχαγγέλων τάξεις, ἀγγέλων. . .
Σ ὑ τῆς σωτηρίας, ἡμῶν ἀρχὴ. . . (Θεοτοκ.)

Константин Кавасила

Константин Кавасила е също охридски архиепископ. Той заема катедрата след Хоматиан и има свой принос във византийския химнографски цикъл в чест на Климент Охридски, оставяйки един канон в чест на Климент с акростих: Καβάσιλάς σοι δεύτερον πλέκει κρότον ὁ Βουλγαρίας Κλήμη ('Кавасила [епископ] на България ти плете, Клименте, второ песнопение'). Това дава повод на Ив. Снегаров да предположи, че съществуват два канона, написани от него[33]. Но изразът . . . σοι δεύτερον πλέκει κρότον може да се преведе ' . . . Ти твори мелодия на втори глас', т. е. цифрата показва гласа, на който е написан канонът. Този канон е молебен по характер. Това най-силно е изразено в шестия тропар на седмата песен. В него се говори за непоносими беди, притеснения и страдания, насилия и измъчвания, сполетели охридското население. Затова то прибягва до горещото застъпничество на Климент — „предвари и най-бързо ни избави от тези страдания чрез твоето могъщо застъпничество". От какво е продиктуван този вопъл? Известно е, че по времето, когато Кавасила е на охридската катедра, са регистрирани нападения на сърбите по българските земи. Това ни кара да предположим, че този канон е написан точно по това време в резултат на тежкото положение на народа по време на чуждоземните набези — 1255 г.[34] Тази творба е дошла до нас по Мосхополското издание (с дата 27 юли).

Освен канона с името на Кавасила биха могли да се свържат и литийните стихири. До този извод се стига от следните обстоятелства: тези литийни стихири не могат да бъдат приписани на Григорий (както това правят Снегаров и някои други изследователи), понеже в атонските преписи, а също и в охридските било отчасти, било изцяло тези стихири са били вмъкнати, без да са поместени други песнопения на Григорий. Това ще рече, че протографите на тези ръкописи, съдържащи отчасти или изцяло литийните стихири, са написани преди Григорий, а това може да бъде направено само от Константин Кавасила. Освен това въпросните стихири по език и стил напомнят много повече за Константин Кавасила, отколкото за Григорий. Анализът на преписите, с които разполагаме, води убедително до този извод.

За разлика от своите предшественици Кавасила влага творческия си талант и в химнографски творби в чест на Наум Охридски, а не само на Климент. Той заема охридския престол от около 1255 до 1260 г.[35] Изявява се като даровит автор в полето на химнографията. Неговите творби са един канон за Климент, един за Наум Охридски и двата канона за тивериополските мъченици. В тези творби се разкрива неговият изящен език, употребяват се кратки, но наситени с емоционалност изрази, които придават на творбите специфичния аромат на панегирично съчинение. Той е дълбок познавач на Библията и съчиненията на патристичните автори и в неговите оригинални творби се срещат често заети от тях сравнения. Тук също прилагам съответна схема на неговия канон, която дава възможност да се прочете акростихът.

ΚΑΝΩΝ — ἦχος β'.

Ἀκροστιχίς: Καβάσιλάς σοι δεύτερον πλέκει κρότον ὁ βουλγαρίας

Κλήμη

'Ωδὴ α'.

Κ αλλοναῖς ἐγκύψας νοηταῖς . . .
Ἀ ναβὰς εἰς ὕψος ἀρετῶν. . .
Β εβηκὼς τὸ φρόνημα σοφέ. . .
Ἁ μαρτάνων πάντοτε σοφὲ. . .
Σ υνετίσας ἄγροικον λαὸν. . .
Ἵ να λύσιν εὕρω τῶν κακῶν. . . (Θεοτ.)

'Ωδὴ γ'.

Λ ατρεύουσα τριάδι Θεῷ. . .
Ἀ θόλωτον ἐκτήσω ἐκ τῶν παθῶν. . .
Σ τενάξας ἐκ βαθέων ἀναβοῶ σοι. . .

Σ ταγόνα τῇ καρδίᾳ μου. . .
Ὀ δύνας ἐν καρδίᾳμου. . .
Ἰ ὸν τῆς ἀθυμίας . . .

'Ωδὴ δ'.

Δ αιμόνων σου τῇ προσκλήσει . .
Ε ὑράμενος, βασιλεύς σε. . .
Ὑ πέμεινα τοῖς δεινοῖς. . .
Τ οῖς δάκρυσι, στεναγμοῖς. . .
Ἐ μάκρυνα φυγαδεύων. . .
Ρ ομφαία σου ἐξ ἐχθρῶν. . . (Θεοτ.)

'Ωδὴ ε'.

Ὁ δοὺς ζωῆς, μετελθὼν ἱεράρχα. . .
Ν υκτομαχῶν ταῖς τοῦ βίου ἀπάταις. . .
Π υρὶ τῶν σῶν πρεσβειῶν με. . .
Λ έοντα νῦν, καὶ τὸν δράκοντα δίδου . . .

Ἐ ν τῃ ὁδῷ τῶν Χριστοῦ μαρτυρίων. . .
Κ ωλυτικῆς, βοηθείας μοι. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ ς΄.

Ἐ πιστήμης ὁδὸν σὺ ξενίζουσαν. . .
Ἰ αμάτων σε κρὴνην ἀνέδειξεν. . .
Κ οπετόν μοι παράσχου καὶ δάκρυα. . .
Ῥ ύπον πάντα καὶ σπίλον. . .
Ὀ φθαλμοῖς ἀκολάστοις ἁρπάζομαι. . .
Τ ὰς ἐμάς ἀνομίας ἐξάλειψον(Θεοτ).

Ὠδὴ ζ΄.

Ὁ πάντων τὰ κρύφια γινώσκων μόνος. . .
Ν ευρώσας τὸν τόνον σου τῆς διανοίας. . .
Ὁ Θεῖος παράκλητος τῆς ἀληθείας. . .
Β αρὺ περικείμενος ἁμαρτημάτων. . .
Ὀ δύνη καὶ κίνδυνοι, θλίψεις. . .
Υ ἱὸν προαιώνιον Πατρὸς ἀνάρχου. . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ η΄.

Λ άτρις ἀληθὴς, ἐδείχθης τοῦ. . .
Γ αίννυται φαιδρῶς, ἡ πόλις τῆς Ἀχρίδας. . .
Ἄ μεμπτος εὐθύς, ἀκέραιος καὶ. . .
Ρ ύπον τῆς ἐμῆς, ψυχῆς. . .
Ἴ λεων' ἐμοί, τῷ πόθῳ σε τιμῶσι. . .
Ἄ καρπος συκῆ κατέστην ἐν τῷ βίῳ . . . (Θεοτ.)

Ὠδὴ θ΄.

Σ κηνώσεως ἔτυχες, καὶ ὑπὲρ νοῦν. . .
Κ αλῶν τὴν ἀκρότητα, σαφῶς πάτερ. . .
Λ ιμένα σε εὐόδιον. . .
Ἡ μέρα σωτήριος, ἡ μνήμη σου. . .
Μ εγάλων ἠξίωσαι, τῶν ἀμοιβῶν πανόλβιε. . .
Ἡ μόνη κυήσασα, καλῶν πάντων τὸ . . . (Θεοτ.)

Архиепископ Григорий

Според Ив. Снегаров охридският архиепископ Григорий се споменава в 1317 г.[36] Той също е виден писател, известен с каноническите си познания. От него е познато едно неголямо каноническо съчинение и няколко послания. По негово време окончателно се оформя Първичната Теофилактова служба според изискванията на Йерусалимския устав — т. е. обогатява се с нови песни, става триделна. Авторството му е ясно изразено в Москополското издание, където наедно са събрани неговите три стихири на „Господи воззвах“ и „славата“ на 6-ти глас, както и трите стиховни стихири на 2-ри глас. Тези стихири са поместени и в Стружкия препис — първите две на великата вечерня на „Господи воззвах“, а останалите — стиховните след литийните, като Баласчев съобщава изрично, че те нямат гръцки паралел. Но се оказа, че в Москополското издание всички Григориеви стихири се намират във вечерния дял. Така напълно се изяснява неговото участие в развитието на византийския химнографски цикъл в чест на Климент Охридски. В параграфа за език и стил са характеризирани посочените стихири на Григорий.

Козма Драчки

Той е един от последните охридски архиепископи, живял през XVII в. Козма Драчки е свидетел на упадъка на Охридската архиепископия. Той изразява силното си чувство на почит към охридския патрон, като му посвещава стихове — величания, каквито точно по онова време се появяват в химнографския жанр. Тези творби са публикувани по-нататък в текста.

Атанасий Пароски

Последният автор, взел участие в оформянето на византийския химнографски цикъл в чест на Климент Охридски, е Атанасий Пароски, живял през XVIII в. Той съставя подобаващи стихири в чест на пренасянето на част от мощите на Климент Охридски (главата) в манастира Продром край Бер, които са поместени във Венецианското издание[37].

Така се получава пълното завършване на този цикъл. Самият факт, че изброените досега творби, влизащи в състава на византийския химнографски цикъл в чест на Климент Охридски, са написани през различни исторически периоди и от доста автори, че всички имат свое специфично звучене, показва, че това многовековно оформяне на цикъла се е извършвало непрекъснато и веднага е намерило своето приложение в богослужебната практика.

Според всичко казано дотук и с помощта на преписите и изданията, стигнали до нас, съставът на цикъла може да се определи така: 1) Първична Теофилактова служба по Студийския типик с дата 25 ноември; 2) Хоматианова служба по Студийския типик с дата 27 юли; 3) Молебен канон; 4) Канон и литийни стихири от Константин Кавасила; 5) Малка вечерня от Григорий; 6) Величания от Козма, и 7) Стихири от Атанасий Пароски.

Поради това, че броят на преписите е малък и съществуват различни дати на чествуване, не можем с абсолютна точност да определим чия служба е била направена триделна, защото в Москополското издание се вижда Първичната Теофилактова служба, пригодена към Йерусалимския типик, а в Стружкия препис — Хоматиановата. Причината за това е, че богослужебното събитие — откриването на мощите, предизвиква избирането на нова дата за чествуване на паметта на Климент Охридски (27 юли). Този повод налага възникването на произведения, имащи строга богослужебна приложимост на определената дата. По-късните богослужебни нужди налагат преписвачите да приготвят отделни ръкописни книги, съдържащи Житието и Службата. Що се отнася до датата 25 ноември или 27 юли, тя е зависима само от житието: ръкописите, които съдържат Пространното житие и съответните канони, независимо дали са на Теофилакт или Хоматиан, се поместват при дата 25 ноември, а в тези, които съдържат Краткото житие, Службата е пригодена за 27 юли.

2. ВРЕМЕ И МЯСТО НА СЪЗДАВАНЕ

Мястото, където са творили авторите на византийския химнографски цикъл — охридските архиепископи, е град Охрид. Що се отнася до времето на написването на творбите може да се уточни, че Теофилактовата служба е била съставена вероятно около 1090 г., когато Теофилакт написва и Пространното житие. За Хоматиан и останалите автори може да се приеме, че творбите им са написани по времето, когато заемат охридския архиепископски престол, с изключение на Константин Кавасила, който е написал своя канон през 1254—1255 г.

Старобългарският превод на „гръцката служба“ в чест на Климент Охридски

Най-напред ще се опитаме да разберем повода и причините, поради които творбата е преведена на старобългарски език. Най-правдоподобно е да приемем два основни фактора: възприемането на Йерусалимския устав в богослужебната практика на Охридската архиепископия и необходимостта от преводни творби за богослужебните нужди на българското население. Преводът е направен след окончателното оформяне на една от „гръцките“ служби по Йерусалимския устав при архиепископ Григорий. Самият факт, че Стружкият препис е от края на XIV в. (с ресавски правопис) и в текста му личи българска основа, подкрепя предложението, че това е станало през XIV в. по времето на Григорий.

Този превод до днес е известен само по един препис — Стружкия. Първи го обнародва през 1898 г. Г. Баласчев и дава паралелно съответствие с гръцкия текст. Тук се допълва пропуснатото от него — стихирите на „Господи воззвах“ на великата вечерня, творение на Григорий, както и стиховните му стихири, за които Баласчев не сочи съответния гръцки текст. Всички тези текстове са поместени в съдържанието на малката вечерня по Мосхополското издание.

На второ място възниква въпросът, как се е справил преводачът с тази трудна задача? Какви са качествата на превода? В първата стихира на великата вечерня е употребена думата προθύμως (’бодро’) — бьдро, което е много точно преведено; в първата литийна стихира думата εὐωχία (’благоденствие’) е преведена от старобългарския преводач с блгогла(с)ню. В текста на третата литийна стихира се среща изразът θράσος πνευματομάχων κατέλαβες, което на български ще рече ’самоувереността на духоборците завладя’, а от старобългарския преводач е преведено ересемь начелникы посрамиль єси. Но това не е смислово разминаване в превода, а е съвсем обяснима преводаческа намеса с характерен личен стилов оттенък. Изразът. . . καὶ ὢν ἡνωμένος φωτὶ φῶς προσλάμβανες, καὶ τρανώτερον τοῦ μακαρίου ἔτυχες τέλους от четвъртата литийна стихира липсва в старобългарския превод. Обратно, изразът ꙗрещихь се дрьжавою безверїа и оубитте зле повѣлевaю бьдро се прорасоудїнль єси от третата литийна стихира липсва в гръцкия текст. В литийната „слава“ изразът συμπαθείας γενόμενος ἄβυσσος (’и си станал бездна на съчувствие’) е преведен и прощенїю бы бѣзна, а двете гръцки думи πολλὴν παρρησίαν — със сложната българска дльгодрьзновѣнїе. В седалния на втората катизма старобългарският преводач добавя в превода си бы за по-голяма яснота. В седалния на трета катизма съществува разминаване на едно място — в старобългарския превод е ѡбьемь крть ѡче, а в гръцкия περιέλαβες κύκλῳ πᾶσαν τὴν γῆν (’в кръг си обхванал цялата земя’). От втория тропар на първа песен на Хоматиановия канон τῆς ἀγνοίας липсва в старобългарския, както и φαιδρὰν; в третия тропар на същата песен в гръцкия εἰς ὁδοὺς τῆς πίστεως ('в пътищата на вярата') е в мн. ч., в старобългарския е на поуть вѣрьї — думата е в ед. ч. В Хоматиановия канон в третата песен на трети тропар думата источ'никь се превежда от гръцката дума βρύσις, синоним на πηγή. Четвъртият тропар на първа песен от Теофилактовия канон липсва в Мосхополското издание. В четвъртия тропар на същата песен изразът κρήνη ζωῆς ('кладенец на живота') е преведен със синоним источникъ животни; във втория тропар от третата песен на Теофилактовия канон в старобългарския превод е добавено многїие; в първия тропар на четвъртата песен на Хоматиановия канон думата вѣрѣ липсва в гръцкия тескт (по Бодлев); във втория тропар на същата песен думата οἰκονόμος ('управител') е преведена описателно като ꙗко строителꙗ бж҃ии таинь. В третия тропар на тази песен гръцкият текст . . . τοὺς ἐν τῇ μάνδρᾳ διαφύλαξας ἀτρώτους, λύκους δὲ βαρεῖς ἀπεδίωξας ('тези, които са в мандрата, си ги запазил от злите вълци, които си прогонил') на старобългарски е предаден със съхрани невредимие влъкӹ же тешкые. ѿгналь еси. В четвъртата песен, втори тропар от Теофилактовия канон гръцката дума ἐργαστήριον ('работилница') е преведена на старобългарски с делателникь; в пета песен, четвърти тропар от канона на Хоматиан, който има подчертано догматичен характер, думата τρισυπόστατος ('триипостасен') е преведена точно трисьставныї; богородичният тропар от тази песен има следното различие: на старобългарски е Адама прьваго, а на гръцки — Ἀδὰμ τὸν δεύτερον ('вторият Адам'). В първия тропар на петата песен в Теофилактовия канон гръцкото ὅσιε ('преподобни') е преведено със старобългарската дума славне, а в третия тропар от същата песен гръцката дума μεσίτην ('посредник') е предадена със синонимната — ходатаа. Шестата песен от канона на Хоматиан липсва в Бодлевия препис. В петия тропар от същата песен гръцкото ὑπερούσιε τριὰς ('надсъщна троице') е предадено с прѣбогатаа троице, а в богородичния тропар на същата песен думата ἐν σαρκὶ липсва в старобългарския превод. Неправилно в шестата песен, първи тропар от канона на Теофилакт думата τὰ μνημόσυνα (мн. ч.) е предадена с . . . вѣчнеть паметь твою (ед. ч.). В седмата песен, първи тропар на Хоматиановия канон двете гръцки думи ζωηρρύτοις νάμασι ('животочни извори') са преведени точно в старобългарски животочнимы источныкыи. В четвъртия тропар на същата песен εὐαγγελικοῖς ('благовестия евангелски') липсва в старобългарския превод. В първия тропар на седмата песен на Теофилактовия канон гръцката дума μεγαλοφώνως е преведена с две български думи — вѣлико и гласно. Във втория тропар на деветата песен на Теофилактовия канон гръцката дума συμφώνως е преведена с 'единогласно', което е доста сполучлива дума за предаването на образния Теофилактов стил.

В молебния канон се забелязват следните различия: в осма песен, първи тропар гръцката дума βαπτιζόμενος ('натопяващ се') е предадена със синонимната давѣщаго, сполучливо намерена за изясняване на смисъла на текста; в същата песен в третия тропар изразът ὅθεν σου δέομαι ('затова ти се моля') липсва в старобългарския превод; в деветата песен във втори тропар τὰ πλήθη ('множеството') също липсва в старобългарския превод. В четвъртия тропар на деветата песен гръцката дума κληρωσάμενος ('наследил си') е предадена в старобългарски с приель еси.

От тези примери можем да направим извода, че преводът на старобългарски е направен много точно и от много добър познавач на двата езика. Но преводачът се характеризира и с голяма богословско-философска начетеност, тъй като с лекота и завидна точност са преведени текстовете на догматичните тропари, чието съдържание е твърде богато и сложно. Въз основа на това обстоятелство можем да смятаме, че по времето, когато е направен старобългарският превод на „гръцката служба“, има не само много добри български преводачи, но и богослови. За илюстрация на точността на превода се привежда паралелен текст на два тропара на гръцки и български. Посочените пропуски и някои погрешно преведени думи могат да се обяснят с протографа, който е използвал преводача, или с недостигнали до нас преписи на превода.

Теофилактов канон

Богородичен тропар на петата песен

Ενιαίαν τὴν φύσιν τρεῖς τὰς ὑποστάσεις δὲ πιστῶς σεβόμεθα, τῆς σεπτῆς Τριάδος. Παναγία παρθένε Θεόνυμφε, ἧς αὐτὴν τὸν ἕνα, ὑπὲρ αἰτίαν τε καὶ λόγον, ἐσωμάτωσας ἐν τῇ γαστρὶ σου ἁγνή.	Єдиноу въ єстєѣ трисьставлѥнїна іаже вѣрно почитаємь. бжтвьноую троицоу. прѣстаа дво богоневѣсто єєже ты єдиногѡ паче вынїи же и слова въпльты въ чрѣвѣ твоємь чтаа.

Богородичен тропар на седмата песен

Νῦν τὰ ἀνήκουστα ἠκούσθη ὁ ἀμήτωρ γὰρ Υἱὸς ὁ πρὸ αἰώνων ἐκ μητρὸς γεννᾶται ἀπάτωρ ἐπ᾽ ἐσχάτων, ᾧ μελοδοῦντες εἴπωμεν, ὁ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ.	Нниа несльішаннаа слишаше. без матерни бо снь. иже прѣже вѣкь ѡ матере ражаєте. без ѡца напоследокь. єгоже поющє рцемь. бє блвнь с ıєсїи.

АНАЛИЗ НА ЦИКЪЛА

1. ПЪРВИЧНА ТЕОФИЛАКТОВА СЛУЖБА

Най-характерен белег в химнографското творчество на Теофилакт са често използваните символи, заимствувани от библейски текстове. Така например, възхвалявайки архипастирската дейност на Климент Охридски, Теофилакт нарича светеца „избран камък“, т. е. основа на Охридската църква (III$_3$), „ангел в живота“. . . „и с безплътните се е смесил“ (V$_1$), „съпричастен на ангелския лик“ (VII$_2$), сравнен е с „дървото на живота“ (VIII$_1$), сърцето му е изпълнено с „плодове. . . на добри радости“ (VIII$_1$).

За да възхвали добродетелната личност на Климент, Теофилакт Охридски използува много силни епитети — той е „божествен“ (I$_1$), „всеблажен“ (IV$_3$), „триблажен“ (VII$_3$), „осветена душа“ (VIII$_1$), „светъл проповедник“ (I$_3$) и др. А за да изтъкне светлата и обаятелна фигура на Климент, авторът го сравнява със „светилник“ (VII$_1$), нарича го „горещ застъпник“ (V$_3$), „извор на ученията“ (IX), „горещ житейски наставник“, „топъл наставник“, „непосрамен лекар“ (V$_3$), „ров на неведението“ (IX$_1$). Според него той има „прекрасни нозе“ (III$_2$), унищожил е „бесовските образи“ и е съкрушил „гнусната вяра“ (III$_3$), „привел е в незалязващата светлина спящите в тъмнината“ (III$_1$), „родил по евангелието“ (IX$_3$) и др.

Както бе споменато в предишната глава, на много места Теофилакт проявява своята догматична начетеност. И тук, в канона, той възхвалява „блажения Климент“ с „богомъдрия му учител Кирил“ (IX$_4$), „. . . и те ведно стоят пред Света троица — Отец, Син и Духът утешител“ (VIII$_3$).

Теофилакт умело използува многосъюзието в обширните по обем тропари от канона, с което подсилва ритмичността на израза и риторичната постройка на текста. Прави впечатление картинното изразяване на празничното настроение по време на празненството в Климентова чест — „всяка младост играе, старците се радват, всяка възраст играе. . .“ (VI$_1$). Това обстоятелствено описание намира и свой фон — град Охрид, който „се е обогатил с божественото тяло“ (VI$_2$), от което „излиза сияние на непрекъсната благодат“ (VI$_2$).

Дълбокото, детайлно познаване на Библията дава възможност на Теофилакт с помощта на множество библейски сравнения кратко, ясно и съдържателно да изрази богатата си мисъл, подкрепена с точен библейски цитат, или пък се задоволява само с намек за дадена библейска алегория. Такива примери са: „привел към божествения разум“ (I$_1$), „във вярата ги е уловил“ (I$_1$), „родил с банята на нетлението“ (I$_1$), „не е дал дрямка на очите си“ (IV$_1$), „ров на преизподнята“ (VI$_2$) и др. Съвсем обяснимо е използуването на някои литургични изрази, тъй като и самото произведение е предназначено за литургична употреба: „незалязващата светлина“ (от последованието на утренната на Пасха), „извор на живота“ — характерен израз в много богослужебни текстове с подчертан молебен характер, и др.

Риторичният въпрос е един много силен похват, използуван от Теофилакт, с който се ангажира вниманието на присъствуващите богомолци, за да може да се съсредоточи изцяло към застъпничеството на патрона на Охрид. Теофилакт притежава голям запас от синоними, които правят израза му жив и точен. Такива например са: 'възхвалям' — ὑμνῶ, ὑμνολογῶ, μεγαλύνω, γεραίρω, μελωδῶ, ἀνυμνῶ; 'храм' — τέμενος, ναὸς, ἀνάκτορον Χριστοῦ; 'тяло' — σῶμα, λείψανον; 'ракла' — θήκη, σορός, λάρναξ и др.

На базата на езика и стила на Теофилакт бяха идентифицирани стиховните стихири на вечерния дял на шести глас. В първата стиховна стихира и в първия тропар на деветата песен на Теофилактовия канон се срещат напълно еднакви словосъчетания. Посочените синоними, употребени от Теофилакт, както и възпяването на гроба, а не на ковчега с мощите на светеца са важна стилистическа особеност на Теофилактовия канон. Тя дава основание да открием неговото перо още в кондака, икоса, седалния и отпустителния тропар (както е изложено в схемата на службата на Теофилакт). За да се придобие най-точна представа за изящния Теофилактов стил, тук привеждам „славата“ на шести глас на стиховните стихири по Мосхополското издание. Това е едно свидетелство, че и стиховните стихири са дело на Теофилакт.

Божествен е животът ти и всесвят е твоят край,
всеблажени отче наш Клименте.
Цялото лихнидско множество се събра
и като те видяха бездиханен на одъра,
със скръбни слова викаха:

„Дай на твоите раби, свети,
светото си слово и като светилник на България,
ти поучи всичките ѝ предели.
Къде оставяш твоите чада, отче,
над които си се смилил като истински сърдечен баща,
макар че тук надгробната плоча плътно те притиска
в гроба, но горе — всички сме се обогатили с тебе
— закрилник и ходатай пред господа,
ние, които копнеем по тебе и те почитаме!“

Въпреки че в тази стихира фигурира думата „лихнидско“, само нейното присъствие не може да опровергае схващането, че тук е отразен стил, присъщ само на Теофилакт. Явно тази дума е прибавена по-късно от някой друг.

2. КАНОНИ НА ДИМИТЪР ХОМАТИАН

Ще се спра на идентификацията на стихирите — хвалитни, стиховни, на „Господи воззвах“, за да може въз основа на езиково-стилните особености да се установи техният произход. Тук ще бъдат дадени кратки характерни особености за всеки канон поотделно.

Канон на първи глас

Този канон има следния акростих: Κλήμεντα τιμῶ ποιμενάρχης Βουλγάρων Δημήτριος (’Почитам Климента, българският пастир (архиепископ) Димитрий’).

Канонът е с богато поетично съдържание — възпява делата и подвизите в книжовната, просветната, културната и духовната дейност на Климент Охридски. Ще се спра на текста на третия тропар от осмата песен, тъй като в него се намира важно историческо сведение.

Твоята памет, преподобни отче,
осиява твоя град (Охрид)
като благолепно украшение;
затова сме се притекли да те похвалим
(людете) — от всяка възраст
и на разни езици.

Този тропар е един много силен аргумент, доказващ разпространението на култа на Климент сред различни народности. Става ясно, че на празника на светеца е бил изпълняван целият химнографски цикъл в негова чест, вероятно на старобългарски и на гръцки език. Не е изключена вероятността Климент да е бил възхваляван и на друг език. Що се отнася до думата „възхвала“, тук може да се подразбира служба или молитвено участие в празненството и на хора от други народности. Възможни са и двата варианта, тъй като в диоцеза на Охридската архиепископия са влизали например хора от българска, гръцка, илирийска (жители на днешна Албания), влашка народност. Най-малкото те са вземали молитвено участие на празненствата на охридския патрон, а не е изключено и на своя роден език богослужебно да са прославяли Климент Охридски.

Канон на четвърти глас

В Мосхополското издание под дата 25 ноември заедно с канона на Теофилакт е поместен канон на Димитър Хоматиан на четвърти глас с акростих: Αὕτη τετάρτη μελῳδία τοῦ Βουλγαρίας ('Това е четвъртото песнопение на [архиепископ] български [Димитрий]'). Изборът на гласа изглежда не е случаен. Предполагам, че както Теофилактовият канон е на осми глас и музикално се изпълнява като Канона на Климент Римски, написан от Теофилакт Начертани, така и канонът на Хоматиан музикално е изграден като Канона на Климент Римски, написан от Йосиф Химнописец. Тази връзка между музикалното оформяне на каноните за Климент Римски и Климент Охридски обяснява поместването им в Мосхополското издание под дата 25 ноември. В раздела за авторството бе споменато, че науката разполага с четири канона, написани от Хоматнан. Както се вижда от акростиха, това е четвъртият канон. Той е възникнал, за да допълни службата на Теофилакт Охридски за 25 ноември с нови химни, т. е. да възхвали мощите и чудесата на охридския патрон. В сравнение с останалите в този канон прави впечатление, че думите ἅγιον λείψανον (IV, 1), τιμίαν θήκην τῶν λειψάνων (VI, 2) ('свети мощи') се спомеиават още в четвъртата песен. Тук специално внимание заслужава съдържанието на третия тропар от седма песен Οὐκ ἀπεκρύβη ἀπὸ σοῦ καὶ παιδαγωγία νηπίων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα στοιχείων, τῶν γραμμάτων τῷ τύπῳ κατήρτιζες, πρὸς εὐσέβειαν. . . ('не ти убягна и възпитанието на децата, но ти и тях подготви с формите на буквите да пеят с благочестие! Боже. . .').

Освен в Мосхополското издание, канонът се среща в съкратен вид и в атонските преписи, които прилагам в приложението в оригинал и в новобългарски превод.

Канон на осми глас

Друг канон, написан от Хоматиан, е на осми глас с акростих: Τὴν ὀγδοάδα τῶν μελῶν Κλήμη δέχου τοῦ Βουλγαρίας ('Осмината на гласовете приеми, Клименте, [от Хоматиан архиепископ] български').

В пълен състав този канон е достигнал до нас по Мосхополското издание, поместен заедно с канона на Кавасила на втори глас под дата 27 юли. В съкратен вид го намираме и в атонските преписи, дадени в приложението.

Характерна особеност на този канон са споменатите от автора многостранни дейности на Климент. Той е създал храмове, Βασιλέων ἐνώπιον ὡς Παῦλος καὶ βαρβάρων ἐθνῶν ἱερομύστα, τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα ἐβάστασας. ('като [апостол] Павел, свещенотайниче, си понесъл името на Спасителя пред царе и варварски народи. . .') (VIII_2) затова и стои пред „божия дворец заедно с Кирил и Методий“ (VIII_4). Тук Хоматиан е дал доста обширен простор на догматичните си познания в тропари, възхваляващи св. Троица.

Изразът на акростиха „. . . осмицата на гласовете. . .“ е дал основание на Ерих Трап и други учени да твърдят, че Хоматиан е написал осем канона. По мое мнение този израз може да се отнася за осмия глас, на който е написан канонът.

Молебен канон

Молебните канони като специфична разновидност на песенната поезия не са свързани с календарния църковен цикъл, а могат да се изпълняват по всяко време и при конкретен повод. Такива канони във византийската и в славянската книжовна практика са писани за най-почитаните светци.

Молебният (παρακλητικὸς) канон, наричан още параклис, не е тържествено, празнично песнопение, а молитвено-просително, което се изпълнява в случай на мъка или на обществена беда, страдания, изпитания, природно или социално бедствие и др. Това до голяма степен предопределя емоционалния диапазон на творбата. В текста, от една страна, непрекъснато се преплитат думите: душа, тяло, сърце, плът, живот, очи, сълзи, недъзи и др., които са израз на окаяното състояние на молещия се. От друга страна, химнописецът влага в устата на молещия се различни изрази, отправени към светеца в зависимост от бедите: лекар, закрилник, лечебен извор, божествен посредник, бърз застъпник, проповедник на новата благодат, утешител и др. В текста се споменава за мироточивата „ракла“ на светеца. В молебния канон за Климент Охридски се чувствува влиянието на молебния канон за Богородица и на покайния канон, наричан най-често Велик канон на Андрей Критски. Самият факт, че за Климент Охридски е написан молебен канон, говори за голямата почит към него и за твърдото упование в неговото застъпничество. Същевременно канонът е необходимо допълнение към византийския химнографски цикъл, посветен на светеца.

Специално внимание заслужават езикът и стилът на Димитър Хоматиан. Поради броя на каноните за по-голямо улеснение при анализа на езика и стила се въвеждат следните съкращения: канон на първи глас — А; канон на четвърти глас — Д; канон на осми глас — Н; молебен канон — М; с латински цифри ще бъде означен номерът на песента, а с арабски цифри — номерът на тропара.

И в четирите канона Хоматиан поетично възпява многостранната личност на Климент Охридски, но за разлика от предшественика си Теофилакт той отделя във всички канони специално място за възпяване мощите на светеца, които почиват в „целебна ракла“ (VI$_2$). Езикът на Хоматиан не се отличава с онази пищност, която е характерна за Теофилакт, но той успява да възпее охридския патрон точно, ясно и утвърждаващо. Неговият стил се отличава с краткост на фразата, изпълнена с богато съдържание. В стила на Хоматиан се чувствува манталитетът на възвишен канонист, който изкусно възпява светителските достойнства на почитания патрон, подкрепяйки се с много библейски цитати, сравнения и алегории.

Хоматиан използува многобройни библейски сравнения: Климент е сравнен с древния пророк Мойсей — „раздели морето на лъжата и преведе людете към пътищата на истината“ (А$_{III, 3}$); сравнен е с апостол Тимотей, който е верен последовател на апостол Павел, а пък Климент — на Кирил и Методий (Д$_{I, 3}$). Много силно е сравнението с Мойсеевия брат Аарон — първият първосвещеник, с което се подразбира, че Климент е първият първосвещеник на Охридската катедра (Д$_{III, 2}$). В същия канон съставителят споменава за „свободна митрополия“, с което подчертава апостолското достойнство на катедрата (Д$_{IX, 2}$). Климент „прогонил полка на еретиците“ (А$_{III, 2}$); той е „проповедник на вярата в Мизийската земя“ (А$_{III, 4}$), „изминал е апостолски път“ (Н$_{IX, 3}$); той е звезда, освещаваща Мизийската земя (Д$_{VI, 1}$); тъй както апостол Павел е „стоял и спорил с царете“ (Н$_{IX, 2}$), а чрез алегория е сравнен и с апостол Петър — „камък на истината“ (А$_{VII, 1}$) и др. С характерни словосъчетания, за да подчертае силното търпение на Климент в подвизите и борбите му за чистотата на православната вяра, авторът употребява: „безкръвен мъченик“ (А$_{IV, 1}$), „изпепелил хулните повеления“ (А$_{VI, 3}$), „проповядвал небесното царство на българите и на царете“ (А$_{VI, 4}$), „светилник на овцете“ (А$_{III, 4}$) и др. Хоматиан използува много метафори, които предават живото звучене на словото: Климент е като „слънце, което озарява навсякъде със зарите си“ (А$_{IX, 2}$), „раклата с мощите е като целебна река“ (А$_{VI, 3}$); „като пчела събирал нектара на добродетелите“ (Н$_{VI, 2}$), „трудовете ти са обработвали земята на кротките ($H_{VI, 2}$), „борбите му с неестественото са повече от броя на морските песъчинки“ ($H_{VII, 2}$) и др.

По много интересен начин Хоматиан описва ранното свързване на Климент Охридски с мисионерското дело на първоучителите Кирил и Методий, а именно ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν, което преведено буквално ще рече ’от меки нокти’ или преносно — от младенческа възраст. Този израз се среща само в Краткото житие на Климент Охридски (Гл. IV).

Със силни метафори авторът възхвалява книжовно-просветното дело на Климент Охридски, който „дал светлината на словесата“ (A_{I}), и е „лоза на безкрайната божия мъдрост“ и принася плодовете си с божествената проповед ($H_{VI, 1}$), като παιδαγωγὸς νηπίων (’учител [възпитател] на юноши, те го познаха като преподавател на божествените учения’) ($H_{VI, 3}$). В този израз се среща старогръцката дума παιδοτρίβης, с която авторът посочва как Климент определя времето за подготовка и обучение на младежите. Картинно е изразена педагогическата дейност на Климент с думите „подготвял е младежите по [старобългарската] азбука“, като се използува изразът. . . καὶ παιδαγωγία νηπίων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα στοιχείων τῶν γραμμάτων κατήρτιζες. . . ($Д_{VII, 3}$). Той го възвеличава като първоучител заедно със солунските братя Кирил и Методий, затова го поставя в „божествения дворец“ заедно с тях ($A_{VII, 2}$).

Въз основа на характерните езикови особености на Хоматиан бяха идентифицирани по Стружкия препис 4 стихири на „Господи воззвах“ от *Малката вечерня, трите стиховни стихири* и „славата“. Техните текстове имат своето съответствие в каноните на Хоматиан, както следва: 1 стихира на „Господи воззвах“ в $A_{VIII, 3}$; 2 на „Господи воззвах“ в $A_{IV, 2}$ и $A_{IV, 3}$; 4 стихири на „Господи воззвах“ в $H_{VI, 3}$, $Д_{VII, 3}$, „славата“ в A_{I}. При стиховните стихири: 1 стихира (вж. Климентовото кратко житие VIII, 10) в $A_{I, 1}$; „славата“ в $A_{III, 4}$.

Въз основа на характерния Хоматианов стил по атонските преписи се вижда, че трите стихири на „Господи воззвах“ заедно със стиховните и отпустителния тропар са написани от него. Такива примери са: от стиховните стихири — „чрез тръбата на твоите словеса. . . си пробудил. . .“, „като най-верен пастир ти отведе стадото си на спасително пасбище. . .“ и др. Седалните тропари (1, 2, 3) от утренната, както са изложени по атонските преписи и по Стружкия, са също дело на Хоматиан. Това се вижда ясно от езиково-стилните им особености.

3. КАНОН НА КОНСТАНТИН КАВАСИЛА

След Теофилакт Охридски и Димитър Хоматиан Охридският архиепископ Константин Кавасила също възпява Климент. Днес науката разполага с един негов канон, написан на втори глас с акростих: Καβάσιλάς σοι δεύτερον πλέκει κρότον ὁ Βουλγαρίας Κλήμη (’Клименте, Кавасила ти плете второ песнопение’ или по-правилното ’Клименте, Кавасила ти твори канон втори глас’). Този канон е известен по Мосхополското издание под дата 27 юли и се отличава от Хоматиановите и Теофилактовите творби с въвеждането на молебен елемент в състава му, т. е. при определената дата за чествуване (27 юли) заедно с канона на Димитър Хоматиан на осми глас, в който се възхваляват архипастирските, книжовните трудове и мощите на светеца. Канонът на Кавасила смислово допълва творбата на Димитър Хоматиан с похвалите и с молебните елементи.

Обстоятелствата, които подтикват Константин Кавасила да напише този молебен по характер канон (въпреки съществуването на такъв молебен по характер канон от Димитър Хоматиан), са представени в пети тропар, седма песен, където се говори за непоносими беди и притеснения, страдания и насилия, измъчващи охридското население, поради които охридчани прибягват към горещото закрилничество на своя патрон — „предвари и най-бързо ни избави от тези страдания чрез твоето могъщество“. Тук най-ясно личи поводът за написването на този канон с молебен характер. Известно е, че през времето, когато Кавасила е на охридската катедра (1254—1260), са регистрирани нападенията на сърбите (крал Урош I) из охридските *земи*.

Езикът и стилът се отличават със свои особености. За тях може да се съди само от текста на анализирания тук канон. Пред нас изпъква един изящен химнописец със стил, близък до стила и на Теофилакт, и на Хоматиан, притежаващ сочната наситеност на Теофилактовия израз и яснотата и точността на Хоматиановата мисъл.

В творбата на Кавасила най-много се откроява молебният характер на службата по време на празнуването на Климентовата памет. Това той постига с богати изразни средства, използувани от неговите предшественици. Прави впечатление, че много често се срещат понятия „българин“, „българско“, „български“. Авторът използува много изразителни епитети, характеризиращи личността и дейността на Климент Охридски. Той е „богоблажен, богомъдър, триблажен“, и по-точно „водач на българите“ ($K_{VII,\,3}$). Пред людете Охридският светител е като „истинско Христово благоухание“ ($K_{IV,\,1}$). *Прави впечатление, че Кавасила не употребява израза „мизийска област“*, а говори за „българска област“ ($K_{IX,\,3}$). Климент „разпространил светлината на знанието“ ($K_{I,\,1}$) и „научил на познание българите“ ($K_{IV,\,2}$). Когато споменава за „четворка“ от седмочислениците ($K_{III,\,1}$), той използува думата τετρακτὺς, означаваща ’четворка’, която много рядко се използува на гръцки. Солунските братя Кирил и Методий той назовава ’избрана двойка’ — ἔκκριτος Ξυνωρίς. В $K_{III,\,5}$ употребява думата ψυχαγωγὸς, която означава ’душенаставник’; с нея се подчертава духовновъзпитателната дейност на Климент Охридски.

Кавасила възпява Климентовите „безбройни чудеса“ ($K_{III,\,4}$), мощите му сравнява с „лечебен извор“ ($K_{VI,\,2}$) или с „жив източник на чудесата“ ($K_{V,\,4}$). Авторът съпоставя Климент с известни библейски личности, като Самуил ($K_{VIII,\,1}$) и Йов ($K_{VIII,\,3}$), той „произнасял мирни ектении“ ($K_{VIII,\,1}$) и др. Паметта на Климент според Кавасила е „спасителен ден“ ($K_{IX,\,4}$) за *охридското паство, на което той е „застъпник, горещ освободител“ и т. н.*; той е „велик пазител“ на града ($K_{IX,\,5}$) (употребена е думата προπύργιον, която буквално означава ’пред крепостта’). Кавасила внушава образна представа за Климент Охридски като „спокойно езеро, тихо пристанище, непоклатима стена и непревземаема крепост“ ($K_{IX,\,3}$). Твърде поетично Кавасила въплътява образа на Климент в неговия град, утвърждава представата, че те са неразделно сраснали един с друг — застъпникът с неговото паство, небесният покровител с почитателите си.

От всичко това се вижда как Константин Кавасила успява да създаде върху богатото наследство на Теофилакт и Хоматиан и в системата на жанровата стилистика свой поетичен стил, носещ аромата и на двамата си предшественика, но съдържащ и нови акценти.

След като бе направена характеристика на езика и стила на Константин Кавасила, беше обърнато внимание на литийните стихири, които много наподобяват неговия език и стил. И тъй като вероятно по негово време Йерусалимският устав навлиза в употреба, напълно е възможно те да са негово творение. Но понеже няма точни хронологически данни за въвеждането на Йерусалимския устав в Охридската архиепископия и понеже тези литийни стихири показват известно сходство с Хоматиановия език и стил, не може да се твърди с абсолютна точност, че литийните стихири са дело само на Константин Кавасила.

4. СТИХИРИ НА АРХИЕПИСКОП ГРИГОРИЙ

Архиепископ Григорий обогатява химнографския цикъл за Климент Охридски с: 1) Малка вечерня и 2) с пригаждането на Теофилактовата служба към изискванията на Йерусалимския устав. В Григориевите песнопения се акцентира на всички известни дотогава елементи, маркирани от неговите предшественици. Той допълва химнографския цикъл, възхвалявайки всички свойства на Климент, описани дотогава, и прибавя нови, като например: неговият храм е лечебница, а самият той „лекар безсребърник“ — израз, характерен само за Григорий.

От малкото стихири, с които разполагаме, написани от Григорий, може да се прецени, че стилово той се придържа към написаните дотогава творби в чест на Климент Охридски, като се отличава само с някои специфични за него изрази. Във Великата вечерня в първата стихира той приканва „празниколюбците“ да почетат „съборно паметта“ на Климент, а във втората набляга изключително на светостта на Климент с типичните за неговия стил думи: „лечител“ е Климент, неговата „ракла е целебен източник“ и „убийство за злите демони“. Затова той възпява Климент като „безсребърник“ (I стиховна стихира), „градопазител“, „избавител“, „застъпник“ (II стиховна стихира). От това се вижда, че верен на традицията, Григорий отрежда по-голямо внимание на епитетите и сравненията.

5. ВЕЛИЧАНИЯ НА АРХИЕПИСКОП КОЗМА ДРАЧКИ

Химнографската традиция на охридските архиепископи се продължава и от архиепископ Козма, който управлява архиепископията от 1685 г. до 1693 г. Той също засвидетелствува почитта си към Климент с химнографска прослава: Μεγαλυνάρεια ('Величания').

Понеже Климент Охридски изцяло е възхвален от предшествениците си, архиепископ Козма попълва химнографския цикъл на светеца с нов елемент—„величания“, които навлизат по това време в химнографията. Тук прилагам неговите творби със съответен новобългарски превод.

Λαὸς ὁ τῶν Βουλγάρων ὑπέρμαχον σὲ ἔχει, ὡς βοηθὸν καὶ ῥύστην.	Народът на българите те има за защитник, помощник и освободител.
Ἀχρίδα πόλις ὕμνοις γεραίρει σου τὴν μνήμην, ὡς φωστὴρ Βουλγαρίας.	Градът Охрид с химни възхвалява паметта ти, просветителю на България.
Τὸν μέγαν πατριάρχην, τῆς Λυχνιδοῦ τὸ κλέος, νῦν Κλήμεντα τιμῶμεν.	Днес почитаме Климент, великия патриарх и Лихнидската слава.
Τὰ πλήθη τῆς Μυσίας, ἀπόστολον ὦ Κλήμη Σὲ οἶδε καὶ κηρύττει.	Народът на Мизия, Клименте, те позна и провъзгласи за апостол.
Κλήμεντα θερμῶς μακαρίσωμεν λαοὶ καὶ ἔθνη τὸν φωτίσαντα τῇ χάριτι ἅπαντας τοῦ Παρακλήτου καὶ δείξαντο πιστῶς.	Народи и хора, с благодат нека горещо облажим Климент, учителят верен, просветител на всички с благодатта на Утешителя.

Текстът на тези величания е красноречиво свидетелство за продължаване на традицията за славословие на Климент още от времето на Теофалакт. Авторът влага богат идеен смисъл в тези кратки химни, които разпалват още по-силно любовта и почитта към охридския просветител по време на турското робство. Охридчани не забравят своя застъпник и твърдо се уповават на неговата помощ.

ВИЗАНТИЙСКИЯТ ХИМНОГРАФСКИ ЦИКЪЛ, СЪПОСТАВЕН С ДРУГИ ТВОРБИ

Поради това, че византийският химнографски цикъл е отдалечен от смъртта на Климент Охридски (916) с няколко века, възниква въпросът, откъде черпят сведения авторите на творбите от този цикъл. Отговорът на този въпрос ще бъде намерен, когато се сравнят данните от византийския химнографски цикъл със сведенията, които има за Климентовата дейност в изворите, създадени по-рано. Те са: старобългарската служба на Климент Охридски, Пространното житие на Климент Охридски, Краткото житие на Климент Охридски и др.

В старобългарската служба за светеца на няколко места Климент е сравнен със слънцето: 3-а стихира на вечернята... сиꙗѥ ꙗко слнцѥ...; I песен, 3 тропар — ꙗко слнцѥ вь мїрѣ сиꙗющи...; III песен, 3 тропар... сиꙗѥ ꙗко слънцѥ...; ...и ꙗко слнцѥ сте сиꙗѥши; IV песен, 1 тропар — такова сравнение използува и Димитър Хоматиан в канона на първи глас, IX песен, 1 тропар Мощєи твоиⷯ ракоу ꙗко сльньноую лоучоу кроугь... В третата стихира от вечерния дял на старобългарската служба Климент е сравнен с духовна река, която „произлиза от Едема“. Аналогична метафора използува Теофилакт Охридски в своя канона на VIII песен, 1 тропар — дрѣво животноє гⷭа насадивь при водаⷯ... В отпустителния тропар във вечерния дял на старобългарската служба светецът е възпят като ангел на земята Пострадавь ꙗко аггль на земли... Подобни изрази съществуват в канона на Теофилакт, VII песен, 2 тропар — ...и ликомь аггльскымь вышнє сьпричтє сє; в канона на Хоматиан на първи глас, IV песен, 2 тропар — ꙗко аггла житиѥмь...; в старобългарската служба, V песен, 2 тропар, се намира агглъскоє житиє имѣвь на земльи..., а в канона на Хоматиан на четвърти глас — ἀγγέλων ἰσάξιος γέγονας (... 'ти си станал равен на ангелите').

Изразът ... Умилѥнномь гласѡⷨ... вьпиѥмь от старобългарската служба III песен, 2 тропар, се намира и в молебния канон на византийския химнографски цикъл; ... доброгласна троуба ꙗви се ѡглашающи ... златозарныи словєсыи от втората стихира на вечерния дял на старобългарската служба е заимствуван в първата литийна стихира във византийския химнографски цикъл. Тоучєносєнь ѡблакь... от първия тропар на шестата песен в старобългарската служба се намира и във византийския химнографски цикъл — δροσοφόρος νεφέλη... Третият тропар на петата песен от старобългарската служба възпява свещеническото служение на Климент Охридски иєрєнскоу слоужбꙋ, израз, който има своя паралел в третата литийна стикира їєрєнскоую ѡдєждꙋ... Вторият тропар от седмата песен на старобългарската служба намира употреба в молебния канон към Климент Охридски от византийския химнографски цикъл, както и изразът нє помєнїи блажинє свою бєсчисльны грѣ... от първия тропар на деветата песен на старобългарската служба. Същото се отнася и до целия трети тропар от деветата песен. Изразът за непрестанната молитва на охридския светител в старобългарската служба, песен седма, трети тропар, простри млти прѣчтнѣи си роуцѣ... се среща и във византийския химнографски цикъл.

Авторите на византийския химнографски цикъл използуват като главен извор Пространното житие на Климент Охридски. Това личи от еднаквите сведения и от изразите, които съвпадат в двете творби. Могат да се посочат някои характерни изрази: 'Българският народ не разбирал писанията' (II, 5) има съответствие в канона на Кавасила, първа песен, пети тропар; '... между които избрани и корифеи...' (II, 7) съответствува на канона на Кавасила, трета песен, първи тропар; '...благоуханен мирис...' (III, 9) съответствува на гореспоменатия канон, четвърта песен, първи тропар; изразът '... и цял ден да учи божиите слова' (IV, 14) има съответствие в Хоматиановия канон на осми глас, четвърта песен, втори тропар. Изразът (IV, 22)'... той почнал да утешава и укрепява своето паство — духовните си чеда' има паралелен текст в Хоматиановия канон на четвърти глас, девета песен, първи тропар. Изразът '...безкръвен мъченик', който неколкократно се среща в цикъла (Хоматиан, IV-ти глас, VII песен, 2 тропар), се отнася до гоненията на учениците от немското духовенство, което има съответствие в XI, 34. В гл. XVIII, 58: 'той или учеше децата, и то по различни начини — на едни показваше формите на буквите, на другите обясняваше смисъла на написаното, а на трети нагласяваше ръцете за да пишат' съответствува в цикъла на Кавасила на VI песен, 1 тропар, на Хоматиан на четвърти глас, III песен, 1 тропар. В гл. XXVII, 78: '...затова и българите от всяка възраст...' съответствува в Теофилактовия канон на VI_1; а в гл. XXIX,79 '... избран народ' се среща неколкократно в цикъла, като например в Хоматиановия канон на осми глас, I песен, 2 тропар. В гл. XXIX, 80: '... за да ти уредим празниците в пълна радост' има съответствие в Теофилактовия канон в I песен, тропар 3, в VI песен, 2 тропар, а при Хоматиан — в канона на първи глас, VIII песен, 4 тропар.

Византийските химнографи използуват и Краткото житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан. Изразът' ... той още от майчината си утроба бил избран от бога, както Самуил' (гл. II, с. 34 по изданието на Баласчев) има съответствие в канона на Кавасила, VIII песен, 2 тропар. В същата глава '... и още дете обикнал богоугодния начин на живот' се среща в канона на Хоматиан на осми глас, V песен, 3 тропар. В Краткото житие се споменават имената на Климент, Наум, Ангеларий и Горазд. Те са посочени и от Константин Кавасила в III песен, 1 тропар. В гл. II изразът '... на тукашния български диалект от Кирил' се среща в една стихира на Малката вечерня по Бодлевия препис, като се споменава, че Климент обяснява „елинския език на българския диалект". В гл. IV е казано: '... от меки нокти, следвайки божествения закон', което ще рече, че от млади години той следва учителя си. Този израз се среща и в Хоматиановия канон на четвърти глас, I песен, 1 тропар. Подобен израз се среща и в Теофилактовия канон в V песен, 3 тропар, както и в канона на Кавасила, I песен, 3 тропар. Много често се споменава „Лихнидският град“ (VI—VII), както е по Стружкия препис и по стихирите на „Господи воззвах“ на Малката вечерня. В гл. VIII: '... като написаните от бога Мойсееви скрижали' се среща в първата стиховна стихира на Малката вечерня по Стружкия препис. В гл. XVI: '... е равноапостолен, живее заедно с мъчениците' се среща в канона на Кавасила, IX песен, 1 тропар и в Хоматиановия канон — на четвърти глас, VII песен, 2 тропар.

От всички тези примери може да се направи изводът, че охридските архиепископи заимствуват от агиографския цикъл, написан също от тях, при сътворяването на химнографския цикъл за Климент Охридски.

ЦИКЪЛЪТ КАТО КУЛТУРНОИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОР

Колкото и малка историческа стойност да имат службите, тя е достатъчна, за да може да бъде характеризирана личността на даден светец и да се черпят сведения за неговия живот, за живота на църквата и едновременно за историята на развитието на култа към него. Точно затова службите са главен извор за онези светци, за които няма запазени жития. От този химнографски цикъл може да се черпят богати сведения за: съхраняването и разпространяването на Кирило-Методиевото дело, утвърждаването на християнската просвета и култура в България, ранния живот на Охридската църква, книжовната дейност на охридския първоучител, възникването, разпространението и съхранението на неговия култ от охридското население. Тук ще изложим точно тези пасажи, които съдържат информация за гореспоменатите събития.

В Теофилактовия канон, IX песен, 4 тропар, Климент заедно с Кирил и Методий е облажаван като учител; във втората стиховна стихира, която според мене е на Теофилакт, се споменава, че „Климент е продължил по стъпките на свети Кирил, като е подражавал на неговия живот“; трета стихира на „Господи воззвах“ от атонските преписи повествува, че той е „тръгнал от Рим. . . заедно с божествените мъже и негови съратници: Методий, Горазд, Ангеларий, Наум и Сава, които си имал за помощници в своите трудове и борби“; в същите преписи, във втора стиховна стихира се казва: „Заедно с Кирил нека възхвалим Методий всички ние, които празнуваме паметта на Климент. Защото възхвалата на първите ще стане за чедото им истинско веселие. . .“

Още от ранни години Климент встъпва в просветното дело на своите учители. Това ясно се вижда от текста ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν (Хоматианов канон, IV-ти глас, I песен, 1 тропар), което означава „от меки нокти“, т. е. „от ранни години“, а в канона на Константин Кавасила. . . πεπολιομένος ἐκ νεαρᾶς τῆς ἡλικίας ἔσχηκας ὅθεν ἠκολούθησας, τοῖς Κυρίλλῳ Μεθοδίῳ. . . ('Ти си се умъдрил като старец от младежки години, когато си последвал Кирил и Методий. . .').

Сведения за Климентовата книжовно-просветна дейност ни дават следните изрази от византийския химнографски цикъл: при Кавасила VI песен, 1 тропар — 'приютил е непросветените мизийски тълпи. . . и ги е въвел в божествените учения. . .'; в I песен, 2 тропар — '. . . освободил множеството мизийски народи [от невежеството]'. В канона на четвърти глас, IV песен, 1 тропар, Димитър Хоматиан характеризира огромната просветителска дейност на Климент така: '. . . като звезда, която сияе по всичките предели на

Мизия', а Теофилакт в I песен, 2 тропар на своя канон изрично подчертава: '. . . със слова е дарувал безсловестните'.

В I песен, 2 тропар Теофилакт пише за „банята на нетлението", което предполага, че Климент утвърждава християнството в пределите на Охридско. Това още е и доказателство, защо тъкмо на това място е изпратен Климент — евентуално не всички там са били покръстени (има се вероятно предвид и нахлуването на езичниците от север). В седалния на първата катизма се споменава: 'приведе Мизийските народи към светото кръщение. . .', което отново говори за Климентовата мисионерска дейност.

Просветната дейност намира отражение в творбите от химнографския цикъл на Хоматиан — в канона на VIII-ми глас, VI песен, 3 тропар: 'Юношите познаха своя възпитател, който е утвърдил техните знания в божествените учения', в канона на IV-ти глас, 3 тропар за Климент се споменава като за педагог, който ги е научил на азбуката. Просветната дейност на Климент е отразена при Хоматиан и в канона на IV-ти глас, III песен, I тропар — '. . . с мъдрите слова е преподавал вярата на неразумните. . .'; в същия канон, VI песен, 3 тропар стои изразът: '. . . утвърдил държавата в истинските повеления'; в VII песен, 2 тропар — '. . . утвърдил с истините на благоверието'.

Тук също ще споменем, че в канона на VIII-ми глас, VIII песен, 2 тропар Хоматиан употребява определенията „мизийска", „българска земя", „Лихнида", което свидетелствува за мястото, където работи Климент. Точно тук той е съпоставен с апостол Павел, който „стоял пред царете".

Всички троични тропари (а това е всеки четвърти тропар от песните на канона на Хоматиан на първи глас) повествуват за твърдостта на Климент при устояването на догмите на православието срещу еретиците.

На историята за възникването и утвърждаването на култа към светеца са посветени доста текстове от авторите на византийския химнографски цикъл. Още Теофилакт говори за празнуването на „памети", т. е. различни празници в чест на охридския патрон (Теофилактов канон, I песен, 3 тропар и VI песен, 1 тропар). Още по-интересен е текстът от канона на Хоматиан, I-ви глас, VIII песен, 3 тропар: '. . . затова сме се притекли да те похвалим (людете) от всяка възраст и на различни езици'. Този пасаж дава ясно обяснение на тържествата по време на празниците в чест на Климент Охридски. Той показва, че Климент още веднага след смъртта си е почитан от различни етнически групи.

В „славата" на шести глас от стиховните стихири Теофилакт картинно описва погребението на Климент: 'Те се обогатили с молитвен ходатай пред бога'. Такива мисли на Теофилакт срещаме в шеста песен, трети тропар от неговия канон: 'всяка възраст се радва и ликува по време на неговите празнества'; а във втория тропар от същата песен пише, че Охрид ликува, защото се е „обогатил с неговото тяло, което ги освобождава от напастите на врага".

Хоматиан споменава на доста места за разпространението на култа към Климент Охридски — в канона на I-ви глас, V песен, 3 тропар: 'Климент съзиждал храмове, които после освещавал', факт, потвърждаващ неговата мисионерска дейност; в канона на VIII-ми глас, V песен, 3 тропар: 'Климент още от малък, от ранна възраст, бил евангелски работник'. В канона на IV-ти глас, IV песен, 2 тропар Хоматиан метафорично споменава за Климентовата смърт и ранното възникване на култа към него: 'Въпреки че си починал, почитаме те като жив'. По-късно Констатин Кавасила в своя канон, VIII песен, 2 и 3 тропар, нарича Климент „градопазител на града Охрид", „противник на войните". Това означава, че по времето на Кавасила култът към Климент е в разцвета си и всички жители на Охрид прибягват до неговото застъпничество. От текста на Кавасила личи, че той говори за притесненията, които търпят людете от честите нападения на съседните народи.

От всичко писано дотук може да се направи изводът, че византийският химнографски цикъл в чест на Климент Охридски дава богата културноисторическа информация за Климент Охридски.

АТОНСКА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ

Става дума за онези преписи, които в момента се намират или са били съхранени (евентуално възникнали) в Атон. Те са били използувани в атонската богослужебна практика и затова използувам термина „атонска книжовна традиция“ за химнографския цикъл, посветен на Климент Охридски.

В момента разполагаме със следните два атонски преписа: Ватопедски препис и Урбански препис (за ръкописите, в които се намират, вж. гл. III). В третата глава посочих въз основа на една приписка, че Урбанският ръкопис е атонски по произход — от манастира Великата лавра. Това се потвърди и чрез сравнителния текстологически анализ на пълния препис на Пространното житие, поместено в този ръкопис, и на другия пълен препис на творбата от Ватопедския манастир. Те са напълно идентични по текст По-долу ще бъде изследвано дали същото е положението и за двата преписа съдържащи текста на Службата, която е преписана от същия преписвач

1. СЪПОСТАВКА НА АТОНСКИТЕ ПРЕПИСИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ТЕКСТОВИТЕ ИМ ОСОБЕНОСТИ

Двата преписа са идентични по текст. Това се потвърждава от погрешно предадените думи и от използуваните синоними. Примерите, които ще приведа, са спрямо Мосхополското издание, тъй като в него са поместени каноните, намиращи се в атонските преписи.

В „славата“ на „Господи воззвах“ двата атонски преписа погрешно предават думата εὐωδία ('благоухание, благовоние') с ἐνίδια (с неясен смисъл). В четвъртата песен, във втория тропар от втория канон двата атонски преписа поместват в повече съюз ὡς ('като') κήρυκας ('проповедници'). В петата песен на втория канон и в двата атонски преписа за богородичен тропар е поместен третият тропар на същата песен по Мосхополското издание, като е приспособен за богородичен със следната промяна: πάτερ ('отче') е заменено с κόρη ('отроковице') и завършекът ὅπως μείνω τούτων ὑπέρτερος ('за да остана непобеден от тях') е редактиран така: ὅθεν δυσωπῶ σε πανύμνητε ('затуй те моля всехвална'). В богородичния тропар на шестата песен от втория канон атонските преписи правилно поместват думата δέσποτα ('владико') вм. δέσποινα ('владичица'), което е дадено в Мосхополското издание. В кондака от утринния дял на двата атонски преписа фигурира изразът ἐν πίστει ('с вяра'), предаден с наречието πιστῶς ('вярно') в Мосхополското издание, в славянския превод и Бодлевия препис, а изразът καὶ προσήξας ἡμᾶς Κυρίῳ ('и ни доведе при господа'), поместен в икоса на атонските преписи, отсъствува в останалите. Във втория тропар на песен седма от първия канон вм. деепричастието συμπληρῶν ('допълващ'), както е в атонските преписи, в Мосхополското издание стои глаголът συμπληροῖς ('допълваш'). Във втория тропар на седма песен от първи канон в атонските преписи срещаме глагола τέτοκας (2 л. ед. ч. мин. неопределено време, 'ти си родила'), а в Мосхополското издание стои τέτοκε (3 л. ед. ч. мин неопределено време). Във втория тропар на седма песен от втория канон в Мосхополското издание е добавено τοῖς, което правилно е пропуснато в атонските преписи. Във втория тропар на осма песен от първия канон глаголната форма ποϑῶ ('копнея') е в страдателен залог по Мосхополското издание — ἐπεπόϑεις, а в атонските преписи е използуван действителен залог ἐπεπόϑησας. Атонските преписи в първия тропар на песен девета от втория канон си служат с израза πανέορτον μνήμην ('всетържествената памет'), който е предаден в Мосхополското издание като ϑείαν μνήμην ('божествената памет').

В третата хвалитна стихира вм. ἐπιπέμπων, както правилно е предадено в Мосхополското издание, в атонските преписи се чете ἐπιμπέμπων. Това очевидно е механическа грешка, допусната от преписвач с негръцки произход. И в Пространното житие се намират подобни грешки, допуснати от същите преписвачи: именно неправилната за гръцката фонетика замяна на δ и ϑ. Тези грешки потвърждават становището ми.

В третата хвалитна стихира изразът 'чрез мислите на твоите слова' (βουλὲς τῶν λόγων σου) е заменен с βολὲς τῶν λόγων σου ('чрез изстрелите на твоите слова') в Мосхополското издание.

От изложеното става ясна пряката генеалогична връзка на двата преписа. Фактът, че грешките, допуснати във Ватопедския препис, който е постар с един век, са повторени и в Урбанския препис, е доказателство, че Урбанският препис е имал за протограф Ватопедския препис, което бе установено и при преписите на Пространното житие.

2. СЪПОСТАВКА НА АТОНСКИТЕ ПРЕПИСИ С НЕАТОНСКИТЕ

Засега разполагам със следните неатонски текстове:

1) Охридски препис в ръкопис № 89
2) Охридски, Попмарков препис
3) Стружки — славянски превод на преписа
4) Мосхополско издание на Службата по два канона на Димитър Хоматиан и по канона на Константин Кавасила

С помощта на предложените схеми и с описанието на всеки отделен препис стигам до следните заключения за структурата на преписите. По типик преписите се групират така: преписи по Студийския типик и по Йерусалимския типик. Втората група се дели на двуделни и триделни композиции, а към първата група принадлежат атонските преписи и Охридският № 89. Към втората група спадат Попмарковият (двуделен), Стружкият и Мосхополският (триделни). Според датата, определена за чествуване и стояща в заглавието, службите се делят на: служби за 27 юли и за 25 ноември. С дата 27 юли са Охридският препис № 89, Стружкият препис и Мосхополските канони (на Константин Кавасила и на Димитър Хоматиан на осми глас). С другата дата са двата атонски преписа, Попмарковият и преписът на Мосхополското издание.

Вече споменах, че в Стружкия препис е поместено и Краткото житие, както и в Охридския. В атонските преписи и в Мосхополското издание е поместено Пространното житие. Според мене характерен белег за отнасяне на богослужебните текстове на цикъла към една от тия групи е тъкмо наличието на едно от двете жития. Третият характерен белег, по който се различават, е заглавието. В двата охридски преписа Климент Охридски е назован „охридски архиепископ и чудотворец", а в Стружкия и Мосхополското издание — „велик архиерей и чудотворец". Гореспоменатите преписи по Студийския устав отстъпват на Стружкия и Мосхополското издание с това, че нямат малка вечерня, а спрямо Попмарковия и останалите — че не поместват литийни стихири. Вече посочихме, че в Мосхополското издание е издадена Теофилактовата служба с малка вечерня, написана от архиепископ Григорий.

В Стружкия препис композицията е малко по-различна: първо — едни и същи стихири са поставени на различни места, например: стиховната „слава“ на шести глас от малката вечерня е поместена като литийна стихира на великата вечерня и като хвалитна „слава“ на утренната. Този тропар няма гръцки паралел, но се забелязва нещо още по-интересно. Почти същата „слава“ е поместена в общата служба за светител от Климент Охридски като „слава“ на вечернята. Също и първата стихира на „Господи воззвах“ от великата вечерня е поместена като втора хвалитна стихира. Петата стихира на „Господи воззвах“ е поместена като трета хвалитна стихира, а шестата стихира на „Господи воззвах“ от великата вечерня е поместена като четвърта хвалитна. Стружкият препис отстъпва на останалите по това, че не съдържа три стиховни стихири от вечерния дял, както са изложени в схемата, но в него е поместена цяла малка вечерня с изключение на отпустителния тропар, както и светилен от утренната, което съответствува на останалите преписи. Атонските преписи притежават трите стихири на „Господи воззвах“ и трите стиховни стихири на вечернята, а също и седален на втората катизма със светилен на утринния дял, които нямат съответствие в другите преписи; отпустителният тропар в Сружкия препис е даден като седален на втората катизма. В Попмарковия препис е поместена една-единствена стихира на „Господи воззвах“, която няма съответствие в другите преписи.

Що се отнася до приликата в състава на преписите, може да се каже следното: трите хвалитни стихири съвпадат в двата атонски преписа, в двата Охридски и в Мосхополското издание; литийните стихири са еднакви в преписите, които ги поместват, т. е. в Попмарковия, Стружкия и Мосхополското издание, като се знае, че втората литийна стихира е поместена като „слава“ на „Господи воззвах“ в атонските преписи. Стиховните стихири на вечернята в двата охридски преписа и на великата вечерня според Мосхополското издание също съвпадат, докато в атонските са поместени други. Стружкият препис на великата вечерня помества стиховните стихири на Григорий, съответствуващи на стиховните стихири на Малката вечерня по Мосхополското издание. А светилните по Мосхополското издание и двата охридски преписа съвпадат, докато атонските и Стружкият поместват съвсем други светилни. По-долу поместваме песнопенията, които не съответствуват на Стружкия препис.

Стихири на „Господи воззвах“ от вечернята по Мосхополското издание

1. Ποῖος ἀπὸ τῆς γῆς σήμερον...
2. Κλῆμα ἡ ἀληϑὴς ἄμπελος...
3. Λόγῳ τὸ τῆς σαρϰὸς φρύαγμα...

Една стихира на „Господи воззвах“ по Попмарковия препис

4. Δογμάτων σου ϰάλλεσιν...

Атонските стихири на „Господи воззвах“

5. Ὅτε τοῖς ἐν σϰότει ϰαϑημένοις..
6. Ὁ προειδὼν σου Θεὸς Κλήμη...
7. Μετὰ τῶν ϑείων ἀπάρας...

Стихира от Бодлевия препис и „слава“ от вечернята

8. Ἐν τῷ βυθῷ τῆς σοφίας...
9. Τὸν ἱεράρχην τοῦ Χριστοῦ...

„Слава“ от малката вечерня по Мосхополското издание

10. Ὅσιε πάτερ εἰς πᾶσαν...

Стиховни стихири от Мосхополското издание и охридските преписи

11. Ὅλος ἐκ νεότητος...
12. Ἄσκησιν ἑκούσιον...
13. Κυρίλλῳ ἑπόμενος...

Други стиховни стихири от атонските преписи

14. Τὴν τῶν λόγων σου...
15. Σὺν Κυρίλλῳ Μεθόδιον...
16. Ὡς ποιμὴν ἀληθέστατος...

„Слава“

17. Ὡς ἔνθεος ἡ ζωὴ σου... στιχ. Μοσχοπόλεως

От утринния дял

Седален на втора катизма по Мосхополското издание

18. Ἀπό βρέφους τιθηνὸν...

Светилен по Мосхополското издание и охридските преписи

19. Ἡλίου δίκην φαιδρύνας...

Светилен по атонските преписи

20. ἐφώτησας ώς ἥλιος τοὺς βουλγάρους...

Хвалитни стихири по Мосхополското издание, Попмарковия препис и атонските преписи

21. Κλήμη θεόφρων πατὴρ ἡμῶν...
22. Λαὸν Κυρίου ἐποίμανος...
23. Ἡλίου πλέον ἀνέτειλας...

Това са песнопенията, които не се срещат в Стружкия препис — общо 23. При наличието на осем канони и стихири за повече от две служби се налага изводът, че терминът „гръцка служба“ за Климент Охридски е неточен. Различното време, мотиви и поводи за написването им налагат въвеждането на термина „византийски химнографски цикъл в чест на Климент Охридски“.

Относно начина на съществуване на тектовете в богослужебната традиция може да се каже, че в двата атонски преписа, в Стружкия и в Мосхополското издание Службата е поместена самостоятелно, докато в двата охридски преписа Службата за Климент Охридски се свързва със службите за Климент Римски и Петър Атонски.

В генеалогично отношение преписите могат да бъдат разделени по следния начин: светогорските, охридските и Стружкият са преписи, в чиято основа лежи Хоматиановата служба, т. е. във вечерния дял са поместени Хоматианови стихири, а в утринния дял предимно канони на Хоматиан, докато Мосхополското издание е направено по ръкопис, в чиято основа е лежала първичната Теофилактова служба.

В текстологическо отношение преписите ще бъдат сравнени на базата на каноните, които притежават, и по-конкретно — охридските със Стружкия, понеже поместват канона на Хоматиан на четвърти глас; атонските с Мосхополското издание, по-специално двата канона на IV и VIII глас и Мосхополското издание със Стружкия препис, в които присъствува канонът на Теофилакт.

3. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКА СЪПОСТАВКА НА ОХРИДСКИТЕ, СТРУЖКИЯ И БОДЛЕВИЯ ПРЕПИС (ХОМАТИАНОВ КАНОН НА ПЪРВИ ГЛАС)

Първа песен. Съдържа четири тропара и богородичен. Вторият тропар е пропуснат в препис № 89. Третият има една текстова особеност — в Охридския стои изразът πεπλανημένους λαοὺς също и в Стружкия — прѣльщенїє лю҃н — ('заблудените народи'), а по Бодлевия — πεπλανημένον λαὸν ('заблуден народ'). От това се вижда, че старобългарският превод е по-близо до охридските преписи.

Третата песен притежава същия брой тропари, както първата. Препис № 89 пропуска четвъртия тропар, а Попмарковият — третия тропар. В богородичния тропар изразът οἶκον εὐλογίας — домь блⷭ҇венїна в Попмарковия и старобългарския превод ('... благословения дом') в Бодлевия препис е предаден οἶκον εὐσεβείας ('... благоверния [благочестив] дом'). Седалният е пропуснат в двата охридски преписа, в Мосхополското издание, в Бодлевия и в превода.

Кондакът съвпада, а в икоса има доста различия. За по-голяма точност цитирам икоса по атонските преписи, като давам пропуснатите места, защото този тропар и кондакът се срещат във всички преписи:

> Нека сега всички възпеем светителя,
> пастиря и учителя на мизийския народ,
> като пристъпим вярно към неговото светилище
> и с вяра се помолим пред светия и божествен ковчег,
> възгласявайки към него: „Богомъдри отче,
> ти си наш пастир, ти си наш учител,
> ти ни приведе към бога,
> ти не преставай усърдно да запазваш и своя град.
> Защото всички с готовност се поверяваме
> на твоето застъпничество
> и те имаме за горещ закрилник."

В Попмарковия препис и в Мосхополското издание за разлика от атонските и Бодлевия препис вместо πίστει προσευξώμεθα αὐτῷ ('... с вяра да се помолим пред светеца') се чете πίστει προσπτυξώμεθα αὐτὸν... ('... с вяра да се прилепим към него...'). Изразът σὺ καὶ προσήξας ἡμᾶς Κυρίῳ (... и ни доведе до Господа) се намира в охридските и атонските, а в останалите е пропуснат. А изразът ... σοῦ γὰρ πάντες προθύμως πεποιθότες ταῖς πρεσβείαις... ('... защото всички с готовност се поверяваме на твоето застъпничество...') го притежават Мосхополският препис и атонските. Що се отнася до първия белег, старобългарският превод се приближава до охридските и Мосхополското издание, а също и към третия вариант.

В *осмата песен*, третия тропар по Попмарковия препис текстът се допълва с друг израз: λυτροῦνται κυκλοῦντες τὴν σεπτὴν σου σορόν.

В *деветата песен*, втори тропар причастната форма τελέσας ('свършващ'), както е дадено в Охридския и в превода, в Бодлевия е предадена с

„изпълнил“ а в третия тропар в охридските преписи и в превода се чете ὁμήγυρις ('събрание', ед. ч.), а в Бодлевия ὁμηγύρεις ('събрания', мн. ч.).

Текстологическите съпоставки между Теофилактовия канон по Мосхополското издание и Стружкия препис показват следното:

В *първа песен* Мосхополското издание пропуска четвъртия тропар, а в *третата песен*, втори тропар преводът добавя думите „ѡ҇че“ и „многїне“; в *четвъртата песен* по Мосхополското издание думата ἐργαστήριον е предадена в превода с делателникь. В *петата песен* думата ὅσιε ('преподобни') е преведена със „славни“. В третия тропар на тази песен думата μεσίτης ('посредник') е предадена със синонимната „ходатай“. В *шестата песен* думата μνημόσηνα ('памети') е предадена в превода в единствено число, в третия тропар на тази песен в превода е пропусната думата παμμακάριστε ('всеблажени'). В *осмата песен* Стружкият препис пропуска първия тропар, а в Мосхополското издание е пропуснат четвъртият.

Направените сравнения на структурата и текста на всички преписи, по които е достигнал до нас византийският химнографски цикъл в чест на Климент Охридски, дават възможност да се проследи генеалогичната история на всяка отделна творба. Като се има предвид обаче, че за един цял химнографски цикъл, възникнал и оформен в продължение на няколко века, това са малък брой преписи, на приложените по-долу схеми трябва да се гледа само като на възможни варианти (с X се означават недостигнали до нас звена от историята на текста).

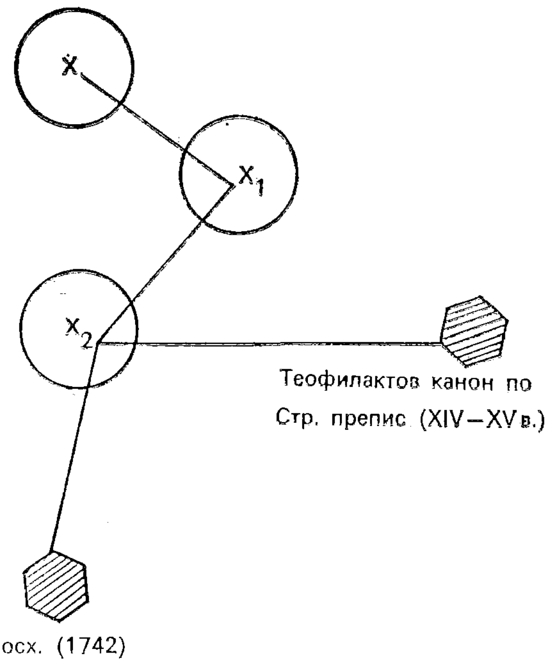

Първична Теофилактова служба

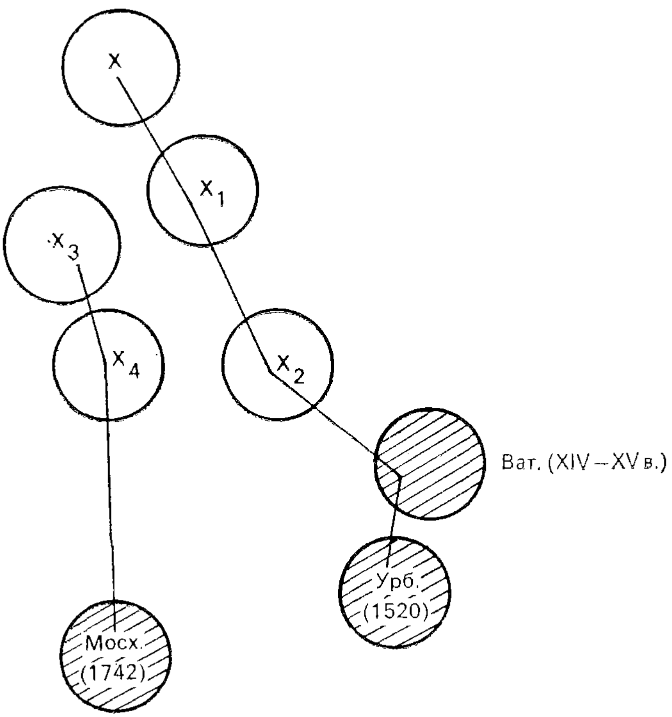

Хоматианова служба с канони на 4-ти и 8-ми глас

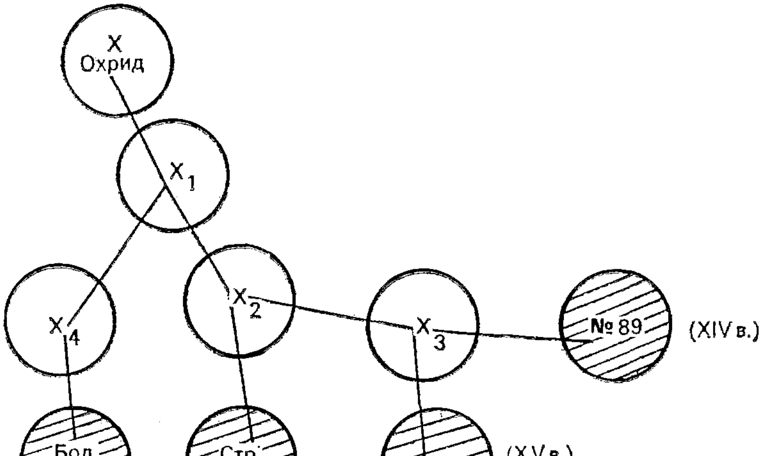

Хоматианов канон на 1-ви глас

БЕЛЕЖКИ

[1] Вж. Баласчев, Г. Климент епископ Словенски и службата му по стар словенски превод. С., 1818; Туницки, Н. Св. Климент епископ Словенский. Сергиев Посад, 1913; Чучулайн, Ал. Св. Климент епископ Словенски. С., 1915; Балан,

А. Т.-Свети Климент Охридски в книжовния помен и научното дирене. С., 1919; Снегаров, Ив. Българският първоучител св. Климент Охридски. С., 1927; Историята на Охридската архиепископия. Т. 2. С., 1932, 269—284; Неиздадени преписи от гръцки служби на св. Климент Охридски. — Годишник на Духовната академия, 5, 1956, 221—238; Еп. Партений Левкийски. Служба на св. Седмочисленици. С., 1958; Събев, Т. Житията и службите на св. Климент Охридски като исторически извори.— Годишник на Духовната академия, 16, 1967, 174—179; Калев, Д. Богослужебна прослава на св. Климент Охридски. — Годишник на Духовната академия, 11, 1982; Trapp, E. Die sieben Slavenapostel in der Liturgischen Dichung. — Analecta Bollandiana, 100, 1982, 469—489; Нихоритис, К. Неизвестни преписи от Службата и от Пространното житие на Климент Охридски. — Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, 66—71.

[2] Спространов, Е. Неизвестна служба на Климента, епископ словенски. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1912, 347—351; Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1970, 322—327.

[3] Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България. Своден каталог. Т. 1. С., 1982, с. 61.

[4] Станчев, Кр. Старобългарската поезия. — В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динеков. С., 1982, с. 54.

[5] Милев, Ал. Гръцките жития нц Климент Охридски. С., 1966.

[6] Станчев, Кр., Г. Попов. Климент Охридски. С., 1988, с. 104.

[7] Иванов, Й. Цит. съч., с. 326.

[8] Пак там.

[9] Пак там.

[10] Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 3. С., 1981, с. 30.

[11] Пак там, 35—36.

[12] Trapp, E. Цит. съч., с. 472.

[13] Снегаров, Ив. Историята. . ., с. 269.

[14] **Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν. Μοσχόπολις**, 1742.

[15] Баласчев, Г. Цит. съч., с. 77.

[16] Туницки, Н. Цит. съч., 12—20.

[17] Снегаров, Ив. Неиздадени преписи. . ., 223—224.

[18] Пак там, с. 234.

[29] **Εὐστρατιάδης, Σ. Κατάλογος χειρογράφων μονῆς Βατοπεδίου. Παρις**, 1924 ρ. 195.

[20] Нихоритис, К. Цит. съч.

[21] Lowe, C. G. A Byzantine Manuscript of the University of Illinois. — Speculum, 4, 1929, No 3, 324-328.

[22] Снегаров, Ив. „Св. Наум“ при Охридското езеро. С., 1972, с. 14.

[23] Туницки, Н. Цит. съч., с. 2, 3, 4, 25, 26, 27.

[24] Калистрат Зографски. Служба иже во святых отца нашего архиерарха и чудотворца Климента. С., 1901.

[25] Снегаров, Ив. Неиздадени преписи. . .

[26] Нихоритис, К. Цит. съч.

[27] Баласчев, Г. Цит. съч., с. 78.

[28] Теодоров-Балан, А. Цит. съч., 7—9; 50—53, бел. 12, 13 и с. 14.

[29] Снегаров, Ив. Историята. . ., с. 269; Кратка история на съвременните православни църкви. Т. 1. С., 1946, с. 31; Неиздадени преписи. . ., с. 221; Българският първоучител св. Климент Охридски. С., 1927, 321—334.

[30] Želev, I. Über einige Fragen der griechischen Akoluthien der heiligen Kyrill und Method. — In: Symposium Methodianum. Neuried, 1988, 415—420.

[31] Snegarov, I. Les sourses sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida. — Byzantinobulgarica, 1, 1962, 79-119.

[32] Снегаров, Ив. Историята. . .

[33] Пак там.

[34] История на България. Т. 3. С., 1982, с. 480.

[35] Снегаров, Ив. Историята. . .

[36] Пак там.

[37] Вж. Руски старопечатен миней за м. ноември. Киево-Печерско издание, 1856.

ИЗВОРИ

Глава първа

I. Ръкописи

1. Славянски
   - Ръкопис Z — 55 от Великата лавра — Атон
   - Ръкопис Z — 31 от Великата лавра — Атон
   - Ръкопис Z — 52 от Великата лавра — Атон
   - Ръкопис Z — 42 от Великата лавра — Атон
   - Праксапостол от килията „Св. Антоний“ в местността „Керася“ — Атон
2. Гръцки
   - Ръкопис № 717 от Ватопедския манастир — Атон

Глава втора

I. Ръкописи

Среднобългарски ръкопис Z — 53 от Великата лавра — Атон
Гръцки ръкопис № 27 от НБКМ

II. Преписи

Син. 164 — Синодален 164 (по Горски, А. В. О древних канонах святым. . .)

Вос. — Востоков препис (по Срезневский, И. И. Служба св. Константину Философу. . .)

Зог. — Зографски препис (по Балан, А. Т.-Кирил и Методи. Т. 2...). Използувам и съкращението Доб.

Др. Драганов препис (по Иванов, Й. Български старини из Македония. . .)

Пан. — Пантелеймонов препис (по Александров, А. Служба святому. . .)

Ск. — Скопски препис (по Иванов, Й. Български старини из Македония. . .)

Лавр. — Препис от Великата лавра (по ръкописа)

Хл. — Хлудов препис (по Ангелов, Б. Из старата. . .)

Соф. 895—Софийски 895 (по Райков, Б. Два новооткрити преписа. . .)

Соф. 902 — Софийски 902 (по Кодов, Хр. Един непознат. . .)

Соф. 140 — Софийски 140 (НБКМ, по ръкописа)

Пог. — Погодинов препис (по Шляков, Н. В. Служба преподобному отцу. . .)

Вар. — Варовитски препис (по Гошев, Ив. Светите братя. . .)

Вр. — Врачански препис (по Райков, Б. Два новооткрити преписа. . .)

Тип. 76 — Препис от Московската синодална типография (по Срезневский, И. Служба. . .)

Пал. — Палаузов препис (по Срезневский, И. Служба. . .)

Глава трета

I. Ръкописи

А — Атински препис (От библиотеката на Народното събрание в Атина — ръкопис № 83)

В — Ватопедски препис (От библиотеката на Ватопедския манастир — ръкопис № 1134)

$Д_1$ — Дионисийски 1 (От библиотеката на Дионисийския манастир в Атон — ръкопис № 280)

$Д_2$ — Дионисийски 2 (От библиотеката на Дионисийския манастир в Атон — ръкопис № 274)

I — Иверски препис (От библотеката на Иверския манастир в Атон — ръкопис № 382)

Л — Урбански — препис от Великата лавра (От библиотеката на Урбанския университет, щата Илинойис, САЩ, № 2)

М — Московски препис (От библиотека „В. И. Ленин", Москва — № 113)

Р — Римски препис (библиотека „Анджелика" в Рим — № 43)

V — Ватикански препис (Ватиканска библиотека, № 1409)

II. Книги

Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀρχιδῶν, Μοσχόπολις, 1742.

Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας τοῦ ὁμολογητοῦ, ψαλλομένη μηνὶ νοεμβρίῳ κδ', συντεθεῖσα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς αὐτῆς Βουλγαρίας κυρίου Δημητρίου τοῦ Χωματινοῦ . Ἐν Βενετίᾳ, 1748.

Παμπέρης, Α. Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθόπουλου . . . καὶ ὁ βίος τοῦ ἐν ἁγίοις Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς κυρίου Θεοφυλάκτου, Λειψία, 1802, 101—140.

Allatius, L. In Roberti Creytoni apparatum, versionem et notas ad historiam concilii Florentini. Romae, 1674, 259—262,

Глава четвърта

I. Преписи

№ 89 — Охридски препис от ръкопис № 89 (по Снегаров, Ив. Неиздадени преписи. . .)

Ват. — Ватопедски препис в ръкопис № 1134 (по ръкописа)

Урб. — Урбански препис от ръкопис № 2 Урбана (по микрофилм)

№ 66 — Попмарков препис от ръкопис № 66 от Охрид (по Снегаров, Ив. Неиздадени преписи. . .)

Стр. — Стружки препис № 542 от НБКМ (по ръкописа)

Бод. — Бодлев текст (по Снегаров, Ив. Неиздадени преписи. . .)

II. Книги

Мосх. — Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν. Μοσχόπολις, 1742.

Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν . . . ἐν Βενετίᾳ, 1784.

СЪКРАЩЕНИЯ

БАН — Българска академия на науките
БАН СССР — Библиотека Академии наук СССР — Ленинград
БЕ — Български език
Год. СУ. Богосл. фак. — Годишник на Софийския университет. Богословски факултет
ГИМ — Государственный исторический музей — Москва
ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения
ИИБЕ — Известия на Института за български език
ИИБЛ — Известия на Иинститута за българска литература
Изв. НБКМ — Известния на Народната библиотека „Кирил и Методий“
Изв. ОРЯС — Известия отделения русского языка и словесности
ИРАИК — Известия русского археологического института в Константинополе
НБКМ — Народна библиотека „Кирил и Методий“ — София
ПСп — Периодическо списание на българското книжовно дружество
РФВ — Русский филологический вестник
СбНУ — Сборник за народни умотворения
Сп БАН — Списание на Българската академия на науките
ТОДРЛ — Труды отдела древнерусской литературы
ЦГАДА — Центральный государственный архив древних актов — Москва
ΘΗΕ — Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία

ПРИЛОЖЕНИЕ

СЛУЖБА НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ ПО РЪКОПИС Z—53 ОТ ВЕЛИКАТА ЛАВРА

Мца[1] ѡго. дı. Прѣпѡбнаго ѡца нашего 'Авѯентїа. и Кѵрїла Фїлѡсофа. аще несть по. поемъ и самогласнаа и стры стомꙋ Кїрилꙋ гла. д. по. даль еси зна[1]: —.—

Красѡтж прѣкраснжа[2] дѣтѣльми[3] имѣж[4] ѡче. въ[5] весъ[6] мирь[7] пѡтекова.[8] дѣтѣль[9] ꙗкѡ пчела. бгоразоумниа медъ прѣстъи.[10] въ срца вълагаж[11] вѣроужщиїмъ[12] въ[13] единъ[13] гъ.[14] на зем[15] пришедша.[16] и[17] члвѣкъı своболжъша.[17] за милосрьдие[18] бесчисльное.[19] и многое[20] съхожение.[21]:~

Кротькж[22] мждростиж.[23] бжиж[24] любве[25] испльнень.[26] правовѣрнъıми[27] оученьми.[29] прѣоукрашеваемъ[29] Кириле блажене.[30] градъı[31] же и странъı.[32]

1—1. Доб. феврал дı. Памат прѣподобнаго отца нашего Костандина фїлософа, прѣтвореннаго именемъ Кѵрїла, ꙋчителѣ словѣньскомꙋ жзъıкоу.

Вечер[ниа] на господи възвах ос[тавимъ] стиховъ ѕ и поїем стихиры г по в-щи гласъ, д. подобенъ. дасть зна[мение]

Др. Пама прподобнаго ѡца нашего Костандина философа. прѣтвореннаго именем Кѵрила оучителѣ словенскомꙋ жзыкꙋ.

Ве на гн вьзва. ѡ. с ѕ. и пое. стр. г. по. в. гла. д. по. ꙗко добле вь мцѣ;

Пан. -мца. то. дı. Прпобнаго ѡца наго Авѯентиꙗ и стго ѡца наго Кѵрила ꙋчителꙗ словѣномь. на гн взв. ѡ. г. стре Авѯентїю. гла. д. иже стре Кирилꙋ. гла. и по. тоже; 2. Доб. прѣсвѣтлжꙗ; Др. прѣсвѣтлжж; Пан. прѣсвѣтлоу; 3. Доб. дѣтѣль; Др., Пан. дѣтель; 4. Доб. имѣꙗ; Пан. имѣꙗ; 5. Липсва в Др. и Пан.; 6. Доб., Пан. вьсь; Др. весь; 7. Др. мирь; 8. Доб. протекъ; Др. прѣтекова; Пан. протѣкова; 9. Липсва в Доб.; Др. дѣтель; Пан. дѣлатель; 10. Доб., Др. пречистыи; 11. Пан. вьлагаꙗ; 12. Доб. вѣроужщимъ; Др. вѣроужщимь; Пан. вѣроующимь; 13—13. Доб., Пан. вь единаго; Др. въ единого; 14. Доб., Др., Пан. Христа; 15. Доб. землꙗ; Пан. землю; 16. Доб. пришьдъшаго; Др. пришешаго; Пан. пришадшаго; 17. Доб. обожившаго; Др. ѡбживша; Пан. ѡбжьшаго; 16—17. Доб., Др., Пан. и ѡбожившаго члвѣкы; 18. Доб., Др., Пан. милость; 19. Доб. бесчислонжꙗ; Др. бесчисльнжж; Пан. бечислноую; 20. Др. много; Пан. многою; 21. Пан. съхождениꙗ; 22. Доб. кротокъ; Др. кротькь; Пан. кротькыи; 23. Др. мдтиж; Пан. мдтию; 24. Пан. и бжиꙗ; 25. Др. мждро; Пан. моудрости; 26. Доб., Пан. испльнень; Др. испльнь; 27. Доб., Др. правовѣрныих; Пан. правовѣрныи; 28. Доб., Др., Пан. оучении; 29. Добр. преꙋкрашень; Др. прѣоукрашень; Пан. прѣоукрашьнь; 30. Доб. прѣблжныи; Пан. блженыи; 31. Доб. градъı; Др., Пан. грады; 32. Доб., Др., Пан. страны;

оусилѡванъ[33] бгомъ сте[33] прѡїде. просвѣта[34] благодѣтнѫ.[35] неоуспсително[36] приемьше[37] разоумне.[38] сегѡ ради тѧ[39] чътемъ стыми[40] пѣми.·

Житие[41] бес порока · и жївотъ достохваленъ.[42] и[43] смрътъ[44] же чъстна[44] прѣдъ[45] бгомъ[46] бы[47] въсѣкъіимъ.[48] ѥмꙋ же[49] въ рѫцѣ[50] ѡче прѣда[51] дшѫ.[52] просвѣтоуванѫ[53] исправленъіими.[54] тѣмъже тѧ молимъ[55] за[56] ны ѥмꙋ моли сѧ.[56] да ѡбрѧщемъ[57] милѡстъ.[58] вѣрно хвалѧще[59] тѧ.·

Авѯентїю
Възрашениꙗ поцїенню . . .
Благодѣти исцѣлениꙗ . . .
Възрастїлъ еси таланта . . .

Слава · и · Чистаа дха стааго прѣмѫдростъ. . .

тро · гла · а. Пꙋстынни жителю въ пльті сьїи аггелъ . . .

Зач канѡ гла · д · пѣ а · ірмо · ѡвръзѫ ꙋста

Въ чашѫ[1] прѣмѫдрости[2] бжтвнѣи ти ꙋстнѣ · прїложь[3] напїт[4] сѧ спаснаго[5] пїтїа[6] разꙋм же[7] свѣть[8] сѧ ꙗвль[8] ѧзыкомь.[9] и секыра посѣкаѫ[10] непрїазнїнѫѫ[11] льсть.[11]

33—33. Доб. Ꙋловлєва богомъ блажене; Др. бмъ Ꙋловлень; Пан. оуловлены и бмъ сте; 34. Доб. просвѣщаѫ; 35. Доб. благодатнѫ; Пан. благдтню; 36. Доб. неспасное; Др. въ спине; Пан. неюспсително; 37. Доб. имащѫꙗ; Др. приемша; Пан. приемша; 38. Доб. разоумне Пан. разоумнѥ; 39. Доб., Др. тѧ; Пан. те; 40. Доб. свѧтыми; 41. Пан. житиѥ твоѥ 42. Доб., Др. достохваленъ; Пан. достохвалне; 43. Липсва в Др.; 44—44. Доб. сьмрть честьна; Липсва в Др.; Пан. смрть же чьстна; 45. Доб. предъ; 46. Др. бмь; 47. Липсва в Доб.; Др., Пан. бы; 48. Доб. всѣчьскыѥмь; Др. всѣчьскыимъ; Пан. всѧчьскымь; 49. Пан. ѥмоуже; 50. Пан. и въ роуцѣ сы; 51. Доб. предасть; 52. Др. си дшѧ; 53. Доб. праведнѫ; Др., Пан. просвѣтованнѫ; 54. Доб., Др. исправленнемь; Пан. исправленнѥмь; 55. Доб., Др., Пан. молимь; 56—56. Доб. о нас к немоу помоли сѧ; Др. ѡ на хоу помли сѧ; Пан. ѡ насъ ѥмоу помоли се; 57. Доб. обрѧщѥмь; 58. Доб., Др. милость; 59. Доб. хвалѧщии; Др. хвалѧщи; Пан. хвалещим.

канон пѣ а.

1. Доб., Др. чѣшѫ 2. Др. мдрти; 3. Доб. приложи; 4. Доб. напити; Пан. напита; 5. Доб. спаснаго; 6. Др. пиꙗньства; Пан. писанїа; 7. Доб., Др. разоумомь; Пан. разоумомже; 8—8. Доб. свѣта ꙗвлѣа; Др. свѣта ꙗви сѧ; Пан. свѣтьси; 9. Доб., Др. ѫзыком; Пан. ѥзыкмь; 10. Доб. посѣкаащиꙗ; Др. посѣкаѫщи; 11—11. Доб. льсть непрїѣзнїнѫ; Др. неприꙗ'ѕни и всѣкѫ ле; Пан. неприꙗзниноу всакоу льсть.

Просвѣтивъ[12] ꙗко свѣтило[13] тѧ.[14] свѣтодавецъ бъ[15] нашъ.[15] въсемоу[16] мирꙋ[16] оучителѣ[17] посла[18] тѧ · ꙋчити... нихъ.[19] книгами закона[20] ѫзыкъ[21] западныи.[22] Авксн

Възрасте къ бжии любви оче Авъксентие...
Подъ идеволно хотѣниемъ...
Б · О тебѣ ннѣ ꙗви сѧ дв е...

пѣ .г. ирмо. Съ высоты сьниде волеѫ[1] на земѧ.[2] прѣвыше[3] въськоѫ власти.[3] и[4] смѣреныѧ[5] възне из рова прѣиѡднѣагѡ[6] рода члвѣча.[7] не[8] бо прѣста паче те[8].

Слѡвомъ[9] и ѫзыкѡмъ и срцемъ.[9] Ха сна бжиы[10] проповѣда. мѫдростъ[11] же и силѫ.[12] и[13] слѡво[14] въплъщъшее[15] сѧ блажене.[16] строинами[17] причими.[18] оудавлъ[19] триѩзычникы.[19]:~

Цѣвница притчамъ.[20] стамъ[21] истиннъимъ.[21] ꙗви сѧ блажене Куриле. гласа[22] намъ спсна.[22] стомъ[23] свѧзомъ дховнъимъ.[23] брацаѫ[24] прѣкрасное[25] съна[26] проганѣаше[26]. Аѯентїоу

|| тропар

12. Доб., Др. просвѣщь; Пан. просвѣщъ; 13. Др. свѣтила; 14. Липсва в Др.; 15—15. Доб. христось богь нашь; 16—16. Доб. всемоу мироу ꙗви; Пан. мироу ꙗви; 17. Пан. оучителю; 18. Доб., Др., Пан. и посла; 19. Доб. ꙋчити темных; Др. ꙋчити темныѫ; 20. Доб. законоꙋчными; 21. Доб., Др. ѫзыкы; Пан. ѥзыкы; 22. Доб., Др. западныѫ; Пан. западныѥ;

пѣ .г. ирмо

1. Пан. волею; 2. Доб. землѧ; Пан. землю; 3—3. Доб. прѣвышниѫ власти вьсѣкоѫ; Пан. прѣвыше всакоѥ власти; 4. Липсва и в двата преписа; 5. Доб. смѣрена; Пан. смѣренїꙗ; 6. Пан. прѣисподнѣ; 7. Доб. человѣчьскаго; 8—8. Доб. нѣсть свѧта паче тебе господи; Пан. нѣ бо ста паче тебе гн; 9—9. Доб. словомъ, и сьрдьцемь и ѫзыкомь; Др. словомь и срцмь и ѫзыкомъ; Пан. словомь и срцемь и ѥзыкомь; 10. Доб. божиа; Др.' Пан. бжиꙗ; 11. Доб., Др. прѣмѫдрость; Пан. прѣмꙋдрость; 12. Др., Пан. сила; 13. Липсва в Др. и Пан.; 14. Др. слово бие; 15. Доб. въпльч'шее; Др. въпльщьшсе; Пан. въпльщьшее; 16. Липсва в Др.; 17. Доб., Пан. строуиами; Др. строунами; 18. Доб., Др. притьчнами; Пан. притьчна; 19—19. Доб. ꙋдавль триѫзычникы; Др. оудаеи трїѫзычьникы; Пан. ꙋдиви триѥзычникы.

|| тропар

20—20. Доб. цѣвница прїтчами; Др. цѣвница притьчна; Пан. цѣвнице притьчнаꙗ; 21—21. Доб. свѧтыми истинноѫ; Др. ста въ истинѫ; Пан. ста въ истиноу; 22—22. Доб. глас намь спасенна; Др. гамь спна; 23—23. Доб. свѧтымъ ѕвѧкомь доуховномь; Др. стмь ѕвѧкомь дховныимь; Пан. стымь звекомь дховныимь; 24. Доб. брацаа; Пан. брецаѥ; 25. Доб. прѣкрасно; Др., Пан. красно; 26—26. Доб. льсть прогналь еси; Др. съна ѿгона; Пан. съна ѿгонещи.

Оукрѣпленъ симиѡни кр҃тноѭ...

Агг҃лъскѡмѹ на земи пѡдоба сѧ житию...

Е҃ Създавы искѡни ѿ прьсти мене чл҃вѣка...

Сѣ҃ ·гла҃ · и· по҃· Прѣмѫдрости:

Ѩко зарѣ просвѣщь[1] вьсѧ земѧ· еретикы[2] гониши· възыскаѫ[3] на въстоцѣ и западѣ. и на[5] сѣверѣ[5] и оуѕѣ[6] ·и[6] триѩзычникы[8] правиши· проповѣдаѫ странамъ.[9] ѩзыкы[10] имъ гл҃а. и книгы[11] прѣдаа.[12] рима же дошедъ.[13] и[14] тѹ тѣлѡ свое пѡложи блажене· въ рѫцѣ гн҃и дш҃ѫ своѫ прѣдавъ.[15] благовѣрны[15] ѹчителю моли х҃а б҃а. грѣхомъ[16] ѡставление пѡдати· чьтѫщиим та[17—18] Сѣ. Прѣподобноѡмѹ· гла҃ ·а҃· по· Гробъ твои

На горѫ въшедъ бг҃овидѣниѩ прѣблажене...

пѣ҃ ·д҃· ирмо҃· ѣдаї

Дроугыи[1] Авраамъ[2] прѣселениемъ[3] бы[4] блажене.[4] и[5] ѿтечъства[6] похотиѫ[7] прѣмѫдрости[8] болшѫ.[9] ї[10] ѩко[11] златы[12] монисты ѹкраслъ[13] сѧ еси.[14] лоучами прѣсвѣтлами· ѕѣло[15] блистаѫ.[15] ~

Кѡпиемъ[16] словесъ твоихъ· ѩко зъбрїхѫ[17] пронъзлъ[18] еси.[19] мадиiамъстѣи[20] иереси.[20] горко[22] приложьшѫ[22] сѧ· тѣлеснааго[23] ѡбрази[24] ѡмѣтаѭще сѧ.[24] ѩвлъша[25] сѧ въ пѫти[25] Іс҃а[26] евреискааго.[26] ~:

сѣ҃

(Др. Пан. и препис имат друг седален)

1. Доб. просвѣщь; 2. Доб. еретикы; 3. Доб. взыскаа; 4. Липсва в Доб.; 5. Доб. сѣверѣ же; 6. Доб. юѕѣ; 7. Липсва в Доб; 8. Доб. триѫзычникы; 9. Доб. странамь; 10. Доб. ѫзыкы; 11. Доб. книгы; 12. Доб. предаѫ; 13. Доб дошедъ; 14. Липсва; 15. прѣдавь, благовѣрна; 16. Доб. грѣховъ; 17. Липсва; 17—18. любовиѫ свѧтѫ твоѧ памѧть.

пѣ҃ ·д·

1. Доб., Др. дроугыи; Пан. дроугы; 2 Доб. Авраамь; 3. Доб. прѣселениемь; Др. прѣселениемъ; Пан. прѣселениемь; 4—4. Доб. блажене быст; Др., Пан. бл҃жне бывъ; 5. Липсва в Доб., Др., Пан.; 6. Доб. отечьства; Др. ѿ ѡчьства; Пан. ѡчьства; 7. Доб. похотиѧ; Пан. похотию 8. Др. мѫдрости; 9. Доб., Др. большѫѫ; Пан. большею; 10. Липсва в Доб., Др., Пан.; 11. Пан. акы; 12—12. Доб. златы монисты; Др. златы монысты; Пан. златы монисты; 13. Доб. Ѹкраснль; 14. Пан. иеси; 15—15. Доб. ѕѣло облистаѫ сѧ; Др. ѕѣло ѡблистаѫ; Пан. ѕѣло ѡблистаиесе;

и тропар

16. Пан. копиемь; 17. Доб. ѕжериѫ; Др. замбриѫ; Пан. забрию; 18. Доб. принесль; 19. Пан. иеси; 20. Доб. мадиамстѣи; Пан. мадиамсц ѣи; 21. Доб. ереси; 22—22. Доб. горко приложь сѧ; Др. горко приложи; Пан. приложь се горько; 23. Доб. тѣлеснаго; 24—24. Доб. образа отмѣтааще сѧ; Др. образа ѿмѣтаѫщь сѧ; Пан. ѡбраза ѿмѣтающь се; 25—25. Доб. ѩвльшаго сѧ въ пльть; Др. ѩвльшаго сѧ; Пан. ѩвльшаго се вь пльти; 26—26. Др. Іс҃а евреиска Пан. са҃ назарeискааго.

Авѯентїю

Пѡбѣдителъ на дхы лѫкавыѫ. . .

Бгоносныи вѣрѫ и любѡвъ ѭже к тебѣ. . .

Б. Бжие слово тѧ порожьшѫѧ. . .

пѣ · е · ірмо · Нинѣ въстанѫ пророучъскы ре Бгъ · нинѣ пр.

Мыслиѫ[1] своєѫ[2] оукрашъ сѧ.[3] блажене добрѣ.[4] благодѣтъ[5] изливаєтъ[6] сѧ[6] въ[7] тебѣ[8] въ[9] ꙋсноу[9] ти[10] дховнаа[11] мѫдре.[11] и неүъстоужщиимъ[12] глѫбинѫ ис . . . чаєши.[13] наводненѫ[14] слѡвесъі[15] твоими ∴ —

Стоꙗше крѣпкѡ посѡбоуѫ.[16] по вѣрѣ мѫдре лъсти[17] прѣтъіканиꙗ.[17] посѣкъ[18] слѡвомъ тъі.[19] равнѣѫ[20] вѣрнъіимъ.[21] Бжиѫ[22] стъгѫ.[23] наставлѣ[24] въ гра Бжиі[25] послꙋшлівъіѫ.[26] ~ Аѵѯентиꙋ

Право сънѫ ꙋмомъ жітие прошедъ. . .

Житие свое свѣтлѡе. . .

Б · Оумъ имѧше правъіихъ ꙋчении іспълнена. . .

пѣ · г · ирмо

Приідохъ[1] въ глѫбинъі[2] морскъіѫ.[3] и потопіла мѧ есть боурѣ многыхь прѣгрѣшеніи.[4] нѫ ꙗко Бь[5] истлѧ.[6] възведи животь мои · много[6] :~

пѣ · е ·

1. Др. мастиѫ; Пан. мастию; 2. Доб. своєѧ; Пан. своию; 3—3. Доб. ꙋкрашьшю сѧ; Др. оукращь сѧ; Пан. ꙋкрщьшоу се; 4. Липсва в Др.; 5. Доб. благодать; Пан. благдть; 6—6. Доб., Др. изаліа сѧ; Пан. изаліа се; 7. Липсва в Доб., Др., Пан.; 8. Липсва в Др., Пан. тебе бо; 9—9. Доб. въ ꙋстнѣхь; Др. въ ꙋстна; Пан. вь оустьнахь; 10. Липсва в Доб., Др., Пан.; 11—12. Доб. доуховно мѫдре; Др. дхвнаа мѫдре; Пан. дхвнаꙗ моудре. 12. Доб. и неүствоуѫщихь; Пан. и неүьствоующимь; 13. Доб. исоуши; Др. исꙋшивъ; Пан исоушаюши; 14. Доб. наводненыѫ; 15. Доб., Др., Пан. словесы

|| тропар

16. Доб., Др. пособьствоуѫ; Пан. пособъствоуе; 17—17. Доб. льсти прѣтыканна; Др льсти прѣтыкание; Пан. льсти потыканиꙗ; 18. Доб. посѣкаа; Др. посѣкь; 19. Доб., Др., Пан. ти; 20. Др. оуравнѣж; Пан. равнаꙗ; 21. Доб. вѣрнымь; Др. вѣрнымъ; 22. Доб. божествьнѫꙗ; Др. бжствнѫѫ; Пан. вь бню; 23. Пан. стьзоу; 24. Доб., Др. наставлѣѫ; Пан. наставлꙗе; 25. Доб. христовь; 26. Доб. послꙋшаивыѫ; Др. послоушивыи; Пан. послоушаивые;

пѣ · г ·

1. Доб. приидь; 2. Доб. морскыѫ; 3. Доб. глѫбины; 4—4. Доб. прѣгрѣшении моихъ; 5. Доб. богь сьшедь; 6—6. Доб. възведи ис тлѧ животь мои, прѣмилостиве;

Съборъ[7] оумрътвї[7] сѧ · приложївъ[8] сѧ[8] агаринѣхъ ·[9] ꙗко змїа ·[10] живѫщихъ.[10] притъчѣхъ[11] · тръслнчна[12] єдиного бжтва · силоѫ оубо[12] изнемагаѫ ·:[14] ~

Ꙗко[15] избранна[17] стрѣла ꙗвї сѧ; еретигомъ[17] врагомъ · именїта ·[18] въ[19] тѹлѣ стмъ ·[19] пророчьскы ꙗко же пишеть · Хранѧщи[20] сѧ ·[20] и[21] бжствомъ[21] прострѣлѣѭщи ·[22] :—— Авксентїѹ

Сна та свѣта и дни показа. . .
Иоучение сьмрьти. . .

Б · Црквь та бїѧ и чрьтогь сьвѣмъı. . .
ко гла ·в·

Твръдъıмъ[1] и богодъхновенны имъ[2] оученїемъ ·[3] просвѣщаѫ[4] мїрь[5] прѣсвѣтлъими ·[6] лѹчѣми[6] ѡбьтче ꙗко[7] мльнїи[7] вьселенѫѫ[8] Кїрилє стє[9]. разсѣваѫ[10] прѣсвѣтлое[11] бжие слѡво[11] на западѣ[12], и сѣверѣ, и оугѣ ·[12] мїръ[13] просвѣщаѫ[14] оученїемь[15] стє :[15, 16] ~

7—7. Доб. сьнемь мрьтвит; Пан. сънмь мрьтвит; 8—8. Доб., Др. прилажь сѧ; Пан. прилож се; 9. Доб., Др. агарѣне; 10—10. Доб. зьмиа, живѧщи; Др. змиѫ зѡвѫщихъ; Пан. змиꙗ живоущихь ѡкргъ; 11. Доб. въ притчахь; Др. и въ притча; Пан. проповѣдаꙗ вь притьчахь; 12. Доб. трисльнчно изь; Др. трьсльнечны и; 13. Липсва в Доб.; Др. бо; 14. Доб. неизнемагаѫ; 10—14. Пан. живоущихь ѡкргъ·проповѣдаꙗ вь прьтьчахь·слово ꙗдиносоущноꙗ иже спсьше се ха прославлꙗѥмь

|| тропар

15. Др. ѣко; 16. Доб. изѧбрьна; Др. избра ннаа; Пан. избраннаꙗ; 17. Доб. — еретикомь; Др. еретикомъ; Пан. ꙗеретикомь; 18. Доб. еммена; Др. имена; Пан. именаа; 19—19. Доб. въ тоулѣ свѧтѣмъ; Др. вь тѹлѣ стыми; Пан. вьтоулѣ, стыми; 20—20. Доб. хранѧщее сѧ; Др. хранѧщи; Пан. хранещїи; 21—21. Пан. бжтвнымь; 22. Доб. и прострѣлѣѭще врагы; Др. прѡстрѣлѣѭщии; Пан. прострѣлꙗющи

ко

1. Доб. твьрдымь; Др., Пан. твьрдымь оумомъ; 2. Доб., Пан. бгодъхновенныимь; 3. Доб., Др. ѹчениемь; Пан. оученниꙗмь; 4. Пан. просвѣщаꙗ; 5. Др. миръ; 6—6. Доб., Др. прѣсвѣтлами зарѣми; Пан. прѣсвѣтлыними зарꙗми; 7—7. Липсва в Др.; Пан. ꙗко мльниꙗ; 8. Доб. вселенѫꙗ; Др. веселенѫѫ вса; Пан. вьселеноую; 9. Доб. блажене; 10. Доб., Др. расѣваѫ; Пан. расѣваꙗ; 11—11. Др. прѣсвѣтло слово бжие; Пан. прѣсвѣтлое слово бжиꙗ; 12—12. Др. на сѣверѣ на западъ и юзѣ; Пан. на западѣ, и сѣверѣ и мори и юзѣ; 13. Доб., Пан. мїрь; Др. мира; 14. Пан. просвѣщаꙗ; 15—15. Доб. чюдесы; Пан. оученниꙗмь си стє; 16. Др. имаши бо дрьзновение кь хоу непрѣстанно моли сѧ за ны .:.

Прѣсвѣтлое[17] житїе възлюбївъ[18] ст҃е[19]. зарѣми[20] трьслнчнаго[21] бж҃тва[21] ѡзарѣемь[22]. прѣиде ꙗко зарѣ[23] въселенѫѫ[24] сѣверскѫѫ.[25] и южьскѫѫ[26] земѧ[27] просвѣтї.[28] западнꙑим[29] же, незаходащїи[30] свѣть вьсїа[31]. тѣмъ[32] из[33] мнѣ мракъ грѣховныи[34] ѡгна въ[35] ст҃е.[35] сьвыше испрошъ[36], посли[37] блг҃ть[38] дх҃внѫѧ.[39] имаши бо дрьзновенїе[40] къ Хв҃у[40]. непрѣстанно[41] молїти за ны[41, 42] ∴ ~

пѣ҃ .з. ірмо҃ .Не послꙋжи

Словесными пїщалами.[1] призъваѫ[1] бл҃жене ѡвцѧ въ[2] оградѫ ст҃ѫѧ.[2] мѫдрами[3] прїтчѣми[4] си[5] го҃у и лоу[5]. красѡтоѫ[6] и сластїѧ[7]. словесы[8] твоими[8] въводиши[9] ꙋчителю ∴ ~

Не оустраши сѧ оучителю воинскы. єдинъ[10] вьни въ[11] плъкъ[11] жидѡвскъи.[12] съсѣк[13] же, нарѡдь[14] и прѣмѫдростїѧ[15]. разврьже[16] стльпь[17] ꙗко инь[18] Ханаанскь.[18] пророчъсками[19] прїтчами. Авксентїꙋ. ~

и к о҃

17. Др. свѣтло; 18. Доб., Др. възлюбивъ; 18. Доб. мѫдре; 17—19. Пан. прѣсвѣтло възлюбивь житие ст҃е; 20. Пан. зарами; 21—21. Доб. трьсьл″нечнаго божества; Др. трьсл″нечнами бж҃ств҃о; 22. Доб. освѣтимь; Др. ѡсиꙗевъ; Пан. ѡсиꙗемь; 23. Доб., Др. мльнии; Пан. мльниꙗ; 24. Пан. вьселеноую; 25. Доб. сѣвер'скѫꙗ; Пан. сѣверьскоую; 26. Доб. южнѫꙗ; Пан. южьноую; 27. Доб. странѫ; 28. Доб., Др. просвѣтивъ; Пан. просвѣщь; 25—28. Доб. сѣвер'скѫꙗ. и южнѫꙗ просвѣтивъ странѫ; Др., сѣверскѫѫ земѧ. и южьнѫѫ просвѣтивъ; Пан. сѣверьскоую же землю и южьноую просвѣщь; 29. Доб., Др. западным; 30. Доб. незаходимъ; Др. незаходащии; Пан. незаходен; 31. Др. ꙗви сѧ; Пан. вьсиꙗ; 30—31. Доб. свѣть незаходимъ всиа; Др. — незаходащии свѣт ꙗви сѧ; Доб., Др., Пан. тѣмже; 33. Липсва в Др.; 34. Липсва в Др.; 35—35. Доб. прогнавъ блажене; 36. Доб. испроси; Др., Пан. испрошь; 37. Доб. послати; Липсва в Пан.; 38. Доб. благодать; 39. Доб., Др. доуховнѫѫ; Пан. доуховноую; 40—40. Доб. дрьзновение къ богоу; Др. дрьзновение кь Хоу богоу; Пан. дръзновение кь бг҃оу. . ко.; 41—41. Доб. непрѣстанно молити сѧ за вся людие; Др. лю, непрѣстанно моли сѧ за ны; Пан. непрѣстан молесе за нась ст҃е; 42. Доб. мирь просвѣщаѧ чюдесь.

пѣ҃ .з.

1—1. Доб. блажене прїзываѫ; Др. бл҃жене призиваѫ; Пан. призываые бл҃жне; 2—2. Доб. въ оградыѧ свѧтыѫ; Др. въ ѡграды, ст҃ыѫ; Пан. вь ограды стые; 3. Пан. моудрыми; 4. Др., Пан. притчами; 5—5. Липсва в Доб., Др., Пан.; 6. Пан. красотою; 7. Доб., Др. сластиѫ; Пан. сладостию; 8—8. Доб. словесъ твоихъ; Др. словесь твоих; 9—9. Липсва в Доб., Др., Пан.; 10. Доб. єдинь; Пан. ѥдинь; 11. Доб. въ плькь; Др. пл҃ь; Пан. вь плькъ; 12. Доб. жидовскыи; Пан. жидовьскы; 13. Доб., Др., Пан. всѣх; 14. Пан. народы; 15. Доб., Др. мѫдростиѫ; Пан. моудростию; 16. Доб., Др. разврьзе; 17. Доб. стльпъ; Пан. стлъпъ; 18—18. Доб. и онь хананоньскыи; Др. инь хананеискыи; Пан. инь хананеискы; 19. Доб. пророчьскими;

Ꙗко. . . влчноа любѡвїа ѡче. . .

Просвѣтованъ спѡвоѫ зарєа прѣмѫдре. . .

Б. ї. Стлѣнвьшее древле. . .

Пѣ. н. Їрмо. Отрокы бл҇го.

Свѣтѣ прїложь сѧ. свѣть ꙗвї сѧ[1] вьнѧтїȣ[2] иже[3] ѡ Ба ѡ[4] фїлософе. ни бѡ ѡбрѣте сѧ Павель дѣтѣми[5], прѣрїста[6] въсѧ[7] земѧ.[7] въ ѧзыцѣхъ[8] слънца свѣтлѣише[9] сїаѫ.[10] словомъ ȣченїа[11] оучїтелю[12] блажене.[12] ~

Ꙗко[13] аже[13] прѣтръже[14] сьнемъ[15] еѵренскыи.[16] остротѫ[17] словесъ[18] твоихъ[18] блажене. въ[19] градѣхъ сѣверѣх[19] въ[20] кѡзарѣхъ[20] прїложитї[21] сѧ.[22] ты бѡ множьство[23] имы[24] посѣче оучїтелю блажене[25] ꙗко Голїада[26] Двдъ въ погонѣхъ.[27]

Авксентїȣ —·—

Всѣкь бгоприложенъ. . .

страшень ꙗвї сѧ бѣсомь. . .

Б. в. ѣ. Тȣеть ꙗвї сѧ арХгель. . .

Пѣ. ѳ. Їрмо. Єѵва ȣбо недѫгомъ. ѡслȣшаниꙗ[1] клѧтвѫ въселила єстъ. тъї[2] же дво Бце прозѧбениемъ[3] при[4] житїа твоего[4]. мїрови. блвение[5] процъвала[6] еси. тѣмъ тѧ въси величаемъ. ~

Ꙗко[7] свѣтила[7] тѧ[8] блга[9]. Хъ[10] възлѡжи блистати[11] сѧ въ концехъ.[13]

---

1. Доб., Др. сѧ; Пан. се; 2. Др. вънитию; Пан. вьнитию; 3. Доб., Др. еже; Пан. ѥже; 4. Липсва в Доб.; 5. Доб., Пан. дѣтелми; 6. Доб. претекъ; Др. прѣтекь; Пан. прориста; 7—7. Пан. всоу землю; 8. Доб., Др. ѫзыцѣхь; Пан. ѥзыцѣхь; 9. Доб., Др. свѣтѣле; Пан. свѣтлаѥ; 10. Доб. сиꙗѫ; Др. паче; Липсва в Пан.; 8—10. Др. свѣтлѣе паче слнца; 11. Доб. Ȣчениꙗ ти выннѧ; Др., Пан. Ȣчениꙗ; 12—12. Липсва в Доб.

13. Доб., Др. ѣкоже; Пан. ꙗкоже; 14. Доб. прѣтрьже сѧ;

||

Др. прѣтрьже; Пан. прѣтръже се; 15. Доб. сьнмъ; Др. сьбѡрь; Пан. сьнмь; 16. Пан. ѥвренскы; 17. Др. ѡстротоѫ'; Пан. остротою; 18—18. Доб., Пан. словесь твоихь; 19—19. Доб. Др., Пан. вь градѣхь сѣвер'скыхь; 20—20. Доб. вь хазарѣхь; Др. и козарѣхь; Пан. козарѣхь; 21. Пан. приложи; 22. Доб., Др. сѧ; Пан. се; 23. Пан. множьства; 24. Липсва в Доб.; Др. имыи; Пан. неимыи; 25. Доб. свѧтыи; Др. стыи; Пан. сты; 26. Пан. голиꙗда; 27. Др., Пан. поганы;

Пѣ ѳ

1. Доб. ослȣшаниꙗ; 2. Доб. ты; 3. Доб. прозѧбениемъ; 4—4 Доб. чрѣвоношениꙗ; 5. Доб. благословениꙗ; 6. Доб. процвѣла;

| тропар

7—7. Добр. ѣко свѣтило; Пан. ꙗко злата свѣтила; 8, Доб., Др. тѧ; Липсва в Пан.; 9. Доб. честно; Др. Пан. драга; 10. Пан. Ха; 11. Доб. бльщѫща; Др. бльщати; Пан. блъщати; 12. Доб. Пан. концихь; Др. кон'цихъ;

ст҃е[13] въ[14] вѣнци цр҃ковнѣмь.[15] егоже[16] ради до см҃рти подвиꙁавь[17] сѧ.[17] множѫ.[18] і[19] вѣрны въспитаниꙗ.[19] раꙁоумѣниемъ[20] и говѣні[20]:~

Павлꙋ блаженꙑ[21] ꙋченикъ. истъ[22] бꙑ[23] его[24] дѣтеломъ[25] послѣдꙋѫ.[26] прѣиде[27] до краи ꙁападнꙑ[28] слово расѣваѫ[29] въ ѩꙁꙑцѣхъ.[30] въ ѡканнѣ[31] и в Римѣ. дх҃ъ свои бг҃ꙋ своемꙋ въ рѫце прѣдасть.[32]:~

Лвꙁ҃е:

Въсемоу бж҃ъствꙋ ѡч҃е. . .
Нинѣ не прївидѣниемъ ѡч҃е. . .
б҃. Съ ѫꙁꙑ моїхъ дльговъ. . .

на с. ѡ. слаа. кирїлꙋ. гл҃. и.

Дивна дѣла твоꙗ г҃и. ꙗко твориши Кѵриломь рабомси. слѣпыѥ велиши проꙁирати. и всестраждоущеѥ оутѣшилъ ѥси. недоужныѥ ицѣлаѥши. м҃лтвами прпбнааго ти Кѵрила Х҃е Б҃е. ѥгоже вь помоць имоуще. вси оу тебе иниꙗ просимь помощь ∴ (Пан.)

троⷫ

От пелень прїлежно прѣмѫдрость сестрѫ себѣ створивъ[1], богогласе, прѣсвѣтлѫѫ[2] видѣвъ[2] ꙗко дѣвицѫ[3] ѵїстѫ[4], ѥѫ[5] не приѥмь, прїведе ꙗко мониста ꙁлаты; сеѫ[5] ꙋкраси[6] своѫ[6] доушѫ и ꙋмъ[7], и обрѣте сѧ ꙗко[8] дроугыи[8] Кѵрїль, блажене[9], раꙁоумомь и именемь[10] мѫдре. (Доб.)

---

13. Доб. мѫдре; 14. Липсва в Др. и Пан.; 15. Пан. црквнымии; 16. Пан. ѥгоже; 17. Доб., Др. подвиѕа сѧ; Пан. подвиꙁа се; 18. Доб. ꙋмножаа; Др. ꙋмноже; Пан. множества; 19—19. Доб. вѣрныхь въспитание; Др. верныимъ въспитание; Пан. вѣрныхь вьспитание; 20—20 Доб. раꙁоумомь и говѣаниемь; Др. раꙁоумѣниꙗ говѣниемь; Пан. раꙁоумѣни ꙗговѣниемь;

|| тропар

21. Доб. блаженоомоу; Др. бл҃жномоу; Пан. бл҃женьномоу; 22. Липсва в Доб., Др., Пан.; 23. Доб., Др., Пан. быст; 24. Пан. ѥгоже; 25. Доб. дѣтелми; Пан. дѣтелемь; 26. Пан. послѣдоуѥ; 27. Доб., Др., Пан. прииде; 28. Доб. ꙁападнꙑихь; Др., Пан. ꙁападных; 29. Доб., Др. расѣваа; Пан. расѣваѥ; 30. Доб. ѫꙁыцѣхь; Др. ѫꙁыцѣхь; Пан. ѥꙁыцѣхь; 31. Доб. вь окианѣ; Др. въ каѡнѣ; Пан. вь панонѣ; 32—32. Доб. доухь свои в рѫцѣ богоу своемоу прѣдасть; Др. д҃хъ свои в рѫцѣ бг҃оу своемоу прѣдасть; Пан. дхъ свои прѣдастъ Бг҃оу.

1. Пан. сьтворь; 2—2. Липсва в Др.; Пан. прѣсвѣтлоу видѣю; 3. Пан. дѣвоу; 4. Др. ѵстѫѫ; 5—5. Др. ѥѫже приведь ꙗко ꙁлаты мониста; Пан. приведъ. ꙗко ꙁлаты ми мониста сеюже; 6—6 Др. оукрасивь своѩ; Пан. оукрасиль свою; 7. Липсва в Др.; 8—8. Др. ꙁемы и дроугыи; Пан. ꙗко дроугы на ꙁемⷨи; 9. Пан. бг҃о бл҃жене; 10. Липсва в Др.

сѣдалень

Божиꙗми[1] мольбами[2] просвѣщь си сьрдце, просвѣтова доушю[3] богодъхновенꙑ[4] оучении; и нꙑнѣ же приде[5] на свѣтъ невечерини. тѣмь днесь свѣтоносьноую[6] ти памѧть праздьноуѥмъ[7] веселиѥмь сьрдца, прславьне Курилє (Доб.)

свѣт:

Ѣко свѣтилника тѧ Христос мирови показа и ѹчїтелѣ вселенѣи, прѣблажене Кирїле, солоунскаа отрасли. Тѣмь и нашь, поминаѫщимь честнѫѫ ти памѧть, от него испросимь милость. (Доб.)

свѣт.

Прѣ Бг҃мь ст҃е сконча жити҃е сво҃е. Книгамь вънимаѫ философьскы. тѣмъ просвѣти сѧ д҃ша твоꙗ. и ꙗвї сѧ въ испльнение б҃нагo разоума. Кириле достохвалне ∴ (Др.)

свѣт.

Ꙗко прѣсвѣтлаꙗ зарꙗ вьсиꙗвь пр҃пне и просвѣти ѩзыкы ѡмраченыѥ. лежещиХь вь тьмѣ невѣдѣнїꙗ. вѣровати вь троицоу нераздѣлимоу. вь ѥдини бж҃тво. ѥиже моли се прѣбогате сп҃ти се стадоу твоемоу неврѣжденоу ∴ (Пан.)

---

[1] Др. бж҃вами; Пан. бжїими; 2. Др., Пан. мтвами; 3. Др. дшѫ; Пан. и дшꙋ; 4. Др. бодъхновение; Пан. бг҃дьхновенныи; 5. Пан. прѣиде; 6. Др. свѣтоносиѫѫ; 7. Пан. празоу҃ѥмъ

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ ПО РЪКОПИС № 1134 ОТ ВАТОПЕДСКИЯ МАНАСТИР

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΕ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΗ ΘΑΥΜΑΤΩΝ ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ, ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ, ΚΥΡΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ, ΧΡΗΜΑΤΙΣΑΝΤΟΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΜΑΪΣΤΟΡΟΣ ΤΩΝ ΡΗΤΩΡΩΝ· ΕΥΛΟΓΗΣΟΝ ΠΑΤΕΡ.*

I. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου, δεῦτε καὶ διηγήσομαι ὑμῖν, πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν, ὅπως ἂν γνῷ γενεὰ ἑτέρα, υἱοὶ τεχθησόμενοι, καὶ ὁ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσῃ τὸν Κύριον. Ταῦτα Δαυῒδ μὲν εἴρηκε καὶ ἡμεῖς δὲ μετ'αὐτοῦ σήμερον· δεῖ γὰρ τὴν θείαν μεγαλωσύνην ἐκδιηγεῖσθαι πάντοτε καὶ πρὸς ἅπαντας οὐ ταύτῃ μόνον ὅτι τῆς τοῦ θεοῦ αἰνέσεως οὐκ ἔστιν ἀριθμός, ὡς πιστεύομεν, — ὅσα γὰρ ἂν ἐπαγγείλωμεν ἢ λαλήσωμεν, ὑπὲρ ἀριθμὸν ἐπληθύνθησαν τὰ λειπόμενα — ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς ῥαθυμοτέροις πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ ἐργασίαν ἀπονυστάζουσιν διυπνισμός τὶς γίνεται ἡ τῶν τοῦ θεοῦ θαυμασίων κηρυττομένη μεγαλοπρέπεια. Οἴονται γὰρ οἱ πολλοὶ τοὺς καθ'ἡμᾶς καιροὺς μὴ ἀντὶ τῶν ἀρχαίων χωρῆσαι, ἀλλὰ τοὺς μὲν προτέρους χρόνους καὶ θαύμασι λαμπρυνθῆναι καὶ βίοις ἀνδρῶν κοσμηθῆναι ἀσωμάτως σχεδὸν ζησάντων ἐν σώματι, τῇ δὲ ἡμετέρᾳ γενεᾷ μηδὲν τοιοῦτον δωρηθῆναι παρὰ θεοῦ· ὅθεν καὶ πρὸς τόν σπουδαῖον βίον, ὡς τῆς νῦν φύσεως μὴ δεχομένης τοῦτον, ἐλεεινῶς ἀπενάρκησαν· κακῶς γε εἰδότες ἐκεῖνοι καὶ λίαν ἐπισφαλῶς, ὅ τε γὰρ τῆς φύσεως λόγος αὐτός ἐστι καὶ οὐκ ἠλλοίωται καὶ κατέλιπεν ἑαυτῷ Κύριος κἂν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ἄνδρας μάλα πολλούς, οἵ γόνοι τῶν κάτω συρομένων οὐδενὶ κάμψαντες εἰς δόξαν τοῦ οὐρανίου πατρὸς τῷ τοῦ βίου φωτὶ διέλαμψαν, φωστῆρες ἐν κόσμῳ γεγονότες, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Ὥσπερ οὖν καὶ τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν ἐφώτισαν ἐν τοῖς ἐσχάτοις[τούτοις]καιροῖς πατέρες μακάριοι καὶ διδάσκαλοι, λάμψαντες διδάγμασί τε καὶ θαύμασι καὶ βίῳ καὶ λόγῳ καταστάντες παρὰ θεοῦ ἀμφιδέξιοι· ὧν τὸν πάντα μὲν βίον παραδιδόναι γραφῇ εὐχῆς ἔργον ἐμοί, πλὴν ἀλλὰ κρεῖττον τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως, ὀλίγα δέ τινα παραθέμενος τοῦ τε θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χάριν τεκμηριώσομαι μεθ' ἡμῶν ὄντος καὶ ἐσομένου πάσας τὰς ἡμέρας ἄχρι τῆς συντελείας, ὡς ἡ ὑπόσχεσις, καὶ δείξω πᾶσιν ἀνθρώποις ὡς οὐχ ἡ φύσις ἡμῶν ἠλλοίωται, ἀλλὰ διέστραπται ἡ προαίρεσις.

II. Τίνες οὖν οἱ πατέρες οὗτοι τάχα ζητεῖτε μαθεῖν. Μεθόδιος, ὅς τὴν Πανόνων ἐπαρχίαν ἐκόσμησεν, ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου γενόμενος, καὶ Κύριλλος ὁ πολὺς μὲν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, πλείων δὲ τὴν ἔσω, καὶ τῆς τῶν ὄντων ὄντως φύσεως ἐπιγνώμων, μᾶλλον τοῦ ἑνὸς ὄντος, ᾧ τὰ πάντα ἐκ μὴ φαινομένων τὸ εἶναι ἔλαβον. Οὗτοι γὰρ δὴ διὰ τὴν τοῦ βίου καθαρότητα θεὸν λαβόντες ἐν ἑαυτοῖς καὶ διὰ τοῦ τὸν φόβον συλλαβεῖν ἐν γαστρὶ τὸ σωτηριῶδες πνεῦμα ἀποτεκεῖν σπεύδοντες εἶχον μὲν ἱκανῶς λόγου διδασκαλικοῦ, ἑλλάδι γλώττῃ προσφερομένου καὶ πολλοὺς εἷλκεν ἡ τῆς τοιαύτης σοφίας ἄλυσις. Ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Σθλοβενῶν γένος εἴτουν Βουλγάρων ἀσυνέτως εἶχον τῶν ἐν ἑλλάδι γλώττῃ συντεθειμένων Γραφῶν, ζημίαν ἡγοῦντο τοῦτο μεγίστην οἱ ἅγιοι καὶ τὸ μὴ τὸν λύχνον τῶν Γραφῶν ἐπανάπτεσθαι τῷ τῶν Βουλγάρων αὐχμηρῷ τόπῳ ἀπαρακλήτου λύπης ἐποιοῦντο ὑπόθεσιν, ἤλγουν, ἐδυσφόρουν ἀπελέγοντο τὴν ζωήν. Τί γοῦν ποιοῦσι; Πρὸς τὸν Παράκλητον ἀποβλέπουσιν, οὗ πρῶτον δῶρον αἱ γλῶσσαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου βοηθείᾳ καὶ παρὰ τούτου τὴν χάριν ταύτην αἰτοῦνται γράμματά τε ἐξευρέσθαι δασύτητι Βουλγάρων γλώττης κατάλληλα καὶ δυνηθῆναι τὰς θείας Γραφὰς πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ ἔθνους μεταγαγεῖν. Ἀμέλει καὶ νηστείᾳ εὐτόνῳ καὶ προσευχῇ ἐπιμόνῳ, κακώσει τε ψυχῆς καὶ συντριβῇ καὶ ταπεινώσει ἐκδόντες ἑαυτοὺς τοῦ ποθουμένου τυγχάνουσιν· ἐγγὺς γάρ, φησί, Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἔτι· λαλοῦντος σου, ἐρεῖ· ἰδοὺ πάρειμι, [θεὸς γὰρ ἐγγίζων ἐγὼ εἰμὶ καὶ οὐ θεὸς πόρρωθεν.] Εὑρίσκουσιν οὖν καὶ οὗτοι τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ὡς ὄρθρον ἕτοιμον καὶ φῶς ἀνέτειλε τοῖς δικαίοις γνώσεως καὶ ἡ σύζυγος αὐτῶν εὐφροσύνη τὴν προτέραν λύπην αὐτῶν ἀπήλασε. Τυχόντες οὖν τοῦ εὐκταίου τούτου χαρίσματος, ἐξευρίσκουσι μὲν τὰ σθλοβενικὰ γράμματα, ἑρμηνεύουσι δὲ τὰς θεοπνεύστους Γραφὰς ἐκ τῆς ἑλλάδος γλώττης εἰς τὴν βουλγαρικήν, ποιοῦνται δὲ σπουδὴν τοῖς ὀξυτέροις τῶν μαθητῶν παραδοῦναι τὰ θεῖα μαθήματα· οὐκ ὀλίγοι γὰρ τῆς διδασκαλικῆς ταύτης πηγῆς ἔπινον, ὧν ἐνπρόκριτοί τε καὶ τοῦ χοροῦ κορυφαῖοι Γαράσδος τε καὶ Κλήμης καὶ Ναοὺμ καὶ Ἀγγελάριος καὶ Σάββας.

---

* При предаване на текста на Пространното житие на Климент Охридски и на Хоматиановата служба по ръкопис № 1134 от Ватопедския манастир са поправени без специално указание всички неволни правописни грешки на книжовника; също в случаите, когато се нарушава смисълът на текста в квадратни скоби се добавя пропуснатият текст по друг препис и това се означава в разночетенията.

III. Ἐπεὶ δὲ Παῦλον ἐγίνωσκον τοῖς ἀποστόλοις τὸ εὐαγγέλιον κοινωσάμενον, τρέχουσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν Ῥώμην τῷ μακαριωτάτῳ πάπᾳ τὸ ἔργον τῆς ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν ἐμφανίσοντες, εἰ κατηυθύνθη ἐπ'αὐτοὺς καὶ μὴ εἰς κενὸν ἔδραμον. Ὁ δὲ τηνικαῦτα τοῖς ἀποστολικοῖς ἐμπρέπων θρόνοις Ἀδριανὸς τὴν τούτων ἀκούσας ἔλευσιν ἐχάρη μὲν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· ἐκ μακροῦ γὰρ τῇ βροντῇ τῆς περὶ τῆς τῶν ἁγίων ἀκούσας φήμης καταπλητόμενος ἐπόθει καὶ τὴν ἀστραπὴν ἰδεῖν ἐν αὐτοῖς χάριτος, ἐκεῖνο πάσχων πρὸς τοὺς θείους ἄνδρας ὅ Μωσῆς πρὸς θεόν, καὶ ὄψιν αὐτῷ ἐμφανισθῆναι τὴν ποθουμένην καὶ γνωσθὸς ἰδεῖν ἐμφιέμενος. Οὐδέτι δὲ κατέχειν οἷός τε ἦν ἑαυτόν, ἀλλὰ τὸ ἱερατικὸν ἅπαν σὺν τῷ παρευρεθέντι ἀρχιερατικῷ προσλαβόμενος, ἐξῆλθεν εἰς τὴν τῶν ἁγίων συνάντησιν, τὸ τοῦ σταυροῦ τε σημεῖον προπορευόμενον αὐτοῦ κατὰ τὸ εἰωθὸς ἔχων καὶ τῷ τῶν λαμπάδων φωτὶ τὴν τῆς χαρᾶς ἐπισημαίνων φαιδρότητα, ἔστι δ'εἰπεῖν ὅτι καὶ τὴν τῶν ἐπιξενουμένων λαμπρότητα· οὓς δοξάζων ὁ τοῖς ἁγίοις ἐνδοξαζόμενος Κύριος θαύματα τε πολλὰ τελεσθῆναι πάρ' αὐτῶν κατὰ τὸν τῆς εἰσόδου καιρὸν εὐδόκησεν. Ὡς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐμφανισθείη τῷ πάπᾳ καὶ τὴν τῶν Γραφῶν ἐν γλώττῃ μετάθεσιν κατασκέψαιτο, ἀποστολικῆς ὄντως ψυχῆς καὶ χάριτος πνευματικῆς οὖσαν γέννημα, οὐκ εἶχεν ὅ χρήσαιτο τῇ χαρᾷ· ἐμακάριζε τοὺς ἄνδρας, παντοίοις ὀνόμασιν ἀνεκάλει, πατέρες ἐπιπόθητα τέκνα, χαρὰν οἰκείαν, στέφανον πίστεως, δόξης καὶ κάλους, ἐκκλησίας διάδημα. Ἐπὶ τούτοις τί ποιεῖ; Τὰς ἑρμηνευθείσας βίβλους λαβὼν τῷ θείῳ θυσιαστηρίῳ προσήγαγεν, οἷόν τι ἀνάθημα ταύτας καθιερῶν τῷ θεῷ καὶ δεικνὺς ὡς τοιαύταις θυσίαις, καρπῷ χειλέων, εὐαρεστεῖται θεὸς καὶ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας τὰς τοιουτοτρόπους καρπώσεις δέχεται. — Τί γὰρ τῷ Λόγῳ λόγου τοὺς λογικοὺς ἀλογίας λυτρουμένου τερπνότερον, εἴπερ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον ἥδεται; — ἀποστολικούς τε τοὺς ἄνδρας ἐπ᾽ Ἐκκλησίας ἐκήρυξεν ὡς τῷ Παύλῳ τὸν ἴσον ὑποδύντας [ἀγῶνα καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν προσφορὰν τελείαν καὶ ἁγίαν τῷ θεῷ προσενεγκεῖν σπείσαντας.]

IV. Εἶτα, τῶν ἑπομένων τοῖς ἁγίοις ὅσοι καὶ σθλοβενικῶν γραμμάτων ἱκανὴν πεῖραν ἔχειν καὶ βίῳ σεμνῷ κεκοσμῆσθαι παρὰ τῶν διδασκάλων ἐμαρτυροῦντο, τοὺς μὲν τοῦ πρεσβυτερίου, τοὺς δὲ τοῦ τῶν διακόνων, ἔστι δ᾽ οὓς καὶ ὑποδιακόνων βαθμοῦ ἠξίωσεν· αὐτὸν δὲ τὸν μέγαν Μεθόδιον καίτοι πολλὰ δραπετεύοντα καὶ ἀναδυόμενον, ἐπίσκοπον Μοράβου τῆς Πανονίας χειροτονεῖ, οὐχ ὅσιον εἶναι κρίνας ἀμοιρεῖν τοῦ ὀνόματος [τὸν ἀξιωθέντα τοῦ πράγματος.] Ἴσον γὰρ πλημμελεῖσθαι ὅταν τε τοῦ ὀνόματός τις τύχοι πάμπολυ διῳκισμένος τοῦ πράγματος καὶ ὅταν ἐπίσκοπός τις ὢν τοῖς ἔργοις καὶ τῷ ἀξίωμα εἶτα παρορῷτο τῇ τάξει τῶν ἰδιωτῶν ὑποκρύπτεσθαι, καὶ λύχνος ὢν ὑπὸ τὴν κλίνην τῆς ἀφανείας τίθοιτο. Ἀλλὰ Μεθόδιον μὲν οὕτως ὁ Ῥώμης ἀρχιερεὺς τῷ ἐπισκοπικῷ τιμᾷ ἀξιώματι, μᾶλλον δὲ τὴν ἐπισκοπὴν δι᾽ αὐτοῦ.

V. Κύριλλον δὲ τὸν ὄντως φιλόσοφον ὁ μέγας ἀρχιερεὺς εἰς τὰ τῶν ἁγίων προσκαλεῖται ἅγια, ἐκεῖ λειτουργήσοντα ἔνδον τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς καὶ τῶν μυστηρίων μεταληψόμενον πνευματικώτερον καὶ θειότερον καὶ τοῦ ποτηρίου τοῦ καινοῦ κοινωνήσοντα. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τούτῳ παραμεῖναι τῇ σαρκὶ ἐαθεὶς ἵνα τήν τε τῶν γραμμάτων εὕρεσιν καὶ τὴν τῶν γραφῶν μετάθεσιν πραγματεύσηται, μετὰ τὸ ταῦτα διακονῆσαι τῷ θείῳ βουλήματι, [παρὰ τοῦ] διδάξαντος αὐτὸν τὴν γνῶσιν θεοῦ προσλαμβάνεται. Προγνοὺς δὲ τὴν ἑαυτοῦ τελευτήν, τὸ τῶν μοναχῶν σχῆμα ἐπαμφιέννυται καὶ πάλαι μὲν τοῦτο ποθῶν, διὰ δὲ μετριοφροσύνην ὡς μέγα τι καὶ τὴν αὐτοῦ ἰσχὺν ὑπερβαῖνον ἀναδυόμενος. Δέκα δὲ ἡμέρας ἐν τούτῳ δαγενόμενος καὶ φωτὶ φῶς προσλαβὼν εἰς οὐρανοὺς μετέστη, οὗ ὁ Χριστός, τὴν τοῦ κλαυθμῶνος κοιλάδα, τὰ τοῦ σκοτασμοῦ σκηνώματα, τὸν πηλὸν τῆς ἰλύος, τὴν ἐνταῦθα παροικίαν καταλιπών, καὶ τὸ πνεῦμα μὲν τῷ θεῷ τῶν πνευμάτων παρέθηκε, σῶμα δ᾽ ἐκεῖνο τὸ πρὸ τῆς φυσικῆς νεκρώσεως τῆς προαιρετικῆς ἀπολαῦσαν ὕμνοις ὑπό τε τοῦ θείου πάπα καὶ τοῦ κλήρου παντὸς φιλοτιμηθεὶς ἐγκατετέθη τῷ ναῷ Κλήμεντος, Κλήμεντος ἐκείνου τοῦ τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ πεφοιτητηκότος καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ σοφίᾳ τὴν ἑλληνικὴν οἷα δεσποίνῃ δούλην καθυποτάξαντος. Καὶ δέχεται τὸν φιλόσοφον ὁ φιλόσοφος, ὁ μεγάλων διδάσκαλος τὴν τοῦ λόγου φωνὴν προσλαμβάνεται ὁ τῶν ἐθνῶν καθηγητὴς τὸν τοῖς ἔθνεσι φωτίσαντα τὸ φῶς τῆς γνώσεως εἰσοικίζεται. Ἐπισημαίνει δὲ καὶ θεὸς προσμαρτυρῶν τῷ Κυρίλλῳ τὴν ἐκδεχομένην δόξαν ἐν οὐρανοῖς καὶ τά φαινόμενα τῶν μὴ φαινομένων ποιεῖται κήρυκας· δαιμονῶντές τε γὰρ τῇ σορῷ προσελθόντες ἰάσεις εὕροντο καὶ πολλαῖς ἄλλαις ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρις μάστιξ ἐλάτειρα γέγονεν· ἅμα τε γὰρ τις ἢ τῇ σορῷ προσῄει ἢ τοὔνομα ἐπεκαλεῖτο τοῦ θεοφόρου τούτου πατρὸς καὶ τῆς τοῦ λυποῦντος ἀπαλαγῆς μέτρον τὴν πίστιν εὕρισκεν· ὅθεν πολὺς ἐν τοῖς Ῥωμαίων στόμασιν ὁ Κύριλλος ἔκειτο καὶ πλείων ἐν ταῖς ψυχαῖς, ὡς εἶναι τὰς μὲν θαυματουργίας τῆς [περὶ] αὐτοῦ δόξης ὑπόθεσιν, ταύτην δὲ τῆς περισσοτέτας τιμῆς ἐπίβασιν, τὴν δὲ τοῦ ἁγίου τιμὴν τῆς τοῦ θεοῦ δόξης βεβαίωσιν. Ἀλλὰ Κυρίλλῳ μὲν οὕτως ἡ τελευτὴ τιμῆς καὶ παρὰ τοῦ θειοτάτου πάπα καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ τετίμηκεν: Μεθόδιος δὲ τὸν σύμπονον ἀποβαλὼν καὶ συνέμπορον, τὸν τὰ πάντα καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ γνήσιον ἀδελφόν, λύπῃ μὲν τὴν καρδίαν ἐβάλλετο, πάσχων τοῦτο δὴ τὸ ἀνθρώπινον καὶ συνήθως ἁλώσιμος ἦν, παρεκαλεῖτο δ' ἑτέρωθεν οὐδὲν ἧττον εἰ μὴ καὶ μᾶλλον ἐλπίζειν ἔχων τὸν Κύριλλον, τοῦ τῆς διδασκαλίας ἔργου συλλήπτορα, ὅσῳ καὶ θεῷ πλησιάζων ἐκ τῆς σαρκὸς ἀνυσιμωτέραν ἔχων τὴν παρρησίαν.

VI. Ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν Μεθοδίῳ τῆς ἐπὶ τὴν Πανονίαν ὁδοῦ καὶ ἔδει λοιπὸν ἐπὶ τὴν τῆς χώρας ταύτης ἐπισκοπὴν ἀπιδεῖν, περιχυθεὶς τὸ μνῆμα τοῦ ἀδελφοῦ καὶ θαμινὰ τὸ φίλον ὄνομα τὸν Κύριλλον ἀνακαλεσάμενος καὶ τὴν σωματικὴν μὲν ἐρημίαν ἀνακλαυσάμενος, τὴν δὲ τῶν πρεσβειῶν χεῖρα εἰς βοήθειαν ἐπικαλεσάμενος, ὁδοῦ σὺν τοῖς μαθηταῖς εἴχετο. Ὡς δὲ τὸν Μόραβον καταλάβοι, αὐτὸ τοῦτο ἐπίσκοπος ἦν, ὅσα παρὰ Παύλου χρώματα τῇ τοῦ ἐπισκόπου εἰκόνι ἐπεβλήθησαν ἑαυτῷ, ἐνεπιδεικνύμενος καὶ πάντων προλάμπων τὸ διδασκαλικόν, οὐ γὰρ κατορύξας τὸ τάλαντον, οὐδὲ τὴν χάριν ἀποκλείσας τοῦ πνευματικοῦ δώρου τὴν ἀρχὴν τῆς τρυφῆς ἀρχὴν ἐποιήσατο, ἀλλὰ πᾶσιν ἐκοινοῦτο τὸ ἀγαθόν, ἀνατέλων ἐπίσης τοῦ λόγου τὸν ἥλιον καὶ περὶ τὸ διδόναι μὴ ἐνδιδοὺς τὸ εὐαγγελικὸν σιτομέτριον. Ὅς γὰρ καὶ πρὸ τῆς ἐπισκοπῆς οὕτως τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας προσέκειτο καὶ ταῦτα μὲν ἐκινδυνεύων τῷ πράγματι, πῶς, ὅταν ἐπιστεύθη τὸ ἔργον καὶ τὴν παρακαταθήκην ἔλαβε καὶ τὸ οὐαὶ ᾔδει τῷ ἀποστόλῳ μὴ εὐαγγελιζομένῳ ἀποκληρούμενον, οὐκ ἔμελλε τῆς διδασκαλίας ἀνθέξεσθαί τε καὶ περιέξεσθαι καὶ ὅλην τὴν ἡμέραν μελέτην ἔχειν τὰ θεῖα λόγια ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον αὐτῷ ταττόμενα τὴν γλυκήτητα. Ἀμέλει καὶ τῷ τότε ἄρχοντι Μοράβου Ῥασισλάβῳ καθεκάστην οὐ διέλειπε παραινῶν ταῖς θείαις ἐντολαῖς ῥυθμίζων αὐτοῦ τὴν ψυχήν· ἀλλὰ καὶ τὸν τῆς Πανονίας συμπάσης κρατοῦντα, Κοτζέλης ὄνομα τούτῳ, παιδεύων ἦν καὶ νομοθετῶν τῷ φόβῳ Κυρίου καθηλῶσθαι καὶ τούτῳ ἐκκλίνειν ἀπὸ παντὸς κακοῦ, οἷον τινι χαλινῷ ἀνακρούμενον καὶ ἀναστελόμενον.

VIII. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Βορίσην, ὅς ἐπὶ τοῦ τῶν Ῥωμαίων βασιλέως Μιχαὴλ ἦν, καὶ τοῦτον ὁ μέγας Μεθόδιος καὶ πάλαι μὲν τέκνον ἐποιήσατο καὶ τῆς οἰκείας γλώττης τῆς τὰ πάντα καλῆς ἐξηρτήσατο καὶ τότε δὲ ταῖς τῶν λόγων εὐεργεσίαις ἀδιαλείπτως εἶχε δωρούμενος. Ἦν γὰρ ὁ Βορίσης οὗτος καὶ ἄλλως γνώμης δεξιᾶς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ δεκτικῆς, ὑφ οὗ καὶ τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος τοῦ θείου τε καταξιοῦσθαι βαπτίσματος καὶ χριστιανίζειν ἤρξατο. Ὅτε δὴ καὶ οἱ ἅγιοι, οὗτοι Κύριλλός φήμι καὶ Μεθόδιος, τὸ πλῆθος τῶν πιστευόντων ἰδόντες καὶ ὡς πολλὰ μὲν γεννῶνται τέκνα θεοῦ δι' ὕδατός τε καὶ Πνεύματος καὶ τροφῆς δὲ πάντως πνευματικῆς δέονται, γράμματά τε ἐξεύροντο, καθ' ἃ προειρήκαμεν, καὶ τὴν τῶν Γραφῶν ἐπὶ τὸ βουλγαρικὸν μετάθεσιν ἐποιήσαντο, ἵνα τὰ γεννηθέντα τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ θείας τροφῆς ἱκανῶς ἔχοιεν καὶ εἰς αὔξησιν πνευματικὴν καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ ἀνατρέχοιεν, καὶ οὕτως τῆς σκυθικῆς πλάνης τὸ Βουλγάρων ἔθνος ἀπαλαγὲν τὴν ἀληθινὴν καὶ ἀπλανεστάτην ὁδὸν τὸν Χριστὸν ἐπέγνωσαν, ὀψὲ μὲν καὶ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ἢ δωδεκάτην, τὸν θεῖον δ'οὖν ἀμπελῶνα εἰσεληλυθὸς τῇ τοῦ καλέσαντος χάριτι· ἐν ἔτει γὰρ ἑξακισχιλιοστῷ [τριακοστῷ] ἑβδομηκοστῷ ἑβδόμῳ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως ἡ τούτου τοῦ γένους κλῆσις γεγένηται.

VIII. Οὐκ ἔληγεν οὖν ὁ μέγας Μεθόδιος πᾶσαν νουθεσίαν τοῖς ἄρχουσι προσάγων ἑκάστοτε καὶ τοῦτο μὲν πρὸς βίον σεμνὸν ὁδηγῶν, τοῦτο δὲ τὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπαραποίητον δόγμα παρατιθεὶς οἷόν τι

νόμισμα βασιλικὸν καὶ ἀκίβδηλον καὶ ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἐνσφραγίζων ἀνεπιβούλευτόν τε καὶ ἄσυλον. Ἦσαν γάρ, ἦσαν οἵ τοῦτο καὶ τότε παραχαράτοντες καὶ μετακινοῦντες ὅρια, ἅ οἱ πατέρες ἡμῶν τῇ ἐκκλησίᾳ, τοῦ θεοῦ ἔθεντον καὶ τῇ ὑπὸ τῶν Σπραγγῶν εἰσαγομένῃ παραφθορᾷ πολλοὶ τάς ψυχὰς ἐβλάπτοντο, οἵ τὸν μὲν Υἱὸν γεννηθῆναι ἐκ Πατρός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι διετείνοντο, οἷς ὁ ἅγιος ἀνθιστάμενος τοῦτο μὲν ἐκ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων, τοῦτο δὲ ἐκ φωνῶν πατρικῶν λογισμοὺς καθῄρει καὶ πᾶν ὕψωμα τούτων κατὰ τῆς θείας γνώσεων ἐπαιρόμενον, πολλοὺς δὲ καὶ ᾐχμαλώτιζεν εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, μετατιθεὶς ἀπὸ τῆς πλάνου δόξης ἐπὶ τὴν ἀληθινὴν καὶ ἀμώμητον καὶ τιμίους ἐξάγων ἐξ ἀναξίων καὶ διὰ τοῦτο στόμα θεοῦ καὶ γινόμενος καὶ λεγόμενος. Ὅθεν τοῖς πιστοῖς καθεκάστην πλατυσμὸς ἐπεγένετο καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανεν, ὅ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διδαχῆς Λουκᾷ λέγοντες ἀκηκόαμεν, εἰ βούλῃ δέ μοι ἐκεῖνο τὸ παλαιόν, ὁ μὲν οἶκος τοῦ Δαυῒδ ἐπορεύετο, ὁ δὲ οἶκος Σαοὺλ ὑπεπόδιζε καθεκάστην ἐλαττονούμενος. Τὸ δὲ τῶν αἱρετικῶν σύστημα τῇ τοῦ λόγου δυνάμει καὶ τῇ ἀληθείᾳ νικώμενον, ὅ μόνον ἠδύνατο, μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ὑπεβάλλοντο, τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου καὶ τῷ κακοποιεῖν ἐγκαυχομένου, τοῦτο δὴ καὶ εἰργάζοντο, μυρίαις κακώσεσι καὶ πειρασμοῖς τὸν ἅγιον θλίβοντες, ἐπεὶ καὶ τὸν Σφεντόπλικον, ὅς μετὰ Ῥασισλάβον ἦρξε Μοράβου, περιελθόντες ἀπάτῃ, βάρβαρον ἄνδρα καὶ τοῦ καλοῦ ἀνεννόητον, ὅλον τῆς δόξης ἑαυτῶν ἐποιήσαντο. Τί δὲ οὐκ ἔμελλεν ἐκεῖνος, ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναικείων ὢν καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν μυσαρῶν ἐγκυόμενος μίξεων, ἐκείνοις μᾶλλον διδόναι τὴν οἰκείαν γνώμην τοῖς θύραν αὐτῷ πρὸς τὰ πάθη πᾶσαν ἀνοίγουσιν ἢ Μεθοδίῳ τῷ πάσης ἡδονῆς πικρίαν ψυχόλεθρον στηλιτεύοντι; Ὅπερ γὰρ Εὐνόμιος ἐκεῖνος, ὁ τῆς τῶν ἀνομοίων ἄρξας αἱραίσεως, ἐξεῦρε πρὸς τὸ μαθητὰς ἐπισπᾶσθαι πλείονας, τοῦτο δὲ καὶ τὸ τῶν Σπραγγῶν ἀνόητον ἐπενόησε, τὸ τοῖς ἁμαρτάνουσι, φημή, πάντα συγχωρεῖν ἀπόνως οὕτω καὶ ὁ ταλαίπωρος ὑπὲρ ἑνός, τοῦ τοῖς αὐτῶν συντίθεσθαι δόγμασι, καὶ βίον ῥυπαρὸν ἐνδιδόναι ὑπὲρ τοῦ δόγμασιν στρεβλὸν κερδῆσαι, ὥσπερ ἄν εἴ τινὲς ἀλλήλοις ἀντιδιδόναι, ὁ μὲν κοπρίαν, ὁ δὲ βόρβορον, ἄξιοί γε τῶν τοιούτων ἐκεῖνοι θησαυρισμάτων τῆς πραγματείας, ἐν ᾗ καὶ τὸ ἐμπόρευμα [ῥυπαρὸν καὶ τὸ ἀντάλλαγμα] βδελυρόν. Ὑπὸ τούτων οὖν ὁ Σφιντόπλικος διαφθαρεὶς τῶν τὰ πάντα χαριζομένων τῷ τοῖς Μεθοδίου λόγοις ἐλάχιστα προσεῖχε τὸν νοῦν· τοὐναντίον μὲν οὖν καὶ ὡς ἐχθρῷ προσεφέρετο· βδέλυγμα γάρ, φησίν, ἁμαρτωλῷ θεοσέβεια. [Καίτοι τί μὲν ἔλεγεν ἱλαρόν,] τί δὲ οὐκ ἠπείλει φοβερὸν ὁ μέγας τῷ ἄρχοντι; Τοῦτο μὲν ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν τὴν τοῦ δόγματος εἰσάγων ὀρθότητα καὶ ταύταις προσέχειν ὡς τὴν ζωὴν προξενούσαις καὶ πηγαῖς οὔσαις τοῦ σωτηρίου διαταττόμενος· ὅ τε γὰρ Κύριος ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν Γραφῶν τὴν ζωὴν κεῖσθαι ἐδείξατο, Ἠσαΐας τε ἀντλεῖν ἡμῖν ὕδωρ οὐκ ἐκ τῶν αἱρέσεων βορβόρου, ἀλλ' ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου ἐντέλλεται. Τοῦτο δέ καὶ ἐκφοβῶν [αὐτὸν] ὡς, εἰ τοῖς αἱρετικοῖς προσθοῖτο καὶ, ἑαυτὸν διαφθαρεῖ καὶ πάντας τοὺς ὑπ' αὐτόν, τοῖς ἐχθροῖς γινόμενος εὐεπιχείρητος καὶ εὐχείρωτος· δυσσέβεια γὰρ κἂν πρὸς ὀλίγον ἀνθῇ, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ περὶ ἑαυτὴν καταρρεῖ, ἵνα μὴ κακιαν εὐσεβείας μάθωσι. Καὶ ταῦτα ἔλεγε μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν τῷ ἄρχοντι προσγενήσεθαι, ἅπερ οὖν καὶ κατὰ τὰς τοῦ ἁγίου προρρήσεις γέγονε. Και γὰρ ἕως μὲν Μεθόδιος ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξεταζόμενος ἦν οὔτε ὁ ἄρχων τὴν ὠδίνην τῆς καρδίας ἐξέρρηξεν, ἀλλ'εἶχε τὸν βασιλίσκον τοῖς ᾠοῖς τῶν ἀσπίδων ἐγκρυπτόμενόν τε καὶ ἐντρεφόμενον, οὔτε ἡ δίκη τὴν οἰκείαν ἐπήγαγε μάστιγα, ἀλλ' 'εἶχε μὲν ἐντεταμένον τὸ τόξον καὶ τὴν ῥομφαίαν ἐστίλ-

βου, οὔπω δὲ βέλος ἀπέστειλλεν ἐν καρδία τοῦ ἐχθροῦ οὐδὲ τὴν χεῖρα τῇ πληγῇ ἐπεστήριξεν. Ἐπεὶ δὲ ὅ τε ἅγιος ἀπῆν καὶ ἡ κακία πᾶσα παρῆν, οὐχ ὑπὸ παραπετάσματι καὶ προσωπείῳ τὴν ἀσχημοσύνην καλύπτουσα, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς πόρνης ὄψιν ἀναισχυντήσασα καὶ διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐγείρασα, τότε δὴ καὶ ὁ θεὸς τὸν ἄρχοντα ποινηλατῶν οὐκ ἐνέλειψεν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον.

IX. Τότε δὲ ὁ Μεθόδιος τῷ τότε ἄρχοντι τὴν οἰκείαν προεῖπε τελευτὴν μετὰ τρεῖς ἐσομένην ἡμέρας, τῶν συχνῶν παραινέσεων βεβαίωσιν τὴν πρόῤῥησιν ταύτην, ὡς ἐγὼ κρίνω ποιούμενος. Εἰ ἡ πρόρρησις προφήτην αὐτὸν ἐποίει, εἰς ἔργον ἐκβᾶσα, καὶ τῶν μελλόντων τὴν προοψίαν λαχόντα τῷ Πνεύματι, πρόδηλον ὡς καὶ τὸ παρὰ τούτου συνεργούμενον δόγμα πνευματικὸν καὶ θεόπνευστον. Καὶ τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ συγκαλέσας μιμεῖται Παῦλον, μᾶλλον δὲ τὸν ἐμὸν Ἰησοῦν καὶ τοῖς ἐξιτηρίοις αὐτοὺς προσκαλεῖ καὶ στηρίζει ῥήμασι, καλό γε κλῆρον τοῖς παισὶν ἐκείνοις διατυπούμενος καὶ τῶν καμάτων ἐπάξιον ὧν ἠνέσχετο ἵνα τὴν τοιαύτην περιουσίαν ἑαυτῷ κτήσηται. Τίς ὁ κλῆρος τάχα ποθεῖτε μαθεῖν τὰ τοῦ θεοῦ λόγια τὰ ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολὺν καὶ ἡ σοφία, ἥν κρεῖττον ἐμπορεύεσθαι ἢ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυρούς. ''Οἴδατε, γάρ, φησίν, ὦ σπλάγχνα ἐμά, τὴν τῶν αἱρετικῶν ἐν κακία δύναμιν καὶ ὅπως δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ πάντα τρόπον τούς πλησίον ἀνατροπὴν θολερὰν ποτίζειν σπουδάζουσι, [δύο ταῦτα προσλαμβανόμενοι καὶ προσάγοντες πιθανότητά τε καὶ αὐστηρότητα] τὴν μὲν τοῖς ἁπλουστέροις, τὴν δὲ τοῖς δειλοτέροις. Ἀλλ' ὑμῖν ἀμφοτέρωθεν καλῶς ἔχειν τὰς ψυχὰς ἐλπίζω καὶ εὔχομαι, οὔτε γὰρ πιθανότητι λόγων παρασυρήσεσθε καὶ διὰ τῆς κενῆς ἀπάτης συλαγωγηθήσεσθε· τεθεμελίωσθε γὰρ ἐπὶ τὴν τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας καὶ διδασκαλίας πέτραν, ἐφ' ἣν τῆς ἐκκλησίας ᾠκοδομημένης πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι, πιστὸς γὰρ ἐπαγγειλάμενος· οὔτε φοβερῷ τινι τοὺς τῶν καρδιῶν πύργους διασεισθήσεσθε, ἐμάθετε γὰρ μὴ φοβεῖσθαι ἀπὸ ὕψους ἡμέρας μηδὲ ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων κακῶσαι. Μᾶλλον μὲν οὖν τοὺς ἄλλους ἐπιστηρίζετε φυλάττειν τὴν παρακαταθήκην, ἥν παρὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς πατέρων ἐλάβομεν, ἣν ἀπαιτήσουσιν ἡμᾶς ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως. Ἰδοὺ προεῖπον ὑμῖν καὶ ἁμαρτίας ἐνόχους διὰ τοῦ προειπεῖν ἐποίησα· εἰ μὴ γὰρ ἦλθον, φησί, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Ἀθῷός εἰμι ἐκ τοῦ αἵματος ὑμῶν, οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ λαλῆσαι ὑμῖν, ἀλλὰ τῷ τοῦ σκοποῦ ἔργῳ κατὰ τὸν Ἰεζεκιὴλ ἐπιγρύπνησα. Βλέπετε πῶς ἀκριβῶς περιπατήσετε μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ 'ὡς σοφοί, καὶ πάσῃ φυλακῇ τὰς ὑμῶν τε αὐτῶν καὶ τὰς ἀδελφῶν καρδίας τηρήσατε· ἐν μέσῳ γὰρ παγίδων διαβήσεσθε καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεων περιπατήσετε. Καὶ γὰρ μετὰ τὴν ἐμὴν τελευτὴν εἰσελεύσονται καθ' ὑμῶν λύκοι βαρεῖς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου τοῦ ἀπατᾶν τὸν λαὸν ὀπίσω αὐτῶν, οἷς ἀντέστητε στερεοὶ τῇ πίστει. Ὁ Παῦλος ὑμῖν ταῦτα δι 'ἐμοῦ διατίθεται. Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων θεὸς καὶ Πατὴρ καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ πρὸ αἰώνων γεννηθεὶς ἀπαθῶς Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀμέμπτους παραστήσει εἰς καύχημα ἐμὸν εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.'' Ταῦτα καὶ πλείω τούτων εἰπών, τὸ πνεῦμα τοῖς δορυφορήσασιν αὐτὸν ἀγγέλοις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς φυλάξασιν ἄγειν δέδωκε, τέταρτον μὲν πρὸς τῷ εἰκοστῷ ἔτος τῇ ἀρχιερωσύνῃ ἐμπρέψας, πολλῷ δε μόχθῳ καὶ κόπῳ οὐ τὴν ἑαυτοῦ μόνου ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἄλλων σωτηρίαν κατεργασάμενος. Οὐ γὰρ ἐσκόπει τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν πολλῶν ἵνα σωθῶσι καὶ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τοῦτο ζῶν μονον, ὅ τοὺς ἄλλους ὠφέλει· δηλοῖ δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν τε πρεσβυτέρων

καὶ διακόνων καὶ ὑποδιακόνων, οὓς τελευτῶν διακοσίους τῇ ἐνορίᾳ τῆς οἰκείας ἐκκλησίας ἐγκαταλέλοιπεν. Εἰ γὰρ οἱ τοῦ βήματος μόνου τοσοῦτοι πόσον εἶναι τῶν λαϊκῶν τὸ πλῆθος εἰκάσωμεν; Ἐφέρετο δὲ ἄρα τούτων τὴν πρώτην Γοράσδης, ὃν καὶ προφθάσας ὁ λόγος ἐν τοῖς μάλιστα τῶν Μεθοδίου ὁμιλητῶν ἀπηρίθμησεν, ὃς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου τὰ τελευταῖα ζῶντος ἀνεκηρύττετο.

Χ. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἤνεγκεν ἡ πάντολμος πληθὺς τῶν αἱρετικῶν τὸν Μεθόδιον ἔχειν καὶ μετὰ θάνατον ζῶντα ἀντίμαχον ἄμαχον. „Ἀλλὰ δεῦτε, εἰπόντος, Γοράσδον καταδυναστεύσωμέν τε καὶ ἐνεδρεύσωμεν· ἀνόμιος γὰρ ἐστὶν ἡμῖν ὁ βίος αὐτοῦ καὶ παρηλλαγμέναι αἱ τρίβοι αὐτοῦ καὶ ὀνειδίζει ὑμᾶς ἁμαρτήματα καὶ εἰ ζῆν οὗτος ἐαθείη, ἀναβιῴη ἂν ἡμῖν ὁ Μεθόδιος. „Καὶ τοῦτον μὲν τῆς ἐπισκοπικῆς ἀρχῆς παραλύουσι, Βιχλίσκον δέ τινα τοῦ τῆς αἱρέσεως ἀκράτου μεθυσθέντα καὶ ἄλλους μεθύειν δυνάμενον καὶ μέντοι διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ Μεθοδίου τῷ τοῦ ἀναθέματος σατανᾷ παραδοθέντα μετὰ τοῦ διάσου τῶν σὺν αὐτῷ μαινομένων, τοῦτον, ὦ πόνοι καὶ ἀγῶνες τοῦ Μεθοδίου καὶ Τριὰς συγχεομένη τὰς ἰδιότητας, ἐπὶ τὸν θρόνον ἀνάγουσι, μᾶλλον δὲ τὸν θρόνον διὰ τοῦτον [κατάγουσιν· καὶ] ὅσω διὰ Μεθόδιον ἔνδοξος ἦν καὶ τῶν πολλῶν προφαινόμενος, τοσούτῳ διὰ Βιχλίσκον τῇ τῆς ἀδεξίας κοιλάδι ἐπικλινόμενον. Ἀλλ' ὁ μὲν οὕτω τῆς ἐπισκοπῆς παρανόμως καὶ μηδὲν αὐτῷ προσῆκον ἐδράξατο, ἑαυτῷ λαβὼν τὴν τιμὴν καὶ ἁρπαγμὸν ἡγησάμενος καὶ τὸν ὑπὸ Θεοῦ κληθέντα τυραννίδι βραχίονος ἁμαρτωλοῦ παραγκωνισάμενος· κεφαλὴν δὲ ἡ αἵρεσις αἴρει καὶ κατὰ τῆς ὀρθοδοξούσης πληθύος τῶν Μεθοδίου μαθητῶν γαυριᾷ καὶ δή, θορυβήσαντες καὶ τοῖς πιστοῖς ἐπαναστάντες, ``διὰ τί, ``φασίν, ``ἔτι τοῖς Μεθοδίου λόγοις τοῖς ὀδῳδόσι καὶ νεκροῖς εὐνούστερον προσδιάκεισθε, ἀλλὰ μὴ τῷ ζῶντι ἀρχιεπισκόπῳ συνίστασθε, καὶ ὁμολογεῖτε ἐκ Πατρὸς Υἱὸν γεννηθέντα καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον; ``Οἱ διὰ Γοράσδου καὶ Κλήμεντος ἔφασαν ``ὅτι μὲν Μεθόδιος ἔτι ζῇ, [ἐκ] τοῦ Κυρίου πάντως ἐμάθομεν ποτὲ μὲν τὸν εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα κἂν ἀποθάνῃ ζήσεσθαι φάσκοντος, ποτὲ δὲ διδάσκοντος τὸν Θεὸν τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ὡς ζῶσιν, ἀλλ' οὐ νεκροῖς ἐπιλέγεσθαι. Τί οὖν ἁμαρτάνομεν, εἰ τὸν ἐν Θεῷ ζῶντα διδάσκαλον ἔχομεν, πνευματικῶς ἡμῖν συνόντα καὶ συλλαλοῦντα καὶ καθ' ὑμῶν συνεπιῤῥωννύοντα; Τὴν δὲ καινὴν ταύτην πίστιν ὑμῶν οὔπω καὶ νῦν ὑπὸ Γραφῆς μαρτυρουμένην οἱασοῦ εὑρόντες οὔθ' ὑπὸ πατέρων ἁγίων συντεθειμένην, ὀκνοῦμεν ὑποβαλεῖν ἑαυτοὺς ἀναθέματι, τοῦ Παύλου διαρρήδην βοῶντος· εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. Ἡμεῖς γὰρ Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ, ἐπεὶ καὶ πνεῦμα ζωῆς καὶ ἀληθείας, ἃ καὶ ὁ Υἱός, καὶ νοῦν Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν· ἐξ Υἱοῦ δὲ τοῦτο προερχόμενον οὔτε μεμαθήκαμεν οὔτε μαθησόμεθα, οὔτε τὴν πίστιν ἀρνησόμεθα καὶ χείρονες ἀπίστων ἐσόμεθα, οὐ μὰ τὸν ἁγιασμὸν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριτος. Ἀλλ' ἐκ Πατρὸς μὲν προϊέναι τὸ Πνεῦμα καὶ εἶναι τούτου αἴτιον καὶ προβολέα τὸν τοῦ Υἱοῦ γεννήτορα πεπιστεύκαμεν, εἶναι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ οἰκεῖον καὶ δι' αὐτοῦ χορηγεῖσθαι τοῖς ἀξίοις ἑκάστοτε· ἕτερον δὲ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ δι' αὐτοῦ χορηγεῖσαι τοῖς ἀξίοις ἑκάστοτε· ἕτερον δὲ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ ἕτερον τὸ χορηγεῖσθαι· τὸ μὲν τοῦ πῶς εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκφατικόν, ὡς γὰρ Υἱός ἔστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς, οὕτω τὸ Πνεῦμα ἐκπορευτικῶς, τὸ δὲ χορηγεῖσθαι οὐ τὸ πῶς εἶναι δηλοῖ ἀλλὰ πλουτισμὸν ἐνδείκνυται καὶ διάθεσιν. Καὶ ἵνα παράδειγμα τινι [τὸν λόγον]ὡς ἐγχωρεῖ φωτίσωμεν, ἐννόησόν μοι βασιλέα τινὰ πλοῦτον

μάλα πολὺν ἐκ τῶν οἰκείων θησαυρῶν προβαλλόμενον, τοῦτον δὲ τὸν υἱὸν παραλαβόντα οἰκεῖον αὐτοῦ ἔχειν καὶ διανέμειν τοῖς εὐαρεστοῦσιν αὐτῷ. Βασιλεὺς ὁ Πατήρ· πλοῦτος, ὡς ἐν εἰκόνι φάναι, τὸ Πνεῦμα ἐκ τῶν τοῦ Πατρὸς ἀρρήτων θησαυρῶν προβληθέν· υἱὸς βασιλέως ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱός, οὗ τὸ Πνεῦμα καὶ δι' οὗ χορηγεῖται. Ὁρᾶτε τὸ Πνεῦμα πῶς ἡμεῖς οἴδαμεν ἐξ Υἱοῦ μὲν οὐ προερχόμενον, δι' Υἱοῦ δὲ χορηγούμενον; Εἰ δὲ τὸ ἐμφυσῆσαι τὸν Υἱὸν τοῖς ἀποστόλοις καὶ εἰπεῖν „λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον", τοῦτο σε ταράττει, παχέως τοῖς εὐαγγελίοις ὡμίλησας· χάρισμα γὰρ τοῖς ἀποστόλοις ἓν τῶν τοῦ Πνεύματος δέδωκε, τὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς δηλοῖ τὸ ἑξῆς, πνεύματα δὲ τὰς ἐνερ μγείας τοῦ Πνεύματος καὶ τῷ Ἠσαΐᾳ φίλον [ἀνα]καλεῖν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ Πνεῦρα τηνικαῦτα τοῖς μαθηταῖς ἐχαρίσατο, δῆλον δέ, καὶ γὰρ εἰ τότε τὸ Πνεῦμα δέδωκεν, ἢ περιττὴ λοιπὸν ἡ ἐν τῇ πεντηκοστῇ τούτου κάθοδος ἢ ἄλλου πνεύματος εἰ μὴ περιττή. Ποῖον οὖν τοῦτο ὡς ἥ γε ἐκκλησία ἓν πνεῦμα πρεσβεύουσα φαίνεται; Εἰ δὲ δύο εἶεν οὖν ὁπότερον τούτων οὐχ ἅγιον; Εἰ τοίνυν τὸ ἅγιον διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ὁ Κύριος δέδωκεν αὐτὸ ἐκεῖνο, ἀλλ' οὐχ ἓν πνευματικὸν χάρισμα τὸ κατελθὸν ἐν τῇ πεντηκοστῇ δῆλον. ὡς ἅγιον. Ἀλλ' εἰς κεφαλὰς ὑμῶν τὸ βλάσφημον τράποιτο. Δύο δὲ ποιοῦντες ὑμεῖς ἀρχάς, τοῦ μὲν Υἱοῦ τὸν Πατέρα τοῦ δὲ Πνεύματος τὸν Υἱόν, ἄλλην τινὰ μανίαν Μανιχαϊκην μεμαίνεσθε. Ἡμῖν δὲ εἷς μὲν Θεός, μία δὲ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀρχή, ὁ Πατὴρ τοῦ μὲν Υἱοῦ Πατήρ, τοῦ δὲ Πνεύματος προβολεύς, ὥσπερ οὖν καὶ εἷς ἥλιος ἀρχὴ τῆς τε ἀκτῖνος καὶ τῆς [ἐλ]λάμψεως ἤτοι θάλψεως. Τῇ τοίνυν ἀκτῖνι καὶ ἡ λάμψις σύνεστι καὶ ἡ θάλψις ὥσπερ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα καὶ τῆς ἀκτῖνος ἡ λάμψις ἐστὶν ὥσπερ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἄμφω μέντοι ἐκ μιᾶς ἀρχῆς τοῦ ἡλίου, καὶ ὥσπερ ἐν τῷ ὑποδείγματι διὰ τῆς ἀκτῖνος ἡ λάμψις ἤτοι θάλψις τῷ σωματικῷ κόσμῳ δίδοται, οὕτω διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγεῖται τῇ νοητῇ κτίσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐπὶ πᾶσιν, εἰ μὲν [οὖν] ὡς Μανιχαῖοι τὸ κατὰ Θωμᾶν εὐαγγέλιον, οὕτως ὑμεῖς ἄλλο τι προενεγκεῖν ἔχετε τὴν τοιαύτην περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν εἰσηγησάμενον, δείξατε τοῦτο κεκανονισμένον καὶ σιωπήσωμεν μᾶλλον δὲ[καὶ] ὡς εὐεργέτας τιμήσομεν Εἰ δὲ τέσσαρσι μὲν ἀρχαῖς ὁ τῆς ἐκκλησίας παράδεισος ἐκ μιᾶς πηγῆς χεομέναις ποτίζεται Ματθαῖον, Μᾶρκον, Λουκᾶν και Ἰωάννην, οἶμαι, συνήκατε, ὁ δὲ πέμπτον εἰσάγων εὐαγγέλιον τρισκατάρατος, Ἰωάννης δὲ ἡμῖν τὸν Υἱὸν παρεισάγει λέγοντα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύετει, παύσασθε καθ'ἑαυτῶν πηγνύντες τὸ ξίφος ἐνστατικώτερον, παύσασθε τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τῷ μεγάλῳ εὐαγγελιστῇ καὶ ἐξ οὗ καὶ δι 'οὗ καὶ εἰς ὃν εὐαγγέλιον πᾶν μαχόμενοι καὶ χωρὶς τοῦ Πνεύματος περὶ τοῦ Πνεύματος δογματίζοντες, μᾶλλον δὲ τῷ ἐναντίῳ ὑποφθεγγόμενοι πνεύματι". Ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐνεγκόντες οἱ τοῦ Βιχλίσκου στασιῶται τὰ ὦτα συσχόντες καθάπερ οἱ Στέφανον πάλαι λιθοβολοῦντες τὸν τοῦ Λόγου γενναῖον μάρτυρα, καὶ τοῦτο μόνον καλῶς ποιοῦντες ὡς οὐκ ἄξιοι τούτων ἀκούειν, θορυβεῖν καὶ πάντα συγχεῖν ἐπεβάλοντο, καὶ μικροῦ μὲν καὶ εἰς χεῖρας ἦλθον τοῖς ὀρθοδόξοις, τῇ γλώττῃ καταπονηθείσῃ τὴν χεῖρα διδόντες σύμμαχου. Τέλος δ'οὖν ἀναπηδήσαντες, ἐπὶ τὴν τελευταίαν ἦλθον καταφυγὴν αὐτῶν, τὸν κονιορτὸν Σφιντόπλικον, καὶ διαβάλλουσι μὲν τοὺς ὀρθοδόξους ὡς νεώτερα φρονοῦντας καὶ κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κινηθησομένους ἄν, εἰ μὴ περὶ τὸ δόγμα τῷ ἄρχοντι συμφρονήσαιεν· τὸ γὰρ ἀντίδοξον καὶ ἀντίμαχον· Ὁ δὲ τοὺς τοῦ Μεθοδίου προσκαλεσάμενος, "τί, φησί, τοῦτο τὸ σχῆμα ἐν ὑμῖν πολιτεύεται καὶ καθεκάστην ἀλλήλοις πολεμίως συμπλέκεσθε; Οὐκ ἀἀδελφοὶ πάντες ἐστέ; Οὐ τῆς χριστιανῶν μερίδος; Διὰ τί οὖν μὴ συμφρονεῖτε [ἀλλήλοις,] μηδὲ τὴν ἕνωσιν ἐπισπεύδετε"; Οἱ δε ὅσα στόματι Γοράσδῳ καὶ Κλήμεντι χρώμενοι, [οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ τοῦ λόγου ἡγούμενοι,] "ἔδει μὲν περὶ τούτων, ἔφασαν, ὦ ἄρχον, μακροὺς ἡμᾶς ποιεῖ τοὺς λόγους· οὐ γὰρ περὶ ἐλαχίστων οὐδὲ περὶ ἐλάχιστα ἡμῖν ὁ κίνδυνος ἵσταται, ἀλλὰ περὶ δόγματος μὲν ἐκκλησιαστικοῦ τοῦ περὶ τῆς μακαρίας Τριάδος, περὶ δὲ ψυχήν, τὸ πάντων ἡμῖν οἰκειότατον. Ἐπεὶ δέ σοι τὸ τῶν Γραφῶν ἀνομίλητον μακροτέρων λόγων ἢ βαθυτέρων ἀκούειν οὐ δίδωσιν, ἁπλοῦς ἡμῖν ὁ πρὸς τὴν σὴν ἐρώτησιν λόγος ὅτι σχιζόμεθα μέν, ἐπειδὴ καὶ ὁ Κύριος μάχαιραν ἦλθε βαλεῖν καὶ διχᾶσαι τὸ κρεῖτον ἀπὸ τοῦ χείρονος καὶ τοῦ Δαΐδ ἀκούομεν μισοῦντος τοὺς μισοῦντας τὸν Κύριον, λίαν δὲ τιμῶντος τοὺς φίλους Χριστοῦ. Χριστιανοὺς δὲ οὐκ ἄν ποτε ἡμεῖς θείημεν τοὺς μὴ παραδεχομένους τὸ εὐαγέλιον. Ἐκεῖ γὰρ τοῦ ἑνὸς τῆς Τριάδος Υἱοῦ Θεοῦ εἰπόντος· τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὅ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται", οὗτοι φασὶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα. Καίτοι πάντως εἰ τοῦτ'ἦν, τί τὸ κωλύον τὸν Κύριον εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὅ παρ'ἐμοῦ ἐκπορεύται; Ἕν μὲν [οὖν] τοῦτο. Δεύτερον δὲ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα τῶν ἐκ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀθροισθέντων ἀρχιερέων σύνοδος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεφήνατο, ἐπεὶ καὶ τούτου χάριν συνήθροιστο ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ πνευματομάχου Μακεδονίου, ἐξέθετό τε πίστεως σύμβολον οὐκ ἐπ' 'ἀνατροπῇ τοῦ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τεθεσπισμένου, ἀλλ' ὅπερ ἐκείνη ἐνέλιπεν, οἷα δὴ μὴ κινηθέντων τότε τῶν περὶ Πνεύματος ζητημάτων, τοῦτο αὕτη ἀναπληροῦσα καὶ σώζουσα τὸ τῆς μητρὸς ἡ θυγάτηρ ὑστέρημα. "Ἴδωμεν οὖν ἐν τούτῳ τῷ συμβόλῳ ὅ καθεκάστην ἐπ' ἐκκλησίας ἐκφωνεῖς, ὦ ἄρχον, καὶ σύ, ἐκ τῶν γραικῶν βιβλίων μεταληφθέν, πρότερον πιστεύειν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενν ἢ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογοῦμεν. Πῶς τοίνυν συμφωνήσομεν τοῖς παρὰ τὸ εὐαγγέλιον φρονοῦσι καὶ τὴν μετὰ τοῦ Πνεύματος τῶν πατέρων ἔκθεσιν, τοῖς ἀπὸ γῆς φωνοῦσι κατὰ τούς ἐγγαστριμύθους; Τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος; Εἰ μὲν οὖν μεταβαλοῦνται τὰς γνώσεις καὶ μετὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν πατέρων στήσονται, ὡς ἀδελφοῖς προσδραμοῦμεν καὶ περιπλακησόμεθα καὶ περιπτυξόμεθα. Εἰ δὲ τὸν ἕνα καθηγητὴν ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἀποποιούμενοι, ὀπίσω τῆς διανοίας αὐτῶν πορεύονται καὶ ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν ματαιοῦνται, σχολῇ γ' ἂν ἡμεῖς ὑπ' αὐτοῖς καθηγηταῖς τὸ περὶ τῆς Τριάδος δόγμα μαθεῖν δεξόμεθα". Ταῦτα ἡ περὶ τοὺς ὀρθοδόξους πληθύς, προηγόροις Γοράσδῳ καὶ Κλήμεντι χρώμενοι.

XI. Ὁ δὲ ἄρχων μόλις μὲν συνῆκεν ὀλίγα τινὰ τῶν λεχθέντων. Ἦν γὰρ παντάπασι γνῶναι τι τῶν θείων ἠλιθιώτατος, ἅμα μὲν ὡς ἀνηγμένος βαρβαρικώτερον καὶ συνόλως εἰπεῖν ἀλογώτερον, ἅμα δὲ καὶ τὸν νοῦν [παρὰ] τῆς μιαρᾶς ἡδονῆς παρασεσυλημένος, ὡς εἴρηται. Πῶς γὰρ ἔμελλε τοῖς περὶ τῆς Τριάδος λόγοις ἐκβῆναι ἄνθρωπος πάμπολυ τοῦ τῆς σωφροσύνης ἀπέχων ἁγιασμοῦ, οὗ χωρὶς οὐδεὶς τὸν Κύριον ὄψεται; Ὑπὸ δὲ τῶν αἱρετικῶν προβιβασθείς, ἦν γὰρ ὅλος αὐτοῖς προσκείμενος, τοιάνδε τοῖς ὀρθοδόξοις ἀπόφασιν ἔδωκεν. "Ἐγὼ μὲν ἐμαυτῷ πολὺν τὸν ἰδιωτισμὸν σύνοιδα καὶ ἁπλοῦς εἰμὶ τὰ δογματικὰ καὶ τί γὰρ ἡ ἀγράμματος; Τοῦ μέντοι χριστιανισμοῦ μετα ποιοῦμαί τε καὶ μεταποιήσομαι· ἀμφιβολίας δὲ τοιαύτας οἵας ἡμῖν ἀναγείρετε λύειν οὐχ ἱκανὸς ἐγὼ διὰ λόγων οὐδὲ διακρίνειν ὀρθοδόξου ψευδοδιδάσκαλον. Ὡς οὖν χριστιανὸς δικάσω ὑμῖν· ἀμέλει καὶ περὶ τούτου τοῦ δόγματος ἀποφαίνομαι, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀποφαίνεσθαι εἴθιμαι ὅς ἂν παριὼν ὀμόσειεν ὡς καλῶς καὶ ὀρθοδόξως πιστεύει, τοῦτον εἶναι τὸν κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν μηδέν τι τοῦ ἀκριβοῦς περὶ τὴν πίστιν σφαλλόμενον· τούτῳ καὶ τὴν ἐκκλησίαν παραδώσω καὶ τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιδώσω κατὰ τὸ εἰκὸς πρεσβυτέριον||. Οἱ τοίνυν Σπραγγοὶ προθυμότατα περὶ τὸν ὅρκον διατεθέντες οὐδὲ τὸ τέλος τῆς τοῦ ἄρχοντος ἐναμείναντες ἀποφάσεως, ὤμοσαν καὶ ἔστησαν τὴν κενοδοξίαν αὐτῶν, ἀνοήτῳ κρίσει πέρας ἐπιθέντες κατάλληλον. Παρὰ τοιούτοις κριταῖς ἡ αἵρεσις κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας ἐστεφανώσατο καὶ πᾶσαν ἔσχεν ἐξουσίαν ἄγειν καὶ φέρειν τοὺς Χριστοῦ γνησίους δούλους καὶ τῆς πίστεως φύλακας. ||Εἰ γάρ τίς, φησί, φωραθείη μὴ πιστεύων κατὰ τὴν [τῶν] Σπραγγῶν ἔκθεσιν, αὐτοῖς ἐκείνοις παραδοθήσεται χρησομένοις ὅ τι καὶ βούλοιτο||.

XII. Τὰ ἐπὶ τούτοις τίς ἂν ἐκδιηγήσεται λόγος, ὅσα κακία λαβομένη δυναστείας· εἰργάσατο; Πῦρ ἀτεχνῶς ἐν ὕλῃ πνεύματι ῥιπιζόμενον. Οἱ μὲν ἠνάγκαζον συνθέσθαι τῷ πονηρῷ δόγματι, οἱ δὲ τὴν τῶν πατέρων πίστιν ὑπελογίζοντο. Οἱ μὲν πάντα πράττειν, οἱ δὲ πάντα πάσχειν παρασκευάσαντο. Τοὺς μὲν ἀπανθρώπως ᾐκίζοντο, τῶν δὲ τὰς οἰκίας διήρπαζον μιγνῦντες ἀσεβείᾳ πλεονεξίαν, ἄλλους γυμνοὺς ἐπ' ἀκανθῶν ἔσυρον καὶ ταῦτα γέροντας ἄνδρας καὶ τοὺς δαυϊτικοὺς ὅρους τῆς ἡλικίας ὑπερπηδήσαντας. Ὅσοι δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἦσαν νεώτεροι, τούτους τοῖς Ἰουδαίοις ἐπώλουν οἱ τῆς Ἰούδα μοίρας καὶ τῆς ἀγχόνης ἐπάξιοι· ὡς γὰρ ἐκεῖνος Χριστόν, οὕτως αὐτοὶ τοὺς Χριστοῦ δούλους, μᾶλλον δὲ φίλους κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον εἰπεῖν θαρρήσας δὲ φήσαιμι καὶ Χριστούς, τοῖς ἀεὶ παραπικραίνουσιν παρεδίδοσαν. Οὐκ ὀλίγοι δὲ πάντως ἦσαν, ἀλλ' εἰς διακοσίους ἀπαριθμούμενοι καθ' ἃ δὴ προειρήκαμεν οἱ τοῦ βήματος. Ὅσοι δὲ διδασκάλων ἐπεῖχον τάξιν, οἷος δὴ Γοράσδης ἐκεῖνος, οὗ πολλάκις ἐμνήσθημεν, ὃν ἐκ Μοράβου γενόμενον καὶ ἄμφω τῷ γλώττᾳ τήν τε σθλοβενικὴν [ὄντα καὶ τὴν γραικικὴν] ἱκανώτατον ἡ μὲν ἀρετὴ Μεθοδίῳ τῷ θρόνῳ δέδωκεν, ἡ δὲ τῶν αἱρετικῶν κακία τὸν θρόνον τῇ στερήσει τοῦ ἀνδρὸς ἀπεκόσμησε, καὶ μέντοι καὶ Κλήμης πρεσβύτερος, ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος καὶ Λαυρέντιος καὶ Ναοὺμ καὶ Ἀγγελάριος, τούτους δὴ καὶ ἄλλους πλείους ὀνομαστοὺς σιδηροδέτους φυλακαῖς εἶχον ἐγκλείσαντες, ἐν αἷς πᾶσα παράκλησις ἀπηγόρευτο, οὐ συγγενῶν, οὐ γνωστῶν θαρρούντων οὐδ' ὁπωσοῦν τὴν προσέλευσιν. Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς Κύριος, ὁ τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν ἰώμενος, ὁ διὰ τῶν παρακλήσεων εὐφραίνων ψυχὴν ἀντιμετρουμένων τῷ πλήθει τῶν ὀδυνῶν, παρεκάλεσε τοὺς ἁγίους ἐξαποστείλας αὐτοῖς τὴν ἐξ ἁγίου βοήθειαν. Οἱ μὲν γὰρ καὶ τῷ σιδηρῷ τῆς ἁλύσεως βαρυνόμενοι οὐδ' οὕτως ἠμέλουν τῆς προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ[τὰς] τῆς τρίτης ὥρας ᾠδὰς ὑπᾴσαντες, εἶτα καὶ τὸ τῶν ψαλμῶν ἐφύμνιον προσεπῇδον, δι' οὗ πανάγιον Πνεῦμα τὸ ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς ἀποστόλοις ἐπιπεμφὲν ἐγκαινισθῆναι ἡμῖν εὐχόμεθα. Θεὸς δὲ ἐπιβλέψας ἐπὶ τὴν γῆν ἐποίησεν αὐτὴν τρέμειν, καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥσπερ ἐν τοῖς δεσμοῖς ποτὲ Παύλου προσευχομένου, καὶ ὡς ἐξ οὐρανοῦ ἦχος καὶ αἱ ἁλύσεις ἐξέπιπτον καὶ οἱ τέως δέσμιοι ἄνετοι, μόνῳ τῷ τοῦ Χριστοῦ πόθῳ ἀλύτως δεσμούμενοι. Συνέσεισε μὲν[οὖν] τὴν γῆν ὁ Θεὸς καὶ συνετάραξεν· ἐσείσθησαν δὲ ἄρα καὶ οἱ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ τῷ γεγονότι διεταράχθησαν ὥστε θαυμάζειν καὶ διαπορεῖσθε τί πότ' ἂν ἡ θεοσημεία βούλοιτο. Ὡς δὲ πλησιάσαιεν ἐν μὲν τῇ φυλακῇ, ἴδοιεν δὲ τὸ περὶ τοὺς ἁγίους γενόμενον καὶ ὡς τῶν ἁλύσεων ἐκπεσουσῶν ἐν ἀνέσει πάσῃ διῆγον τὴν θείαν ἀκουτισθέντες, ὡς ὁ Δαυῒδ φησίν, ἀγαλλίασιν, δρομαῖοι προσελθόντες τῷ ἄρχοντι. ``Τί τοῦτο, φάναι ; Μέχρι τίνος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ μαχώμεθα δύναμιν; Μέχρι τίνος πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας οὐκ ἀναβλέψωμεν, ἀλλ' ὀφαλμοὺς ἔχομεν καὶ οὐ βλέπομεν, ὦτα καὶ οὐκ ἀκούομεν, οἷα τὰ παρὰ τῷ δαυΐδ εἴδωλα, εἰ βούλει δέ μοι, οἱ παρὰ τῷ Ἠσαΐα τὸ πνεῦμα λαβόντες τῆς κατανύξεως ; Οὐ συνήσομεν τὸ γενόμενον θαῦμα ; Οὐ τὴν θεοσημείαν δυσωπησόμεθα ; Οὐ δεσμῶται μᾶλλον ἡμεῖς τῆς πρὸς τοὺς ἐκ τῶν δεσμῶν λυθέντας τιμῆς ἐσόμεθα ;" Ἀλλ' ἡ τῶν αἱρετικῶν γλῶττα τὸ θαῦμα διαβάλλειν πειρᾶται πάλιν, ὥσπερ, ἡ τῶν φαρισαίων τὰ ποτὲ παρὰ τοῦ Κυρίου τελούμενα καὶ ``γοητεῖαι, φασί, κτὶ μάγων τέχναι προφανεῖς ταῦτα``, τρόπον ἕτερον τὸν Βεελζεβοὺλ τῇ καινότητι τοῦ ἔργου ἐπιγραφόμενοι οἱ τῆς ἐκείνου ἐνεργείας κατάπλεῳ. Εἶτα πάλιν, ἔδει γὰρ μὴ συνεῖναι τὸν ἀσύνετον ἄρχοντα, ἁλύσεις τοὺς ἁγίους εἶχον τῶν προτέρων βαρύτεραι καὶ κακώσεις ἐν τῇ φυλακῇ μᾶλλον ἢ πρότερον ἀπαράκλητος. Τρεῖς παρῆλθον ἡμέραι καὶ πάλιν τὴν τῆς τρίτης ὥρας τελούντων προσευχὴν ταῦτα συμβαίνει τοῖς ἔμπροσθεν, σεισμός, τε γὰρ μετ' ἤχου ἐξ οὐρανοῦ καὶ αἱ ἁλύσεις ἐκπίπτουσαι, καὶ πάλιν οἱ θεόμαχοι μηδὲν τῶν πραχθέντων τῷ ἄρχοντι ἐμφανίσαντες, ταῖς αὐταῖς κακώσεσι τοὺς ἁγίους ὑπέβαλον, ὧν αὐτῷ πάντως ἦσαν ἀληθείας ψηφηφορούσης ἄξιοι. Ἀλλ' ἀντιφιλοτιμεῖται Θεὸς ἑτέρωθεν, ἐντεῦθεν τὸ πρᾶγμα τῆς κακουχίας, ἐκεῖθεν τὸ δόγμα τῆς εὐθυμίας. Ἡμερῶν γὰρ δέκα διαγενομένων, πάλιν ἐκ τρίτου ἀνατολῇ ἐξ ὕψους οἱ ἀθληταὶ ἐπεσκέφθησαν καὶ οἱ ἀπηλγηκότες αἱρετικοὶ τῆς αὐτῆς ἦσαν αὖθις πωρώσεως καὶ τὸ διεστραμμένον οὐ κατηυθύνετο καὶ οὐκ ἐπεκοσμεῖτο τὸ τῆς γνώμης αὐτῶν περὶ τὴν τοῦ καλοῦ γνῶσιν ὑστέρημα. Μᾶλλον μὲν οὖν ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων τοῖς ἁγίοις προσέθηκαν· ὡς γὰρ πρὸς τὸ πράττειν τὰ κατὰ γνώμην αὐτῶν παρὰ τοῦ ἄρχοντος ἐδέξαντο τὸ ἐνδόσιμον, ἐξάγουσι μὲν τῆς φυλακῆς, αἰκίζονται δὲ ταῖς ἐξ ἀνθρώπων πληγαῖς, ὃ δὴ λέγεται, μήτε τῆς πολιᾶς μήτε τῆς ἀσθενείας, ἣν ἡ πολλὴ κάκωσις ἐπήγαγε τοῖς τῶν ἁγίων σώμασι, φειδὼ θέμενοι. Οὐκ ἤδει δὲ ἄρα τούτων οὐδὲν ὁ τοῖς αἱρετικοῖς ἐκείνοις δουλεύων ἄρχων, ἔτυχε γὰρ ἀπών, ὡς εἴ γε παρῆν, οὐκ ἂν τοιαῦτα τοῖς ὁμολογηταῖς τῆς ἀληθείας ἐνεπεδείξαντο. Κἂν γὰρ μυριάκις τοῖς Σπραγγοῖς προσετίθετο, τήν τε τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀρετὴν ἐδυσωπεῖτο καὶ μάλιστα τοῦ Θεοῦ θαῦμα τρισεύσαντος, καίτοι γὰρ ἡμιθηριώδης ἦν καὶ ἀμείλικτος. Μετὰ δὲ τὰς ἀπανθρώπους ἐκείνας πληγὰς μηδὲ τροφῆς παραλαβεῖν τοῖς ἁγίοις παραχωρήσαντες, οὐδὲ γὰρ εἴων οὐδένα τοῖς τοῦ Χριστοῦ δούλοις, μᾶλλον δὲ Χριστῷ προσπίπτειν οὐδὲ ἄρτου κλασμάτιον, στρατιώταις ἀπάγειν ἄλλον ἀλλαχοῦ τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον μερῶν παρέδωκαν, τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἀειφυγίαν τῶν οὐρανοπολιτῶν καταψηφισάμενοι. Παραλαβόντες οὖν τοὺς ἁγίους οἱ στρατιῶται, ἄνθρωποι βάρβαροι, Νεμιτζοὶ γάρ, καὶ φύσει μὲν τὸ ἀνήμερον ἔχοντες, προσλαβόντες[δὲ] τοῦτο καὶ ἐπιτάγματι, ἐξάγουσι μὲν τῆς πόλεως, ἀποδύσαντες δὲ γυμνοὺς ἔσυρον. Καὶ δύο ταῦτα δι' ἑνὸς κατειργάζοντο· τό τε ἄσχημον καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἀέρος ἀεὶ τοῖς παριστρίοις μέρεσι παγετώδους ἐπικειμένου κάκωσιν· Ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ξίφη τοῖς τραχήλοις ἐκείνων ἐπικατῆγον ὡς πλήξοντες καὶ τὰ δόρατα τοῖς πλευροῖς ἐπέφερον ὡς βαπτίσοντες, ἵνα μὴ μόνον ἕνα θάνατον θάνοιεν, ἀλλὰ τοσαυτάκις ὁσάκις ἐλπίζουσι, καὶ τοῦτο τοῖς στρατιώταις παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐνταλθέν. Ἐπεὶ δὲ τῆς πόλεως ἀπέσχον πολύ, ἀφέντες αὐτοὺς οἱ ἀπάγοντες τῆς ἐπὶ τὴν πόλιν αὖθις ὁδοῦ εἴχοντο.

XIII. Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ ὁμολογηταὶ μαθόντες τοῦ Κυρίου τοῖς διωκομένοις ἐκ ταύτης τῆς πόλεως εἰς τὴν ἑτέραν πόλιν φεύγειν κελεύοντος Βουλγαρίαν ἐπόθουν, Βουλγαρίαν περιενόουν, Βουλγαρία τούτοις δοῦναι ἄνεσιν ἐπιλπίζετο. Οὐ μεν ἀλλὰ καὶ ταύτην, εἰ μὴ τὴν ὁδὸν διακλέπτοιεν, ἀπεγίγνωσκον ὅθεν καὶ πάντας ὀφθαλμοὺς λανθάνειν ἐσπούδαζον, βρωμάτων, ἐνδυμάτων ἀποροῦντες, πάσης κακώσεως ἀπολαβόντες. Οὐκοῦν ἠναγκάσθησαν διὰ τὸ δέος ἀπ᾽ἀλλήλων διαιρεθῆναι καὶ δὴ ἄλλος ἀλλαχῇ διεσπάρησαν, θεῷ τοῦτο δόξαν, ἵνα καὶ πλείῳ μέρη τῷ κύκλῳ τοῦ εὐαγγελίου ἐμπεριλάβωσιν.

XIV. Κλήμης μέντοι Ναοὺμ συμπαραλαβὼν καὶ Ἀγγελάριον τὴν πρὸς τὸν Ἴστρον φέρουσαν ὥδευον καὶ κώμῃ τινι ἀπαντῶσι παρακλήσεως ἀξιώσοντες τὰ πεπονηκότα καὶ τροφῶν ἀπορίᾳ καὶ σκεπασμάτων σώματα· ζητήσαντες δέ, τίς ἐν τῇ κώμῃ φιλόθεος καὶ φιλόξενος κἀπὶ βίου σεμνότητι μαρτυρούμενος καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ τοῦ Χριστοῦ εἰρήνης υἱός, ἐπειδὴ τοιοῦτον εὗρον, τούτῳ ἐπεξενώθησαν. Τῷ δὲ ἦν παῖς καὶ μονογενὴς καὶ καλὸς καὶ ἡλικίας ἔχων ἀνθηρῶς·ἅμα τε οὖν εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκείαν οἱ ξένοι καὶ ὁ υἱὸς ἐξῆλθε τοῦ βίου, ἐκεῖνος ὁ περικαλλής, ὁ μόνος ὀφθαλμὸς τῷ πατρί, τὸ τοῦ γένους ἔρνος τὸ εὐθαλέστατον. Τί παθεῖν οἴεσθε τὸν πατέρα, τί δὲ οὐκ εἰπεῖν, τοσοῦτον πένθος ἐπὶ τῷ ποδὶ τοῖς ξένοις ἐλεεινῶς δυστυχήσαντα. “Καλά γε ταῦτα τῆς φολοξενίας μισθώματα. Ἐπὶ τούτῳ τὴν θύραν ὑμῖν ἀνέωξα, ἵνα μοι ὁ οἶκος ἀποκλησθείη ὁ τὸν κληρονόμον ἀποβαλών; Ἐπὶ τούτῳ δεξιὰν ὑμῖν ἐνέβαλον, ἵνα τὴν μόνην ἐμοὶ δεξιὰν ἀποβάλωμαι. Ὢ πικρᾶς ταύτης ἡμέρας, ὅτε τῇ κώμῃ προσήλθετε, ὢ σκοτεινοῦ τούτου φωτός, ὃ πρὸς τὴν ἐμὴν οἰκίαν ὑμᾶς ὡδήγησε. Τάχα γόητες ὑμεῖς καὶ τῷ μόνῳ Θεῷ ἐχθροὶ καί ταύτην ἔχω παρ᾽ ἐκείνου τὴν δίκην, ὅτι τοὺς ἀπηχθημένους αὐτῷ τῆς ἐμῆς στέγης ἠξίωσα. Πολλοὺς μὲν ἄλλους ἐδεξάμην εἰς τὴν οἰκίαν, ἐκ τῶν παρόντων καρποφορῶν Θεῷ καὶ εἰσάγων τὸ κατὰ δύναμιν, ἀλλ᾽ ἐπλήθυνέ μοι τὰ ἔνδον ὁ Κύριος καὶ οὐχ ὑπέρρεον, ἀλλ ᾽ἐπέρρεον καὶ τὴν δαπάνην προσθήκην εὕρισκον καὶ τὸ ἐπ᾽ εὐλογίαις σπέρμα θέρος εὐλογημένον, πεπληθυσμένον γεώργιον. Νῦν δέ, ἀλλ᾽ὦ μοι φίλτατε παῖ, τὸ πάντων κτημάτων ἐμοὶ κάλλιστόν τε καὶ χαριέστατον, μᾶλλον δὲ καὶ σπλάγχνων τῶν ἐμῶν φίλτερον καὶ ζωῆς αὐτῆς ποθεινότερον, τῇ τῶν καταράτων τούτων ἐσφαγιάσθης εἰσόδῳ. Τελχῖνες ἀτεχνῶς οὗτοι, δαίμονες φόνιοι, θανάτοις παίδων ἐπιτερπόμενοι· ἀλλ᾽ οὐ γὰρ ἐκφεύξησθε τὴν δίκην, κἂν τὰ πάντα καταμαγεύσητε, χερσὶ δὲ πατρὸς ἐμπεσόντες υἱὸν πενθοῦντος δι᾽ ὑμᾶς, υἱὸν καλὸν καὶ μονογενῆ· πάντων ὧν εἰργάσασθε τὴν ἀξίαν νῦν ἀποτίσετε”. Καὶ δὴ δεσμὰ ἐπὶ τούτοις ἐκάλει καὶ κολαστήρια. Οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ μὲν οὐχ ἧττον τοῦ πατρὸς ἔπασχον, καὶ τί γὰρ ἡ συμπαθεῖς ψυχαὶ καὶ φιλάνθρωποι; Πλέον δὲ εἶχον καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι. Τῇ δὲ πίστει θαρρήσαντες ᾗ πάντα δυνατὰ κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον καὶ τὰ ἀδύνατα, εἰς εὐχὴν μὲν τραπέσθαι διέγνωσαν· τοῦ δὲ πατρὸς τὸ φλεγμαῖνον τῆς ὀργῆς καταψῶντες ἠπίως καὶ τὸ σκληρὸν τοῦ δικαίου θυμοῦ μαλάττοντες, “ἡμεῖς, ἔφασαν, ᾧ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπε, οὔτε γόητές ἐσμεν, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχουσι πάντα τὰ χείριστα ἐπαρώμεθα, Θεῷ δὲ λατρεύομεν τῷ ἀληθινῷ ὅν εἶναι καὶ πυλωροῖς ἅδου φρικτὸν ἀκηκόαμεν τε καὶ πεπιστεύκαμεν, ὅς καὶ Χειρὸς ἐπαφῇ καταπαλαίει τὸν θάνατον καὶ φωνῇ μόνῃ τετραημέρῳ καὶ ὀδωδότι νεκρῷ τὴν ζωὴν ἐπιδίδωσιν. Εἰ τοίνυν ἡμᾶς οἴει αἰτίους εἶναι θανάτου τῷ σῷ παιδί, θάρρει τὸ ἐφ ἡμῖν, πεποίθαμεν γὰρ ὅτι δι ᾽ἡμᾶς αὐτῷ τὴν ζωὴν χαρίσεται Κύριος”. Καὶ δὴ τῷ παιδὶ ἐπευξάμενοι, ὢ καινοῦ θαύματος, ὢ τῆς ἀεὶ λαμπούσης σοι χάριτος, σῶτερ Χριστέ, τῷ ποθοῦντι πατρὶ τὸν υἱὸν ζῶντα παρέστη-

σαν. Τί τοίνυν ὁ πατήρ; ``Οἱ ἅγιοι, οἱ τοῦ Θεοῦ δοῦλοι, οἱ σωτῆρες τῆς ἐμῆς οἰκίας, ἐκραύγαζεν, οὐδ' ἐν τῷ καθεστηκότι ὢν ὑπὸ χαρᾶς, ἀλλὰ παράβακχόν τι καὶ ἐξεστηκὸς κεκραγώς, σύγγνωτέ μοι, πατέρες ὅσιοι, σύγγνωτέ μοι, ἀγνόημα ἠγνόησα ἐφ'ὑμῖν πάσης εὐθύνης ὑπέρτερον, ἀλλ'ἰδοὺ πάρεστιν ὑμῖν τὰ ἐμά, πάρειμι καὶ αὐτὸς ὑμῶν οἰκέτης ἐσόμενος, ἀπολαύσατε τῶν ἐμῶν, χρήσασθέ μοι ὅ τι καὶ βούλεσθε, μόνον ὁρῴην τὸν παῖδα ὅν ὑμεῖς μοι νῦν ἐγεννήσατε.

XV. Οἱ δὲ τὴν μὲν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς προσηκάμενοι, πρὸς δὲ τὴν προκειμένην ὁδὸν κατασπεύδοντες, μόνοις ἐφοδίοις τὴν δεξίωσιν αὐτοῦ περιγράψαντες, τὴν πρὸς τὸν Ἴστρον φέρουσαν ὥδευον, σὺν πολλῇ παραπεμφθέντες τιμῇ ὑπὸ τοῦ καταξιωθέντος ἐκείνου τοῦ θαύματος. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου γενόμενοι ἑώρων τὸ ρεῦμα πολὺ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἄπορον, ξύλα τρία συνδύσαντες φιλύρας φλοιῷ τῇ ἄνωθεν δυνάμει φρουρούμενοι, τὸν ποταμὸν διεπέρασαν, καὶ κατακλυσμὸν αἱρέσεως φεύγοντες, ξύλοις κατὰ θείαν ἐπιφροσύνην ἐσώθησαν καὶ τῇ Βελεγράδων — πόλις δὲ αὑτὴ τῶν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπισημοτάτη- προσελθόντες, Βοριτακάγγῳ τῷ τότε φυλάττοντι ταύτην ἐνεφανίσθησαν καὶ πάντα τὰ περὶ ἑαυτοὺς ἀπήγγειλαν μαθεῖν θέλοντι. Ὡς δὲ ταῦτα μαθών, ἐκεῖνος ἔννοιαν ἔλαβε τοῦ μεγάλους εἶναι τοὺς ἄνδρας καὶ Θεῷ πλησιάζοντας, δεῖν ἔγνω πρὸς τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Βορίσην, οὗπερ αὐτὸς ὑποστράτηγος ἦν, ἀποστεῖλαι τοὺς ξένους· ᾔδει γὰρ τὸν διψῶντα τοιούτων ἀνδρῶν ἐκ μακροῦ. Ἀναπαύσας οὖν αὐτούς, εἶτα τῷ ἄρχοντι δῶρον πολύτιμον ἔπεμψε δηλώσας αὐτῷ τοιούτους εἶναι τούτους οἵους αὐτὸς ἐπόθει πόθῳ σφοδρῷ.

XVI. Ἐπεὶ δὲ τῷ Βορίσῃ προσέλθοιεν ὑποδεχθέντες ἐντίμως καὶ ὡς ἔδει τοὺς τὰ πάντα σεμνούς τε καὶ σεβασμίους, ἐπηρωτῶντο τὰ κατ' αὐτούς. Οἱ δὲ πάντα κατέλεγον ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους μηδὲν ἐλλείποντες. Ἀκούσας δὲ ταῦτα, ὁ ἄρχων μεγάλως ηὐχαρίστησε τῷ Θεῷ τοιούτους αὐτῷ θεράποντας, τῇ Βουλγαρίᾳ εὐεργέτας ἐναποστείλαντι, διδασκάλους τε καὶ καταρτιστὰς δωρησαμένῳ τῆς πίστεως, οὐ τοὺς τυχόντας ἄνδρας, ἀλλ' ὁμολογητάς τε καὶ μάρτυρας. Στολάς τε οἰκείας ἱερεῦσι δοὺς καὶ πάσῃ τιμῇ δεξιωσάμενος, οἰκήσεις αὐτοῖς ἀπονεμηθῆναι προσέξατε τὰς τοῖς πρώτοις τῶν αὐτοῦ φίλων ἀφορισμένας καὶ πᾶσαν αὐτοῖς τῶν χρειωδῶν δαψίλειαν περιποιήσατο, εὖ ἐκεῖνος εἰδὼς ὅτι τὸ περί τι μικρῶν τῶν ἀναγκαίων τοῦ σώματος τοῖς τῆς φροντίδος λογισμοῖς ἐπιστέφεσθαι τῆς πρὸς Θεὸν σχολῆς ἀφαιρεῖται πάμπολυ. Εἶχε δὲ αὐτὸν ἔρως δριμύς τοῦ καθεκάστην τούτοις προσδιαλέγεσθαι καὶ παρ' αὐτῶν ἱστορίας ἀρχαίας καὶ βίους ἁγίων ἀναδέχεσθαι κατὰ τῶν Γραφῶν διὰ στόματος αὐτῶ ἐπιλέγεσθαι. Ἀλλὰ καὶ ὅσον ἦν περὶ αὐτὸν γένους τέ ὄγκῳ καὶ πλούτου βάρει καὶ ἄλλων προέχον, οὗτοί δὲ τοῖς ἁγίοις προσφοιτῶντες ὡς παῖδες ἐς διδασκάλων, ἠρώτων πάντα τὰ σωτηρίας ἐχόμενα καὶ πηγῶν ἀντλοῦντες ἐκείνων τῶν ἀενάων αὐτοι τε ἔπινων καὶ τοὺς οἴκους τοῦ νάματος μετεδίδοσαν καὶ σφοδροὶ τοῖς ἁγίοις ἐνέκειντο, εἴ πως αὐτοὺς πείσαιεν ἕκαστος τῆς οἰκίας αὐτοῦ ἐπιβῆναι, ἁγιασμὸν τὴν παρουσίαν τῶν διδασκάλων ἡγούμενοι καὶ ὅπου ἄν ὦσιν οἱ τρεῖς οὗτοι, οἱ τὰ πάντα καὶ ψυχὰς συνηγμένοι καὶ σώματα, ἐκεῖ παρεῖναι πιστεύοντες καὶ τὸν Κύριον. Τοῖς ἁγίοις μέντοι τὸν ὄχλον φεύγουσιν, ἅμα δὲ καὶ τὸ θυμῆρες τῷ ἄρχοντι τελεῖν σπεύδουσιν, οὐκ ἐδόκει ταῖς οἰκίαις παρέχειν ἑαυτοὺς τῶν πολλῶν, εἰ μὴ ὁ θεοφιλὴς ἐκεῖνος ἄρχων αὐτοῖς ἐπιτρέψειεν. Ὅθεν καί τις Βουλγάρων ὁ Ἐσχάτζης τὴν κλῆσιν, σαμψὴς τὸ ἀξίωμα τῷ ἄρχοντι προσελθὼν

ἠξίωσε συμπαραλαβεῖν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ τῷ ὁσίῳ Ναοὺμ τὸν ἱερώτατον Κλήμεντα· καὶ ὅς, ἦν γὰρ κεχαρισμένος αὐτῷ ὁ τὴν αἴτησιν ποιούμενος, ἕτοιμος κατένευσε, καὶ „μετὰ πάσης, ἔφη, τιμῆς τοὺς διδασκάλους ὑπόδεξαι, ἄχρις ἂν ἐπ'αὐτοῖς τελείως τὸ πρακτέον οἰκονομήσωμεν“. Ἁγιάζεται καὶ τζασελάβῳ τὸ οἴκημα τῇ ἐπιφοιτήσει Ἀγγελαρίου, καὶ τούτῳ γὰρ αἰτησαμένῳ τοῦτον δὴ λαβεῖν τὸν διδάσκαλον ὁ ἄρχων τὴν χάριν δέδωκεν. Ἀλλ' οὐκ ἔμελλεν ἄρα τῆς ἐν τῷ βίῳ τούτου παρουσίας ἀπολεῦσαι Τζασελάβος ἐπὶ μακρόν. Ζήσας γὰρ Ἀγγελάριος πὰρ' αὐτῷ χρόνον τινὰ χερσὶν ἁγίων ἀγγέλων οὐκ ἀηδῶς ἀναπέψυξε. Κλήμης δὲ καὶ Ναοὺμ παρὰ τῷ Ἐσχάτζῃ διῆγον, πάσης μὲν τιμῆς ἀξιούμενοι, μειζόνων δ'ἀξιοῦντες αὐτοὶ καὶ φιλοτιμοτέρων τῶν δωρεῶν, ὅσῳ τὰ πνευματικὰ σπείροντες, τὰ σαρκικὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐθέριζον.

XVII. Εἶτα — οὐ γὰρ ἀνίει πάντας κινῶν λογισμοὺς ὁ τοῦ Θεοῦ ὄντως ὑποστράτηγος Μιχαήλ, ὃν καὶ Βορίσην ὁ λόγος ὠνόμασεν, εἴ πως ἅπασαν ἀσχολίαν πρὸς τὸ τοῦ Θεου ἔργον τοῖς ἱεροῖς ἀνδράσι παρασκευάσειε — Θεοῦ τὸν λογισμὸν τοῦτον ὑποβαλόντος αὐτῷ, διαιρεῖ μὲν τὴν Κουτμιτζινίτζαν ἐκ τοῦ Κοτοκίου, προϊστᾷ δὲ αὐτῆς Δομετᾶν, παραλύσας τὸν Οὔτρον τῆς διοικήσεως, παραδίδωσι δὲ τῷ Δομετᾷ τὸν μακάριον Κλήμεντα, μᾶλλον δὲ τὸν Δομετᾶν Κλήμεντι ἤ, τό γε ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἑκάτερον ἑκατέρῳ, τὸν μὲν ὡς τὰ πάντα ὑπήκοον, τόν δ' ὡς ὑπουργῷ τούτου τὰ βουλητέα χρησόμενον. Διδάσκαλος γὰρ ὁ Κλήμης τῆς Κουτμιτζίνας ἐστέλλετο, πρόσταγμά τε κατὰ πάντων ἐφοίτα τῶν ταύτην οἰκούντων τὴν χώραν φιλοτίμως τὸν ἅγιον δέχεσθαι καὶ πάντων ἀφθονίαν αὐτῷ καὶ τῶν περιττῶν παρέχεσθαι δώροις τε ἀξιοῦσθαι καὶ διὰ τῶν δρωμένων τὸν τῆς ψυχῆς ἐναποτεθειμένου τῆς ἀγάπης θησαυρὸν δημοσιεύειν πρὸς ἅπαντας. Καὶ τὸ δυσωπητικώτερον, αὐτὸς ὁ Βορίσης τρεῖς οἴκους τῷ τρισμακαρίῳ Κλήμεντι τῶν ἐπιμέλειαν περιττῶν ἐν Διαβόλει προσαναθέμενος τοῦ γένους τῶν κομήτων ὄντας, ἀλλὰ δὴ καὶ κατ' Ἀχρίδα καὶ Γλαβηνίτζαν ἀναπαύσεως τόπους αὐτῷ ἐχαρίσατο. Τὰ μὲν οὖν τοῦ ἄρχοντος τοιαῦτα τε καὶ τοσαῦτα καὶ οὕτως ἡ θαυμασία ψυχὴ τὸν ἐπὶ Χριστῷ πόθον εἰς τὸν Χριστοῦ θεράποντα, καθόσον ἐνῆν, ἐκχέασα καὶ τοῖς ἄλλοις τῆς τιμίας ταύτης φιλοτιμίας ἀρχέτυπον προετίθετο.

XVIII. Τὰ δὲ τοῦ Κλήμεντος οἷα; Ἆρα ταῖς τιμαῖς χαυνωθεὶς καὶ ὑπὲρ ὅ ἦν ἑαυτὸν λογισάμενος, εἶτα καὶ τρυφερώτερον ἔζησε, πάντα ἤδη κατωρθωκέναι οἰόμενος; Ἄπαγε, ἀλλ' ὥσπερ μήπω μηδενὶ θεραπεύσας, Χριστὸν ἀρχὴν τοῦ περὶ τὸν λόγον ἀγῶνος καὶ τῆς περὶ τὸ κήρυγμα σπουδῆς ταύτας δὴ τὰς τιμὰς κατεβάλετο καὶ ὅπως μὴ ψεύσῃ τὸν ἄρχοντα τῶν ἐπ' αὐτῷ ἐλπίδων οὐδέποτε φροντίζων ἐνέλιπεν. Ἀμέλει καὶ τὰς χώρας πάσας περιιὼν ὧν ἐμνήσθημεν, τοῖς ἔθνεσι τὸ τοῦ Θεοῦ (σωτήριον μεγαλοφώνως κατήγγελε, καὶ πᾶσι μὲν κοινῶς περὶ τῶν σωτηριωδῶν τε τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν καὶ θείων δογμάτων διαλεγόμενος καὶ πείθων ὡς καὶ βίος σεμνὸς καὶ χωρὶς δογμάτων ὑγιῶν νεκρὸς τῷ ὄντι καὶ ὀδωδὼς καὶ δόγματα χωρὶς βίου πρὸς ζωὴν οὐκ εἰσάγουσιν· ὃ μὲν γὰρ ἐοικέναι ποιεῖ τυφλῷ πόδας καὶ χεῖρας ἔχοντι, τὸ δὲ βλέποντι μέν, χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἠκρωτηριασμένῳ. Ἔχων δὲ τινας ἐκλελεγμένους τῶν ἄλλων καθ' ἑκάστην ἐνορίαν οὐμενοῦν ὀλίγους, εἰς τρισχιλίους γὰρ καὶ πεντακοσίους ἠριθμοῦντο, τούτοις τὰ πλείῳ [συνῆν] καὶ τὰς βαθυτέρας τῶν Γραφῶν ἀνεκάλυπτεν. Ἡμᾶς δὲ τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους οἰκειοτέρους αὐτῷ τῶν ἄλλων διὰ τὰ σπλάγχνα τῆς χρηστότητος ἐποιήσατο καὶ πάντοτε συνῆμεν αὐτῷ

πᾶσι παρακολουθοῦντες οἷς ἔπραττεν, οἷς ἔλεγεν, οἷς δι᾽ ἀμφοτέρων ἐδίδασκεν. οὐκ εἴδομεν οὖν αὐτὸν ἐσχολακότα ποτέ· ἀλλ᾽ ἢ τοὺς παῖδας ἐδίδασκε καὶ τοῦτο ποικίλως, τοῖς μὲν τῶν γραμμάτων χαρακτῆρας γνωρίζων τοῖς δὲ τὸν τῶν γεγραμμένων νοῦν σαφηνίζων, ἄλλοις πρὸς τὸ γράφειν τὰς χεῖρας τυπῶν καὶ οὐχ ἡμέρας μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ νυκτός, ἢ προσευχῇ ἑαυτὸν ἐδίδου ἢ τῇ ἀναγνώσει προσεῖχεν ἢ βίβλους ἔγραφεν. Ἔστιν ὅτε δυσὶν ἔργοις κατὰ ταὐτὸν ἐμερίζετο, γράφων καὶ τοῖς παισὶ μαθημάτων τι ὑφηγούμενος. Τὴν γὰρ ἀργίαν ᾔδει πᾶν κακὸν διδάξασαν, ὡς ἡ πᾶν καλὸν διδάξασα Σοφία διά τινος τῶν αὐτῆς ὑπηρετῶν ἀπεφθέγξατο. Οὐκοῦν ἄριστοι πάντων οἱ τούτου μαθηταὶ καὶ βίῳ καὶ λόγῳ γεγόνασιν· ἔδει γὰρ τοὺς οὕτω καλῶς φυτευθέντας, [οὕτω δὲ ἐπιμελῶς ποτισθέντας] καὶ ὑπὸ Θεοῦ αὐξηθῆναι· ἐκ τούτων ἀναγνώστας καὶ ὑποδιακόνους καὶ διακόνους καὶ πρεσβυτέρους τελεῖ· καθ᾽ ἑκάστην δὲ ἐνορίαν τριακοσίοις μαθηταῖς [ἐν] εὐθηνεῖτο χωρὶς τῶν μισθίων αὐτῶν, μηδὲν τῷ ἄρχοντι συντελοῦσιν, ἀλλὰ Θεῷ στρατευομένοις καὶ τούτῳ τελεῖν τεταγμένοις, μᾶλλον δὲ ἀποδιδόναι. Καὶ ταῦτα Κλήμης δι᾽ ὅλων ἑπτὰ ἐνιαυτῶν κατειργάσατο.

XIX. Ἤδη δὲ ὄγδοόν τι ἦν αὐτῷ τῆς διδασκαλίας ἔτος καὶ ὕστερον τῆς ζωῆς τῷ τοῦ Θεοῦ δούλῳ Μιχαὴλ τῷ Βορίσῃ, τῷ ἡγιασμένῳ Βουλγαρίας ἄρχοντι. Διαδέχεται δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ τούτου υἱὸς Βλαδίμηρος· τέταρτον δὲ ἔτος ἐπιβιοὺς τῇ ἀρχῇ ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο καὶ κληρονόμος πάντων ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Συμεών, ὅς καὶ βασιλεὺς πρῶτος ἀνεκηρύχθη Βουλγάρων· τοῦτον ἐγέννησεν ὁ Μιχαὴλ κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν αὐτοῦ χαρακτῆρας ἀπαραποιήτους ἀποσῴζοντα τῆς χρηστότητος. Καὶ πᾶσι μὲν γὰρ ἁπλοῦς καὶ ἀγαθὸς ἦν, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς σεμνότητα τρόπων ἐπαγγελλομένους καὶ βίου χριστιανικωτάτην ἐμφάνειαν· πίστιν θερμὴν ἐπεδείκνυτο καὶ τῷ ζήλῳ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ κατησθίετο· καὶ τοίνυν τὸ τοῦ πατρὸς ὑστέρημα ἐνεπλήρωσεν, ἐπαυξήσας τὸ θεῖον κήρυγμα καὶ ταῖς ἁπανταχοῦ δομηθείσαις ἐκκλησίαις ἐγγαταστήσας τὴν ὀρθοδοξίαν ἀσάλευτο καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ πλατεῖαν δεδωκὼς ὁδὸν καὶ ἀστενοχώρητον. Ἐπεὶ δὲ πολὺν ἡ φήμη τὸν Κλήμεντα ποιοῦσα καὶ τῆς περὶ αὐτοῦ δόξης ἀεὶ καθιστῶσα μείζονα καὶ εἰκότως τὰς ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέμενον εἷλε καὶ τὸν βασιλέα κατ᾽ ἄκρας Συμεὼν καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ διδασκάλου ἐραστὴν πεποίηκε, μετακαλεῖται μὲν ὁ βασιλεὺς τὸν ἅγιον καὶ εἰς λόγους δὲ αὐτῷ ἔρχεται καὶ τρυγήσας ἁγιασμὸν καὶ ἀπ᾽ αὐτοῦ τοῦ προσχήματος — ἦν γὰρ τὸ εἶδος καὶ τοῖς ἐχθροῖς αἰδεσιμώτατος ὁ μακάριος — πολλὰ τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν ἐπαινεῖν εἶχε καὶ τὴν οἰκείαν βασιλείαν μακαρίαν τιθέναι, ὅτι τοιοῦτον ἀγαθὸν παρὰ Θεοῦ δέδεκτο. Μετὰ ταῦτα, τοῖς συνετωτέροις τῶν περὶ αὐτὸν σκοπήσας, οἵ πάντες ὡς πατρὶ προσεῖχον τῷ Κλήμεντι τοῦτο μόνον ἀρέσκειν Θεῷ ὅ τιμῶσι τοῦτον πιστεύοντες, ἐπίσκοπον Δρεβενίτσας ἤτοι Βελίτζας προβάλλεται· καὶ οὕτω δὴ Βουλγάρων γλώττῃ πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλήμης καθίσταται. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἔργον τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχείριστο, τὸ τῆς ἀξίας ὕψος ὑποβάθραν τῆς πρὸς Θεὸς ὑψώσεως ἔθετο καὶ τοῖς προτέροις κόποις πολλαπλασίως προσέθηκε. Σολομὼν μὲν οὖν φησὶν ὁ προστιθεὶς γνῶσιν προστίθησιν ἄλγημα, Συμεὼν δὲ τῷ Κλήμεντι προστιθεὶς τιμὴν προσέθηκεν ἄλγημα. Εὑρὼν γὰρ τὸν τῆς ἐνορίας ταύτης λαὸν παντάπασι θείου λόγου καὶ Γραφῶν ἀνομίλητον καὶ μηδὲν πεπαιδευμένον τῶν ἐκκλησίαν κοσμούντων καὶ λαὸν ταττόντων τῷ τῆς εὐταξίας καὶ κοσμιότητος πνεύματι, οὐκ ἐδίδου ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς οὐδὲ νυσταγμὸν τοῖς βλεφάροις, ἀλλὰ

τροφὴν καὶ τρυφὴν τὴν περὶ τοῦ λαοῦ ἐποιεῖτο μέριμναν καὶ ἀεὶ ἐδίδασκε καὶ ἀεὶ διέταττε, τὴν ἄγνοιαν διορθούμενος, τὴν ἀκοσμίαν κοσμῶν, πᾶσι τὰ πάντα κατὰ τὴν ἑκάστου χρείαν γινόμενος, τῷ κλήρῳ τὰ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐκοσμίαν καὶ ὅσα τῶν ψαλμῳδιῶν τε καὶ εὐχῶν ὑφηγούμενος, ὥστε τελέσαι τοὺς τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ ἐν μηδενὶ μηδενὸς τῶν περιβοήτων ἀποφερομένους τὰ δεύτερα, μᾶλλον μὲν οὖν κατὰ πάντων ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐπαινετοῖς στεφομένους, τῷ λαῷ τὰς γνώμας στηρίζων ἐπὶ τὴν πέτραν τῆς ὀρθῆς τῶν Χριστιανῶν θρησκείας καὶ τὸ τῆς πίστεως αὐτῆς κατασκευάζων στερέωμα· παντάπασι γὰρ ἦσαν ἀμαθέστατοι καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν κτηνωδέστατοι. Τί δέ; Λόγῳ μὲν οὕτως ἔτρεφε τῷ ἀληθινῷ ἄρτῳ καὶ καρδίας ὄντως στηρίζοντι. ἠμέλει δὲ [καὶ τοῦ σωματικῶς τρέφειν ὅσους τοιαύτης] τροφῆς ἐπιδεεῖς εὕρισκεν, ἀλλ' οὕτως ἂν ἐξ ἡμισείας ἐμιμεῖτο τὸν αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὅν ᾔδει μετὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἄρτοις τοὺς ἀγνώμονας τρέφοντα. Διὸ καὶ πατὴρ μὲν ἦν ὀρφανῶν καὶ χηρῶν βοηθός, πάντα τρόπον αὐτῶν κηδόμενο· ἡ δὲ θύρα παντὶ ἁπλῶς ἀνέῳκτο πένητι καὶ ξένος ἐκτὸς οὐκ ηὐλίζετο. Σκοπὸν δὲ τοῦ βίου τὸν μέγαν ἐποιεῖτο Μεθόδιον καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀπευθυνόμενος μὴ ἀποτυχεῖν ἠπείγετό τε καὶ ηὔχετο καὶ οἷόν τινα πίνακα σοφοῦ τὴν τέχνην ζωγράφου τὸν ἐκείνου βίον καὶ τὰς πράξεις τῆς οἰκείας ἀγωγῆς προστησάμενος, ἑαυτὸν ἐζωγράφει πρὸς τοῦτον ἐπιμελῶς· τὸν γὰρ τούτου βίον ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἐγίνωσκεν, οἷα ἐκ νέου ἔτι καὶ ἁπαλοῦ ἐκείνῳ παρηκολουθηκὼς καὶ ὀφθαλμοῖς πάντα τὰ τοῦ διδασκάλου παρειληφώς.

XX. Συνιδὼν δὲ τὸ τοῦ λαοῦ παχὺ καὶ περὶ τὸ νοῆσαι Γραφὰς ἀτεχνῶς δερμάτινον καὶ ἱερεῖς δὲ πολλοὺς Βουλγάρους δυσξυνέτως ἔχοντας τῶν γραικικῶν ἀναγνωσμάτων, [εἰ καὶ τοῖς τῶν Γραικῶν] περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐνετρίβησαν γράμμασι, καντεῦθεν κτηνώδεις ὄντας ὡς μὴ ὄντος Βουλγάρων γλώσσῃ πανηγυρικοῦ λόγου, ταῦτα τοίνυν συνεγνωκὼς μηχανᾶται καὶ πρὸς τοῦτο καὶ καθαιρεῖ τὸ τῆς ἀγνοίας τεῖχος τῷ μηχανήματι. Λόγους γὰρ συντεθεικὼς εἰς πάσας τὰς ἑορτὰς ἁπλοῦς καὶ σαφεῖς καὶ μηδὲν βαθὺ μηδὲν περινενοημένον ἔχοντας, ἀλλ' οἵους μὴ διαφεύγειν μηδὲ τὸν ἠλιθιώτατον ἐν Βουλγάροις, διὰ τούτων τὰς τῶν ἁπλουστέρων Βουλγάρων ψυχὰς ἐθρέψατο, γάλακτι ποτίσας τοὺς μὴ δυναμένους στερεωτέραν τροφὴν προσήκασθαι καὶ Παῦλος ἄλλος τοῖς Βουλγάροις Κορινθίοις ἄλλοις γενόμενος. Δι' αὐτῶν γὰρ τῶν τε Χριστοῦ καὶ ἐπὶ Χριστῷ τελουμένων ἑορτῶν ἔξεστι μαθεῖν τὰ μυστήρια. Καὶ τῆς πανάγνου Θεοτόκου ταῖς μνήμαις, πολλάκις ὡς ἴστε, γινομέναις τοῦ ἔτους, ἐγκώμια καὶ διηγήσεις τῶν περὶ αὐτὴν θαυμάτων διὰ τῶν λόγων ὁ Κλήμης πεφιλοτίμηται· οὐδὲ τὸν βαπτιστὴν εὑρήσεις ἀνεγκωμίαστον, ἀλλὰ καὶ τὰς τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ θαυμαστὰς εὑρέσεις μαθήσῃ καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων ἐντεύξῃ βίοις καὶ περιόδοις καὶ μαρτύρων ἄθλοις πτερωθήσῃ πρὸς τὸν ἐκείνους διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν προσλαβόμενον. Ποθεῖς καὶ πατέρων ὁσίων ἀγωγὴν καὶ ζηλωτὴς εἶ πολιτείας ἀσάρκου μικροῦ καὶ ἀναίμονος; Εὑρήσεις καὶ ταύτην Βουλγάρων γλώττῃ πονηθεῖσαν τῷ σοφῷ Κλήμεντι. φέρονται γὰρ ταῦτα πάντα παρὰ τοῖς φιλοπόνοις σῳζόμενα. Τί ἔτι; Καὶ ψαλμικοῖς κανόσι τὴν ἐκκλησίαν ἐπύκνωσε, τοῦτο μὲν εἰς πολλοὺς τῶν ἁγίων συντεθειμένοις, τοῦτο δ' εἰς τὴν πανάμωμον τοῦ Θεοῦ μητέρα, ἱκετηρίοις, εὐχαριστηρίοις. Καὶ ἁπλῶς πάντα τὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ οἷς μνῆμαι Θεοῦ καὶ ἁγίων φαιδρύνονται καὶ ψυχαὶ κατανύττονται Κλήμης Βουλγάροις ἡμῖν παρέδωκε.

XXI. Ταῦτα δὲ κἂν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ ἀπέθετο, ὃ ἐν Ἀχρίδι ἐδείματο, ἔτι περιόντος τῷ βίῳ τοῦ μακαριστοῦ Βορίσου, πρὶν ἢ πάντων τὴν τῆς Βελίτζας ἐπισκοπὴν ἀναδέξεται. Ἐπεὶ γὰρ εἶδε τοῦτον τὸν ἄρχοντα πᾶσαν τὴν ὑπ'αὐτὸν Βουλγαρίαν ἑπτὰ καθολικοῖς ναοῖς περιζώσαντα καὶ οἱόν τινα λυχνίαν ἑπτάφωτον τῇ πίστει ἀνάψαντα, ἠθέλησε καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδι οἰκεῖον δείμασθαι μοναστήριον· τούτῳ δὲ καὶ ἑτέραν ἐκκλησίαν προσέθηκεν, ἣν ὕστερον ἀρχιεπισκοπῆς θρόνον ἔθεντο καὶ οὕτως ἦσαν ἐν Ἀχρίδι τρεῖς ἐκκλησίαι, μία μὲν ἡ καθολική, δύο δὲ τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος, μεγέθει μὲν πολλῷ τῆς καθολικῆς βραχυτέρα ταύτης, [σχήματι δὲ περιηγμένῳ καὶ κυκλοτερεῖ ταύτης ἐπιτερπεστέρα]. Ἔσπευδε γὰρ διὰ πάντων τὴν τῶν Βουλγάρων περὶ τὰ θεῖα ῥαθυμίαν ἐκκρούεσθαι καὶ τῷ κάλει τῶν οἰκοδομημάτων ἐφελκομένους συνάγεσθαι καὶ ὅλως ἐξημεροῦν τὸ τῆς καρδίας αὐτῶν ἄγριον καὶ ἀτίθασον καὶ περὶ θεογνωσίας ἀπόκροτον. Καὶ καινὸν οὐδέν, εἰ γνώμας ἀνθρώπων μεταβαλεῖν ἠπείγετο πρὸς τὸ ἥμερον καὶ ἀνθρώπινον.

XXII. Ὅπου γε καὶ πάσῃ τῇ τῶν Βουλγάρων χώρα δένδρεσιν ἀγρίοις κομώσῃ καὶ καρπῶν ἡμέρων ἀπορούσῃ καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ἐδωρήσατο ἀπὸ τῆς τῶν γραικῶν χώρας πᾶν εἶδος ἡμέρων δένδρων μεταγαγὼν καὶ τοῖς ἐγκεντρισμοῖς καθημερώσας τὰ ἄγρια, ἵν' οἶμαι καὶ διὰ τούτου παιδεύσῃ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς μεταποιεῖσθαι τοὺς χυμοὺς τῆς χρηστότητος καὶ καρποφορεῖν Θεῷ τὴν ἐργασίαν τοῦ θελήματος, ἣν ἐγίνετο καὶ ὅπως τὴν ἐκκλησίαν Κυρίου παντοιοτρόπως πλατύνῃ φροντίδα πεποίηται, μηδενὸς ἐπιστρεφόμενος τῶν τοῦ σώματος, μηδὲν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τιμίαν ἔχων ἑαυτῷ κατὰ τὸν Θεῖον ἀπόστολον, ἀλλὰ τῶν πολλῶν ἵνα σωθῶσι κηδόμενος.

XXIII. Οὕτω δὲ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἔχοντι τούτῳ καὶ τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ὡς υἱῷ ἀγαπῶντι, ἆρα μικρὰ τοῦ ἀνταγαπᾶσθαι παρ' ἐκείνου μαρτύρια; Οὐμενοῦν, ἀλλὰ δοξάζει καὶ τοῦτον ὁ Θεὸς θαυματουργῷ χάριτι· καὶ πῶς ἐντεῦθεν ἀκούοιτε ἄν. Ἐπάνεισι μὲν ἐκ Βελίτζας εἰς Ἀχρίδαν Κλήμης, ἅμα μὲν τοὺς τῆς χώρας ἐπισκεψόμενος εἰς τὰς ψυχὰς εἶεν εὔρωστοι, εἰ τῷ τοῦ Θεοῦ φόβῳ οἱόν τινι βακτηρίᾳ στηρίζοιντο, ἅμα δὲ καὶ κατὰ σχολὴν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῷ Θεῷ συνεσόμενος, οὗ τοῦ κάλλους ἐρῶν δυσφόρως εἶχεν ἄλλοσέ ποι περιελκόμενος. Παράλυτοι δὲ τινες δύο ὑπ' ὄψιν αὐτῷ πεσόντες ὁδεύοντι, ὧν ἅτερος πρὸς τῇ παρέσει καὶ τοῦ πᾶσιν ἡδίστου φωτὸς ἐστέρητο, εἰς οἶκτον τὴν συμπαθεστάτην ψυχὴν ἐκίνησαν ἀλλ'ὅσον πρὸς οἶκτον ἕτοιμος, τοσοῦτον καὶ πρὸς ταπεινοφροσύνην ἐπικλινής· μᾶλλον δὲ πλείων ἐκείνῳ τοῦ λαθεῖν θαυματουργοῦντι φροντὶς ἢ τοῖς παραλύτοις ἐπιθυμία τοῦ τυχεῖν τῆς ἰάσεως. Ταύτῃ τοι καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ καὶ μηδένα ἑωρακώς, ἀνατείνων μὲν τὸ ὄμμα εἰς οὐρανούς, αἴρει δὲ χεῖρας ὁσίας εἰς προσευχὴν καὶ καθέλκει τὴν θείαν, ἅπτεται χερσὶν ἐκείναις, αἷς τὴν εὐχὴν ἐπλήρου, τῶν παραλελυμένων σωμάτων, καὶ ἡ ἀφὴ σύσφιγξις αὐτοῖς ἐγένετο καὶ συνάρθρωσις. Καὶ τοῦτο δὴ τὸ τοῦ Ἠσαΐου, ἑκάτερος αὐτῶν ἀλλόμενος ἦν ὡς ἔλαφος, πλὴν ὅσον οὐ χωλὸς πρὶν μόνον καὶ μέλος ἓν πεπηρωμένος τοῦ σώματος, ἀλλ'ὅλος ἀκίνητος καὶ μηδὲν τῆς γῆς διαφέρων ἐφ'ἧς κατέκειτο. Τῷ δέ γε καὶ τυφλῷ ταχὺ ἀνέτειλεν ἴαμα, καὶ φῶς ἰδὼν φωνῇ μεγάλῃ τὸν Κύριον ἐμεγάλυνεν. Ἀλλ' οὐκ ἔμελλεν ἄρα παντάπασιν ὀφθαλμοὺς ἀνθρώπων λαθεῖν τὸ θαυματούργημα, φράθη γὰρ τῶν τινι τοῦ ἁγίου θεραπευτῶν' ὃν μετὰ ταῦτα ἐκεῖνος καὶ γνοὺς θεατὴν ὄντα ἀθέατον, πρὸς γὰρ τῇ κέλλῃ κρυπτόμενος κατεσκέπτετο, ἐνεβριμήσατό τε ὡς πονηρευομένῳ καὶ σὺν ἀπειλῇ μὴ ἐξειπεῖν τινι τὸ γεγονός, ἄχρις ἂν τῷ κόσμῳ Κλήμης ἐνδημοίη, παρήγγειλεν.

XXIV. Ἤδη δὲ καὶ γήρᾳ καμφθεὶς καὶ πόνοις ἐκδαπανηθεὶς ἔκρινε τὴν ἐπισκοπὴν παραιτήσασθαι, οὐχ ὡς λειποτακτῶν οὐδὲ τῆς τάξεως ἐξιστάμενος ἐν ᾗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτὸν ἔθετο ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δι'εὐλάβειαν μακαριστήν τε καὶ ἔνθεον· ἐδεδίει γὰρ μὴ τῇ αὐτοῦ ἀσθενείᾳ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ καταλύοιτο. Καὶ δὴ τῷ βασιλεῖ προσελθών, „ἄχρι μέν, εἶπε, θεοσεβέστατε βασιλεῦ, ἀντεῖχέ μοι τὸ σῶμα πρὸς πόνους καὶ [φροντίδας] φέρων ἐκκλησιαστικὰς βαρυτέρας οὔσας τῶν πολιτικῶν, ὡς ἔγωγε πείθομαι, τὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καταλιπεῖν, ἥν αὐτὸς ἐνεχείρισέ μοι τῷ σῷ κράτει χερὶ χρησάμενος πάσαις ψήφοις ἐδόκει κατάκριτον καὶ οὐδὲ μισθοτοῦ ἔργον· ἐκείνῳ γὰρ τοῦ λύκου ἐπιόντος φεύγειν καὶ ἀφιέναι τὰ πρόβατα σύνηθες, ἐμοὶ δε τίς ἀπολογία μηδένα λύκον ὁρῶντι τὴν ποίμνην ἐγκαταλιπεῖν τοῦ Θεοῦ; Οὐκοῦν οὐδὲ κατέλιπον ἄχρι καὶ ἐς τόδε καιροῦ. Ἐπεὶ δέ μοι καὶ τὸ γῆρας ὁρᾷς ὅπως ἐπίκειται καὶ τὸ τῶν πολλῶν κόπων πλῆθος τὸ πᾶν παρείλετο τῆς δυνάμεως, ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας μερίμνησον καὶ τὸν δυνάμεως εὖ σωματικῆς πρὸς τῇ πνευματικῇ ἔχοντα καὶ νεαρώτερον τὰς ἐκκλησιαστικὰς φροντίδας ἀναδεξόμενον τῷ τοῦ Κυρίου οἴκῳ ἐπίστησον. Ταύτην μοι τὴν τελευταίαν ἀξίωσιν πλήρωσον· δός μοι τὰς ὀλίγας ταύτας ἡμέρας ἐμαυτῷ προσλαλῆσαι καὶ τῷ Θεῷ· καλόν μοι πρὸς τοῦτο τὸ μοναστήριον οἰκητήριον, τὸν ἐν τούτῳ χάρισαι θάνατον. Τί γὰρ ἐμοὶ καὶ ταῖς φροντίσιν ἔτι κοινόν, στιβαρωτέρων δεομέναις μελῶν; εἰ δὲ πρὸς τὰς τῆς ἐκκλησίας φροντίδας ἀδυνατῷ, τίνος ἄλλου χάριν τῆς ἀξίας ταύτης μεταποιήσομαι; Ἔργον γὰρ τὴν ἐπισκοπὴν ὁ Παῦλος ἐκάλεσεν, ἧς ἀπέχειν προσῆκε τὸν τῷ ἔργῳ μὴ οἰκειότατον. Μὴ δὲ θελήσης τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι ἀνθήσασαν ὑπὲρ τὰς πολλάς, εἶτα ἐπ'αὐτῷ τούτῳ μαραινομένην ἰδεῖν ἀλλ'ὥπερ εἶπον, τὸ κάλος αὐτῇ δι' ἑτέρων τῶν ἀκμαιοτέρων συντήρησον· κίνδυνος γὰρ οὐ μικρὸς διὰ τὴν ἐμὴν ἀσθένειαν τὰ πράγματα φέρεσθαι".

XXV. Ὁ γοῦν βασιλεὺς τῷ καινῷ καταπλαγεὶς τοῦ ἀκούσματος — πλήττει γὰρ ἀπροσδοκήτως τὸ ἀθέλητον ἀκουόμενον — „τί ταῦτα φάναι, πάτερ; Πῶς ἐνασχοίμην ἐγὼ θρόνοις ἐκείνοις ἰδεῖν σοῦ ζῶντος ἄλλον ἐπικαθήμενον; Πῶς τὴν ἐμὴν βασιλείαν τῶν σῶν ἀρχιερατικῶν εὐλογιῶν ἐρημώσαιμι; Ἀπαίσιος οἰονός μοι τῆς ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ βασιλικοῦ καθαιρέσεως ἡ σὴ τοῦ θρόνου τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκατάλειψις. Εἰ μὲν οὖν παραλελύπηκά τι τὴν σὴν ὁσιότητα, ἐν ἀγνοίᾳ πλημμελήσας ὡς πατὴρ οὐκ ἐπομπεύειν ἐθέλεις τὴν ἐμὴν πρὸς σὲ παροινίαν, ἀλλὰ συσκιάζεις τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν τῷ τῆς ἀδυναμίας προσχήματι, εἰπέ, δέομαι, ἕτοιμος ὑπέχειν εὐθύνας ἐγὼ καὶ ἰᾶσθαι τὸ τοῦ πατρὸς ὁ παῖς ἄλγημα. Εἰ δὲ μηδὲν ἔχεις ἡμῖν ἐγκαλεῖν, τί λυπεῖν ἐθέλεις αὐτὸς τοῦ μηδὲν λυπήσαντας; Οὐ τὸν κλῆρον ἔχεις αἰτιᾶσθαι ὡς ἀπαθῆ καὶ σκληραύχενα πάντας γὰρ διὰ τοῦ εὐαγγελίου γεννήσας σαυτῷ καὶ τῷ θεῷ ὑποτέθεικας — οὐχ ἡμᾶς ὡς τἄλλα τῶν σῶν ἐνταλμάτων ἀφηνιάζοντας· οὐκ ἄλλο τι τῶν σῶν ἐπίψογον. Τί τοίνυν παῖδας ἐᾷς τὴν σὴν ὀδυρομένους ἀνεύλογον ἀναχώρησιν; Εἰ μὲν οὖν πείθοιο, πάτερ· εἰ δὲ μή, τολμηρὸς ὁ λόγος. κἂν πάντα ποιῇς, οὐ πείσομαι· κἂν πάντα ποιῇς, οὐ καμφθήσομαι. Παραίτησις γάρ, οἶμαι, μόνοις τοῖς ἀναξίοις ἁρμόδιον· σὺ δὲ πάσης ἀξίας ἐπίκεινα".

XXVI. Κάμπτεται τούτοις ὁ γέρων καὶ οὐδὲν παραιτέρω περὶ παραιτήσεως τοῖς πρὸς τὸν βασιλέα λόγοις προσθεὶς ὑποστρέφει μὲν εἰς τὸ μοναστήριον, τὸν δὲ ἄνω βασιλέα τῷ αὐτοῦ σκοπῷ εὑρίσκει συντρέχοντα. Ἅμα γὰρ τῇ ὑποστροφῇ νόσῳ μὲν καταβάλλεται προεγνωκὼς δὲ τὸν θάνατον, ἐξιτήριον δῶρον ταῖς Βουλγάρων ἐκκλησίαις χαρίζεται καὶ ἄχρι τῆς πεντηκοστῆς ψαλλόμενον τότε δὴ συνετέλεσε. Καὶ τοι τεκμαίρεσθαι τοῖς ὀξυτέροις ἐντεῦθέν ἐστι τίς ἄν ἐρρωμένος τὸ σῶμα, ὅς κἂν τῇ νόσῳ πόνοις ἑαυτὸν κατέτρυχεν. Ἀλλὰ γὰρ ἦν ὄντως ὁ ἔσῳ αὐτοῦ ἄνθρωπος τοσούτῳ μέτρῳ ἀνακαινούμενος, ὅσῳπερ ὁ ἔξωθεν ἐφθείρετο, καὶ κατὰ Παῦλον εἶχε λέγειν, ὅτε ἀσθενῶ τότε δυνατός εἰμι.

XXVII. Τί ἔτι; Διατίθεται καὶ τοῦτο κανονικὸν περί τε τῶν βιβλίων αὐτοῦ ὧν ἐποίησε καὶ τῆς ἄλλης αὐτοῦ περιουσίας, μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ, ᾧ πάντα εἶχε καὶ ὅν ἐπλούτει μόνον, τὸν γὰρ καλὸν μαργαρίτην, ὁ σοφὸς ἔμπορος, ὀλίγα τῶν ὀστρέων φροντίζων. Καὶ τοίνυν πάντα διχῇ μερίσας, τὴν μὲν ἡμίσειαν τῇ ἐπισκοπῇ, θατέραν δὲ μοῖραν τῇ μονῇ καταλέλοιπε, δείξας κἀντεῦθεν ὅπως δεῖ κεκτᾶσθαι καὶ χρᾶσθαι καὶ ὡς ἀμφότερα τῷ πρὸς Θεὸν νεύματι. Ἐκεῖνος γὰρ τήν τε κτῆσιν ἐκ πιστῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων ἔσχεν, οὕς οὐκ ἔδει πάντως ἀποψυχαίνειν τῇ παροράσει καὶ μάλιστα πεφυκότας βαρβαρικωτέρους· ἔδειξε δὲ καὶ ὁ Κύριος οἷς τὴν μυροφόρον ἐκείνην οὐ μόνον οὐ παρεῖδεν, ἀλλὰ καὶ προσαπεδέξατο καὶ τῷ εὐαγγελίῳ ἐνέταξε· τήν τε ἀπόκτησιν τῷ μεγάλῳ Κλήμεντι οὐκ ἔστιν ὅπως ἂν τις ἄλλως ἐπαινετώτερον ἔθετο.

XXVIII. Οὕτω οὖν βιώσας καὶ οὕτω κοσμήσας τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ τεθέντα θρόνον αὐτῷ καὶ τέλος ἐπιθεὶς τῇ ἀρχῇ κατάλληλον καὶ τὸν ὄροφον τῷ θεμελίῳ εὐφυῶς ἐπιτρέποντα, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησε. Τὸ δὲ θεῖον αὐτοῦ σῶμα καὶ τῇ ψυχῇ τὴν τιμὴν ἰσοστάσιον, ὅσιον ὁσίως ὑμνηθέν τε καὶ τιμηθὲν τῆς μὲν ἀξίας καταδεέστερον, τῆς δυνάμεως δ' οὖν ὅμως τῶν τιμώντων οὐκ ἐλλιπέστερον, τῷ ἐν τῇ μονῇ μνημείῳ ἐνετέθη, ὅπερ αὐτὸς οἰκείαις κατεσκεύασε, κατὰ τὸ δεξιὸν τοῦ προνάου μέρος, εἰκοστὴν ἑβδόμην τότε τοῦ ἰουλίου μηνὸς ἄγοντος, ἐν ἡμέραις Συμεὼν βασιλέως Βουλγάρων, ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ τετρακοσιωστῷ εἰκοστῷ τετάρτῳ. Ἀλλ'ὅ με διέλαθεν οὐ μικρὸν τῆς τῶν ἁγίων συμψυχίας τεκμήριον. Πρὸ γὰρ τῆς αὐτοῦ τελευτῆς εἶδον ἐν ὕπνοις τινὲς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν Κύριλλόν τε καὶ Μεθόδιον προσελθόντες τῷ μακαρίῳ καὶ τὴν τοῦ βίου ἔξοδον αὐτῷ προσημαίνοντας.

XXIX. Ἀλλ'ὁ μὲν οὕτως ἀφ'ἡμῶν ἔδοξε γενέσθαι καὶ τὸν βίον τοῦτον λιπεῖν, ἡ χάρις δὲ οὐκ ἀπέπτη, ἀλλὰ καὶ ὁ χοῦς τοῦ διδασκάλου ἔτι καὶ νῦν εὐεργεσίας τελεῖ, πᾶν πάθος καὶ πᾶσαν νόσον ἰώμενος. Μαρτυρεῖ τοῖς λεγομένοις ὁ ξηρὸς ἐκεῖνος χεῖρας καὶ πόδας, ὅς καὶ τῆς θείας τελουμένης ἱερουργίας τῷ ναῷ προσελθὼν τὴν ἴασιν εὕρατο. Ἠγνοεῖτο μὲν γὰρ τοῖς πολλοῖς ὅστις εἴη και ὅθεν· ὡς δὲ τῇ θεραπείᾳ τὴν εὐχαριστίαν προσετίθει καὶ πολύς ἦν τὴν ἐξομολόγησιν καὶ χεῖρας ἦρε τὰς ἰαθείσας καὶ ταῖς βοαῖς ὀχληρὸς ἤδη τοῖς τῷ ναῷ παρευρεθεῖσι καθίστατο, ἐρωτᾶται τὴν τῆς εὐχαριστίας αἰτίαν καὶ πάντα καταλέγει· „εἶναι μὲν τῆς Ἀχρίδος καὶ αὐτὸς πολυετῇ δὲ τὴν ἐν τῇ νόσῳ ταύτην δυστυχεῖν κάκωσιν· ἀμηχανία γοῦν οὐδὲν ἧττον ἢ τῇ νόσῳ κρατούμενος, ἐπὶ νοῦν βαλέσθαι τὴν τοῦ ἁγίου τάφου προσκύνησιν ὅπως ὁ πάντα ἰσχύον ἐν Χριστῷ Κλήμης παράκλησις αὐτῷ γένοιτο· συρόμενος οὖν χερσί τε καὶ ποσὶ τῷ τοῦ ὁσίου προσελθεῖν μνήματι, εἶτα ἐν ἐκστάσει γενέσθαι καὶ τινα γηραιὸν ἰδεῖν τῶν τριχῶν αὐτοῦ ἁψάμενον καὶ ἀναστῆναι διακελεύοντα καὶ ἅμα τῷ λόγῳ κρότον τῷ σώματι ἐπιγίνεσθαι, οἷον συγκρουομένων ὀστῶν, ἐῴκεσαν δὲ ἄρα συναθροῦσθαι τὰ μέλη καὶ ἁπλοῦσθαι τὰ νεῦρα πρὸς κίνησιν, εἶτα ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, ὑγιὴς εἶναι, οὐκ ἔτι χεῖρας ξηρός, [οὐκ ἔτι πόδας ξηρὸς οὐκ ἔτι πήρωμα φύσεως· καὶ νῦν αἴρω χεῖρας πρὸς τὸν ταύτας ἐκτείναντα καὶ ἐπὶ τοὺς πόδας μου ἵσταμαι“. Ταῦτα εἶπεν ὁ πρώην ἐξηραμμένος, πηγάζων ἐκ βαθέων καρδίας ἐξομολογήσεως ῥήματα καὶ συμφωνοῦντας εἶχε τοὺς παρεστῶτας καὶ λόγοις εὐχαριστηρίοις τὸν ὅσιον μεγαλύνοντας. Καὶ τί δεῖ με τάδε καὶ τάδε καταριθμεῖσθαι; Τίς ἀγνοεῖ πόσοις μὲν δαιμονῶσι, πόσοις δὲ ἄλλως κακωμένοις ἀπαλλαγὴ τῶν ἐνοχλούντων κακῶν δεδώρηται, ἢ τῷ τάφῳ προσελθοῦσι ἢ ἐπικαλεσαμένοις τὸ ὄνομα μόνον, εἰ καὶ τὴν πίστιν εἶχον μεθ' ἑαυτῶν, τὴν δραστήριον ὄντως διάκονον; Διὰ τοῦτο καὶ πᾶσα Βουλγάρων ἡλικία τῆς τοῦ ἁγίου χάριτος ἀπολαύοντες οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅσην τὴν ἐπὶ τῇ τιμῇ σπουδὴν ἐπιδείκνυται, ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν συνεισάγοντες.

XXX. Ἀλλ' ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή, ἐφ' ἣ τὸ Πνεῦμα τὴν καθέδραν ἐπήξατο· ὦ φωστὴρ οὐχ ἡμέρας μόνης οὐδὲ μόνης νυκτὸς ἀλλὰ καὶ νυκτὸς καὶ ἡμέρας καταφωτίζων ἡμᾶς ταῖς χάρισιν, εἴτε πειρασμοῖς προσπαλαίοντες οἷόν τινα νύκτα τὸν τῶν πειρασμῶν ζόφον ἔχομεν, εἴτε ἀνέσεως ἀπολαύοντες ὥσπερ τινὶ φωτὶ φαιδρυνόμεθα, ἐν ἀμφοτέροις γὰρ τοῖς καιροῖς τῶν τῶν χαρίτων καταξιούμεθα· ὦ σάλπιγξ, δι' ἧς ἡμῖν ἐσάλπισεν ὁ Παράκλητος· [ὦ ποιμὴν ὁ καλὸς ὁ θεὶς ὑπὲρ ἡμῶν τῶν σῶν προβάτων τὴν ἁγίαν ψυχὴν καὶ διὰ πολλῶν ἱδρώτων καταρτίσας Θεῷ τὸ ποίμνιον, εἰς τόπον χλόης κατασκηνώσας ἡμᾶς, τὰς διὰ τῆς σῆς γλώττης ἑρμηνευθείσας Γραφάς, καὶ ἐφ' ὕδατος ἀναπαύσεως ἐκθρέψας τοῦ θείου βαπτίσματος καὶ ἐπὶ τρίβους ὁδηγήσας δικαιοσύνης τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς· διὰ σοῦ γὰρ πᾶσα τῆς Βουλγαρίας ἡ χώρα Θεὸν ἐπέγνωσεν, τὰς ἐκκλησίας αὐτὸς τοῖς ὕμνοις καὶ ταῖς ψαλμῳδίαις ἐπύκνωσας, τὰς ἑορτὰς τοῖς ἀναγνώσμασι κατεφαίδρυνας“ μονασταὶ διὰ σοῦ βίοις πατέρων ὁδηγοῦνται πρὸς ἄσκησιν· ἱερεῖς διὰ σοῦ τὸ κανονικῶς ζῆν πορεύονται· ὦ τρίπηχυ ἄγγελε καὶ οὐράνιε ἄνθρωπε, ὦ ἐλαία τῆς τῷ προφήτῃ προοραθείσης μὴ λειπομένη μηδὲ μικρόν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ὡς πλείοντα υἱοὺς πιότητος προενέγκασα· ὦ τυφλῶν ὁδηγέ, ὁποτέραν τις λογίσαιτο τύφλωσίν τε καὶ ὁδηγίαν, Κυρίῳ κατασκευάσας λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων ὧν ἐν σοὶ ἔβλεπον· ἀλλ' ἔτι καὶ ἔτι ἐποπτεύοις τὴν σὴν κληρονομίαν, πάντως πλείῳ καὶ μείθῳ νῦν ἰσχύων ἢ πάλαι ὢν ἐν τῷ σώματι, καὶ τὴν πονηρὰν ἀπελαύνοις αἵρεσιν, ἣ τῷ σῷ ποιμνίῳ νόσος λοιμώδης παρεισεφθάρη μετὰ τὴν σὴν πάντως ἐν Χριστῷ κοίμησιν, ἣ διασπείρει καὶ διαφθείρει τὰ τῆς νομῆς πρόβατα, ἣν στήσαις, ἅγιε ποιμὴν καὶ χρηστότατε; τηροίοις δὲ καὶ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἀπειράτους τοὺς σοὺς τροφίμους ἡμᾶς καὶ πάντοτε μὲν ἐφορῶν, μάλιστα δὲ νῦν ὅτε θλῖψις ἐγγύς, ὅτε οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, ὅτε σκυθικὴ μαχαίρα Βουλγαρικῶν αἱμάτων ἐμέθυσεν, ὅτε χεῖρες ἀθέων τὰ θνησιμαῖα τῶν σῶν τέκνων τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ ἐξέθεντο βρώματα, ἃς θραύσεις τῇ δεξιᾷ χειρὶ τοῦ ὑπὸ σοῦ θεραπευθέντος Θεοῦ, εἰρήνην τῷ σῷ λαῷ χαριζόμενος, ἵνα σοι τὰς ἑορτὰς συνιστῶμεν ἐν πάσῃ ἀγαλλιάσει, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα διὰ σοῦ δοξάζοντες τὸν ἕνα Θεόν, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.]

Заглавие: — ἐν Κωνσταντινούπολιν по М.; εὐλόγησον πάτερ по В и Л.; по М само εὐλόγησον; в останалите липсва; 9 ἡ липсва в М.; 22 [...] по

M.; 44 ἤλγουν: ἤλυον M; 52—53 [...] по M.; 60 ἐνπρόκριτοι: ἔκριτοι M; 69 ἀκούσας липсва в M; 72 ἐμφιέμενος: ἐφιέμενος M; 89 εἶπεν: εἴπερ M.; 91—92 [...] по M; 98 χειροτονεῖ: χειροθετεῖ по M.; 99 [...] по M; 102 ἀξίωμα: ἀξίῳ M; 103 τίθοιτο: τίθεται M; 112 [...] по M; 143 πλησιάζων ἐκ τῆς: πλησιάζων ἐκτὸς M; ἔχων; ἔχειν M; 180 αὔξησιν: αὔτην V; 180—181 καὶ εἰς αὔξησιν ... ἀνατρέχοιεν липсва в Д$_1$Д$_2$; 183 ἢ δωδεκάτην липсва в Д$_2$; 184 δοῦναι: δ᾽οὖν I A Д$_1$Д$_2$; 189 ἀπαραποίητον липсва в VIAД$_1$Д$_2$; 191 ἦσαν^2 липсва в V; 194 τὰς ψυχὰς липсва в VIAД$_1$Д$_2$; 197—198 τούτων ... γνώσεις липсва в IAД$_1$ Д$_2$; 202 ἐπεγένετο: ἐπεγίνετο в VIAД$_1$Д$_2$; 202—203 ἀποστόλων: ἁπάντων V; 203 βούλει липсва в Л; 208—209 μυρίαις...ἐπεὶ липсва в V; 209—210 Σφιντόπλικτος: Σφενδόπληκτος V; 212 δὲ: γὰρ V; 213 ἐγκυόμενος: ἐγκυλιόμενος M V; μίξεων: πράξεων V; 217 δέ: δὴ V; 221 ἀντιδιδόνε: ἀντιδιδοῖεν M: ἀντιδοῖεν V; 223 [...] липсва в B Л; 224 Σφιντόπλικος: σφενδόπληκτος V 226 προσεφέρετο: διεφέρετο IAД$_2$; 227 [...] липсва в B Л; δὲ: μὲν IД$_1$ Д$_2$; 231 ἐδείξατο: ἐδέξατο IAД$_2$; ἐδίδαξεν M; 233 [...] липсва MBЛV; 234 γινόμενος: γενόμενος IAД$_2$; 235 καὶ εὐχείρωτος липсва VIAД$_2$; 238 κατὰ τὰς τοῦ ἁγίου: κατὰ τοὺς ἁγίους AV; 239 ὀδίνην: ὠδῖνα MVIAД$_1$ Д$_2$; 244 ἐπεστήριξεν: ἐπεστήριζεν VIAД$_2$; 245 καλύπτουσα: καταλύπουσα M; 256 προσκαλεῖ: παρακαλεῖ MVIA Д$_2$; 259 ἐπιθυμητὰ липсва в V; 262 δολοῦντες: θολοῦντες M; 263—264 липсва в B Л; 267 καὶ...συλαγωγηθήσεσθε липсва в Д$_2$; 268 ἦν: ἢ VIAД$_2$; 279 σοφοὶ ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν Д$_2$; 281 περὶ πατήσετε ... πεπιστεύκαμεν p. 338 липсва в A; 291 καὶ κόπῳ липсва в VIД$_2$; 296 ἐκκλησίας липсва в Д$_2$; ἐγκαταλέλοιπεν: κατέλιπεν VIЛ$_2$; 297 εἰκάσωμεν: σκοπήσωμεν V; 298 Γοράσδης: Γοράσδος VIД$_2$; 300 ἀνεκεκήρυκτο: ἀνεκηρύττετο MBЛД$_3$; 302 ἄμαχον липсва в M; 306 ἀναβιώη: ἐπιβιώη IД$_2$; ἐπισκοπικῆς: ἐπισκοπῆς MBЛI: ἀρχιεπισκοπῆς Д$_2$; 307 Βιχλίσκον : Βιχλίκον VIД$_2$; 308 μεθύειν : μεθύσκειν IVД$_2$; 309 θιάσου : διάσου B Л; 312 διὰ τοῦτον липсва в I; [...] по M.; 313 Βιχλίσκον: Βιχλίκον I Д$_2$; ἀδοξίας: ἀξίας VIД$_2$; 318 ὀρθοδόξου: ὀρθοδοξούσης MBЛ; 331 липсва в P; 333 καὶ липсва в V; 334—335 οὔτε ... μαθησόμεθα липсва в Л; 335 πίστιν ἡμῶν в I Д$_2$; 343 διάθεσιν: διάδοσιν MIVД$_2$; 344 [...] липсва в B Л; φωτίσωμεν ἄκουσον IAД$_2$; 345—348 προβαλλόμενον ... θησαυρῶν липсва в Д$_2$; 348 προβληθὲν : προβληθεὶς P; 353 πνεύματος: πατρὸς A; 354 τὸ: τοῖς MBЛ IPД$_2$; τῶν ἁμαρτιῶν липсва в VIAД$_2$; 355 καλεῖν: ἀνακαλεῖν VIД$_2$; 359 πνεῦμα: ἅγιον MBЛIPД$_2$; 359—360 εἰς δὲ δύο...ἅγιον P; 360 ὁ Κύριος липсва в V; 362 ὡς липсва VIAД$_2$; 364 μαίνεσθε: μεμένεσθαι B Л; 367 λάμψεως: ἐλάμψεως MIAД$_2$; ἤτοι θάλψεως липсва в V A; 369 τοῦ ἡλίου липсва в V; 371 κόσμῳ липсва в P; 372 [...] По M; 375 μᾶλλον [...] τιμήσωμεν липсва в M Д$_2$; 377 χεομέναις: μένης M: προχεομένης I Д$_2$: προχεομέναις A; 378 εἰσάγων: παρτισάγειν M; 381 θεοῦ βλασφημοῦντος IAД$_2$; 384... πνεύματι край на P; Βιχλίσκον: Βιχνίσκου I: Βιχνίκου VAД$_2$; 385—387 τὰ ὦτα ... καὶ^2 липсва I Д$_2$; 388 ἦλθον: ἐλθόντες Д$_2$; 389 ἀναπηδήσαντες: ἀποπηδήσαντες V: липсва в I Д$_2$; 390 Σφιντόπλικον: σφεντόπληκτον I; σφιντόπλικον Д$_2$; 391—393 καὶ διαβάλουσι ... ἀντίμαχον липсва в I Д$_2$; 394 σχίσμα: σχῆμα MBЛIΔ$_2$; 396 πάντες: πάντων V липсва в I Д$_2$; 397 ἐπισπεύδετε: σπεύδετε I Д$_2$; 398—399 οὗτοι...ἡγούμενοι липсва в B Л; περὶ τούτων липсва в I Д$_2$; 399 ἡμᾶς липсва в VI; 407—408 Χριστοῦ: Θεοῦ VIД$_2$; 411—413 καίτοι ...ἐκπορεύεται липсва в VI Д$_2$; 413... липсва в BЛ; 418 ἐνέλιπεν: διέλιπεν MIД$_2$; 422 γραικῶν: γραικικῶν V; μεταληφθὲν: μεταβληθὲν V; πότερον M: πρότερον VIΔ$_2$; 423 Πνεῦμα τὸ ἅγιον V; 425 τοῦ Πνεύματος липсва в IД$_2$; 427 γνώσεις: γνώμας VIД$_2$; 431 καὶ ... ματαιοῦνται липсва в IД$_2$; 432 δεξόμεθα : δεξαίμεθα VIД$_2$; 433—434 προηγόροις...χρώμενοι липсва в IД$_2$; 435—448 μόλις ... φύλακας липсва в IД$_2$; 438 παρὰ липсва в MBЛ 439 περὶ липсва в Л; τῆς MBЛ; 442 τοιάνδε липсва в V; ἔδωκεν : δέδωκεν в V; 443—451 ἐγὼ μὲν...

σφαλλόμενον липсва в V; 443 ἑαυτῷ : ἐμαυτῷ M; 455 κακοδοξίαν : κενοδοξίαν V; 459 ... липсва ВЛ; 459—460 παραδοθήσεται, χρησομένοις липсва в ВЛ; ὅτι: ὅσα IД$_2$; βούλοιτο : βούλοιντο M : βούλονται VIД$_2$; 462 δυναστείας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων IД$_2$; εἰργάσατο δεινατά τε καὶ πονηρά. Οἵ τὸν βίον τῶν προειρημένων ὀρθοδόξων ἀνδρῶν ἀκριβῶς διεξέλθωσιν, ἐκεῖνοι μόνον καὶ μάθωσιν οἷα καὶ πόσα IД$_2$; 465 παρασκευάσαντο : παρασκευάζοντο MV; 473 παρεδίδοσαν : ἀπεδίδοσαν MВЛ; 476 σλοβενικὴν : σλαβενικὴν V; Γοράσδης : Γοράσδος V; 476—477 [...] липсва в ВЛ; 479 ἐλλογιμώτατος : λογιώτατος ВЛ; 488 [...] липсва в ВЛ; 495 [...] липсва в МВЛ; 507 θεσμῶν : δὲσμῶν M; 513 προτέρων : πρεσβυτέρων M; 536 παραλαβεῖν : μεταλαβεῖν V; 555—557 ὅθεν . . . ἀπολαθόντες липсва в V; 562—563 καὶ τροφῶν ... σώματα липсва в M; 563 Κώμῃ : πόλει V; φιλόθεὸς καὶ липсва в V; κἀπὶ; καὶ περὶ ВЛ; 565—568 τῷ δὲ ἦν ... πατρὶ липсва в V; ἔρνος : ἔρρος ВЛ; 570 παιδὶ : ποδὶ V; 570—577 καλά κε ... ἠξίωσα липсва в V; 582—584 τὸ πάντων ... ποθεινότερον липсва в V; 587—602 Υἱὸν . . . Κύριος липсва в V; 588; ἀποτίσετε : ἀποτίσεσθαι ВЛ; 599 ἄνθρωπε : φιλάνθρωπε ВЛ; 609 ἀπολαύσαται : ἀπολαύσεται ВЛ; ἀπολαύσατε τῶν ἐμῶν липсва в V; 611—698 οἵ δὲ. . . προστίθετο липсва в V; 619 Βελγράδων : Βελαγράδων M; 641 ἀναδιδάσκεθαι : ἀναδέχεσθαι ВЛ; 644 προσφοιτῶντες : προφοιτῶντες ВЛ; 651 [...] По M; 672 Κουτμιτζινίτζας : Κουτμιτζίνας ВЛ; 693 πᾶσας : ταῦτας 703 [...] ВЛ; 711 ἤ . . . προσεῖχεν липсва в Л; 717—718 οὕτω . . . ποτισθέντας липсва в ВЛ; 719 καὶ διακόνους липсва в V; 720 μαθηταῖς липсва в V; ἐνευθηνεῖτο : εὐθηνεῖτο M : εὐθυνεῖτο ВЛ; 722 ἀποδιδόναι : ἀποδίδοντι МВЛ; 724 Ἤδη . . . πιστεύοντες; 748—749 липсва в V; 748 Δρεβενίτζας : Δραγβίστας V; 749 Βουλγάρων : Βουλγαρίαν МВЛ; 768—769 καὶ τοῦ ... τοιαύτης липсва в ВЛ; 783 Γραικῶν : γραικικῶν V; ἀναγνωσμάτων ... γραικικῶν липсва в M; 784 κἀντεῦθεν липсва в M; 786 πρὸς τοῦτο край на V; 800 ἀγωγὴν : διαγωγὴν Л; 813 περιζώσαντα ... λυχνίαν липсва в Л; 817 βραχυτέρα ... ταύτης липсва в Л; 869 ...по M; 919 Мосхополският — νόσοις : πόνοις ВМЛ; 926 τοίνυν πάντα : τίνα πάντας ВЛ; 928 κεκτᾶσθαι : κτᾶσθαι M.; 984—1012 [...] по M.

ВИЗАНТИЙСКИ ХИМНОГРАФСКИ ЦИКЪЛ

ТЕОФИЛАКТОВ КАНОН*

Песен първа

Направи душата ми чиста
със свещеното си осенение, отче,
за да мога достойно да възпея
твоите подвизи, страдания и мъки,
които си претърпял, проповядвайки
Христовото евангелие.

Придобил чрез словото ония,
които преди бяха владени от безсловесност,
ти ги доведе към божественото знание,
към почитането на бога и към вярата,

---

* Преводът бе направен по Мосхополското издание и по старобългарския превод в Стружкия препис. Сърдечно благодаря на доц. Иван Желев, преподавател в Софийската духовна академия „Св. Климент Охридски“, за помощта му при превода на всички гръцки текстове.

и като ги възроди с банята на нетлението,
ти ги направи синове божии чрез вярата.

Днес твоята всесветла и свещена памет, всепреподобни,
като бляскав проповедник призова
към приобщаване с благодатта на изцеленията
всички, които въодушевено чествуват с вяра
и любов паметта ти, преблажени.

Твоят ковчег излива миро, преподобни,
като извор на живота;
и всички верни с желание се събират
и приемат изцеление на душите и телата си,
като благодарят и казват, славейки:
Слава тебе, единосъщна Троице!

Към Богородица

Въплътил се от твоята утроба богоприятна,
Всевишният въздигна падналото човешко естество
и цялото го направи причастно на рая;
заради него се изпълни предреченото велико тайнство.

Песен трета

Прогонил дрямката от своите очи, преподобни,
ти си приел божественото бодърствуване
и чрез благодатта на Духа, отче, си напътил
към незалязващата светлина ония,
които спяха в тъмата на незнанието.

Прекрасните си нозе, славни,
ти беше насочил по божия път и така приведе народите
от заблудата към истинската вяра,
избавяйки ги от измамата на лукавия змей.

От бога божието слово те хвърли
като избран камък, отче,
за да премахнеш идолите на заблудата, капищата
и да унищожиш техните престъпни светилища.

Към Богородица

Като се въплъти от твоята утроба
и стана младенец онзи, който съществува
преди всички векове, дево всенепорочна,
изведе човеците от тлението на смъртта,
— чрез което първосъздаденият — уви —
бе поразен.

Песен четвърта

Като възвеличи господ своя служител
с божествени чудеса,
той го възвиси и го прослави
в цялата мизийска земя.

Станал си с чистотата си
работилница на духа, всеблажени,
понеже запази неопетнен и неосквернен
образа [божий] в себе си.

Непрестанно си бодърствувал, богомъдри,
винаги очаквайки небесния жених
и имайки пред очи времето [на неговото идване].

От всякакви притеснения
и напасти и от всяка сръб спаси
прибягващите под твоя покров,
чрез молитвите си, отче Клименте.

Към Богородица

Целият свят бе помилван чрез тебе, дево,
когато слънцето на правдата достигна
залеза на нашия живот, чиста.

Песен пета

Твоят живот превишава ума
и е ангелско поведение, преподобни,
защото онова, което си защитавал,
удивлява и самите ангелски
божествени ликостояния — как безплътният
се е свързал с плътските.

Отбягнал власт и престол и светските безчинства
си жадувал единствено за онези съвършени красоти;
затова се удостои, отче, с божествената слава
и си наследил трайни неща.

Ония, които с вяра пребивават
в божествения ти храм, отче,
и просят милост от бога, те придобиха
за най-горещ застъпник, наставник в живота
и сигурно спасение на душите
и непосрамен лекар на страстите.

Сътворен съм, блажени,
в прегрешения и страсти,
и нямам никакво утешение.
Към тебе прибягвам, милостив бъди,
Клименте премъдри!
Научи ме да съблюдавам заповедите на владиката.

Към Богородица

Едно естество, а три лица
на честната Троица вярно почитаме,
пресвета дево богоневесто;
единия от нея, чиста, въплъти в утробата си
необяснимо и неизказано.

Песен шеста

Всички млади се веселят на твоя празник,
Клименте премъдри,
а старците днес светло се радват,
всяка възраст ликува
и с песни увенчава твоята памет, светецо.

Град Охрид се гордее,
че се е обогатил с твоето божествено тяло,
и всякога приема сиянието на чудесата
и вечна благодат;
Закриляй го, отче, недосегаем за вражески ръце.

Притесняван и помръкнал съм
от много лоши прегрешения, всеблажени —
ти ме просвети със светлината на твоите молитви
и ме направи причастник
на божествените добродетели,
за да те облажавам с вяра.

Към Богородица

Марийо, чисто съкровище на девствеността,
очисти ума ми, осквернен от греховете,
и богоугодно го направи достоен съсъд
на познания, богоневесто.

Песен седма

Охрид велегласно възпява твоите достойнства,
всеблажени, и те възхвалява, че те има
за светъл покровител и опора на благочестието
и горещ закрилник на душите.

С непреходен венец си се украсил, триблажени,
от живоносната десница
и към ангелските хорове се присъедини
и запя: „Благословен си [господи]!“

Ти се укрепи с божията сила, блажени,
и премахна злочествието на бесовете,
изгонвайки ги от Мизийската земя
и въвеждайки православната вяра и
благочестието, триблажени!

Към Богородица

Сега се чу нечуваното —
безматерният син, който съществуваше преди вековете,
в последиите времена се ражда от майка без баща;
на него с песни да речем:
„Благословен си, боже!“

Песен осма

Ти се всели, преподобни,
в събранието на първородните,
където са множествата на безплътни чинове,
ликовете на светите мъченици и пророците,
и славният сном на апостолите и на всички преподобни,
възхваляващи непрестанно: „Люде, превъзнасяйте го вовеки!“

Като си насадил при водите
на осветената ти душа дървото на живота — господа,
ти си направил сърцето си рай, всесвещени [отче],
даващ наслада, веселие и вечно живи плодове;
за да се изпълним сега и ние с тях,
не преставай да се молиш богу
във всички векове.

Тези, които разумно общуват
с твоите слова и поучения, отче,
жънат полза и спокойствие за душата
и благолепието на добродетелите,
и величавата красота на нравите си,
и единогласно пеят:
„Свещеници, възпявайте,
люде, превъзнасяйте го вовеки.“

Към тебе си отваряме устата,
обогатявайки се с твоите слова, и прощение
намерихме от многото прегрешения в живота,
Клименте премъдри, и поучения —
и сега зовем непрестанно:
на Отца се поклонете, Сина благословете,
Духа възпявайте през всички векове.

Към Богородица

Ти си станала по-свята от светите сили,
защото си вместила в своята утроба
невместимия за тях, всечиста,
и спасение си дарила на всички смъртни,
като си родила спасителя на света,
когото младенците благославят,
свещениците възпяват, людете го превъзнасят
във всички векове.

Песен девета

Славно благоухае твоят ковчег
и извори на чудесата бликат от него като река,
и за всички щедро излива изцеление, свети;
като сме го обградили радостно
с псалми те възпяваме и ликувайки,
с неуморни гласове те величаем.

Възвиси се твоят благолепен дом
като хубав творец на господа,
в който ти сам още пребиваваш
и изливаш сладките потоци на твоите
поучения, богомъдри,
и напояваш изсушените и безжизнени души,
извеждайки ги от предълбокия ров на
неведението.

Към този твой народ, отче,
който си родил в Христа чрез Евангелието,
сега милостиво снизходи свише и се покажи
благосклонен, божествени, по какъвто начин
сметнеш за добре, и с божественото осенение
облекчи страдащите ни души, всеблажени.

Бидейки истински божествен пастир
сред останалите наши учители
и твоите ученици, и заедно със самия наш
славен тайноводец, богомъдрия Кирил,
като стоите пред безначалната и светосияйна Троица,
умилостивете я към нас с молитвите си, блажени!

Към Богородица

Ти бе видяна, дево, майка божия, свръхестествено
от своето сърце по плът да раждаш благото Слово,
което Отец като благ е изрекъл от себе си
преди всички векове;
него сега проумяваме като намиращо се отвъд телата,
въпреки че е облечено в тяло.

ХОМАТИАНОВИ ТВОРБИ

Молебен канон

Песен първа

Покай се, душо моя,
и преди края, плачейки, съжали себе си
с въздишки и изповед, за да намериш опрощение
по молитвите на мъдрия Климент.

Претоварих се
от ругателствата на множеството грехове
и няма изцеление за плътта ми,
заради това, отче,
посети немощите ми с твоите молитви.

Разкъсай, преподобни,
мрака на многото ми беди
и многонемощните ми печали;
успокой бурята, живота ми
изпълни с облекчение и покой.

Съкрушиха се костите ми от лютите немощи
и пострадах и се прегърбих:
всичкото ми съкрушение, отче,
изцели с твоето застъпничество.

Към Богородица

Приеми капките на моите сълзи
от дълбините на въздишките и молбите ми,
и съкрушената ми помисъл, отроковице,
и ме избави от всякакво притеснение и нещастие.

Песен трета

Сърцето ми, преподобни,
е смутено от различните житейски злини,
по твоите молитви с кротост го утеши
и спри неговия метеж.

Ако погледнеш злото в моята душа,
спасителю мой, как ще изтърпя гнева ти,
но ти ме ущедри с молитвите
на твоя раб Климент.

Помрачен съм от нощните борби
и от многото трудове
получих рани от човеците.
Чрез твоите молитви ме спаси
от тези бедствия и злини, блажени.

Изобилен извор си, трисвети,
изцели душата ми, богоносни,
и тялото ми облекчи от болестта
чрез твоите молитви.

Наследил си земята на кротките, светителю,
уталожи вълнението на моите злини
и стани ми чрез твоето застъпничество
място укрепено и спасено.

Към Богородица

За разкайващите се ти си прибежище,
закрилница на отрудените
и бърза утеха на скърбящите.
Затова, дево, те славим.

Песен четвърта

Излей и за мен лечителна капка
за горящите в огъня на болестта,
богоблажени отче,
защото на тебе е дадена
изобилна благодат да лекуваш.

Много води на многовидни опасности
заливат душата ми,

но ти, спасителю,
скоро ме спаси чрез молитвите
на божествения Климент.

В кръг обикалят около живота ми ония,
които живеят в злина, светителю,
и ми желаят зло с коварни мисли;
избави ме от тях с твоите молитви.

Дневносиянен светоносец си се показал, преподобни,
отпъждащ от човеците
чрез божествените блясъци на твоите добродетели
тъмата на злите духове.

Към Богородица

Единствена сред жените си станала богомайка
Затуй, като призовеш душата ми,
жалко отделена от добродетелни дела,
причисли я към спасяваните.

Песен пета

Към твоята закрила прибягваме
всички, които се борим с различни изкушения
и страшни болести и мъки.
Ти, отче, бъди за нас, твоите молитвеници,
твърда и бърза закрила.

Заедно с бухалите живях усамотен, блажени,
както е писано, като сред развалини —
сред страшните случаи на живота,
и понесох тежки хули от враговете ми,
но ти ми бъди утешение.

Засили се язвителното и надменно мнение
на мразещите ме без вина
и аз вървя огорчен;
затуй, трижди блажени, с умиление те призовавам,
зачети моето унижение.

Твоят честен храм, всеблажени,
е безплатна и неизчерпаема лечебница
за прибягващите в него с вяра,
затуй излекувай болките на душата и тялото ми
чрез твоите свещени молитви.

Показал си се наистина най-изкусен
сред проповедниците на новата благодат
и си бил прославен от господа с различни дарования:
затова не допущай, богомъдри,
да се превърна в човек
с неопитен и блуждаещ разум.

Към Богородица

Господарко на света,
родила господаря на небето и земята,
освободи ме чрез покаянието напълно
от горчивото робство на страстите,
като ме покориш на твоя син,
който дарява благородството свише.

Песен шеста

Любомъдро си превърнал живота си
в непрекъснато проучване на смъртта.
Затуй, участвайки в безсмъртния и блажен живот,
досточудни, не преставай да се молиш богу
да се избавим от умъртвяващите страсти.

Ковчегът с твоите мощи, богомъдри,
превишава някогашната къпалня,
изцеряваща веднъж през цялата година
само един човек, както е писано,
защото от него се изцеряват винаги
множеството тълпи боледуващи.

Тревожи ме буря от прегрешения
и ураган от страшни болести,
затова възкликвам:
Христе, мой кормчия,
като милостив и състрадателен
изведи живота ми от гибел
чрез молитвите на светителя Климент.

Дано да бъдем избавени
от страшните видими и невидими врагове
и от всяко неприятелско нападение
чрез твоите молитви, блажени, към бога
и да се сдобием с помощ от него
и с божествено просветление.

Към Богородица

Ти си излекувала извършената
от прародителите на човеците
постъпка в Едем
чрез твоето превъзхождащо всеки ум раждане.
Затуй те възпяваме с вяра и викаме:
никога не отнемай милостта си от нас, богоневесто!

Песен седма

Народът, който стоеше в тъмнината на неведението,
видя светлината на знанието
чрез твоите поучения,
ние се избавихме от мрака на страстите
чрез твоите молитви.

Аз, нещастният, надминах всички в греховете,
затуй ме обсаждат опасности и скърби,
от които ти ме избави
чрез твоите молитви, мъдри свещенотайнико.
Многото ми прегрешения не представяй пред мене,
владико, не премълчавай и моите сълзи,
с тях ме очисти от всички скверноти —
плътски и духовни.

Ти, който си приел благодатта на чудесата свише,
изцели страстите на душата и тялото ми,
за да не се зарадва лукавият
на греховете ми, премъдри.

Към Богородица

Ти надмина небесните чинове, пренепорочна,
защото си родила бога и царя;
затова те почитаме като ширшая небес и земли.

Песен осма

Давейки се във вълните на многознайните изкушения
от житейските бури, работих зле;
и прилежно ти се моля, отче,
не ме оставяй да се удавя.
Спаси ме, като предвариш към владиката
със своите молитви.

Не познаха моите стъпки божия път,
но в пустата земя на греха
зле се прелъстих, затова чакам,
богомъдри, геената огнена;
ти ме върни и настани в пътеките на покаянието.

Претърпях много зли скърби
и съм окован от тежка болест,
йерарше Христов, заради това те моля,
изцери моите зли печали,
защото ти си приел благодат от небесата
да изцеляваш немощите.

От чудесата са събрани твоите люде,
от твърдото ти отеческо лице.
Теб те молят, блажени, тези,
които си придобил с учението си, премъдри.
Теб те имат за стена и крепък стожер,
който ги спасява от противниците.

Към Богородица

Ти, която си се родила от Аврамовото семе,
ти истинно и безсеменно
и свръхестествено роди бога на Аврама,
който носеше плът заради нас, тлеещите от грехове.
Затова всички благославяме твоето рождество,
отроковице, във всички векове.

Песен девета

Ти се яви като ангел на земята,
защото равноангелно живя.
Затова с тях те приеха ангелските чиноначалия;
с тях всякога поменавай паството си,
като го избавиш от бесовската злоба и напасти.

Като реки текат множеството чудеса, блажени,
и веселят сърцата на верните с божествените благодати —
те измиват всякаква тиня на моите страсти,
и сега ни очисти от лютите страсти и немощи.

За да те възхваля със слова и да почета твоето величие,
преподобни, моля те —
изцели моите неразкрити душевни рани
и злите телесни немощи,
изцели от многото напасти,
и от лютите беди ме спаси.

Безболезнен живот, преподобни,
си наследил като награда за твоите трудове,
и си се преселил в селенията на веселящите се;
избави твоите раби с молитвите си
към господа от бедите и скърбите
и от ръката на мъчител.

Към Богородица

Ти си ми крепка стена и страшна застъпница,
незаменима покровителка в този живот, възнявана,
но нека да те намеря помощница в моя край:
и в деня Христов изстрадалата ми душа съпътствувай!

Стихири за свети Климент на молебния канон.

Нека всички да прославим великия Климент,
учителя на българите, извор на чудесата,
гонител на бесовете като наш застъпник
и избавител в бедите.

Въздигни ръцете си към бога за всичките твои раби,
йерарше Клименте премъдри,
и го склони да ни избави от многото съгрешения
и от бъдещия гняв и скърби.

Хоматианова гръцка служба по ръкопис № 1134 от Ватопедския манастир

Μηνὶ Νοεμβρίῳ .κ͂ε. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος Ἀχριδῶν.

Εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα· ἱστῶμεν στίχους
στιχ: Ἦχος δ'. Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθείς:

Ὅτε τοῖς πάλαι ἐν σκότει καθημένοις, τῆς δόξης ὁ ἥλιος τὸ φῶς ἐφήπλωσε, διασκεδάζων σκότον μέγαν τῆς ἀσεβείας καὶ ἐκδιώκων πλάνης τὴν ζώφωσιν· τότε σύ, μακάριε Κλήμη Θεόσοφε· ὥσπερ ἀκτῖνα ἐφήπλωσας· ἐπὶ τὸ τῆς Μυσίας τὸ ἀλαμπέστατον ἑορακὼς σου τὸ ἀκαίριον· ἐν ἀρετῇ κατὰ πάντα καὶ τέλειον· ὅν ἱκέτευε σῶσαι καὶ φωτίσαι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ὁ προειδὼν σου Θεὸς Κλήμη Θεόφρων ψυχῆς τὴν εὐγένειαν καὶ ὡραιότητα τῆς ἀρετῆς τὴν λαμπρότητα τῆς πολιτείας τὸ καθαρὸν καὶ βίου τὸ ἄρρυπον ποιμένα σε ἔνθεον προσχαρίσατο. διὰ τοῦ τότε ἰθύνοντος τῆς πρεσβυτέρας ρώμης τούς οἴακας μετὰ τὴν κοίμησιν σοφοῦ Κυρίλλου τοῦ φωτίσαντος, τὴν Πανονίαν φωτὶ τοῦ κηρύγματος. μεθ'οὗ. πάτερ δυσώπει. τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν:.

Μετὰ τῶν θείων ἀπάρας ἐκ τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν καὶ συνάθλων σου, Κλήμη μακάριε, τοῦ Μεθοδίου, Γοράσδου τε, Ἀγγελαρίου, Ναοὺμ καὶ Σάββα οὓς καὶ συλλήπτορας ἔσχες ἐν τοῖς πόνοις σου καὶ τοῖς παλαίσμασι ὑφηγητὰς τῶν καμάτων σου καὶ τῶν λογίων τῆς σοφίας σου. μετεγλωττιστάς μεθ' ὧν ἀγάλλῃ. ὀπτανόμενος τῷ μεγαλύναντι, πάτερ, τὴν μνήμην σου καὶ διδοῦντι τὴν χάριν. διὰ σοῦ τοῖς σε γεραίρουσι:.

Δόξα ἦχος γ΄.

Μύρον ἐκκενωθὲν ἐπὶ σε τῆς χάριτος ἔχρισέ σε, ἱερουργῆσαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. ἀοίδιμε ἱεράρχα τοῦ Χριστοῦ. εὐωδία γενόμενος τῆς ὀσμῆς τῆς γνώσεως αὐτοῦ. τὴν τῶν βουλγάρων ἐπλήρωσας. διὸ τὰς φωνὰς τῶν οἰκετῶν σου. εὐμενῶς δεχόμενος. αἴτησαι ἡμῖν. Κλήμη ἔνδοξε τὸ μέγα ἔλεος:

Καὶ νῦν .Θ.
Ἀπόστιχα στιχηρὰ προσόμοια: — ἦχος δ΄:
Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν:

Τῇ τῶν λόγων σου σάλπιγγι, ἀγνωσίᾳ κρατούμενον. τῶν Βουλγάρων, ὅσιε, ἐξανέστησας λαὸν καὶ γνώσει ἐρρίζωσας. καὶ πνεῦμα ἐντέθηκας. καὶ παρέστησας Θεῷ κλῆρον ἔνθεον ἅγιον, ὃν περίσωζε ἐκ παντοίων κινδύνων σὲ τιμῶντα. καὶ τέλοῦντα σου τὴν μνήμην. τὴν φωτοφόρον καὶ εὔσημον:

στ Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφία:

Σὺν Κυρίλλῳ Μεθόδιον εὐφημήσωμεν ἅπαντες. Οἱ τὴν μνήμην Κλήμεντος ἑορτάζοντες. καὶ γὰρ πρώτων ὁ ἔπαινος τῷ τέκνῳ γενήσεται, εὐφροσύνη, ἀληθὴς ἀγαλλίασις ἔνθεως, ἀλλ'ὦ λάμψαντες καὶ ἐν βίω καὶ ἐν λόγω. διορθοῦσθαι. καὶ τὸν βίον καὶ τὸν λόγον τῶν ἐκτελούντων τὴν μνήμην ὑμῶν: †

Στόμα δικαίου:

Ὡς ποιμὴν ἀληθέστατος εἰς νομὴν τὴν σωτήριον τῶν γραφῶν ὁδήγησας τὸ σὸν ποίμνιον καὶ ὡς φωστὴρ κατεφώτισας τὴν ζώφωσιν καὶ ὡς μάρτυς διωγμοὺς ὑπομείνας ὡς ὅσιος ἀπενέκρωσας ἐν ἀσκήσει τοῦ βίου τὴν σὴν σάρκα. ὅθεν ἔχων παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν μέμνησο.

Δόξα: ἦχος. β΄.

Ὅσιε πάτερ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν κατορθωμάτων σου, διὸ ἐν τοῖς οὐρανοῖς εὗρες μισθὸν τῶν καμάτων σου τῶν διαμότων ἔλυσας τὰς φάλαγγας, τῶν ἀγγέλων ἔφθασας τὰ τάγματα. ὧν τὸν βίον ἀμέμπτως ἐξίλωσας. παρρησίαν ἔχων πρὸς Χριστὸν τὸν Θεόν. εἰρήνην αἴτησαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν: †

Καὶ νῦν: Θ.:
Τροπάριον: ἦχος γ'.

Στύλον ἄσειστον ὀρθοδοξίας, πύργον ἄτρεπτον τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐδωρήσατο Χριστὸς σε, μακάριε. τὰς ἐλεπόλεις ἐχθρῶν ἐκκρουόμενον. καὶ προμαχοῦντα στερῶς τοῦ ποιμνίου σου. ὅθεν εἴληφας. γέρα τῶν σῶν πόνων ἄξια διώκειν ἐκ βροτῶν παντία νοσήματα:

Εἰς τὸν Ὄρθρον
Εἰς τὴν πρώτην στιχολογίαν: κάθισμα ἦχος δ'.
Κατεπλάγη Ἰωσήφ:

Ἀπὸ βρέφους τιθηνόν, σὺ τὴν σοφίαν ἐσχηκώς, ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ ἀδιαλείπτως μελετῶν, λαούς στηρίζεις διδάγμασι θεοφθόγγοις, καὶ βίῳ σου σεμνῷ πάντας ὁδήγησας, σαρκὸς καταφρονεῖν, καὶ τῶν τοῦ βίου τερπνῶν, πρὸς οὐρανὸν δὲ βλέπειν. Καὶ τὴν ἄλυτον Θεοῦ καὶ θείαν ἀπόλαυσιν, ἧς περ δυσώπει, πάτερ Κλήμη, τιμῶντας σε: δίς.

Εἰς τὴν β'στιχολογίαν: Τὴν σοφίαν τοῦ λόγου:
Κάθισμα

Μαθητεύσας τὰ ἔθνη, πάτερ σοφέ, καὶ κηρύξας τὴν πίστιν τὴν ἀληθῆ, πάντας προσήγαγες τῷ Θεῷ διὰ πίστεως, θαυματουργῶν ἐξαίσια καὶ θεία τεράστια καὶ τοῦ ἐχθροῦ τὴν πλάνην, τελείως. τρεψάμενος. ὅθεν καὶ ἀξίως ἐκ Θεοῦ ἐκομίσω, μισθόν τῶν καμάτων σου, βασιλείαν οὐράνιον, ἱεράρχα πατὴρ, ἡμῶν πρέσβευε Χριστῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι τοῖς ἑορ(τάζουσι, πόθῳ τὴν ἁγίαν μνήμην σου).

Κανών
Ὠδὴ α': ἦχος δ': Τριστάτας κραταιούς

Αὔλῳ φωτισμῷ λαμπρυνόμενος, μάκαρ, ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν καὶ βίον καθαρὸν προελόμενος γέγονας, ἐναρέτῳ πολιτείᾳ τῶν ἀγγέλων ἐφάμιλλος, ὅθεν φῶς τοῖς πιστοῖς ἐχρημάτισας.

Ὑπέδειξας λαοῖς, εὐσεβείας τὰς τρίβους, πλανομένοις ἐν ὁδοῖς, ἀπάτῃ τοῦ σατάν, ἀπωλείας, ἀοίδιμε, ὅθεν, σε ὡς θεηγόρον καὶ Κυρίου ἀπόστολον μελῳδίαις ἀσμάτων δοξάζομεν.

Τηρεῖςν με τὰς σεπτάς, ἐντολὰς, τοῦ Σωτῆρος, ἐνδυνάμωσον ἁγνὴ ταῖς σαῖς τυπωτικαῖς καὶ θερμαῖς ἀντιλήψεσιν, ἵνα πόθῳ σε δοξάζω, τὴν ἐν τόκῳ τηρήσασαν, παρθενίας το κλέος ἀλώβητον:

Ἕτερος κανών
Ὠδὴ α': ἦχος πλ. δ' Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ:

Τίμιον τοῦ Δεσπότου σκεῦος ἐχρημάτισας μακάριε καὶ ἐν σκεύεσι τοῦτον, πολιτείας ἀρίστης ἐδόξασας. †

Ηὔξησας τὸ δοθὲν σοι τάλαντον τοῖς πόνοις σου, πανόλβιε, περιούσιον ἔθνος, ἐνεγκὼν τῷ Θεῷ διὰ πίστεως. † Θ̃.

Γένος τῶν ἀνθρώπων ἅπαν κατὰ χρέος μακαρίζει σε, μακαρίας γὰρ δόξης διὰ σοῦ, Θεομῆτορ, ἠξίωται: †

Ὠδὴ γ': Οὐκ ἐν σοφίᾳ:

Ἐν τῇ σοφίᾳ τῶν σῶν λόγων τὴν πίστιν ἐτράνωσας καὶ ἐδίδαξας λαούς· Τριάδα σέβειν τὴν ἄκτιστον πλάνης τὸ πολύθεον, πάτερ, ἐκκλίναντας †:

Τοῦ παρακλήτου τῇ δυνάμει φραξάμενος Πνεύματος τὰς βλασφήμους κατ' αὐτοῦ φωνὰς στερρῶς ἐρράπισας καὶ τοὺς τῆς αἱρέσεως ἐξάρχους ἤσχυνας: † Θ.

Τὸ ποῖον ὄρος ὅ Δαβὶδ προεώρα ἐν πνεύματι δυσωπῶ σε ἐκτενῶς ἐπίστρεψόν με πλανόμενον ἐν ὄρεσι, Δέσποινα, τῆς ἀπογνώσεως: (ἕτερος εἱρμός) Σὺ

εἶ τὸ στερέωμα:

Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐξ ἀναγκῶν δεινῶν, ὅσιε, τὰς προσβολὰς τούτων σαῖς πρεσβείαις ἐξ ἡμῶν ἐκτρεπόμενος. +

Οἶκος ἐχρημάτισας τοῦ ἀγαθοῦ, σοφὲ, Πνεύματος, ὅθεν πηγαὶ θείων διδαγματων ἀπὸ σοῦ ἐπορεύθησαν.

Θ. Ἄναξ ὅν ἐκύησας τὰ ὑπερένδοξα νέμει σοι, μόνη ἁγνή ἁγνέ, σὲ γὰρ τῶν κτισμάτων ἀναφαίνει Βασίλισσαν. +

Κάθ. ἦχος γ'. Θείας πίστεως:+

Θείοις δόγμασιν ἐντεθραμμένος καθοδήγησας πρὸς θείαν πίστιν ἔθνη Μυσῶν προσαγαγὼν τῷ βαπτίσματι καὶ περιούσιον λαὸν ποιησάμενος, παθῶν ποικίλων αὐτοῦ λυτρωσάμενος, πάτερ ὅσιε, Χριστὸν τὸν Θεὸν ἱκέτευε δωρήσασθαι ἡμῖν τὸ μέγα ἔλεος.

Ὠδὴ δ'. ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ:

Ἡ τιμία μυροθήκη τῶν ἁγίων λειψάνων σου δαίμονας ἐλαύνει, πάθη θεραπεύει δυσίατα, ἐκ πολυτρόπων λυτροῦται περιστάσεων τοὺς προστρέχοντας, ὅθεν πιστῶς σὲ γεραίρομεν +

Καὶ θανόντα σὲ τιμῶμεν ὥσπερ ζῶντα, μακάριε τῆς γὰρ ἀνωλέθρου φέρεις νῦν ζωῆς τὴν ἐνέργειαν, ὡς τῶν θαυμάτων τὴν χάριν κομισάμενος, ὅθεν κράζομεν Δόξα τῷ σὲ χαριτώσαντι+

Θ. Μὴ τραπέντα τὸν δεσπότην, ὅπερ ἦν ἀπεκύησας ἐν σαρκί, Παρθένε, σῶσαι βουληθέντα τὸν ἄνθρωπον, ὅθεν πρὸς ἄσωτον βίον ἐκτραπέντα μέ, πρὸς μετάνοια σαῖς προστασίαις ἐπίστρεψον +

(ἕτερος εἱρμὸς) Εἰσακήκοα Κύριε:

Τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον ἐν τοῖς ἀσφαλέσιν ὅροις τῆς πίστεως συνετήρησας καὶ ἤλεγξας τὸ πεπλανημένον δόγμα, πάνσοφε +:

Ὡς ποιμένα θεόλεκτον, ὡς ἱεροκήρυκα θεοδίδακτον, ὡς χωρὶς αἵματος μάρτυρα σε τιμῶμεν, πάτερ ἀξιάγαστε:

Θ. Εἰσακήκοα, πάναγνε, τῆς θεοτοκίας σου τὸ μυστήριον καὶ ἐδόξασα τὴν δύναμιν, τὴν σωματωθεῖσαν ἐξ αἱμάτων σου +:

Ὠδη ε'. Ἀσεβεῖς οὐκ ὄψονται.

Ἐν δυνάμει πνεύματος τὸ κήρυγμα τὸ σὸν ἐγκατέσπειρας ἀκοαῖς τῶν στεργώντων, πάτερ, τὴν ματαιότητα καὶ πολύχουν ἄσταχυν εὐσεβείας συνεκόμισας +

Νέκρωσιν ἑλόμενος βαστάζειν τοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκὶ πάντοτε τῇ σῇ ζῶντα ροῦτον ἔσχηκας ἔν σοι, μακάριε, κατὰ Παῦλον ὅθεν σὲ ἐν γῇ ζώντων κατεσκήνωσεν:

Θ. Μητρικὸν προσήγορον ἐφήρμωσας ἁγνὴ Παρθενίᾳ τῇ κατὰ σὲ, τὸν γὰρ κτίστην τέτοκας ὑπὲρ κατάληψιν, ὅθεν μητροπάρθενον ἐπίγνόντες σὲ δοαζομεν: +

(ἕτερος εἱρμός) Ὁ ἐκ νυκτὸς ἀγνοίας:

Λαμπροφοροῦσα πόλις ἡ σὲ κατέχουσα, πάτερ, εὐφραίνεται *καὶ καυχᾶται* ἐνθέως, πλοῦτον κεκτημένη σὲ ἄσυλον: +

Νεανικῶς ὑπέστης, ἱερουργῶν τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, κόπους, πόνους καὶ μόχθους, ὅθεν ἐδοξάσθης μακάριε + .Θ.

Κατὰ ἐχθρῶν ἀσάρκων, κατὰ παθῶν σαρκικῶν με κραταίωσον ταῖς πρεσβείαις σου, κόρη, ὅθεν δυσωπῶ σὲ πανύμνητε: +

'Ωδὴ ς. Θύσω σοι μετά :

Ἔδραμες ὡς ἀστὴρ καταλάμπων τὰ πέρατα τὰ τῆς Μυσίας, τρισμάκαρ, καὶ πρὸς φῶς γείρων θεογνωσίας, τοὺς ἀθλίως ἀγνωσίας ἐν σκότει καθεύδοντας :

Ὤλεσας αἱρετικῶν δεινὰ δυσεβήματα κατὰ τοῦ πνεύματος, πάτερ, εἰς τὸ ὕψος αἴροντα βλασφημίας, τὸ δὲ κράτος τῶν εὐσεβῶν δογμάτων ἐστήριξας: +

Ἵλεων τὸν σὸν Υἱὸν 'ἀπέργασαι, Δέσποινα, τοῖς εὐσεβῶς Θεοτόκον σὲ ὁμολογοῦσιν ἀπὸ καρδίας καὶ παράσχου τὰ ἐλέη σου τούτοις τὰ πλούσια: +

(εἱρμός)

Χιτῶνα μοι :

Ἡ ἄπειρος Σοφία τοῦ Θεοῦ, κλῆμα σὲ ἀνέδειξε, Κλήμη μακάριε, καρποὺς φέρων τοῦ ἐνθέου κηρύγματος. +

Μελέτην διὰ βίου τῶν γραφῶν παμμάκαρ ποιούμενος, ἔνθεν συνέλεξας, ἀρετῶν τὸν γλυκασμὸν ὥσπερ μέλισσα :

Θ Ἐκέκραξα πρὸς σὲ τὸν ἱλασμὸν τῶν ψυχῶν ἐπάκουσον καὶ σῶσόν με, Λέσποτα, ταῖς πρεσβείαις τῆς ἀσπόρως τεκούσης σε:

Κοντάκιον: Ἡ Παρθένος:

Ὁ ναός σου, ἅγιε, πνευματικὸν ἰατρεῖον παραδόξως δείκνυται τοῖς πίστει προσερχομένοις: πάντας γὰρ ποικίλων νόσων ἀπολυτροῦται, πάθη δὲ ψυχῶν παντοίων κατακομίζει· διὰ τοῦτο σὲ παμμάκαρ, θερμὸν προστάτην ἐπιγραφόμεθα. +

Ὁ οἶκος

Ἀνυμνήσωμεν νῦν τὸν ἱεράχην ἅπαντες, τόν Μυσίας λαοῦ ποιμένα καὶ διδάσκαλον πιστῶς προσελθόντες τῷ τούτου τεμένει καὶ τὴν ἁγίαν καὶ θείαν λάρνακα πίστει προσευξώμεθα, αὐτῷ φωνοῦντες, πάτερ Θεόσοφε, σὺ ποιμὴν ἡμῶν σὺ καὶ διδάσκαλος, καὶ προσήξας ἡμᾶς Κυρίῳ σὺ καὶ τὴν πόλιν σου φρουρεῖν , μὴ διαλείπῃς ἐκτενῶς· [σοῦ γὰρ πάντες προθύμως πεποιθότες ταῖς πρεσβείαις,] θερμὸν προστάτην ἐπιγραφόμεθα:.

'Ωδὴ ζ'. Ὁ διασώσας ἐν πυρί:

Ἀπὸ βλεφάρων νυσταγμόν, ὅσιε, τῶν σῶν ἀπεσείσω, καὶ γρηγορῶν ἐν προσευχαῖς καὶ συχναῖς φυλακαῖς τοῦ ποιμνίου σου λυμαντῆρας ἀπήλασας, τοὺς ἀγέλης σῆς ἁγίας μὴ φειδομένους: +

Τῶν ἀποστόλων τὸν χορὸν τέρπεις ὡς λαμπρὸς θεηγόρος, τῶν ἀθλοφόρων τὴν πληθὺν συμπληροῖς ὡς χωρὶς αἵματος μάρτυς, ἱερέων τὸν σύλλογον συγκροτεῖς ὡς ἱεράρχης σημειοφόρος: +

Θ Βουλῆς μεγάλης τοῦ Πατρός, τέτοκας τὸν ἄγγελον κόρη, ὅν ὡς ἀγγέλων ποιητὴν καὶ ἀνθρώπων Σωτῆρα δοξάζομεν, ὑπερύμνητε, λέγοντες, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων[εὐλογητὸς εἴη]:

(Εἱρμός) Θεοῦ συγκατάβασιν:

Χορείαν στησώμεθα, τὸν ἱεράρχην ἀνευφημοῦντες πιστοί, δἰ αὐτοῦ γὰρ θεόθεν ἡμῖν πηγάζει πλούσιον ἔλεος καὶ μελῳδοῦντες συμφώνως βοήσωμεν εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν: +

Οἱ πόνοι σου, ὅσιε, τὴν τῶν πραέων γῆν γεωργήσαντες, βιοτῇ ἐναρέτῳ, νῦν ἀκηράτους καρποὺς θερίζουσιν, ὧν ἀπολαύων κραυγάζεις γηθόμενος, εὐλογητός ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν: +

Θ Ὁ ἄφραστος τόκος σου φρικτῶν συμβόλων πλήρωμα γέγονε, ἐν πυρὶ γὰρ ἡ Βάτος καὶ ἐν καμίνῳ παῖδες προέφησαν, τὴν σὴν ἀφλέκτως γαστέρα χωρήσασαν, τὸ τῆς Θεότητος πῦρ, παρθενομῆτορ ἁγνή.

Ωδὴ η΄. Χεῖρας ἐκπετάσας: +

Ὅλον σεαυτὸν ἐρωτικῶς τοῖς ὑπὲρ νοῦν ἀγαθοῖς, πάτερ, προσήλωσας, ὅθεν παρέβλεψας ἅπαντα, τὰ ὁρώμανα ὡς πρόσκαιρα, καὶ ὑπὲρ ταῦτα τὴν ζωὴν τὴν σὴν ἐτήρησας, καὶ ὡράθης τίμιον ὄντως δοχεῖον τοῦ πνεύματος.

Ὕδωρ ἐπεπόθησας τὸ ζῶν διψῶσα, πάνσοφε, καθάπερ ἔλαφος, ὅθεν πιὼν εὐθὺς γέγονας, ποταμῶν πηγὴ ἀκένωτος, δογμάτων θείων καὶ πιοῦσα σεπτῶν καὶ θαυμασίων συχνῶν τοῖς βοῶσι πάντα τὰ ἔργα εὐλο[γεῖται:].

Θ̃ Αἴγλη τῶν θερμῶν σου πρεσβειῶν τὴν σκοτιθεῖσαν μου ψυχὴν τοῖς πάθεσι, θεοχαρίτωτε λάμπρυνον, καὶ φωτὶ τῆς μετανοίας με φωτὸς υἱὸν τοῦ νοητοῦ δεῖξον κραυγάζοντα· εὐλογεῖτε πάντα (τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον):

(Εἰρμὸς) Τὸν ἐν ὄρει ἁγίῳ

Ὑπὲρ φύσιν, οἱ σοὶ λαμπροὶ ἀγῶνες ὑπὲρ ἄμμον θαλάσσης τὰ σημεῖα ὑπὲρ δὲ λόγου δύναμιν ὁ ἔπαινος, ὅθεν σέ, τρισμάκαρ, ἐν ᾠδαῖς ἀσμάτων ὡς δύναμις τιμῶμεν: +

Βασιλέων ἐνώπιον ὡς Παῦλος καὶ βαρβάρων ἐθνῶν ἱερομύστα, τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα ἐβάστασας· ὅθεν σοῦ τὴν κλῆσιν οὐρανία βίβλος ἐγγεγραμμένην φέρει +:

Θ̃ Γεδεὼν σὲ μακρόθεν προεώρα γῆν καὶ πόκον ἐν ἀλλαγῇ φρικώδει τὸν ὑετὸν δεχόμενα πανάμωμε, ὅθεν σοῦ τὸν τόκον δεδοξασμένον ὑμνοῦμεν εἰς αἰῶνας:

Ὠδὴ θ΄. Λίθος ἀχειρότμητος:

Ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἐναποθέμενος τρισμάκαρ, τῇ ἱερωτάτῃ σου ποίμνῃ, καὶ καταρτίσας ταύτην τοῖς δόγμασι, τῆς εὐσεβείας ἔδραμες, πρὸς τὰ οὐράνια σκηνώματα +:

Σέ τὸν τοῦ Χριστοῦ Ἱεράρχην, τῆς ἐκκλησίας τόν λαμπτῆρα, Κλήμη Θεοφόρε, τιμῶντες, φωναῖς ἀσμάτων καθικετεύομεν, μὴ ἐπιλάθῃ, ὅσιε, τῶν ἱκετῶν σου τῆς δεήσεως:

Θ̃ Στόματι ψυχῇ καὶ καρδίᾳ τοὺς Θεοτόκον σε κυρίως καθομολογοῦντας Παρθένε, κινδύνων ῥῦσαι ἐκ πάσης θλίψεως ὡς παῤῥησίαν, ἔχουσα πρὸς τὸν ἐκ σοῦ τεχθέντα Κύριον +:.

(Εἱρμός) Τὸν προδηλωθέντα:

Ἀιδίου δόξης λαβόμενος θεοφάντορ ὡς τελειωθεὶς ἐν Χριστῷ τοὺς δοξάζοντας πίστει τὴν ἁγίαν σου καὶ πανέορτον μνήμην, τέλους μακαρίου καταξίωσον:.

Ῥήμασι ζωῆς, Θεοφόρε, ἀτελευτήτου ἣν ἐκτήσω θείαν ποίμνnην, τελειώσας ἐνθέως μετὰ δόξης πρὸς τὸν Χριστὸν ἐπορεύθης, τὸν τελειωτὴν τῆς σωτηρίας ἡμῶν:

Ἱερὰ τρισμάκαρ, ἡ σὴ ζωὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολικὸς ὁ δρόμος, ὅν ἐτέλεσας πίστει, τὴν οὐράνιον βασιλείαν κηρύσσων, καὶ μετὰ ἁγίων ἡ τελείωσις +

Θ̃ Σὺ εἶ Σωτηρίας ἡμῶν ἀρχής, Θεομῆτορ, ὡς τὸν τοῦ Θεοῦ μεσίτην καὶ ἀνθρώπων τεκοῦσα, σύ ὑπάρχεις ὑπερευλόγητον τέλος, τῆς πάλαι κατάρας τῆς Προμήτορος:.

Ἐξαποστειλαριον. Τοῖς μαθηταῖς:

Ἐφώτισας ὡς ἥλιος τοὺς Βουλγάρους, ταῖς λόγων λαμπηδόσιν, ὅσιε Κλήμη ὅθεν ταῖς γραφαῖς σου παιδευόμενοι. Θεὸν ἐν σοὶ δοξάζομεν. Τὸν σὲ δοξάσαντα Πατρὶ τῇ Χάριτι τῆς σοφίας: +

Θεοτοκίον. Μαρία καθαρώτατον.:

Στιχηρὰ εἰς τους Αἴνους. Ἦχος πλ. δ΄

Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος:

Κλήμη θεόφρον πατὴρ ἡμῶν, δὶ ἐγκρατείας παθῶν καὶ συντόνου ἀσκήσεως τὸν νοῦν ἀνεπτέρωσας πρὸς μετάρσιον ἔρωτα· φωτὸς τοῦ θείου τυχεῖν γλυχόμενος καὶ τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος, ὧν τῆς λαμπρότητος ἐν μεθέξει γέγονας πανεστηκῶς θρόνῳ τοῦ παντάνακτος καὶ βασιλέως Χριστοῦ: +

Λαόν Κυρίου ἐποίμανας ἱεραρχίας στολήν, ἐκ Θεοῦ κομισάμενος καὶ ποιμὴν γενόμενος τῆς Ἀχρίδας θεσπέσιε· πάσαν Μυσίαν πρὸς θεοσέβειαν, ἐνθέοις λόγοις τε καὶ διδάγμασιν· καὶ ἐπιδείξεσι τῶν θαυμάτων ἔνδοξε μεταγωγών. Ὅθεν τὴν πανίερον μνήμην σου σέβομεν:

Ἡλίου πλέον ἀνέτειλας ἀπὸ δυσμῶν φωταυγῆς: τὰς ἀκτῖνας τῶν λόγων σου, ἐπιπέμπων, ὅσιε, καὶ φωτίζων τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, πύργος ἀκλόνητος τῆς ἐκκλησίας καὶ στῦλος ἄσειστος. Κλήμη μακάριε, χρηματίσας ἔτρεψας αἱρετικῶν ἅπασαν ἑλέπολιν, βουλαῖς τῶν λόγων σου +

Δόξα
ἦχος πλ′ β′:

Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων σου οὐρανόθεν κομισάμενος καὶ τὰ ἔθνη τῆς Μυσίας τῶ βαπτίσματι: Ἀρχιερέων ὑπάρχεις, δόξα τε καὶ καύχημα, Κλήμη πάτερ παμμακάριστε καὶ πάσης Βουλγαρίας μεγαλοκήρυξ ἀπόστολος, παῤῥησίαν χων πρὸς Χριστὸν τὸν Θεόν, αὐτὸν ἱκέτευε σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν:

Καὶ νῦν: Θεοτοκίον
Μεταβολὴ τῶν θλιβομένων:
ΤΕΛΟΣ ΤΕΛΟΣ +
δόξα σοι ὁ Θεός +++

Каноните на Хоматиан на 4-и и 8-и глас
(Съкратен вариант по Ватопедския препис)

Когато слънцето на славата разпростря светлината си
над стоящите в древност и мрак,
разпръсквайки мрачната нощ на нечестието
и прогонвайки тъмата на заблудата,
тогава и тебе, блажени Клименте богомъдри,
той те разпростря като светъл лъч
върху твърде помръкналото лице на Мизия,
съзирайки твоята запазеност
и съвършенство в добродетелта във всяко отношение.

Него моли да спаси и просвети душите ни.
бог, който предузна благородството на твоята душа,
блясъка на добродетелта, чистотата на поведението
и неопетнеността на живота ти, Клименте богомъдри,
те постави за боговдъхновен пастир,
чрез управляващия тогава в стария Рим,
след успението на мъдрия Кирил,
просветил Панония със светлината на проповедта.
Заедно с него, отче, моли да се спасят нашите души.

Ти си тръгнал от Рим, Клименте блажени,
заедно с божествените мъже и твои сратници:
Методий, Горазд, Наум и Сава,
които си имал за помощници в твоите трудове и борби,

за съветници в работата ти
и преписвачи на словата на твоята мъдрост.
Заедно с тях ликувай, явявайки се пред бога,
който е възвеличил, отче, твоята памет,
и чрез тебе дава благодат на славещите те.

Слава

Мирото на божията благодат, което се изля върху тебе,
те помаза да свещенодействуваш
с благовестието на царството небесно,
приснопаметни йерарше Христов.
Станал благовоние на уханието на неговото знание,
ти си изпълнил българската земя.
Затова, приемайки благосклонно гласовете
на умоляващите те, славни Клименте,
изпроси за нас велика милост.

Стиховни стихири

Чрез тръбата на твоите слова, преподобни,
си пробудил завладения от неведение български народ,
засадил си го със знание и си му вложил дух
и си го представил на бога
като свято божествено наследие.
Ти запазвай от всякакви опасности него,
който те почита и празнува твоята памет,
светоносна и знаменателна.

Заедно с Кирил нека възхвалим Методий всички ние,
които празнуваме паметта на Климент.
Защото възхвалата на първите
ще стане за чедото им истинско веселие,
божествено ликуване.
Но, о, вие, просияли с живот и със слово
нека се изправи и животът, и словото
на отбелязващите вашата памет.

Като най-верен пастир ти отведе стадото си
на спасителното пасбище на Писанията
и като светилник разпръсна мрака на неведението,
и като мъченик претърпя гонения,
а като преподобен ти умъртви своята плът
чрез подвизаване в живота.
Затуй като имаш дръзновение пред бога,
спомни си за нас.

Слава

Преподобни отче,
по цялата земя се разнесе вестта за твоите подвизи,
затуй ти намери на небето награда за трудовете си.
Сразил демонските пълчища,
ти си достигнал до ангелските чинове,
чийто живот непорочно си възревнувал.
Имайки дръзновение пред Христа бога,
изпроси мир за душите ни.

Тропар

Христос те подари, блажени,
като непоклатим стълб на православието,
необорим стожер на църквата,
отблъскващ набезите на враговете
и твърдо защищаващ своето стадо.
Затуй си придобил сила, достойна за твоите трудове,
да прогонваш всякакви болести от човеците.

Утренна

I Седален

От младенец ти си получил мъдростта,
непрекъснато изследвайки божия закон,
укрепваш народите с богоглаголиви поучения,
а със скромния си живот си упътил всички
да презират плътта и насладите на света,
и да гледат към небето
и към безкрайното съзерцаване на бога,
което ти, отче Клименте,
изпросвай за почитащите те.

II Седален

Учейки народите, мъдри отче,
и проповядвайки истинската вяра,
ти си довел всички при бога чрез вярата,
чудодействайки с дивни и божествени знамения
и проваляйки напълно заблудата на врага.
Затова достойно си получил от бога небесното царство
като награда за трудовете си;
светителю, отче наш, моли се на Христа бога
да дарува прошка на греховете на ония,
които с копнеж празнуват светлата ти памет.

КАНОН НА 4-и ГЛАС

Песен първа

Осиян от невеществена светлина,
от най-млада възраст избрал чист живот,
блажени, ти си станал като ангелите
с добродетелното си поведение;
затова си послужил за светлина на вярващите.

Ти си посочил, приснопаметни,
пътя на благочестието на народите,
блуждаещи поради заблудата на сатаната
по пътищата на гибелта;
затова те славим с мелодиите на песнопенията
като благоречив и апостол на господа.

Към Богородица

С твоите горещи застъпничества, чиста,
укрепи ме да спазвам свещените заповеди на Спасителя,
за да славя с любов тебе, която в раждането
си запазила ненакърнена честта на девството.

ДРУГ КАНОН НА 8-и ГЛАС

Песен първа

Ти си станал, блажени,
почтен съсъд на владиката и си го прославил
сред носителите на най-добро поведение.
С твоите трудове си умножил дадения ти талант,
всеблажени, като чрез вярата
си довел при бога избрания народ.

Към Богородица

Целият човешки род по дълг те облажава,
богомайко, защото чрез тебе
се удостои с блажена слава.

Песен трета

С мъдростта на твоите слова, отче,
ти утвърди вярата и научи народите
да почитат несътворената света Троица,
като се отклонят от заблудата на многобожието.
Преграждайки чрез силата на утешителя дух,
ти твърдо си отблъснал хулните гласове против него
и си посрамил водачите на ереста.

Към Богородица

Владичице, тучна планино,
която Давид духом предвидя,
моля те усилно, вразуми мене,
който блуждая по планините на отчаянието.

[Друг ирмос]

Дари ни помощ, преподобни,
избави ни от страшните беди,
като отблъскваш от нас техните набези.
Станал си дом на добрия дух, мъдри,
поради което от теб са тръгнали
извори на божествените учения.

Към Богородица

Царят, когото си заченала
ти отрежда преславна чест,
единствено чиста дево,
защото сред творенията те излъчва за царица.

Седален

Възпитан с божествените учения, чрез кръщението
ти си довел мизийските народи до божествената вяра
и си ги направил избран народ,
избавяйки ги от различни страдания.
Отче преподобни, моли Христа бога
да ни дарува велика милост.

Песен четвърта

Почтеното мирохранилище на твоите свети мощи
прогонва демоните, изцерява трудно лечими страдания,
избавя прибягващите към него от много затруднения,
поради което те славим вярно.

И починал, ние те славим като жив, блажени,
защото сега носиш действието на непогиващия живот,
тъй като притежаваш благодатта на чудодействието.
Затова възкликваме: слава на удостоилия те с благодат.

Към Богородица

Дево, заченала си по плът владиката,
който не се отвърна от това, което беше ти,
и който пожела да спаси човека,
затова обърни към покаяние мене,
който съм се отклонил от гибелен живот.

[Друг ирмос]

Чрез сигурните определения на вярата
ти си съхранил, премъдри,
учението за изхождението на Духа
и си изобличил погрешното учение.

Почитаме те, отче досточудни,
като богоизбран пастир.
боговдъхновен проповедник и
безкръвен мъченик.

Към Богородица

Чух, всечиста, за тайната
на твоето богораждане и прославих силата,
въплътила се от твоята плът.

Песен пета

Със силата на духа ти си посял, отче,
твоята проповед в душите на любещите суетата
и си пожънал многоплодния клас на благочестието.

Избрал да понесеш завинаги в твоята плът
умъртвението на Христа,
ти както Павел го имаш жив в себе си,
блажени, затова той те е поставил в земята на живите.

Към Богородица

Ти приложи, чиста,
майчинското определение към твоето девство,
защото по необясним начин си родила създателя.
Затова, признавайки те за майка-девица,
ние те славим.

[Друг ирмос]

Светоносният град, който те притежава,
отче, се радва и гордее вдъхновено,
понеже те има за неотменимо богатство.
Като млад свещенодействайки Христовото евангелие,
ти си изпитал мъки, усилия и трудности,
поради което си се прославил, блажени.

Към Богородица

Дево, чрез твоите молитви, укрепи ме
срещу безплътните врагове и плътски страсти —
затуй те моля, всехвална.

Песен шеста

Като звезда си обходил, трижди блажени,
и си просветил Мизийските предели,
пробуждайки за светлината на богопознанието ония,
които нещастно дремят в мрака на неведението.

Победил си, отче,
страшните нечестия на еретиците срещу Духа,
стигащи до висотата на богохулството,
и си утвърдил силата на благочестивото учение.

Към Богородица

Направи милостив твоя син, владичице,
към ония, които благочестиво от сърце
те признават за богородица
и им дарувай богатите си милости

[Друг ирмос]

Безпределната мъдрост на бога те показа,
блажени Клименте, като лоза,
даваща плодовете на божествената проповед.

Проучвайки цял живот писанията,
всеблажени, ти като пчела си събрал
от там сладостта на добродетелите.

Към Богородица

Въззвах към тебе, владичице,
чуй молението на душата ми и ме спаси.

Кондак

Твоят храм, светецо, неочаквано се показа
духовна лечебница за пристъпващите с вяра,
защото всички избавя от различни болести,
премахва всякакви душевни страдания.
Затова, всеблажени,
те считаме за горещ закрилник.

Икос

Нека сега всички възпеем светителя,
пастиря и учителя на мизийския народ,
като пристъпим вярно към неговото светилище
и с вяра се помолим пред светия и божествен ковчег,
възгласявайки към него: богомъдри отче,
ти си наш пастир, ти си наш учител,
не преставай усърдно да запазваш своя град.
Защото всички с готовност се поверяваме
на твоето застъпничество и те имаме за горещ закрилник.

Песен седма

Отърсил си дрямката от клепачите си, преподобни,
и бодърствувайки в молитви, и често в затвора,
ти си прогонил осквернителите на твоето паство,
които не щадят светото ти стадо.

Като блестящ богоречивец
ти радваш сонма на апостолите,
като безкръвен мъченик,
допълваш множеството на победоносците,
като светител-знаменосец ти се включваш
в събора на свещениците.

Към Богородица

Дево, ти роди вестителя
на великия съвет на Отца,
когото славим, всехвална, като спасител,
творец на ангели и човеци, казвайки:
„Благословен си, боже на нашите отци.“

[Друг ирмос]

Нека съставим хор, вярващи,
за да възхвалим светителя, защото чрез него
за нас извира от бога богата милост,
и с песни нека в един глас възкликнем:
„Благословен бог на нашите отци.“
Твоите трудове, преподобни,
облагородиха земята на кротките люде.

Към Богородица

Твоето неизразимо раждане
стана изпълнение на страшните предобрази,

защото къпината сред огъня
и момците в огнената пещ предрекоха твоята утроба,
приела неопалимо огъня на божеството,
чиста дево-майко.

Песен осма

Цялото свое същество, отче,
с любов си привързал към надразумните блага
и затуй си пренебрегнал всичко,
което изглежда временно;
за тях ти си запазил своя живот
и си се показал наистина честен съсъд на духа.

Като зажъдняла кошута си закопнял,
премъдри, за жива вода;
затуй щом си пил от нея,
тутакси си станал струящ извор
на божествени и възвишени учения
и на безброй чудеса за ония, които възклицават:
„Всички дела хвалете господа.“

[Друг ирмос]

Твоите бляскави борби
надминават възможното за човешката природа,
чудесата ти са повече от морския пясък,
а подобаващата за тебе възхвала
превишава силата на словото.
Затова, трижди блажени,
ние те почитаме с песни,
доколкото ни позволяват силите.

Като Павел, свещенотайнико,
си понесъл името на Спасителя
пред царе и варварски народи;
затова небесната книга има записано твоето име.

Към Богородица

Гедеон отдавна те предсъзря,
всенепорочна като земя и руно,
приемащи дъжда в трепет на смяна;
затова възхваляваме във вековете твоята прославена рожба.

Песен девета

Положил словата на вечния живот
в твоето пресвещено паство,
което си просветил с учението на благочестието,
ти си преминал, трижди блажени,
в небесните селения.

Почитайки те, богоносни Клименте,
като йерарх, светител Христов
и светител на църквата,

ние с песни те умоляваме
да не пренебрегваш, преподобни,
молбата на умоляващите те.

Към Богородица

Ония, които с уста, душа и сърце
те изповядват божествено за богородица,
дево, избави ги от всяка печал на опасностите,
защото имаш дързновение
пред родения от тебе господ.

[Друг ирмос]

Приел вечна слава, богоявени,
като починал в Христа,
удостой с блажен край ония,
които с вяра славят твоята божествена памет.

Усъвършенствувал по бога със словата
на вечния живот божественото паство,
което си придобил, преподобни,
ти със слава си се отправил към Христа,
усъвършенствувателя на нашето спасение.

Свещен е твоят живот в света,
трижди блажени, апостолски е пътят,
който с вяра си извървял,
проповядвайки небесното царство,
и краят ти е заедно със светците.

Към Богородица

Ти си начало на нашето спасение, богомайко,
защото си родила посредника между бога и човеците,
ти си благословеният край
на древното проклятие на прамайката.

Светилен

Като слънце си просветил българите
със смяната на словата, преподобни Клименте,
затова, възпитани от твоите писания,
ние славим чрез тебе бога,
който те е прославил, отче,
с благодатта на мъдростта.

Хвалитни стихири

Клименте богомъдри, отче наш,
чрез въздържание от страстите и усърдно подвизаване
ти си открил ума си за възвишена любов,
стремейки се да постигнеш
божествена светлина и отвъдно блаженство,
с чийто блясък си станал причастен,
когато си застанал пред трона
на всецаря и владетеля Христа.

Получил от бога одеждата на свещеноначалието,
ти си ръксводил народа господен
и си станал пастир на Охрид, божествени,
насочвайки към богопочитание цяла Мизия
чрез боговдъхновени слова, учения
и чрез показване на чудеса славни.
Затова почитаме всесвещената ти памет.

По-ярко от сиянието на слънцето си изгрял,
преподобни, изпращайки от запад лъчите на твоите слова
и просвещавайки краищата на вселената.
Бидейки твърда крепост и непоклатим стълб на църквата,
блажени Клименте, чрез мислите и твоите слова
си отблъснал всички обсадни сили на еретиците.

Слава

Приел от небето благодатта на чудесата
и очистил народите на Мизия чрез кръщението,
станал слава и похвала за архиереите, отче Клименте,
всеблажени и великоправедни апостол на цяла България,
ти имаш дръзновение пред Христа бога:
него моли да се спасят душите ни.

Канон на 1-ви глас по Бодлевия препис и Стружкия ръкопис

Песен първа

Елате днес всички празниколюбци
с чисто сърце и устни да облажим
Христовия йерарх [Климент]
и с духовни песни да го прославим.

Людете, които по-рано стояха в тъмнината на незнанието,
преподобни, но чрез словата ти дойдоха
до светлината на богопознанието,
сега ти принасят празненство в чест на твоята памет.

Претърпял си, блажени, много трудности
докато насочи по пътя на вярата заблудения народ.
Затова бог те прослави с благодатта на чудесата.

Единице трипостасна — Отче, Слово и Светий душе [Троице]
която е богословствувал великият отец Климент,
дай ни опрощение на греховете чрез неговите молитви.

Към Богородица

Господ на славата те намери, всенепорочна,
най-честна от цялата природа,
и в теб сръвхестествено се всели
и се въплъти славно и обожестви човеците.

Песен трета

Нов Мойсей си станал, богомъдри Клименте,
който с жезъла на словата си
храбро раздели морето на прелъстта
и си спасил в благоверието новия Израил
от ръцете на мисления фараон.

Ти прогонваш противниковите пълчища на еретичествуващите,
украсяваш сърцата на православните,
отче, поучавайки ги божествено
и преподавайки, че Светият дух,
от Отца изхожда славно.

От страданията, които претърпя за благоверието,
трижди блажени,
от болестите и трудностите на изгнаничеството,
които претърпя за православието,
бог като те умилостиви, даде [ти] въздаяние,
като те показа извор на чудесата.

Чиновете на силите те славословят —
Отче, Слово и Душе, Троице единосъща.
В тебе утвърди мизийските множества
Климент, проповедникът на вярата,
великият светилник сред отците.

Към Богородица

За да избави от древното проклятие всяко човешко естество,
дево, Владиката славно те направи благословен дом,
в който свръхразумно се всели
и на всички даде благодат.

Песен четвърта

Мъченията на мъчениците ти търпеливо понесе,
затварян в тъмница и споделяйки всички техни злострадания
като проповедник на истинската вяра.
Затова се показа безкръвен мъченик,
Клименте, увенчан заедно с тях.

Като ангел по живота, като божий човек,
като верен Христов [работник] и служител,
като стълб и опора на църквата
като разпоредник на божиите тайни,
Климента верно да възпеем.

Ти добре обгрижи твоето паство, блажени!
Въобще не даде сън на своите очи,
въведе прелъстените в кошарата,
и ги опази невредими, прогонвайки жестоките вълци.

Уподобявайки се на небесния лик на безплътните певци,
на земята, вярно да възхвалим с глинени езици
Отеца, Словото и Духа — божествената Троица,
която великият йерарх Климент
благоверно проповядваше.

Към Богородица

Изцелявайки болестта на първото непослушание,
бог се всели в дева чрез слух
и необяснимо възприе плът от нея;
чрез лекарството на послушанието
човеколюбно изцели болестта на природата.

Песен пета

С плът живя на земята като безплътен, отче,
защото си бил извън света
чрез височата на добродетелите си,
живеейки в благочестие над видимите неща.

Непорочен си ходил, преподобни, по пътя господен,
и си насочил прелъстения народ
в спасителната пътека на благоверието;
затова те почитаме.

Ставайки чрез постничество чист храм на бога, отче,
ти въздигна храмове за непрестанна хвала
на създателя на всичко;
чрез тях освети с вяра твоята памет.

Сияейки със светлината на освещението,
славният Климент проповядва триипостасната светлина —
Отец, Слово и пресветия Дух,
неразделната същност.

Към Богородица

Из корен отсичаш поникналото като трън проклятие на праотеца,
чиста [дево], раждайки втория Адам,
за което всички те благославяме
за целокупната радост.

Песен шеста

Нека благочестно да ликува цялата мизийска земя,
защото тя стана светла Христова чест
и чрез Климентовото учителствуване се приведе към бога.

Честната ракла на твоите мощи като извор
източва реки на изцелението,
защото те прослави бог, отче,
когото ти си прославил.

С божествения съюз ти се зае [Клименте] със злочестивите,
и се появи у тях като огън,
защото ти, според Писанието, чрез твоите слова
изгори като тръни техните хулни повеления.

Ти твърдо проповядваше небесното царство —
царете и людете български
се засрамиха от тебе, премъдри,
и всички наклониха ушите си към тебе.

Единосъщна Троице,
свръхестествена Троице-единице,
Отче, Слово и животворящий Душе,
който произхождаш от Отца,
чрез молитвите на йерарха Климент, спаси ни!

Към Богородица

Ти наистина надмина небесните сили,
защото роди твореца на всичко, всевъзпявана;
затова всички с песни те почитаме.

Песен седма

Ти си наистина станал камък за препъване, отче,
на еретическите напъни,
а за верните се показа като Мойсеева скала,
и веселиш всяка душа
чрез животочните извори на богокрасните учения.

Бидейки сам, блажени Клименте, отгледан богокрасен плод
в божия дом от Методия и Кирила,
божествените труженици на благодатта,
ти се яви земеделец на изсушените души.

Град Охрид със свещени песни
почита славната ти памет, блажени,
а ти свише благосклонно го поглеждаш,
запазвайки го с твоите молитви
непоклатим от всякакви беди.

Следвайки божествените [и евангелските] слова,
премъдрият архиерей Климент богословствува,
че божественият Дух изхожда от Отца
и наистина пребивава в Сина.

Към Богородица

Пренепорочна, ти, която от твоята чиста кръв
непостижимо за ума си дарила плът на бога,
премахнал вината на праотците,
прости многолетните прегрешения
на смирената ми душа.

Песен осма

Умъртвил членовете си
с постнически трудове и мъки,
които си претърпял, борейки се за вярата,
ти си наследил страната на живите, премъдри,
и сега твоето мъртво тяло достойно се възхвалява.

Плениците, блажени, на лукавите духове,
които лежат в болести и в зли страдания,
се избавят, идвайки при твоята честна ракла,
която песнословим като извор на изцеленията.

Твоята памет, преподобни, е украшение за отците;
тя весели твоя град като благолепен накит;
затова сме се стекли и те хвалим,
люде от всяка възраст на разни езици.

В единно поклонение благоверно те почитаме,
свръхестествена Троице, като прилежно ти викаме:
Запази с Климентовите молитви тези, които ти се покланят,
Отче, Слово и Душе.

Към Богородица

Славното смирение на Словото и бога,
който се въплъти от тебе свръхестествено и свръхразумно,
ужасява и смислените същества, богоневесто;
затова заедно с тях всички те почитаме във вековете.

Песен девета

Благоверният [Охридски] град има раклата на мощите ти
като слънчев диск с лъчи, триблажени!
Той прилежно се гордее за трудовете ти,
защото от тях дивно се изпращат най-светли лъчи,
озаряващи навсякъде благоверните.

Оставил на паството си
словата на божественото небесно царство
и на блажения дял на живота, отче,
и съхранил неопетнен закона на вярата
ти завърши пътя си, преподобни,
и се престави в безпечалния живот.

Събранията на йерарсите,
чиновете на богопроповедниците,
множеството на учителите,
мъченическите събори
и сонмовете на всички светци от земята
на криле те приеха, преблажени Клименте.

Закриляй и нас, които винаги те почитаме.
Единодържавно царство, трисияйна светлина,
богоначална Троице — славна единице!
Отче, Слово и Душе, спаси ни от всякакви беди,
заради молитвите на честния йерарх Климент
[от когото] те познахме — истинния бог.

Към Богородица

Заедно с безплътните същества
на небесните чинове, със светците,
които на земята познаха бога и го възвестиха,
заедно с Климент, мъдрия йерарх,
ти него ни даруваш, богородителнице Мариам,
винаги благосклонен към нас.

КАНОН НА КОНСТАНТИН КАВАСИЛА

Песен първа

Ти си надникнал в мислените красоти,
след като си се пречистил основно,
ясно си прозрял, триблажени,
трисияещата светлина
и си станал всесветъл разпространител
на светлината на знанието,
за да се пее победен химн на господа.

Клименте, като по стълба си се изкачил
до висините на добродетелите
и си беседвал със слезлия от небесата Христос,
примирил си безбройните народи на Мизия с неговия отец,
когото направи милостив към нас,
твоите възхвалители.

Възраснал си по разум, мъдри,
от млада възраст си се умъдрил,
затова си последвал Кирил и Методий, триблажени,
които просвещават българските земи
със светлината на благочестието.

Съгрешавайки често, аз нещастният,
въобще не се сещам да се покая,
и очаквам смъртта както безплодното дърво отсичането си.
Приеми мене, който зова:
Чрез молитвите на Климент, спасителю, спаси ме.

Вразумил си непросветения народ
чрез православната вяра,
като си отстранил всяко неразумно намерение,
а мене, славни Клименте, който следвам
неразумните си плътски помисли
ме преобрази чрез разумността.

Към Богородица

За да намеря освобождение
от обкръжаващите ме страшни видими и невидими злини,
теб те изправям като стена, щит, ризница и шлем,
владичице, възкликвайки към тебе:
Помогни ми.

Песен трета

Почитайки единния бог в троица, славни,
превъзходната двойца на отците [Кирил и Методий]
ви избра [учениците] като божествена четворка,
подкрепяща душите.

Непомътнено от страстите и пороците си запазил,
преподобни, окото на съзнанието си
и съзерцаваш невидимия бог,
който е видим за „чистите сърца“.

Въздишайки от дълбините [на душата си],
към тебе викам, господи:
Спаси ме чрез молитвите на мъдрия Климент
от мъки, беди, опасности и страдания.

Бидейки извор на чудесата [Клименте],
възнагради моето пресъхнало сърце с капка [вода]
и го направи да блика сълзи,
пречистващи нечистотата на моята душа.

Докога ще трупам скърби в моето сърце,
неспокоен от скверни помисли и желания денем и нощем?!
Отче, с твоята сила ме развесели.

Към Богородица

Причинителят на злото не пропуска да вложи
в моето сърце отровата на отчаянието, всечиста,
аз измъчван викам: Не ме пренебрегвай.

Песен четвърта

С призоваването на твоето име
демонското множество изчезва
и само с благоуханието на твоите мощи
се прогонват болестите.
Възхваляваме те, Клименте,
— ти си Христово благовоние
и наша гордост.
Царят на славата откри в тебе [славни] творец,
и се всели в тебе заедно с Отец и Дух, Клименте,
и изпълни земята на българите с познанието за себе си

Стоях [аз], жалкият, борейки се с опасностите.
Ти, Клименте, с множество горещи молитви ускори
можещия да спасява [бог] от бурята на страданията.

Поглеждайки със съчувствие сълзите и въздишките
от дълбините на моята душа,
ти въздигни от бездната на отчаянието
и мъките, и опасностите моето сърце.

Бягайки, отдалечих се от бога,
както е написано, преподобни,
и тръгнах по пътя на съвършеното опустошение
на душата и тялото,
но по-скоро ме причисли [отче] към паството на Христа.

Към Богородица

Чрез твоя меч ме освободи от вражеските ръце
на гонителите на твоето паство,
Владичице добротолюбце,
и не ме изоставяй да бъде гонен
от тях като врабче.

Песен пета

Преминал пътя на живота, йерарше,
чрез силата на Духа,
който възпламени твоето желание,
ти с радост си избегнал пътя на смъртта,
и вървейки се усъвършенства.

Борейки се нощем с измамите на живота,
бях уязвен от многото стрели на злобата на противника,
затова със скръбно сърце те призовавам:
озари ме със светлината на познанието
и с елея на твоите молитви ме изцери.

С огъня на твоето застъпничество, богоблажени,
изгори сухите съчки на греховете ми
и ме подкрепи да градя върху божествената основа
със скъпоценни камъни, сребро и злато,
извършвайки богоугодни дела.

Не давай да ме тъпчат сега
лъвът и драконът, мене, който съм се скрил
в тръстиката на моите дела
и жадувам да съхраня душата си,
Клименте богомъдри,
бързо осуети надеждите на лукавия.

Подкрепяй ме, триблажени, да вървя безпрепятствено
по пътя на Христовото мъченичество,
избягвайки безпътието на Велиара,
тръните и остротите,
които разнищват до смърт моята душа.

Към Богородица

Протегни ми ръка за помощ, дево,
която да ме възпира от всяка пътека на злото
и да ме приобщи към повелите на твоя син,
винаги ме задържай неотклонно,
защото тебе познавам като път за спасението ми.

Песен шеста

Заедно с учителя, блажени,
ти откри дивен път на знанието,
което просвещава непросветените
множества на мизийците
с божествените учения.

Източникът на милосърдието те издигна
след твоето успение, [Клименте],
за извор на изцерения:
жадувайки за него, блажени,
ти приживе като кошута си копнял.

Надари ме, преподобни, с плач и сълзи,
които премахват вечния плач и сълзи

и ме удостой с несекваща радост.
Изчисти от моя разум всеки порок и нечистота,
ти, жив извор на чудесата,
и дай ми сили от душа да се отвращавам
от оскверненето на хитона ми.

Отвличам се с невъздържаните си очи
към необузданите погледи на удоволствията,
ти, йерарше, ги отклонявай от тази страшна суета.

Към Богородица

Заличи моите беззакония,
ти, която обнови законите на естеството,
роди агнеца божий,
който пое върху себе си греховете на света.

Песен седма

Онзи, който единствен знае съкровените неща на всички люде,
като видя намерението на благочестивия вожд на българската страна,
изпрати тебе, всеславни Клименте,
за да го насочиш към незалязващия живот.

Укрепи душевните си сили,
чрез благодатта на духа,
ти си показал търпение в мъките, бедите
и срещу властта на мрака, блажени,
пеейки на даващия ти сила:
Благословен си и препрославен.

Божественият утешител, светият дух на истината,
както някога бе слязъл и осенил свещените ученици,
изпълва с божествена утеха и тебе, славни Клименте,
заедно със сподвижниците ти.

Обхванат от тежкото бреме на греховете, аз окаяният,
към земята сега се свеждам, неможейки въобще
да вдигна поглед в небесата към тебе,
добросърдечни спасителю,
умилостиви се към мене чрез молитвите
на йерарха [Климент].

Скръб и опасности, мъки, беди непоносими
споходиха нас, съставящите твоето паство;
затова от дълбините [на душата си] викаме:
Горещи наш закрилнико, побързай, избави ни скоро
от всичко това чрез твоето могъщество.

Към Богородица

Всечиста, ти си родила във времето
предвечния син на безначалния отец,
той получи начало безсеменно от пречистата ти кръв.
Него моли, прочее, да бъдем изкупени
от древните ни страсти.

Песен осма

Ти се оказа истински служител на владиката,
възнасяйки богу мирно служение,
както е написано, също като пресвещеният
Самуил, славни Климент, пеейки:
превъзнасяйте господа, всички негови дела.

Весели се радостно град Охрид,
защото те получи за велик защитник, поборник
срещу враговете, най-превъзходен основател,
пазител на живота и здравето,
който спасява пеещите:
Всички възхвалявайте господа.

Бил си като Йов безукорен,
прям, невинен и кротък, истинен
и отбягващ всяко лошо нещо,
и си се оказал пазител на повелите на господа.
Затова и той те прослави.

Като очистиш мръсотията на моята душа
с чистата си беседа, успокой ме, отче,
заедно с избраните с бляскаво чисто сърце
да видя лицето на Христос, пеейки:
Всички дела, благославяйте господа.

Отче, направи при изпитването милостив към мене,
почитащия те с любов, благолюбивия съдия,
открехвайки ми вратите на покаянието,
които затворих със закоравялостта на сърцето си,
за да те почитам като закрилник.

Към Богородица

Безплодна смоковница станах в живота си,
която никога не дава пресладък плод на господа,
земеделеца на нашите души,
и треперя пред решението.
Покажи ме плодоносен преди отсичането, майко-дево.

Песен девета

Ти се удостои с правото да се вселиш [в небесното царство]
и с надвишаващо разума обожествяване
преди отците на отците, патриарсите,
аскетите, божествените апостоли, мъченици,
пророци и всички светци.
Заедно с тях си спомни, отче,
за ония, които вечно те поменават.

Ясно си схванал, отче, преходността на удоволствията
и се радваш на насладите от вечния живот,
и пребиваваш заедно с ликовете
на първородните и на ангелите, умилостивявайки
всеблагия Христа към всички.

Областта на българите се гордее, отче,
че те е придобила като тихо пристанище и
най-спокоен залив, неразрушима крепост и
стена непоклатима, спасение от изкушенията
и облекчение в скърбите.

Като ден на спасение
изгрява твоят славен празник за вярващите,
които те знаят, мъдри Клименте,
като наш незадремващ закрилник пред твореца,
и застъпник, и най-горещ избавител от беди
за тия, които те призовават.

Всеблажени, ти се се удостоил
с велики награди за преголемите си борби
и бляскавите си подвизи.
И си се показал превелик пазител и
защитник и непоклатима опора за града,
в който си избрал да обитаваш, отче.

Към Богородица

Единствена заченала пълнотата на всички добрини,
избави ни от злините, славна,
и възвиси рога на върховната власт,
свещения сном на благочестивите ни царе,
и спаси целия народ.

СХЕМИ НА СТРУКТУРАТА И СЪСТАВА НА ПРЕПИСИТЕ ОТ ВИЗАНТИЙСКИЯ ХИМНОГРАФСКИ ЦИКЪЛ

ВАТОПЕДСКИ ПРЕПИС № 1134

Μηνὶ Νοεμβρίῳ .κε͂. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος Ἀχριδῶν.

Вечерня

Εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα· ἱστῶμεν στίχους .ϛτ.
στιχ: Ἦχος δ΄.Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθείς:

Стихири на „Господи воззвах“ на 4-и глас

1. Ὅτε τοῖς πάλαι ἐν σκότει καθημένοις...
2. Ὁ προειδών σου Θεὸς Κλήμη Θεόφρων...
3. Μετὰ τῶν θείων ἀπάρας ἐκ τῆς Ρώμης ἀνδρῶν...

Δόξα ἦχος γ΄. *Слава, глас 3-и*

4. Μύρον ἐκκενωθὲν ἐπὶ σὲ τῆς χάριτος...

Καὶ νῦν .Θ. И нине, глас 2-и

Ἀπόστιχα στιχηρὰ προσόμοια: — ἦχος δ΄:

Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν:

1. Τῇ τῶν λόγων σου σάλπιγγι...
2. Σὺν Κυρίλλῳ Μεθόδιον εὐφημήσωμεν ἅπαντες...
3. Ὡς ποιμὴν ἀληθέστατος εἰς νομὴν...

Δόξα: ἦχος πλ ΄β΄. Слава, глас 6-и

4. Ὅσιε πάτερ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν...
5. Καὶ νῦν: .θ.: И нине, глас 2-и

Τροπάριον: ἦχος γ΄: Отпустителен тропар, глас 3-и

1. Στύλον ἄσειστον ὀρθοδοξίας.

Εἰς τὸν Ὄρθρον Утренна

Εἰς τὴν πρώτην στιχολογίαν; Седален, глас 4-и

Κάθισμα ἦχος δ΄: Κατεπλάγη Ἰωσήφ:

1. Ἀπὸ βρέφους τιθηνόν...

Εἰς τὴν β΄ στιχολογίαν: Τὴν σοφίαν τοῦ λόγου.

Κάθισμα

1. Μαθητεύσας τὰ ἔθνη, πάτερ σοφέ....

Κανών   Канон, глас 4-и

Ὠδὴ α΄: ἦχος δ΄: Τριστάτας κραταιούς: Песен I

1. Αὔλῳ φωτισμῷ λαμπρυνόμενος μάκαρ...
2. Ὑπέδειξας λαοῖς, εὐσεβείας τὰς τρίβους...
Τηρεῖν με τὰς σεπτάς, ἐντολὰς τοῦ Σωτῆρος...

Ἕτερος κανὼν   Друг канон, глас 8-и

Ὠδὴ α΄: ἦχος πλ. δ΄ Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ: Песен I

1. Τίμιον τοῦ Δεσπότου σκεῦος ἐχρημάτισας...
2. Ηὔξησας τὸ δοθέν σοι τάλαντον...
Γένος τῶν ἀνθρώπων ἅπαν...

Ὠδὴ γ΄: Οὐκ ἐν σοφίᾳ: Песен III

1. Ἐν τῇ σοφίᾳ τῶν σῶν λόγων...
2. Τοῦ παρακλήτου τῇ δυνάμει...
Τὸ πῖον Ὄρος ὁ Δαβὶδ προεώρα...

(ἕτερος εἱρμὸς)

Σὺ εἶ τὸ στερέωμα: Друг ирмос

1. Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐξ ἀναγκῶν δεινῶν...
2. Οἶκος ἐχρημάτισας τοῦ ἀγαθοῦ σοφὲ...
Ἄναξ ὅν ἐκύησας τὰ ὑπερένδοξα νέμει...

Κάθισμα ἦχος γ΄: Θείας πίστεως: Седален, глас 3-и

1. Θείοις δόγμασιν ἐντεθραμένος...

Ὠδὴ δ΄: Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ: Песен IV

1. Ἡ τιμία μυροθήκη τῶν ἁγίων λειψάνων σου...
2. Καὶ θανόντα σε τιμῶμεν ὥσπερ ζῶντα...
Μὴ τραπέντα τὸν Δεσπότην, ὅπερ...

(ἕτερος εἱρμὸς) Εἰσακήκοα Κύριε: Друг ирмос

1. Τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον ἐν τοῖς...
2. Ὡς ποιμένα θεόλεκτον, ὡς ἱεροκήρυκα...
Εἰσακήκοα, πάναγνε, τῆς θεοτοκίας σου...

Ὠδὴ ε΄. Ἀσεβεῖς οὐκ ὄψονται Песен V

1. Ἐν δυνάμει πνεύματος τὸ κήρυγμα τὸ σόν...
2. Νέκρωσιν ἑλόμενος βαστάζειν τοῦ χριστοῦ...
Μητρικὸν προσήγορον ἐφήρμοσας...

(ἕτερος εἱρμὸς) Ὁ ἐκ νυκτὸς ἀγνοίας: Друг ирмос

1. Λαμπροφοροῦσα πόλις, ἡ σὲ κατέχουσα...
2. Νεανικῶς ὑπέστης, ἱερουργῶν τὸ...
Κατὰ ἐχθρῶν ἀσάρκων, κατὰ παθῶν...

'Ωδὴ ς'. Θύσωσοι μετά : Песен VI

1. Ἔδραμες ὡς ἀστὴρ καταλάμπων τὰ πέρατα...
2. Ὤλεσας αἱρετικῶν δεινὰ δυσεβήματα...
Ἵλεων τὸν σὸν Υἱὸν ἀπέργασαι...

(εἱρμὸς) Друг ирмос

1. Ἡ ἄπειρος Σοφία τοῦ θεοῦ...
2. Μελέτην διὰ βίου τῶν γραφῶν...
Ἐκέκραξα πρὸς σὲ τὸν ἱλασμόν...

Κοντάκιον : Ἡ Παρθένος : Кондак

1. Ὁ ναός σου, ἅγιε, πνευματικόν...

Οἶκος Икос

1. Ἀνυμνήσωμεν νῦν τὸν ἱεράρχην...

'Ωδὴ ζ'. Ὁ διασώσας ἐν πυρί : Песен VII

1. Ἀπὸ βλεφάρων νυσταγμόν, ὅσιε...
2. Τῶν ἀποστόλων τὸν χορὸν τέρπεις...
Βουλῆς μεγάλης τοῦ Πατρός...

(εἱρμὸς) θεοῦ συγκατάβασιν : Друг ирмос

1. Χορείαν στησώμεθα, τὸν ἱεράρχην...
2. Οἱ πόνοι σου, ὅσιε, τὴν τῶν πραέων γῆν...
Ὁ ἄφραστος τόκος σου φρικτῶν συμβόλων...

'Ωδὴ η' : Χεῖρας ἐκπετάσας : Песен VIII

1. Ὅλον σεαυτὸν ἐρωτικῶς τοῖς ὑπὲρ νοῦν...
2. Ὕδωρ ἐπεπόθεις ζωηρὸν διψῶσα...
Αἴγλη τῶν θερμῶν σου πρεσβειῶν...

(εἱρμὸς). Τὸν ἐν ὄρει ἁγίῳ Друг ирмос

1. Ὑπὲρ φύσιν, οἱ σοὶ λαμπροὶ ἀγῶνες...
2. Βασιλέων ἐνώπιον ὡς Παῦλος...
Γεδεὼν δε μακρόθεν προεώρα...

'Ωδὴ θ'. Λίθος ἀχειρότμητος : Песен IX

1. Ρήματα ζωῆς αἰωνίου ἐναποθέμενος...
2. Σὲ τόν τοῦ Χριστοῦ ἱεράρχην...
Στόματι ψυχῇ καὶ καρδίᾳ, τοὺς...
(εἱρμὸς) Τὸν προδηλωθέντα. Друг ирмос
1. Ἀϊδίου δόξης λαβόμενος θεοφάντωρ...
2. Ρήμασι ζωῆς, θεοφόρε, ἀτελευτήτου.
3. Ἱερᾷ τρισμάκαρ, ἡ σῇ ζωῇ ἐν τῷ κόσμῳ...
Θ. Σὺ τῆς Σωτηρίας ἡμῶν ἀρχὴ...

Ἐξαποστειλάριον. Τοῖς μαθηταῖς : Светилен

1. Ἐφώτησας ὡς ἥλιος τοὺς Βουλγάρους...
Μαρία καθαρώτατον :

Στιχηρὰ εἰς τοὺς Αἴνους. Ἦχος πλ. δ'. Хвалитни стихири, глас 8-и

Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος :

1. Κλήμη θεόφρον πατὴρ ἡμῶν...
2. Λαὸν Κυρίου ἐποίμανος ἱεραρχίας...
3. Ἡλίου πλέον ἀνέτειλας ἀπὸ δυσμῶν...

Δόξα: ἦχος πλ. β΄.: Слава, глас 6-и

4. Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων σου...

Καὶ νῦν: Θεοτοκίον И нине

Μεταβολὴ τῶν θλιβομένων:

Τέλος τέλος
δόξα σοι ὁ θεός

ПОП МАРКОВ ПРЕПИС

Μηνὶ τῷ αὐτῷ, κε̃. τῶν ἁγίων ἱερομαρτύρων Κλήμεντος Ρώμης καὶ Πέτρου Ἀλεξανδρείας.

Καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγαρίας: τοῦ ἐν Ἀχρίδι:

Вечерен дял

Εἰς τὸ Κύριε ἐκκέκραξα: Στιχηρὰ τῶν ἀμφοτέρων Ἦχος δ΄. Ἔδωκας σημείωσιν.

Стихири на „Господи воззвах“

1. Δογμάτων σου κάλλεσιν, ἡ ἐκκλησία ὡς ἄνθεσιν...

Εἰς τὴν λιτὴν στιχηρὰ... τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ἀχριδῶν ἦχος γ΄:

Литийни стихири

1. Ἡ μεγάλη τῆς ἀληθείας σάλπιγξ...
2. Μύρον ἐκκενωθέν, ἐπὶ σὲ τῆς χάριτος...
3. Τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἀμπεχόμενος...

Δόξα: ἦχος πλ. β΄. Слава, 6-и глас

4. Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων...

Εἰς τὸν στίχον στιχηρὰ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ἀχριδῶν:
ἦχος πλ΄. β΄. Ὅλην ἀποθέμενοι. Стиховни стихири, 6-и глас

1. Ὅλος ἐκ νεότητος, ἀνατεθεὶς τῷ δεσπότῃ...
2. Ἄσκησιν ἑκούσιον, καὶ πόνον εἵλου θεόφρων...
3. Κυρίλλῳ ἑπόμενος, τῷ Παννονίας φωστῆρι...

Δόξα: ἦχος πλ. β΄. Слава, 6-и глас

4. Συγχάριτε ἡμῖν ἅπασαι Μυσῶν αἱ πόλεις...

Καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς τροπάριον ἦχος δ΄. И нине, 4-и глас

1. Ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν...

Ἕτερον τροπάριον Отпустителен тропар

2. Τοῖς λόγοις ὡδήγησας ἔθνη...

Εἰς τὸν Ὄρθρον ψάλλομεν Κανὼν Утренна
τῆς ἑορτῆς: καὶ τὸν Κανόνα τῶν ἀμφοτέρων ἁγίων:

Κανὼν τοῦ ἁγίου Κλήμεντος. Οὗ ἡ ἀκρόστιχος : —
θείας σε Κλῆμα μάρτυς ἀμπέλου σέβω : —
Ὠδὴ α΄ ἦχος δ΄. Ανοίξω τὸ στόμα μου : —
Ἕτερος κανὼν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος Ἀχρίδος, οὗ ἡ ἀκρόστιχος : Κλήμεντα τιμῶ ποιμενάρχης βουλγάρων Δημήτριος

Хоматианов канон на 1-ви глас

Ὠδὴ α΄. Ὠδὴν ἐπινίκιον ἄσωμεν. Песен I

1. Καρδίᾳ καὶ χείλεσι...
2. Λαὸς ὁ καθήμενος ἐν...
3. Ἠνέσχου μακάριε, πολλῶν...
4. Μονὰς τρισυπόστατε...
Θ. Εὑρών σε πανάμωμε...

Ὠδὴ γ΄. Λίθον, ὅν ἀπεδοκί : Песен III

1. Νέος Μωϋσῆς γενόμενος...
2. Τρέπεις ἐναντίας φάλαγγας...
3. Τάξεις νοερῶν δυνάμεων...
Θ. Ἵνα τῆς ἀρᾶς λυτρώσηται...

Κάθισμα Седален

1. Μαθητεύσας τὰ ἔθνη πάτερ...

Ὠδὴ δ΄. Ἐν πνεύματι προβλέπων : Песен IV

1. Μαρτύρων τὰς βασάνους...
2. Ὡς ἄγγελον τὸν βίον...
3. Ποιμαίνων σου τὴν ποίμνην...
4. Οὐράνιον χορείαν ἀΰλων...
Θ, Ἰώμενος τὸ ἄλγος...

Ὠδὴ ε΄. Τὸ φαεινὸν ἡμῖν ἐξα : Песен V

1. Ἐν τῇ ὁδῷ Κυρίου πεπόρευσαι...
2. Ναὸς Θεοῦ ἁγνὸς...
3. Ἁγιασμοῦ φωτὶ λαμπρυνόμενος...
Θ. Ριζοτομεῖς ἀρὰν τὴν βλαστήσασαν...

Ὠδὴ ς΄. Τὸν προφήτην Ἰωνάν : Песен VI

1. Χορευέτω πᾶσα γῆ τῆς Μυσίας...
2. Ἡ τιμία σου σορὸς τῶν λειψάνων...
3. Συμμαχία θεϊκὴ : δυσεβέσι...
4. Βασιλείαν οὐρανῶν...
5. Ὁμοούσιε τριάς, ὑπερούσιε μονὰς...
Θ. Ὑπερέβης ἀληθῶς, τὰς δυνάμεις...

Κοντάκιον ἦχος γ΄. Ἡ Παρθένος σήμερον τοῖς πίστει προσερχομένοις Кондак, глас 3-и
— Ὁ ναός σου ἅγιε...

Οἶκος : Икос

— Ἀνυμνήσωμεν νῦν...

Ὠδὴ ς΄. Τοὺς ἐν καμίνῳ παῖδας : Песен VII

1. Λίθος ἐγένου πάτερ ἀληθῶς...
2. Γεωργηθεὶς καρπὸς...

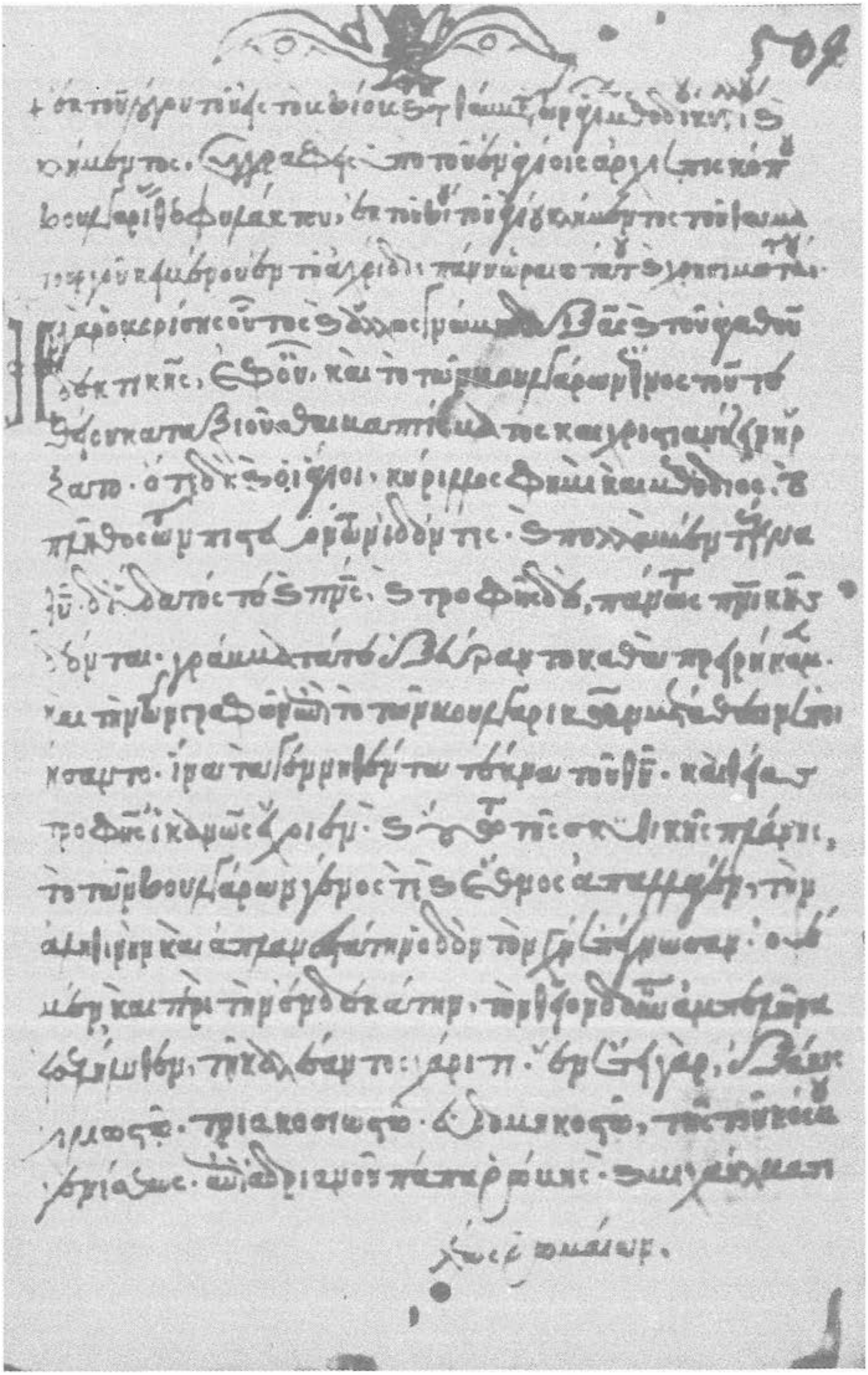

Пространно житие на Климент Охридски, манастир „Св. Дионисий“ №274 (XVI в.), л. 509ª

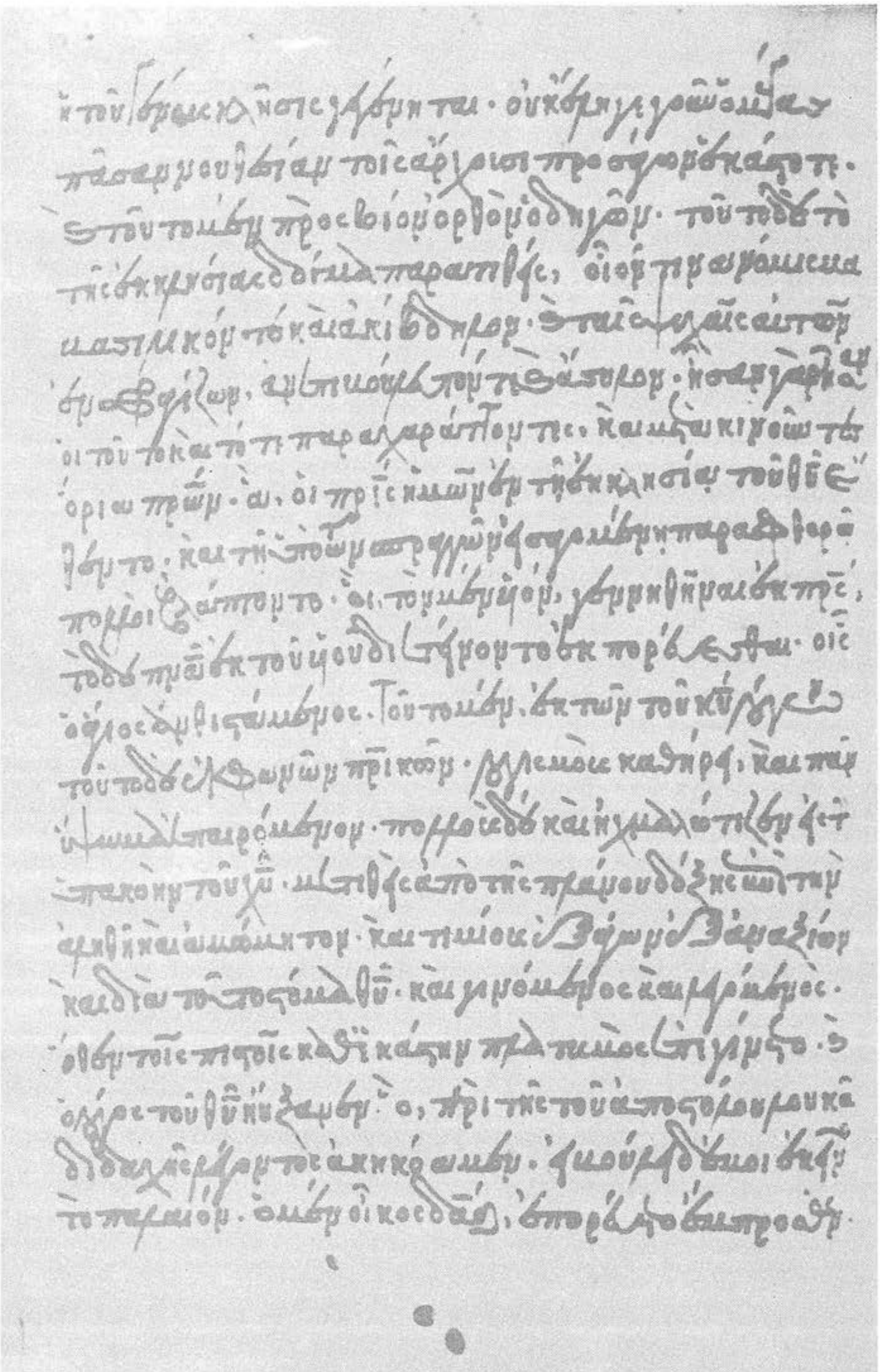

л. 509^{б}

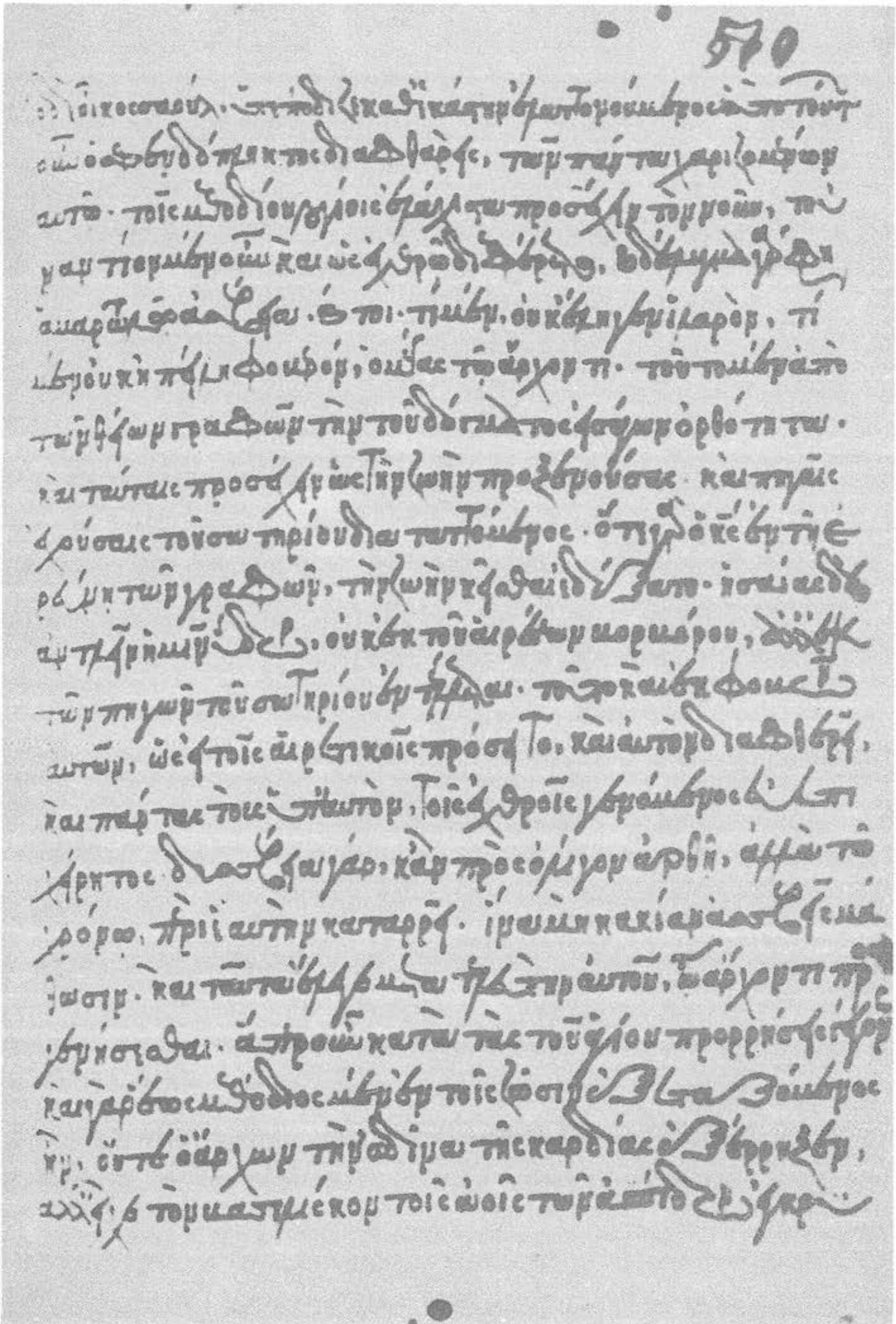

л. 510^{a}

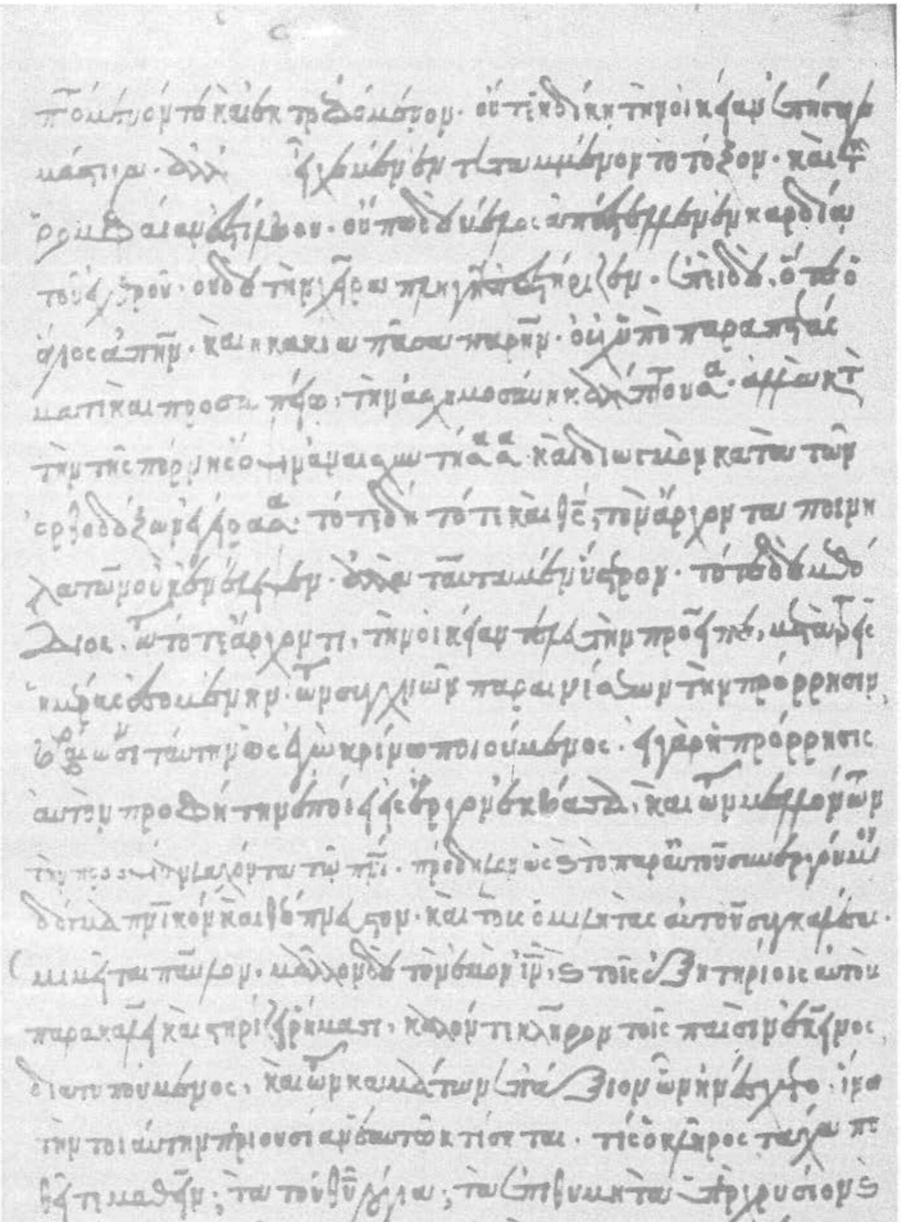

л. 510б

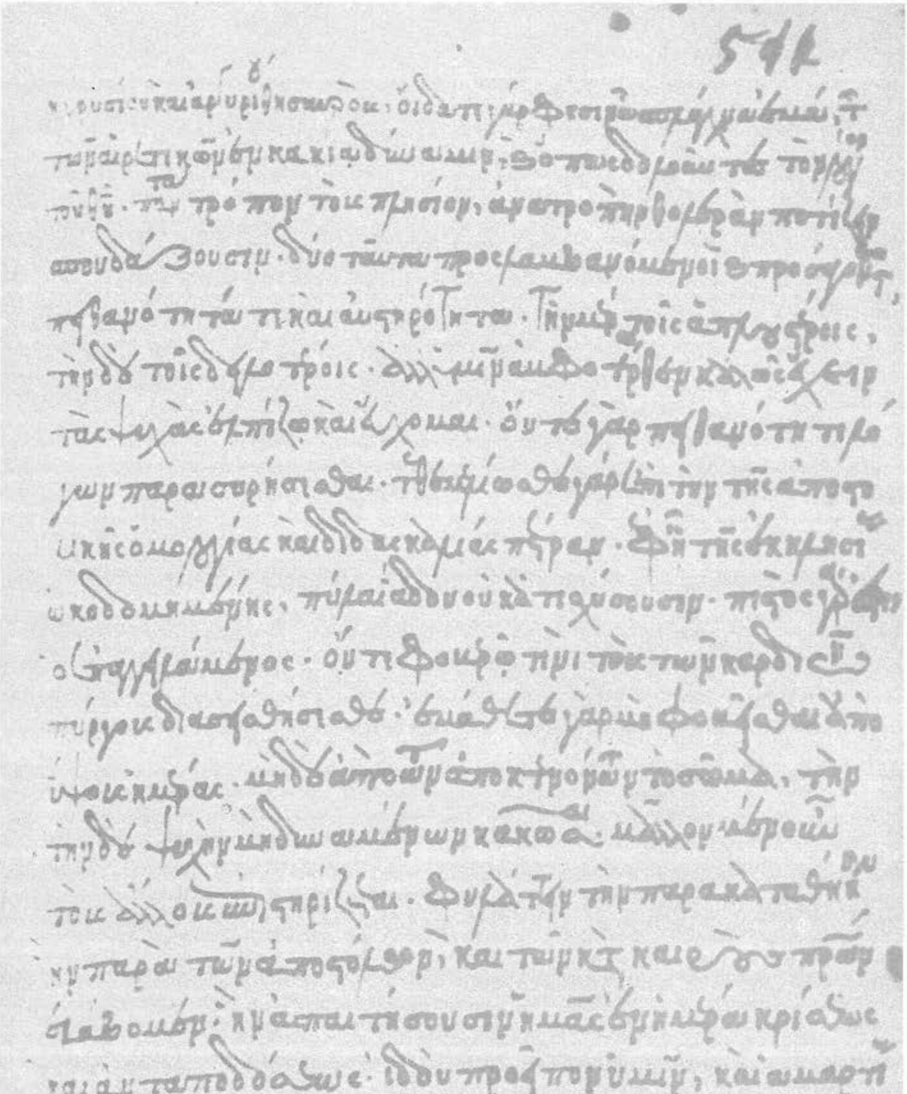

л. 511^{а}

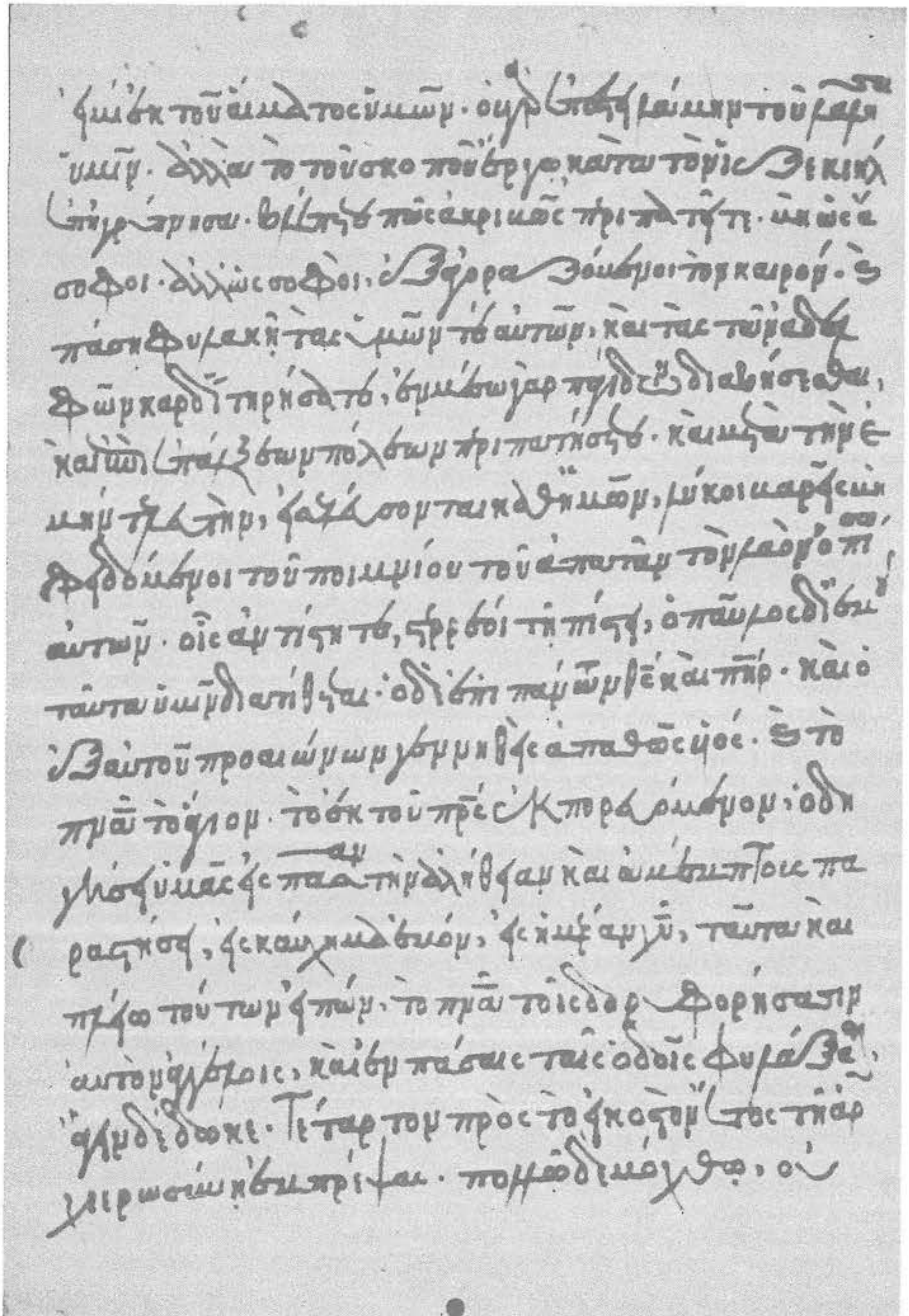

л. 511б

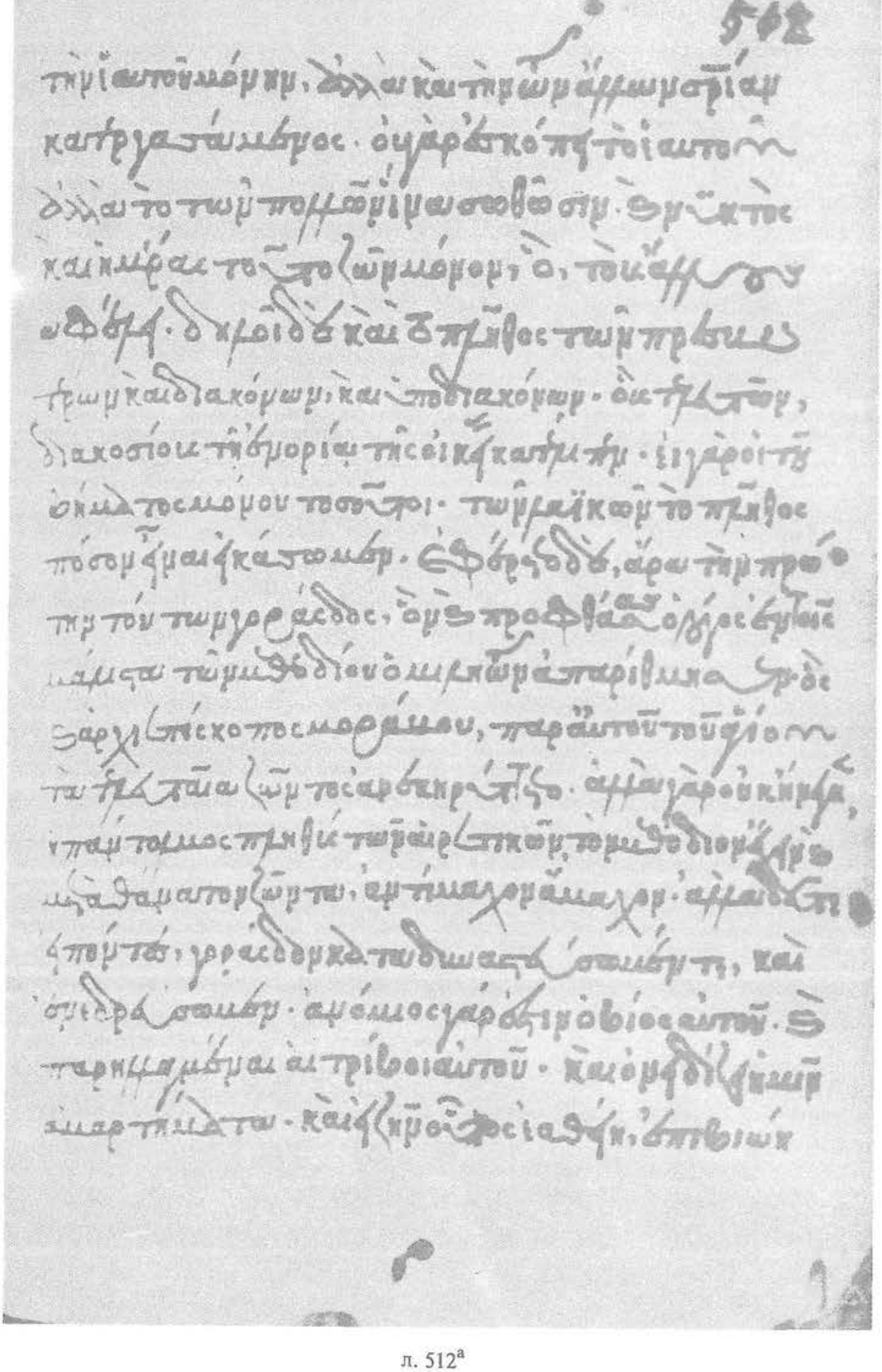

л. 512^{а}

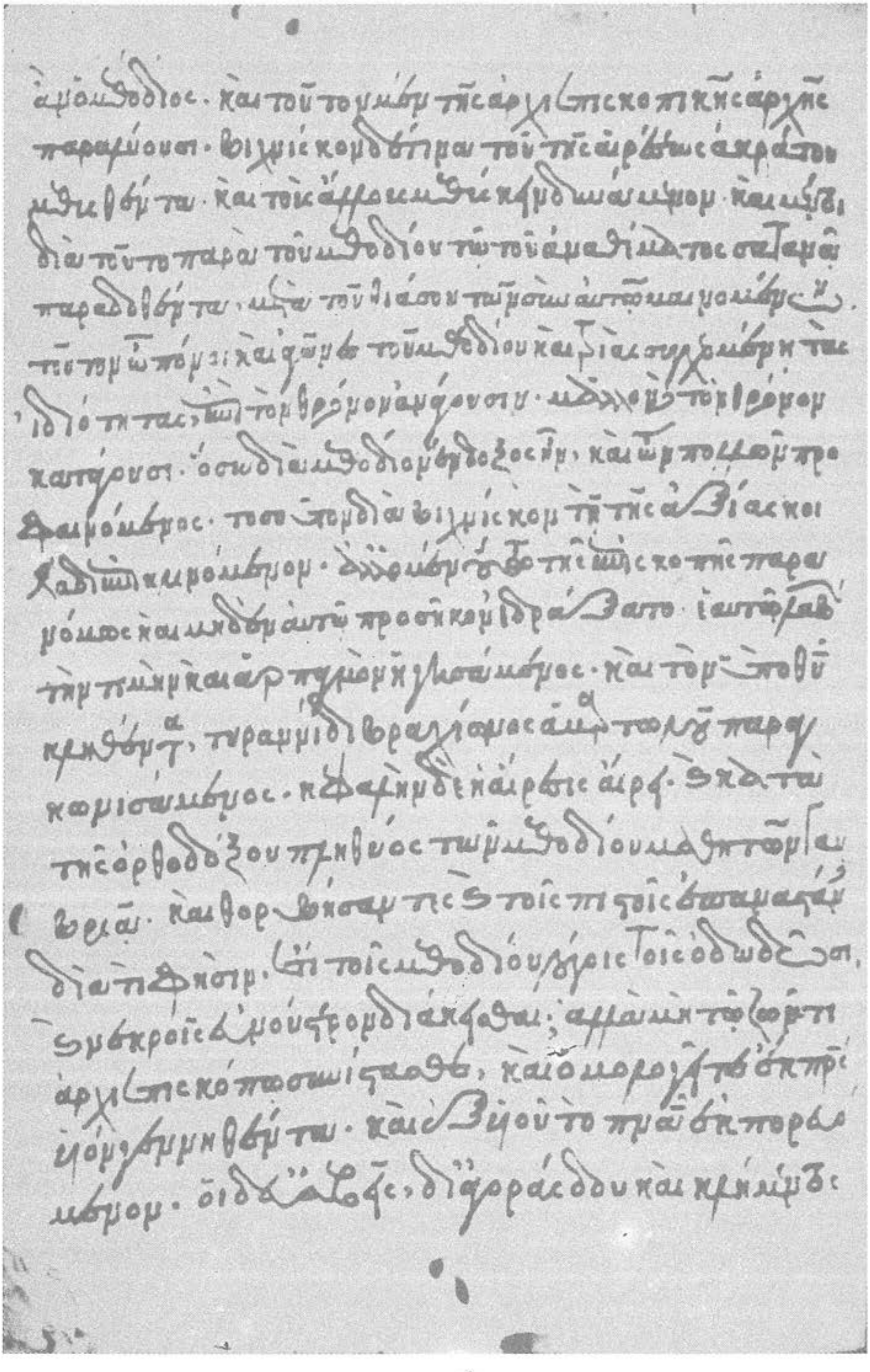

л. $512^{\text{б}}$

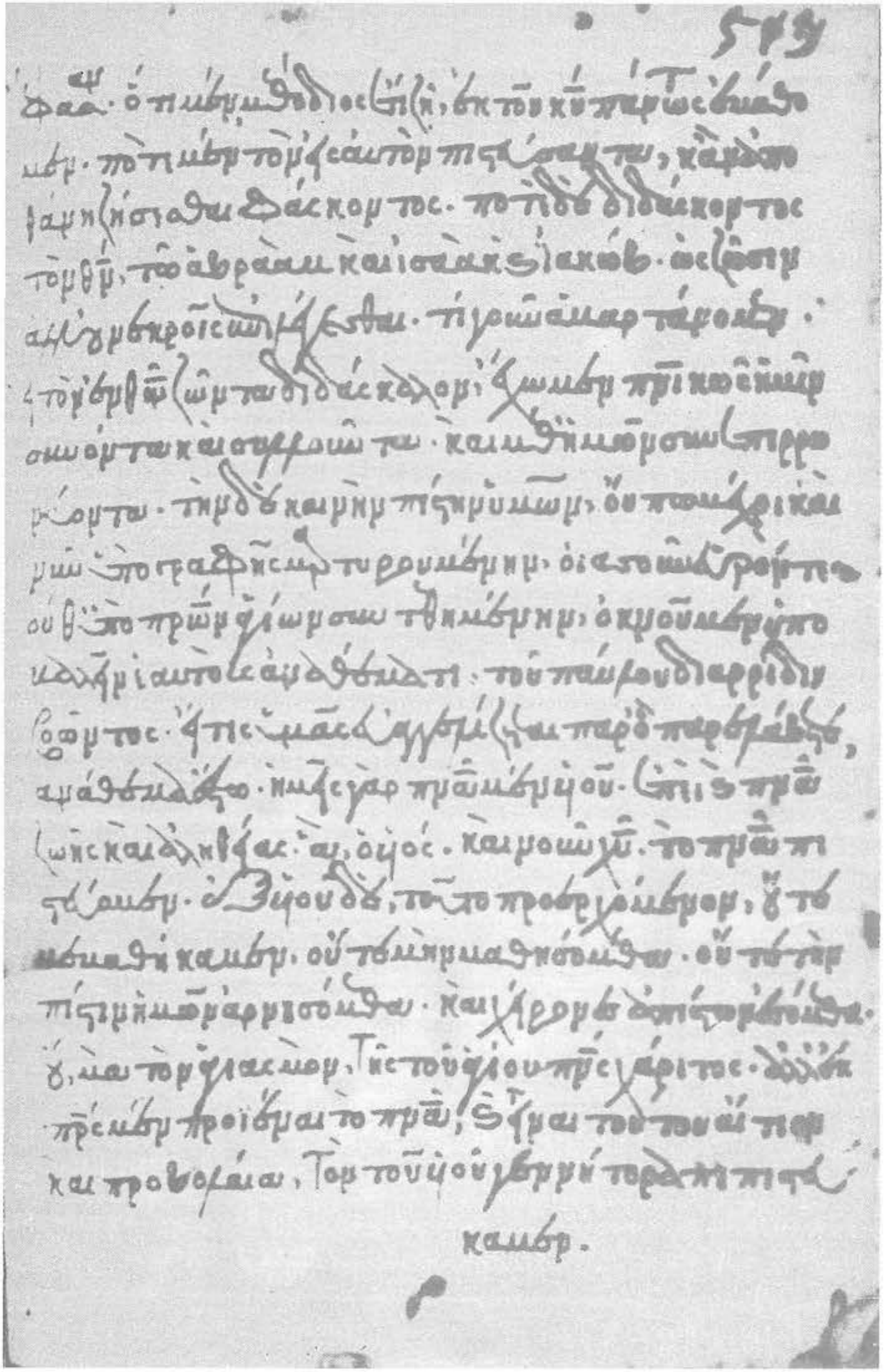

л. 513^{а}

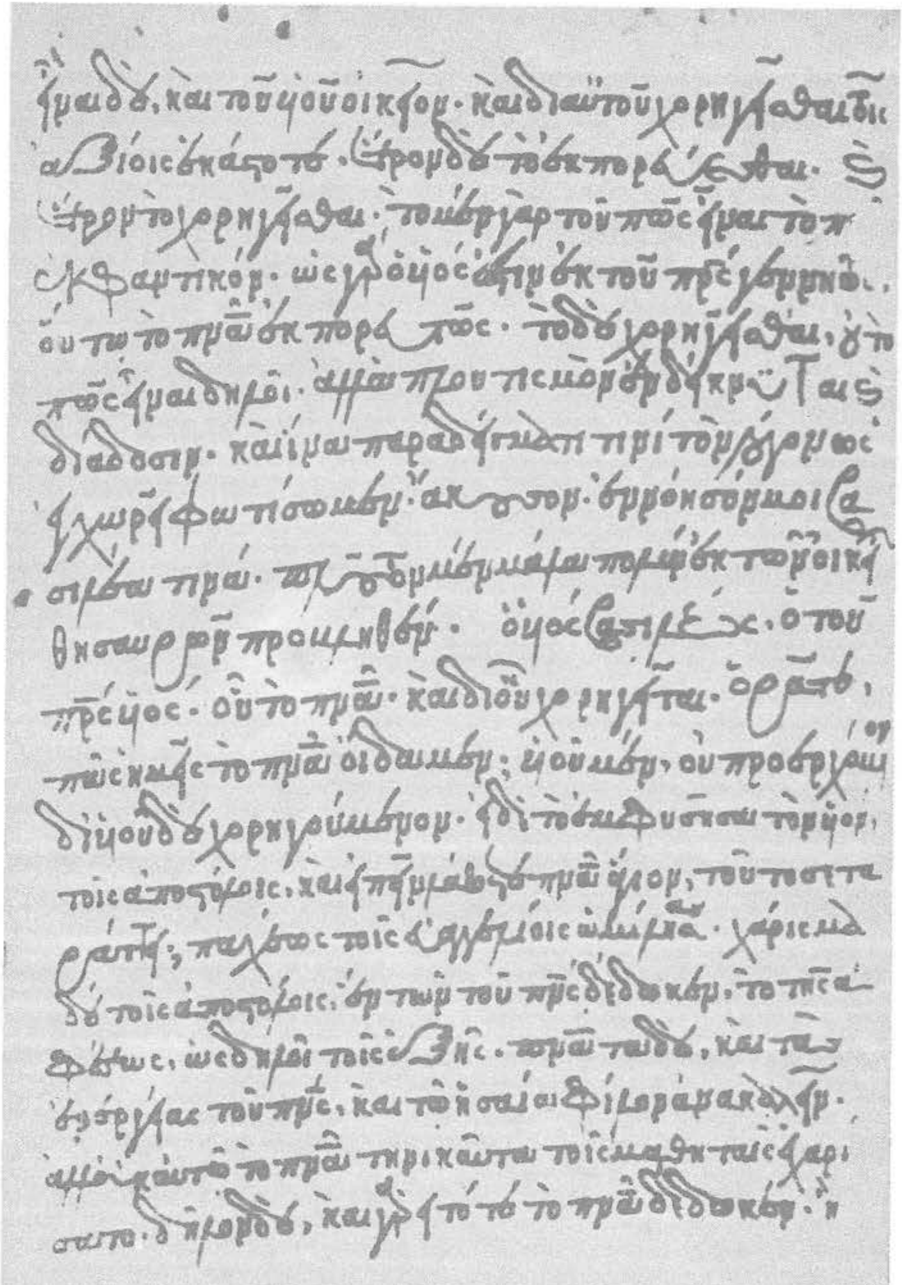

л. 513б

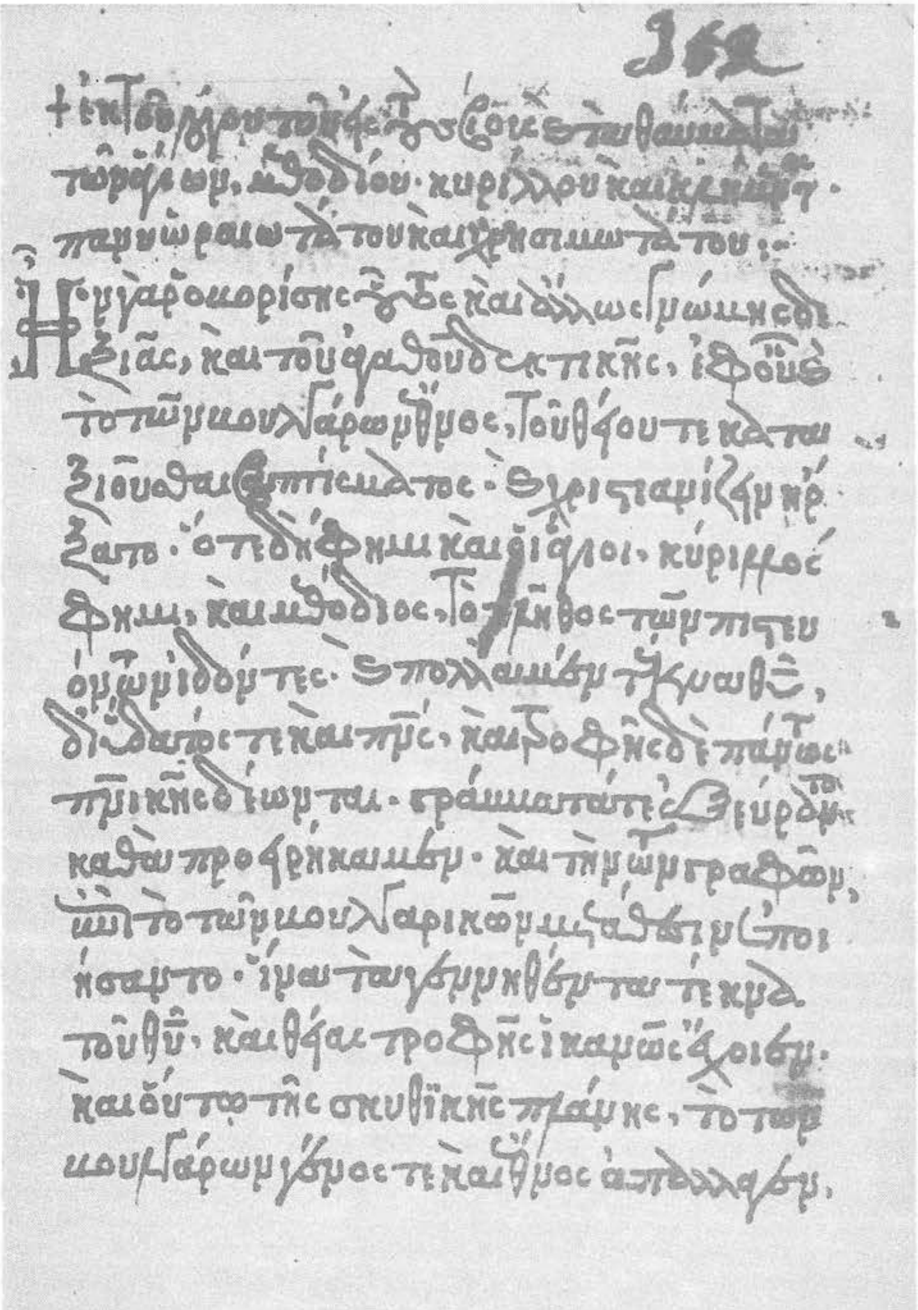

Пространно житие на Климент Охридски, манастир „Св. Дионисий“ №280 (XVI в.), л. 362^{а}

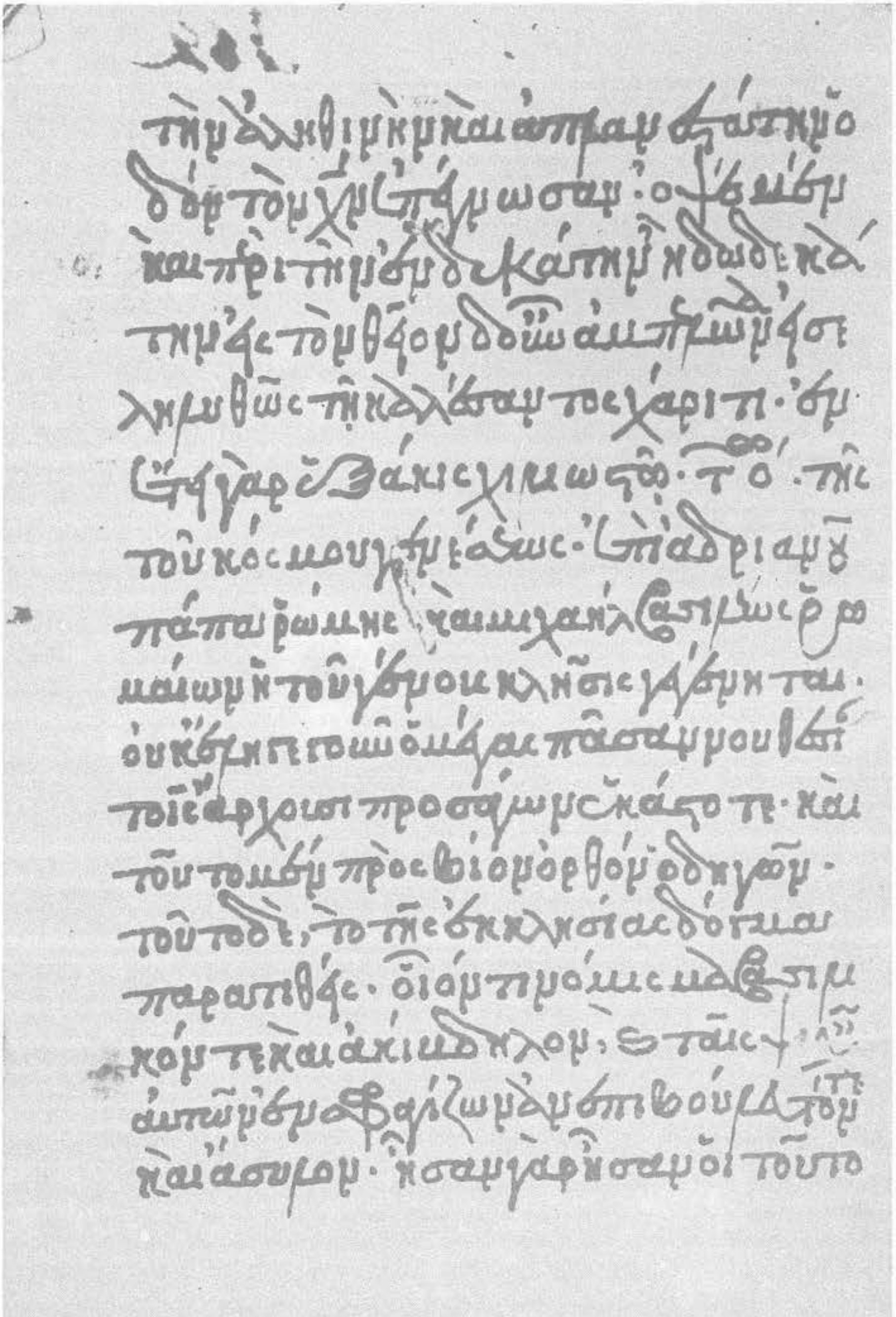

л. $362^{\text{б}}$

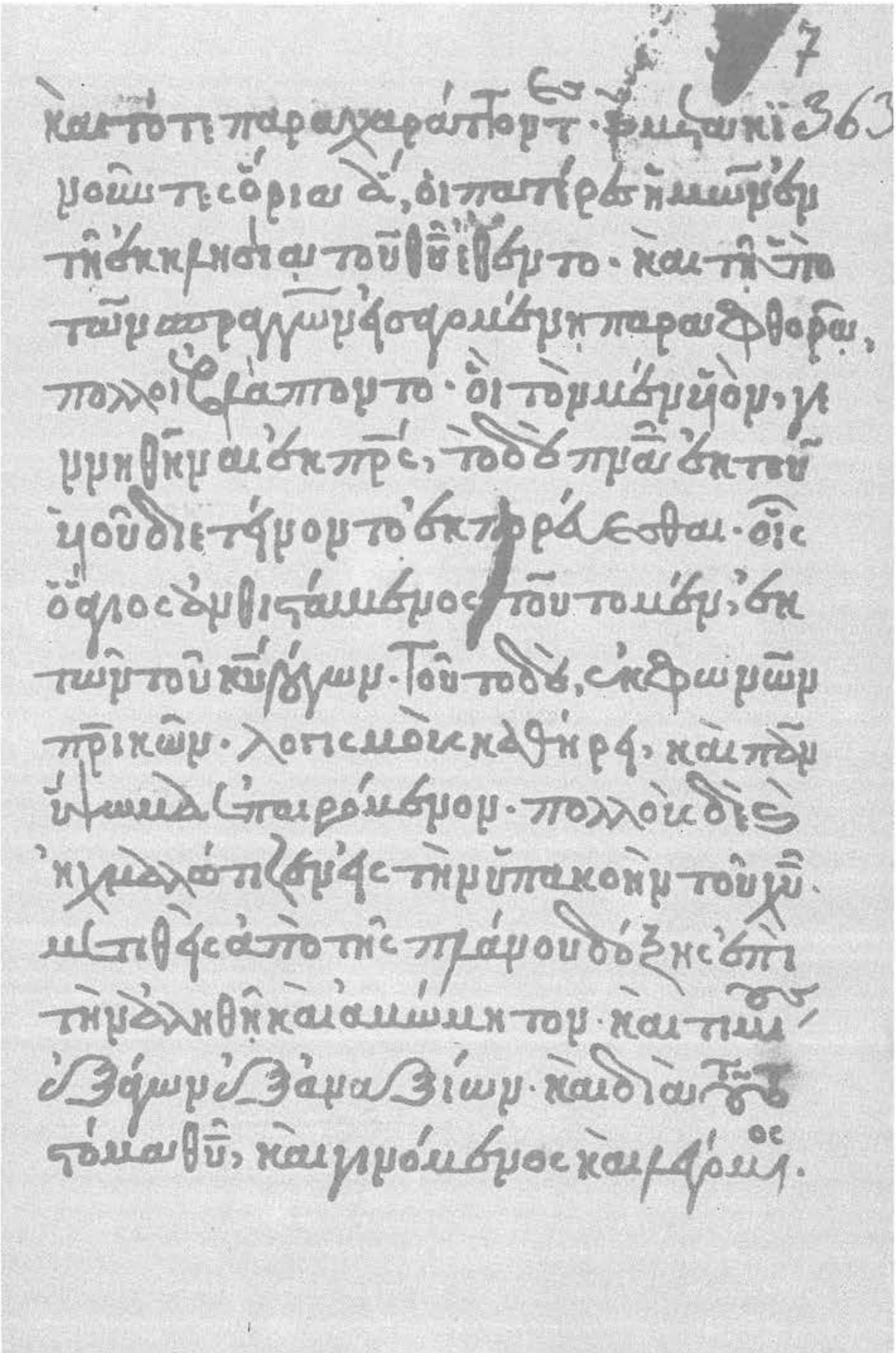

7

καὶ τό τι παραχαράττοντ(ες)· [illegible] 363
νόμου τῆς σοφίας θ(εο)ῦ, οἱ πατέρες ἡμῶν μὲν
τῆς ἐκκλησίας τοῦ θ(εο)ῦ ἐθέμεντο· καὶ τὴν ἀπὸ
τῶν εὐαγγελίων ἀσφαλισμένην παραφθοράν,
πολλοὶ ἐξάπτοντο· οἱ τὸν μὲν υἱὸν, γε-
νηθῆναι ἐκ π(ατ)ρ(ό)ς, τὸ δὲ πν(εῦμ)α ἐκ τοῦ
υἱοῦ διετάμοντο ἐκπορεύεσθαι· οἷς
ὁ ἅγιος ἀνθιστάμενος τούτοις μὲν, ἐκ
τῶν τοῦ κ(υρίο)υ λόγων· τοῦτο δέ, ἐκ φωνῶν
π(ατ)ρικῶν· λογισμοὺς καθῄρει, καὶ πᾶν
ὕψωμα ἐπαιρόμενον· πολλοὺς δὲ καὶ
ᾐχμαλώτιζεν εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ χ(ριστο)ῦ.
μεταθεὶς ἀπὸ τῆς πλάνου δόξης ἐπὶ
τὴν ἀληθῆ καὶ ἀμώμητον· καὶ τιμῶν
ἐξ ἀμων ἐξ ἀμαξίων· καὶ διὰ τοῦ
στόμα θ(εο)ῦ, καὶ γινόμενος καὶ [illegible].

л. 363^{а}

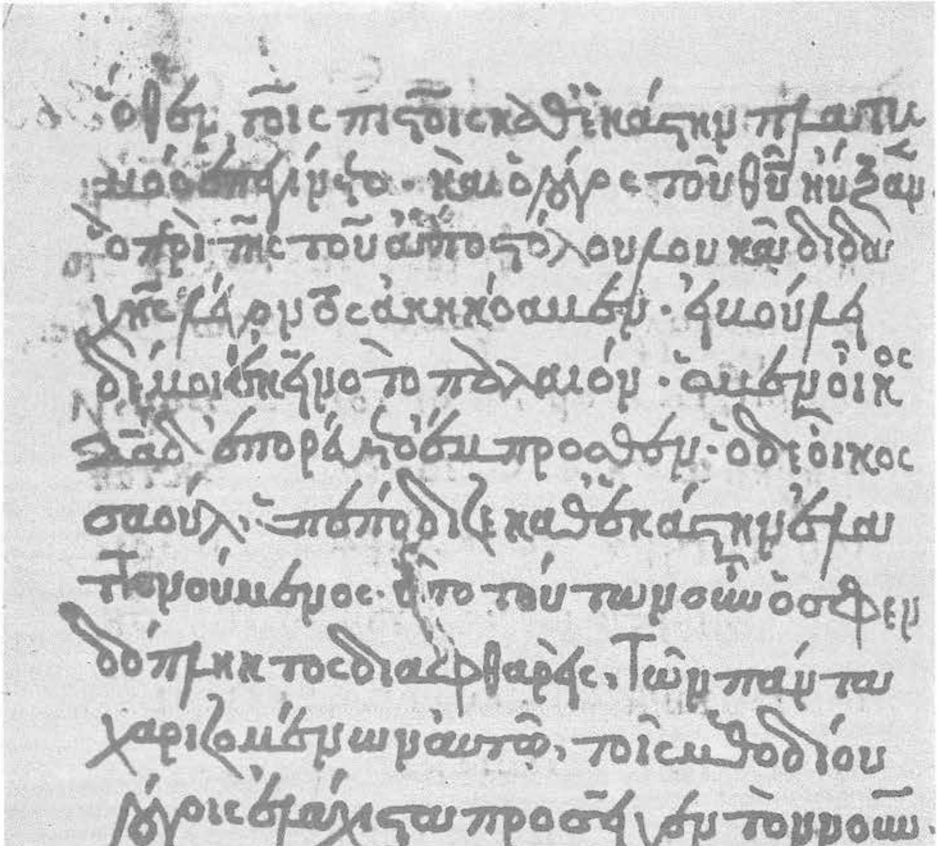

л. 363б

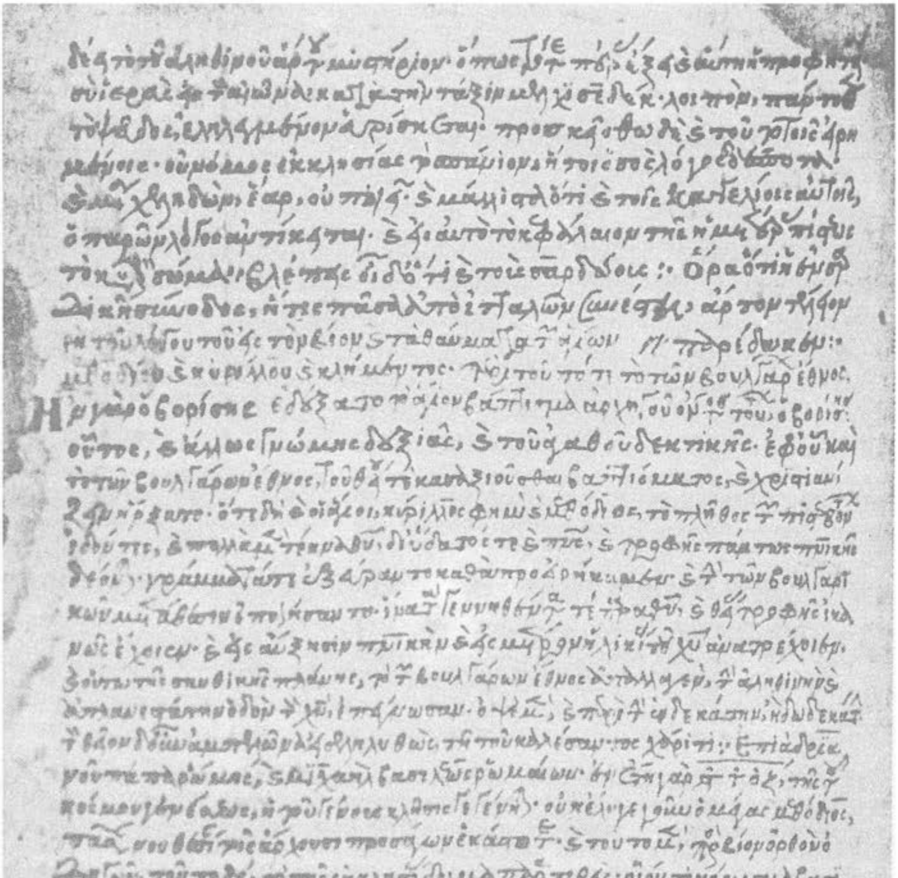

Пространно житие на Климент Охридски, Библиотеката на Народното събрание в Атина, № 83 (XVI в.), л. 181б

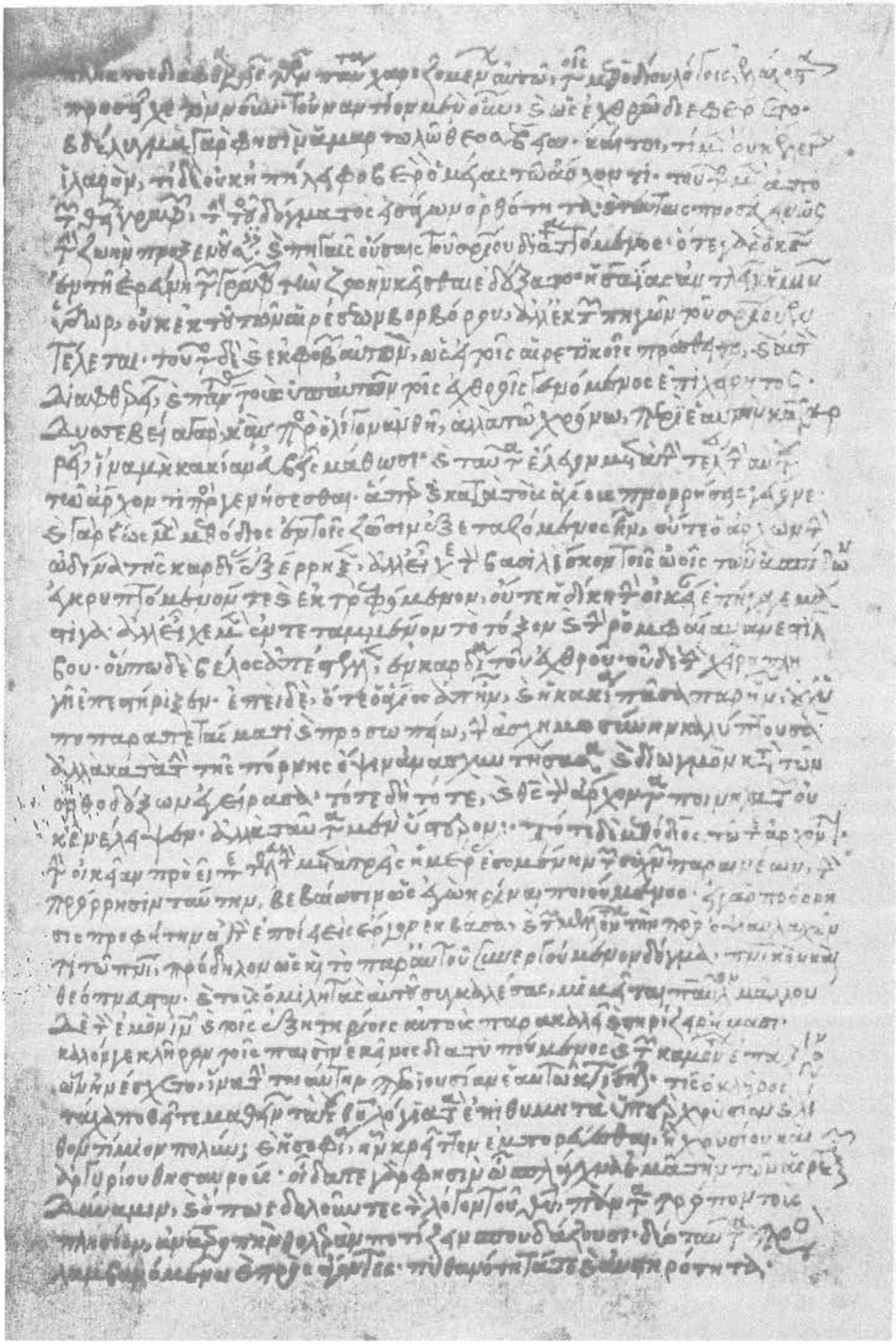

л. 182а

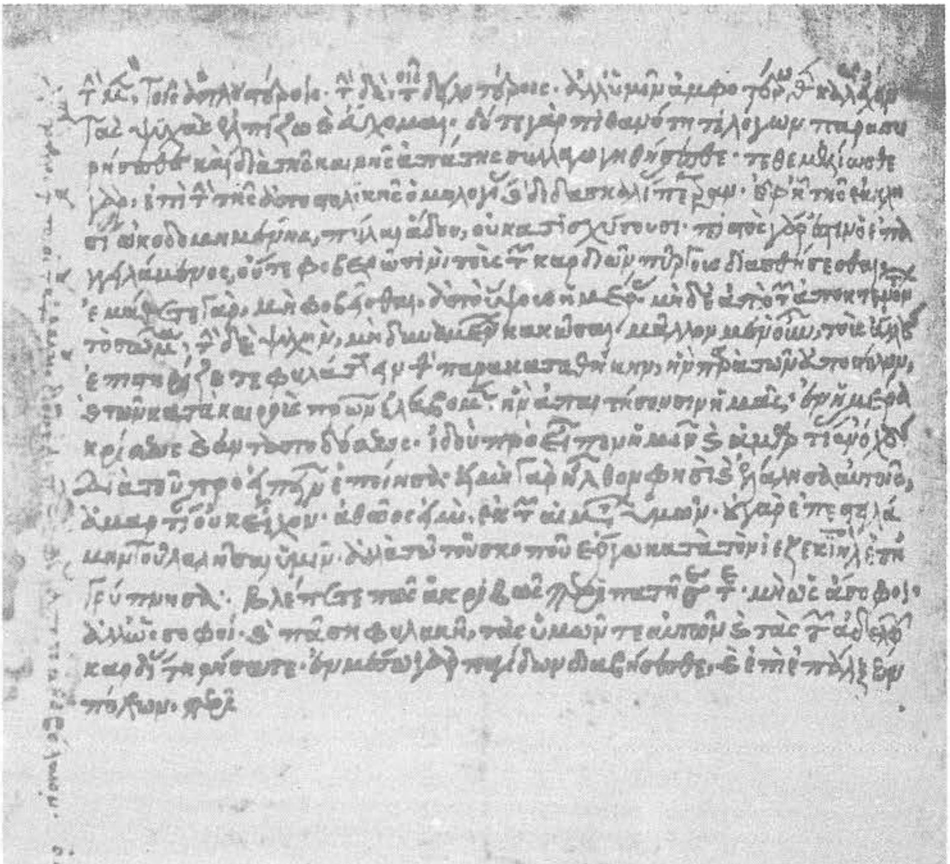

л. 182б

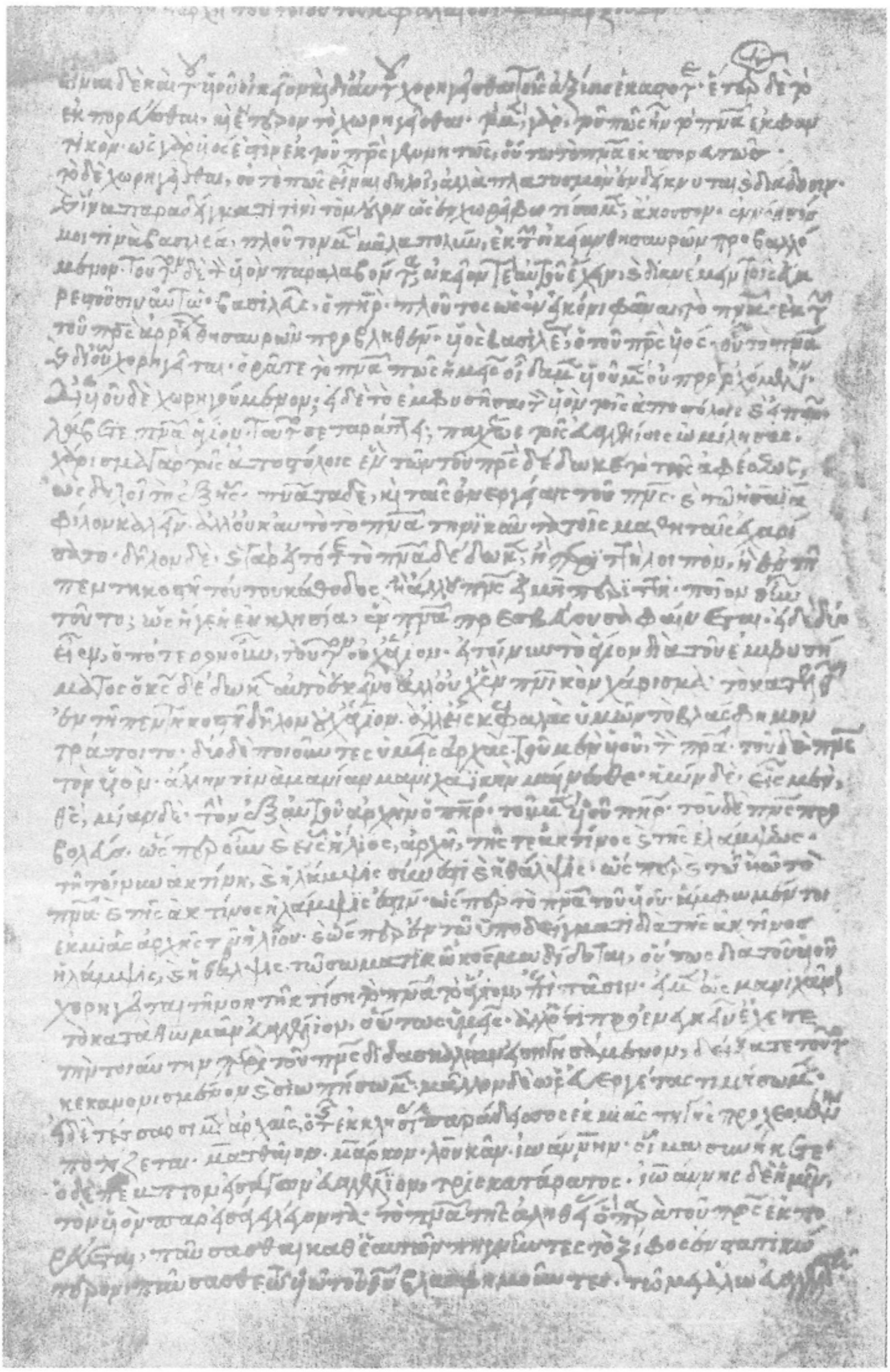

л. 183^{a}

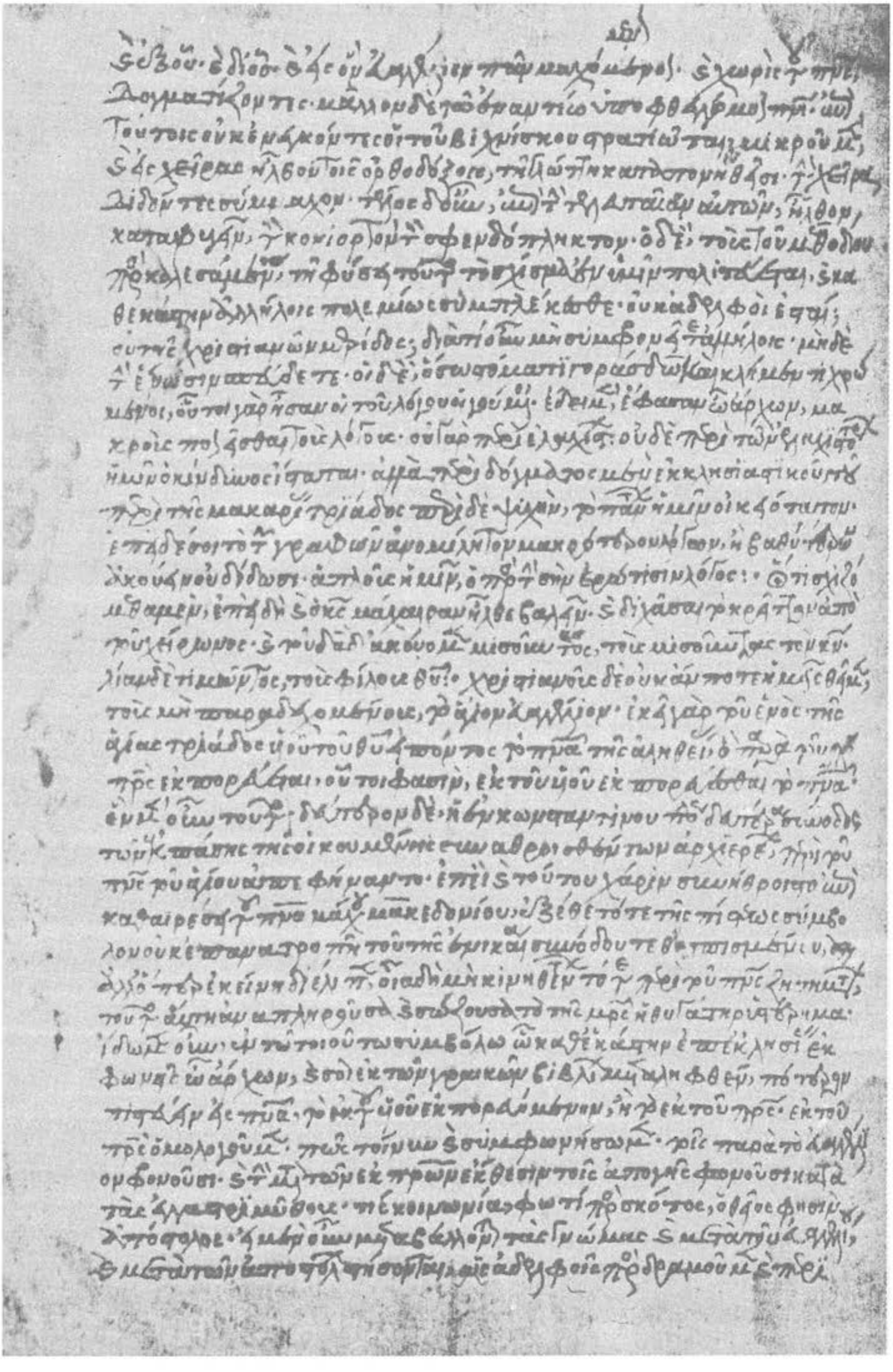

л. $183^{б}$

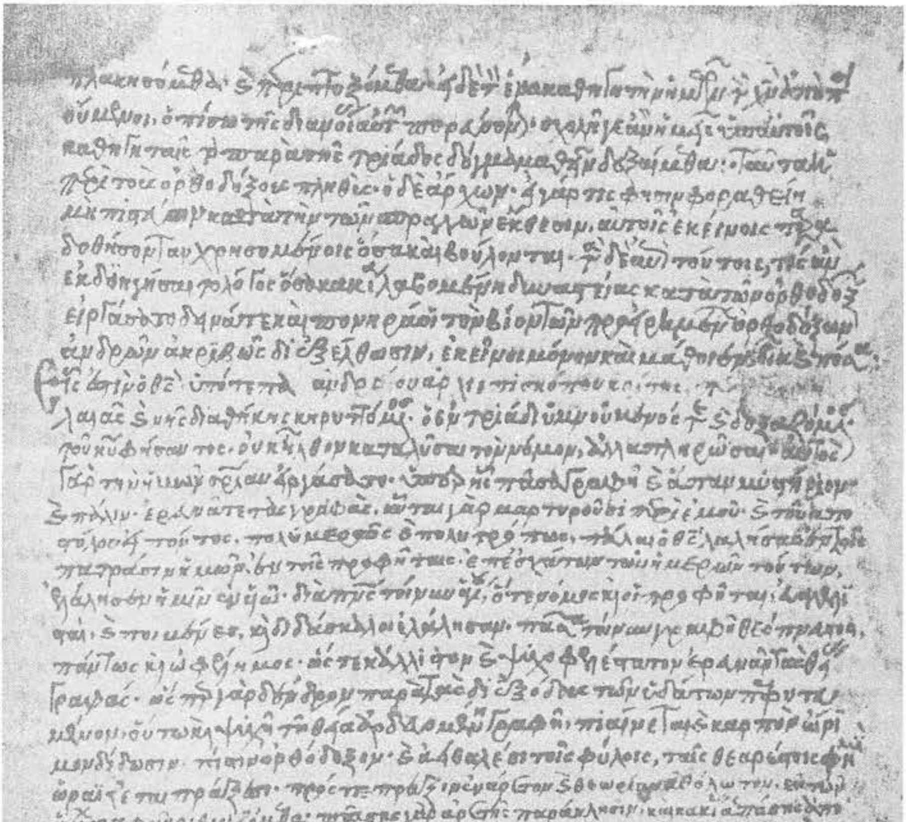

л. 184^{a}

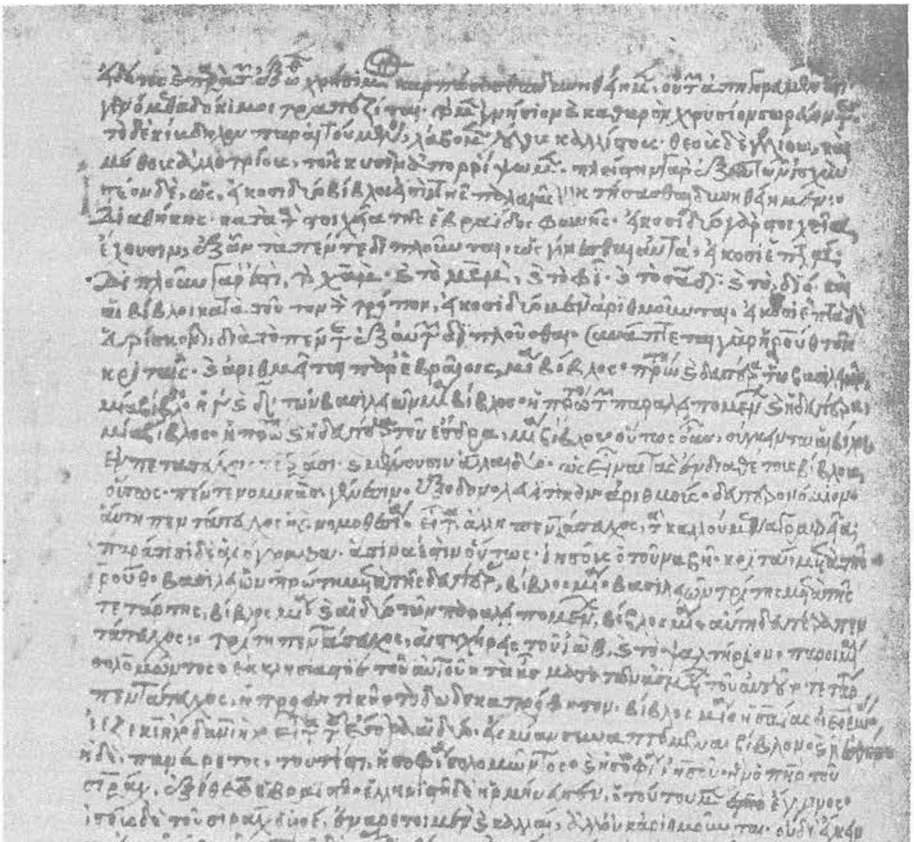

л. 184^{б}

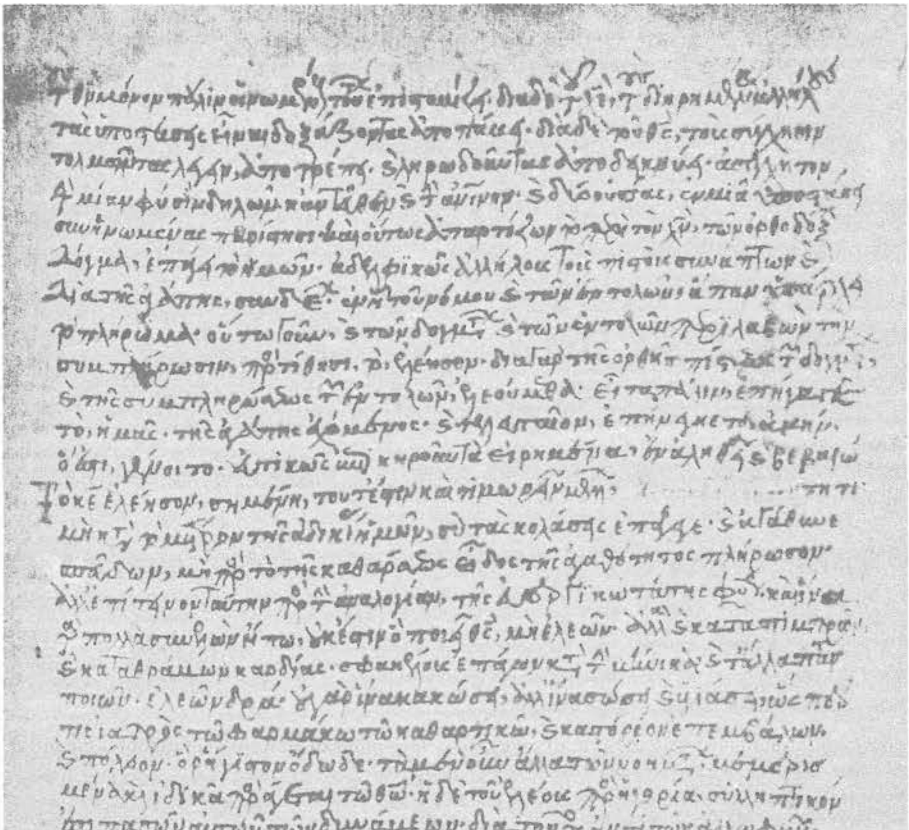

л. 185^{а}

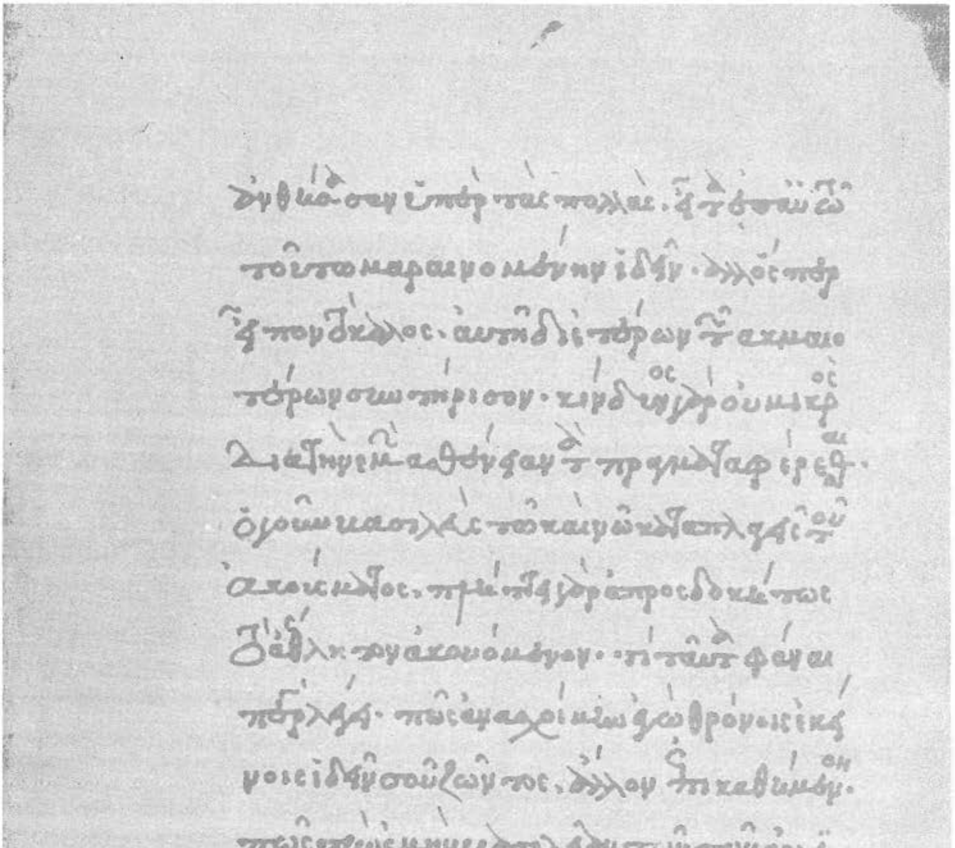

Пространно житие на Климент Охридски, Университетската библиотека в гр. Урбана, САЩ, №2 (1520), л. 492б

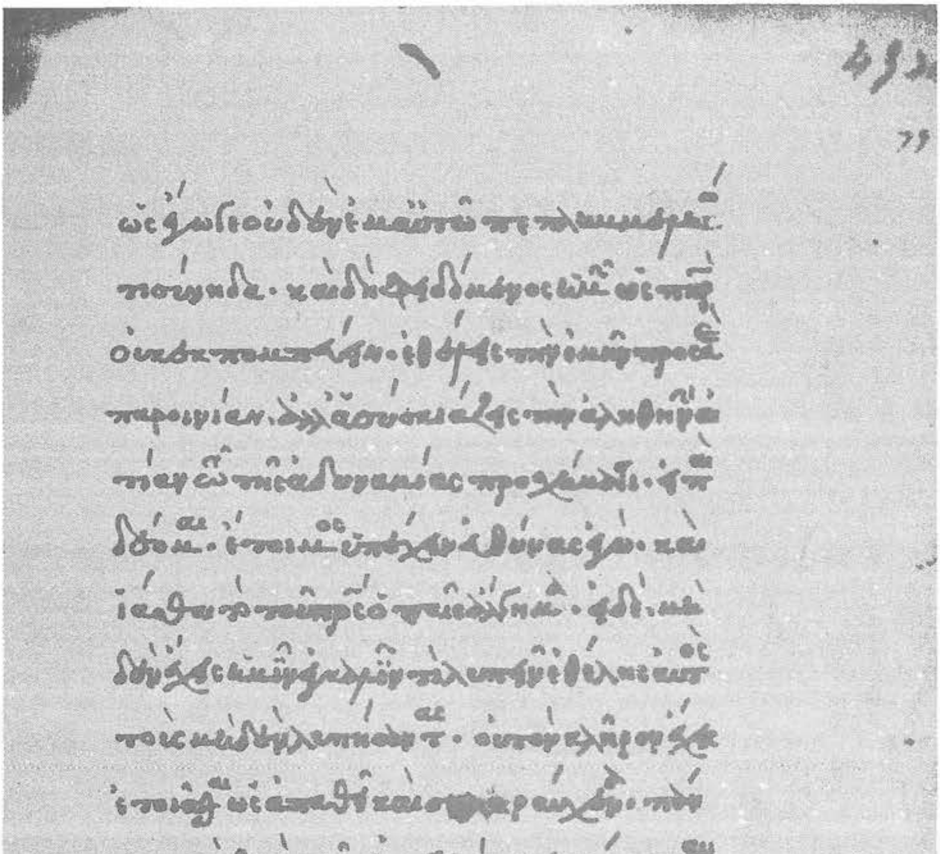

л. 493^{а}

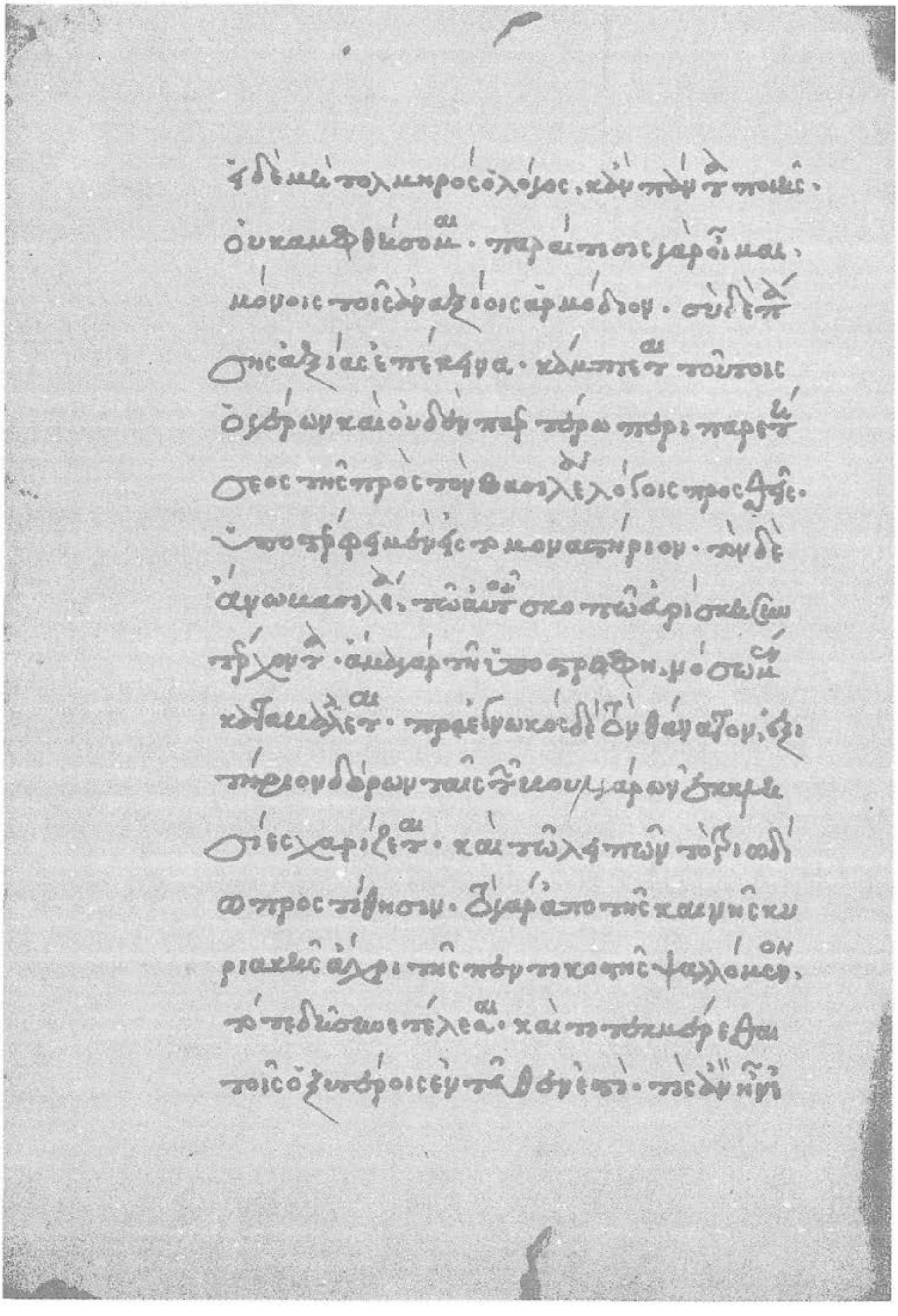

л. $493^{\text{б}}$

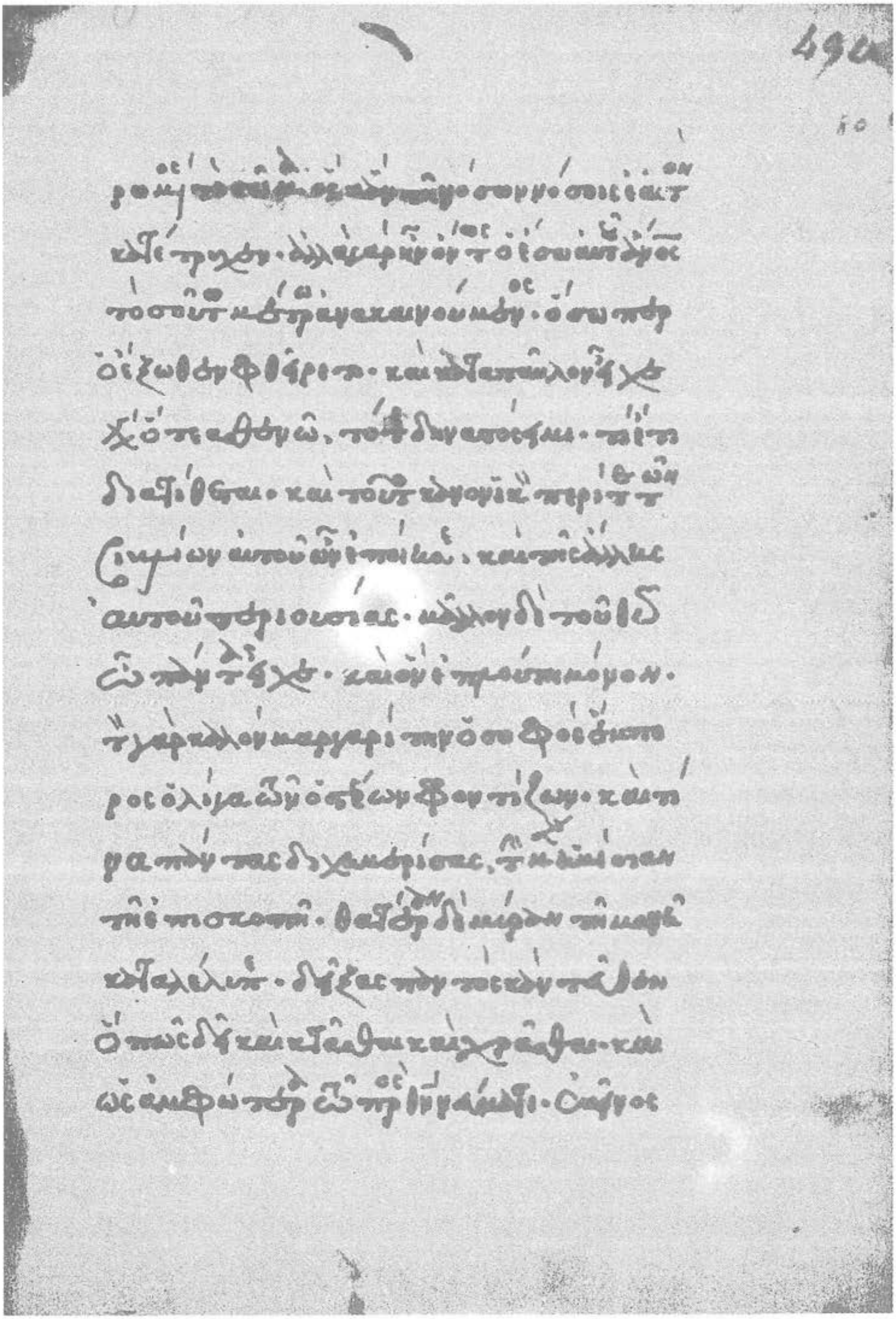

л. 494ª

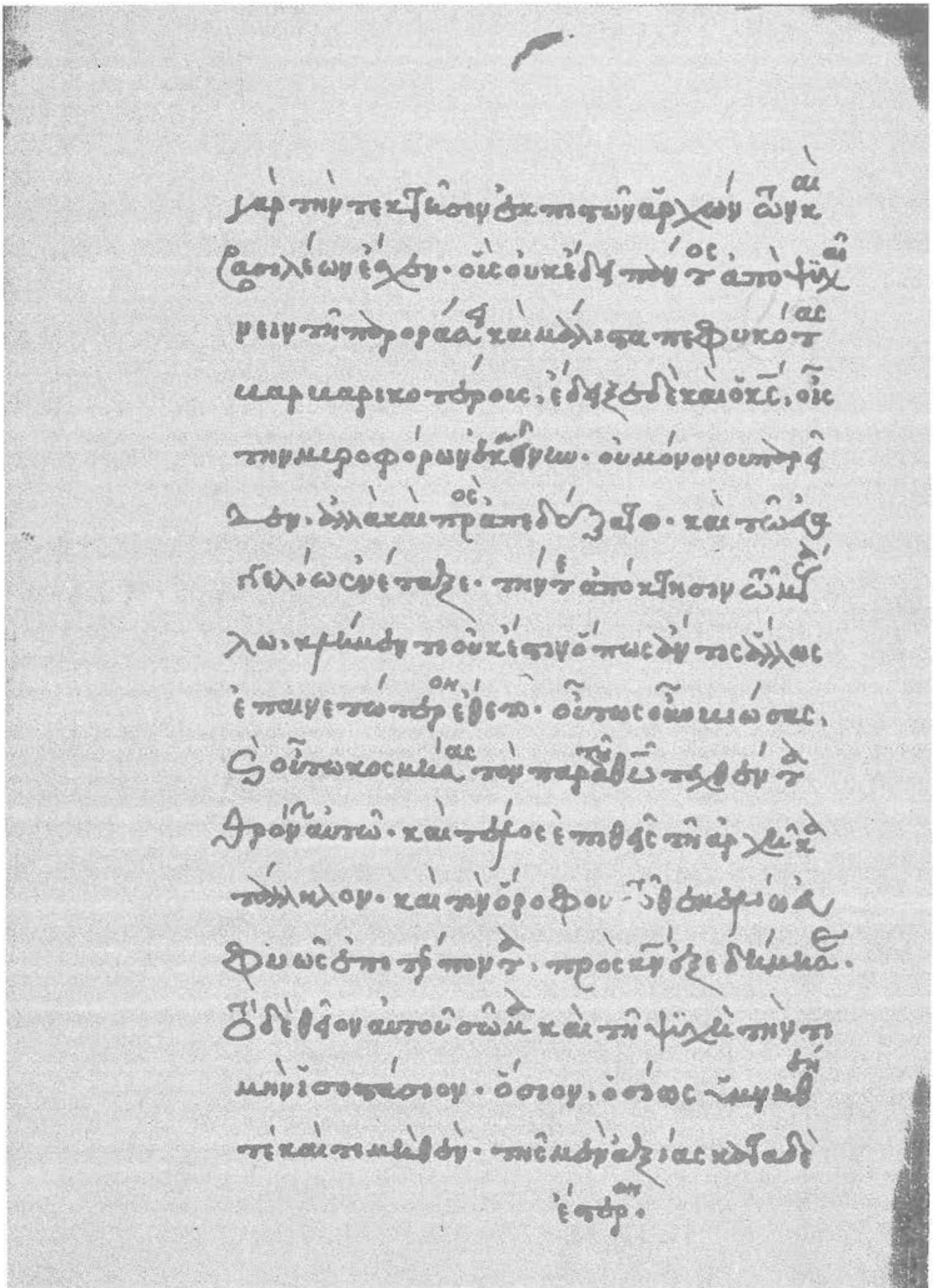

л. 494^{б}

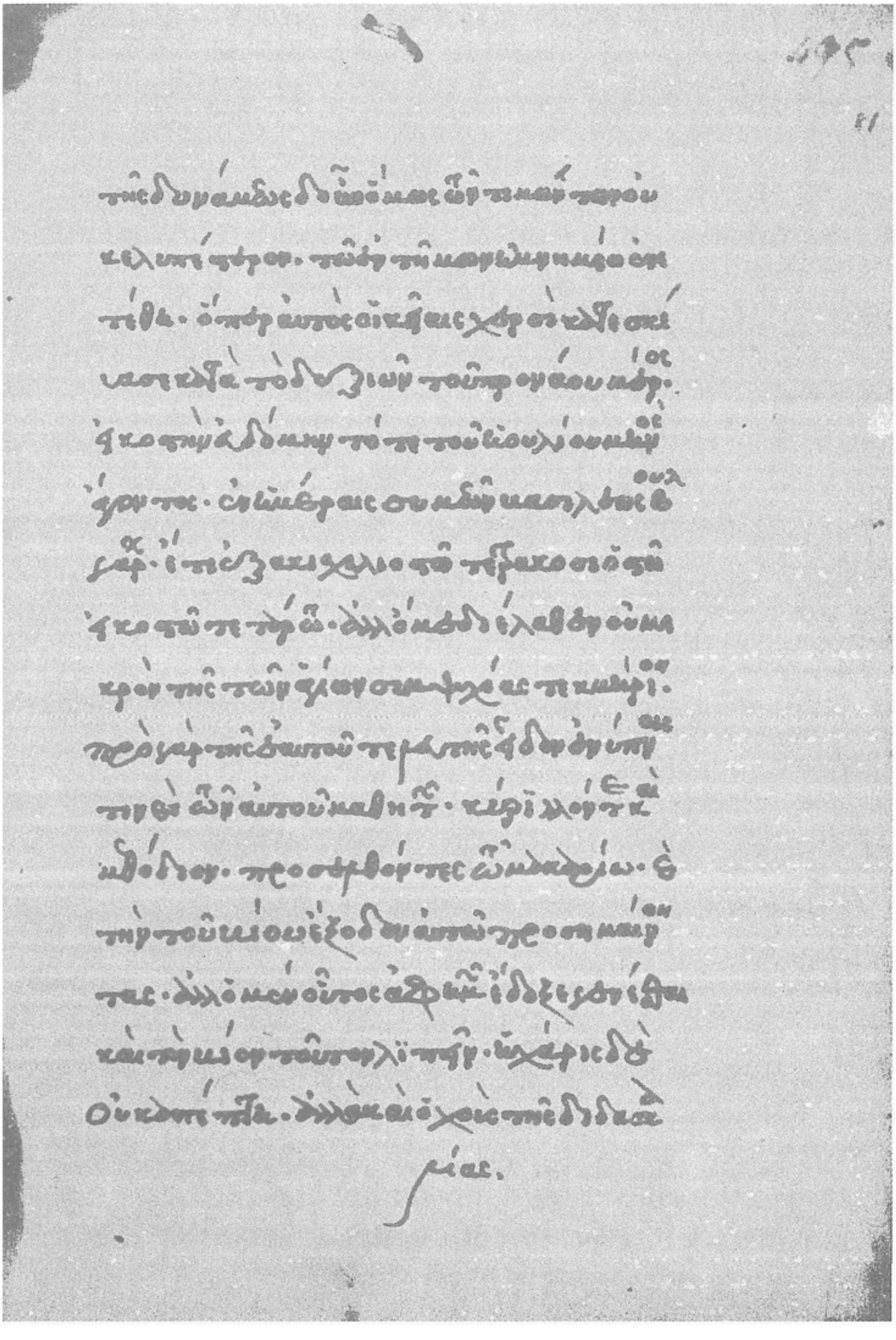

л. 495^{а}

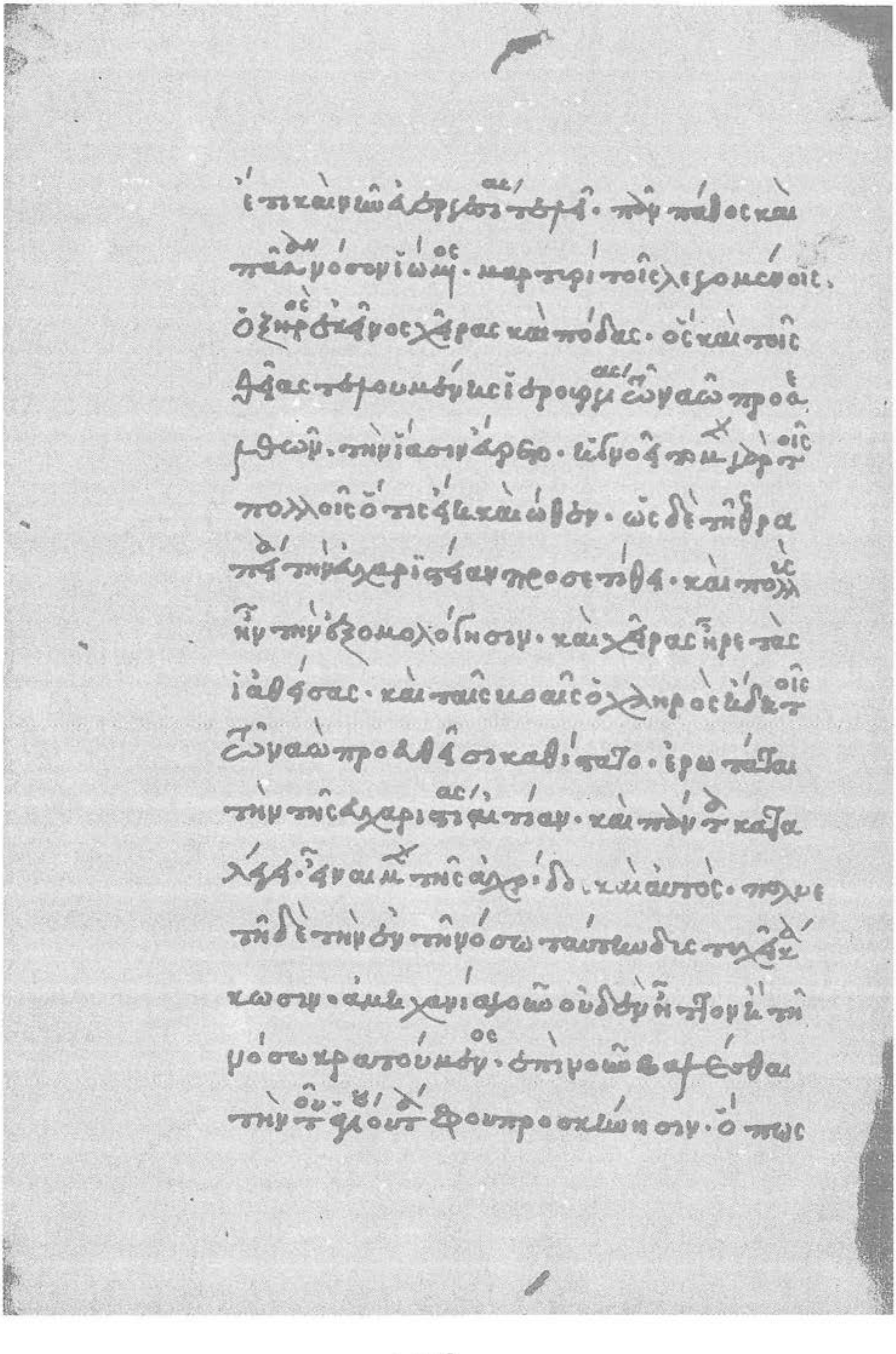

ἐστι καιρίων ἀόργητος [illegible]· τὸ πάθος καὶ
[illegible] νοσῶν ἰώμενος· μαρτυρεῖ τοῖς λεγομένοις.
ὁ ξηρὸς ἄνθρωπος χεῖρας καὶ πόδας· ὃς καὶ τοῖς
[illegible] τρεπομένοις [illegible] ἀνθρώποις προα-
θεῶν· τὴν ἴασιν ἄρξω· [illegible] γὰρ τοῖς
πολλοῖς ὄντας [illegible] καὶ [illegible]· ὡς δὲ τὴν θύρα-
[illegible] τὴν ἀχαριστίαν προσέθηκε· καὶ πολλ-
ἣν τὴν ἐξομολόγησιν· καὶ χεῖρας ἦρε τὰς
ἰαθείσας· καὶ ταῖς [illegible] ὁ χωλὸς [illegible] τοῖς
ἀνθρώποις [illegible] καθίστατο· ἐρωτᾶται
τὴν τῆς ἀχαριστίας [illegible]· καὶ πόθον τοῦ καθα-
[illegible]· [illegible] τῆς [illegible]· καὶ αὐτός· πολυε-
τῆ δὲ τὴν [illegible] τὴν νόσω [illegible] τῶν [illegible]
κωσιν· [illegible] οὐδὲν [illegible]
νόσω κρατούμενος· [illegible] ἀφίεσθαι
τὴν τοῦ [illegible] προσκύνησιν· ὅπως

л. 495^{б}

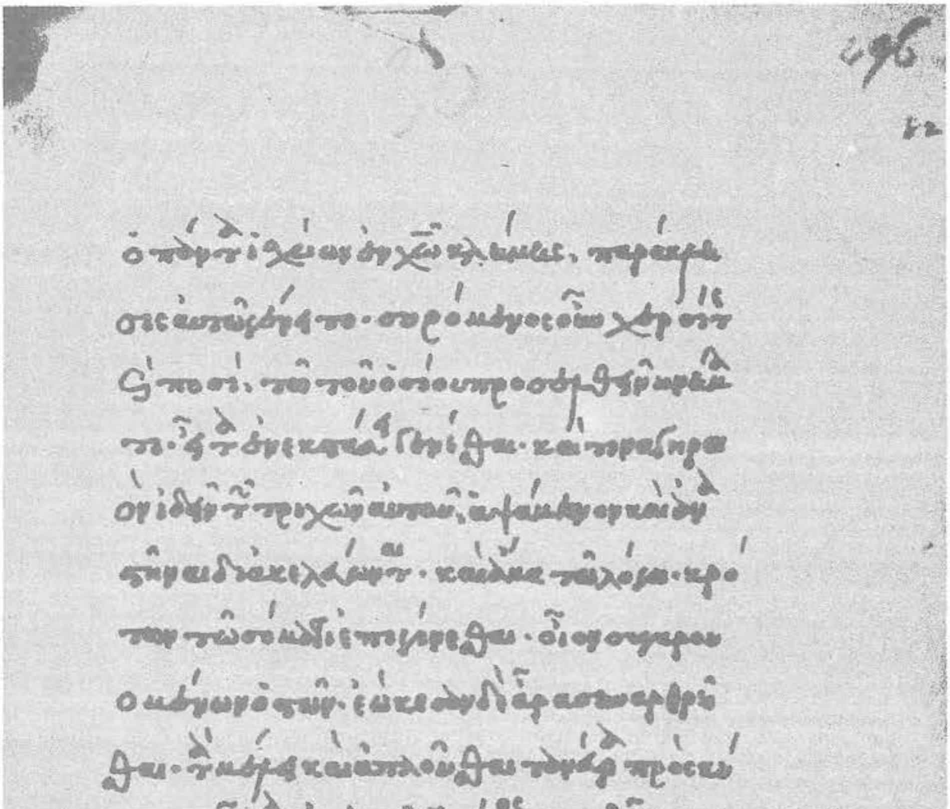

л. 496^{а}

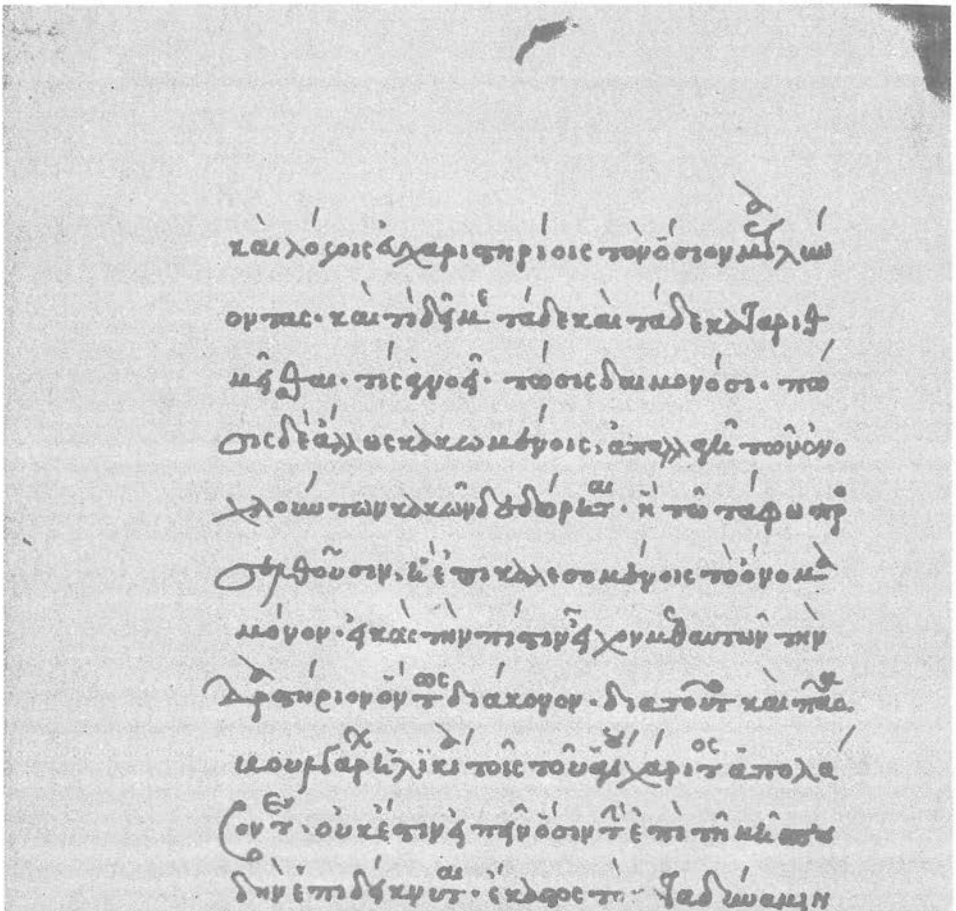

л. 496^{б}

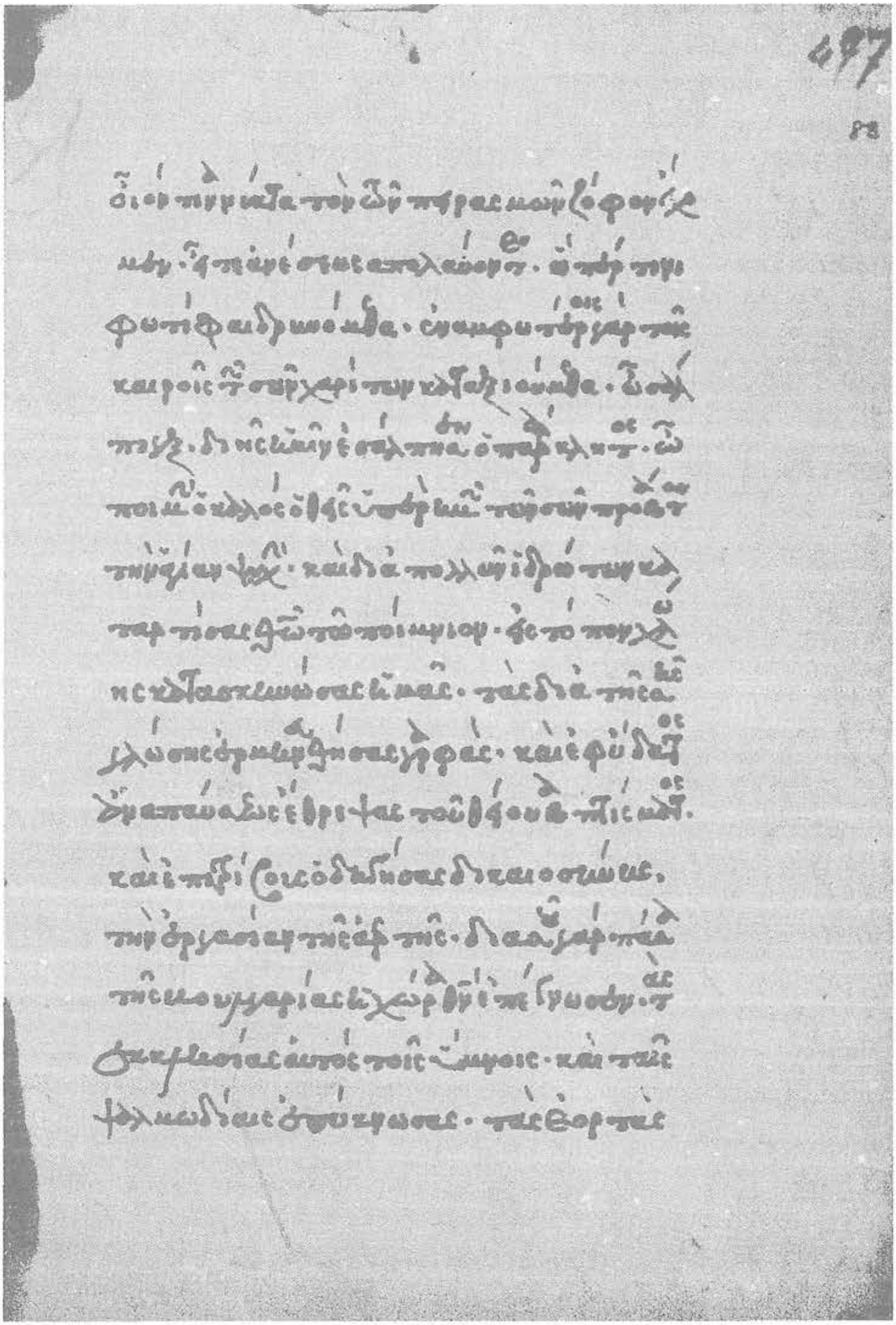

л. 497а

3. Ἀχρίδα πόλις ὕμνοις. . .
4. Ρήματα θείοις καὶ εὐαγγελικοῖς. . .
.Θ. Ὡς ὑπὲρ νοῦν δανείσασα. . .

Ὠδὴ ἡ'. Ὃν φρίττουσιν ἄγγελοι : Песен VIII

1. Νεκρώσας τὰ μέλη σου. . .
2. Δεσμῶται μακάριοι πνευμάτων. . .
3. Ἡ μνήμη σου ὅσιε πατέρων καλλονή. . .
4. Μιᾷ προσκυνήσει σὲ τιμῶμεν. . .
.Θ. Ἡ ἔνδοξος κείνωσις. . .

Ὠδὴ θ'. Τὴν φωτοφόρον νεφέλην : Песен IX

1. Τὴν τῶν λειψάνων σου θήκην. . .
2. Ρήμασι πάτερ τῆς θείας. . .
3. Ἱεραρχῶν ὁμηγύρεις, θεοκηρύκων. . .
4. Ὁμοβασίλειον κράτος, φῶς τρισλαμπὲς. . .
.Θ. Σὺν ταῖς ἀΰλοις οὐσίαις. . .
Ἐξαποστειλάριον : Ὁ οὐρανὸς τοῖς ἄστροις : Светилен
— Ἡλίου δίκην φαιδρύνας. . .

Εἰς τὸν αἶνον, ἱστῶμεν, στίχ. ς. καὶ ψάλλομεν τῆς ἑορτῆς : γ'καὶ τοῦ ἁγίου, ἦχος πλ. δ'.
Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος — Хвалитни стихири, глас 8-и

1. Κλήμη θεόφρον πατὴρ ημῶν, δι' ἐγκρατίας. . .
2. Λαὸν Κυρίου ἐποίμανας. . .
3. Ἡλίου πλέον ἀνέτειλας. . .
Δόξα : ἦχος πλ. β' : — Слава, глас 6-и
4. Τῷ τῶν ἀρετῶν τιθηνούμενον γάλακτι. . .

РЪКОПИС № 89

(Καὶ τοῦ ἐν ἁγιοις πατρος ἡμῶν Κλήμε)ντος επισκόπου Βουλγαριας τοῦ ἐν Ἀχρίδι

Вечерня

(Εἰς τὸ Κύριε ἐκκέκραξα . . . .
. . . .
. . . .

(Εἰς τὸν στίχον στιχηρὰ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ἀχριδῶν : ἦχος πλ. β'. Ὅλην ἀποθέμενοι.) — Стиховни стихири, глас 2-и

1. Ὅλος ἐκ νεότητος. . .
2. Ἄσκησιν ἑκούσιον. . .
3. Κυρίλλῳ ἑπόμενος. . .
Δόξα : ἦχος πλ. β'. — Слава, глас 6-и

4. Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων. . .
.Θ. Καὶ νῦν θεοτοκίον — И нине
τροπάριον (ἦχος δ'.) — Отпустителен тропар
5. Τοῖς λόγοις ὡδήγησας. . .

(Ὄρθρος) Утренна

Ἕτερος κανὼν τοῦ ἁγίου Κλήμεντος οὗ ἡ ἀκρόστιχος:
Κλήμεντα τιμῶ, ποιμενάρχης Βουλγάρων Δημήτριος

Хоматианов канон на 1-и глас

Ὠδὴ α΄ : Ὠδὴν ἐπινίκιον. Песен I

1. Καρδίᾳ καὶ χείλεσι...
2. Ἠνέσχου μακάριε...
3. Μονὰς τρισυπόστατε...

.Θ. Εὑρών σε πανάμωμε...

Ὠδὴ γ΄. Λίθον ὅν ἀπε: Песен III

1. Νέος Μωϋσῆς γενόμενος Κλήμη...
2. Τρέπει ἐναντίας φάλαγγας...
3. Ἄθλους οὕς τρισμάκαρ...

.Θ. Ἵνα τῆς ἀρᾶς λυτρώσηται...

Κάθισμα Седален

Μαθητεύσας τὰ ἔθνη πάτερ σοφέ...

Ὠδὴ δ΄ : Песен IV

1. Μαρτύρων τὰς βασάνους ὑπῆλθες...
2. Ποιμαίνων σου τὸ ποίμνιον...
3. Οὐράνιον χορείαν...

.Θ. Ἰώμενος τὸ ἄλγος τῆς πρὶν παρακοῆς...

Ὠδὴ ε΄ : Песен V

1. Μετὰ σαρκὸς ἐν γῇ πεπολιτεῦσαι...
2. Ἐν τῇ ὁδῷ Κυρίου πεπόρευσαι...
3. Ναὸς θεοῦ ἁγνὸς...
4. Ἁγιασμοῦ φωτὶ λαμπρυνόμενος...

.Θ. Ριζοτομεῖς ἀρὰν τὴν βλαστήσασαν...

Ὠδὴ ς΄. Τὸν προφήτην Ἰωνάν: Песен VI

1. Χορεύτω πᾶσα γῆ...
2. Ἡ τιμία σου σορὸς τῶν λειψάνων...
3. Συμμαχία θεϊκὴ...
4. Βασιλεία οὐρανῶν...
5. Ὁμοούσιε τριάς...

.Θ. Ὑπερέβης ἀληθῶς...

Κοντάκιον Кондак

— Ὁ ναός σου ἅγιε...

Οἶκος Икос

— Ἀνυμνήσωμεν νῦν...

Ὠδὴ ζ΄. Песен VII

1. Λίθος ἐγένου πάτερ ἀληθῶς...
2. Γεωργηθεὶς καρπὸς θεοπρεπείας...
3. Ἀχρίδα πόλις ὕμνοις...
4. Ρήμασι θείοις καὶ εὐαγγελικοῖς...

.Θ. Ὡς ὑπὲρ νοῦν διανείσασα Θεῷ...

Ὠδὴ η΄. Ὃν φρίττουσι ἄγγελοι... Песен VIII

1. Νεκρώσας τὰ μέλη σου...
2. Δεσμῶται μακάριοι...
3. Ἡ μνήμη σου ὅσιε πατέρων καλλονὴ...
4. Μιᾷ προσκυνήσει σέ τιμῶμεν...

.Θ. Ἡ ἔνδοξος κείνωσις τοῦ λόγου...
'Ωδὴ θ'. Τὴν φωτοφόρον νεφέλην: Песен IX
1. Τὴν λειψάνων σου θήκην...
2. Ρήμασι πάτερ τῆς θείας τῶν οὐρανῶν...
3. Ἱεραρχῶν ὁμηγύροις...
4. Ὁμοβασίλειον κράτος, φῶς τριλαμπὲς...

.Θ. Σὺν ταῖς ἀΰλοις οὐσίαις...
Ἐξαποστηλάρειον Светилен
— Ἡλίου δίκην φαιδρύνας...

УРБАНСКИ РЪКОПИС № 2

Μηνὶ Νοεμβρίῳ. κε͂. τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος Ἀχριδῶν...

Вечерня

Εἰς τὸ Κύριε ἐκκέκραξα· ἱστῶμεν στίχους. ςτ'.
στιχ: Ἦχος δ'. Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθείς:

Стихири на „Господи воззвах“ на 4-и глас

1. Ὅτε τοῖς πάλαι ἐν σκότει καθημένοις...
2. Ὁ προειδὼν σου Θεὸς Κλήμη θεόφρων...
3. Μετὰ τῶν Θείων ἀπάρας ἐκ τῆς Ρώμης ἀνδρῶν...
Δόξα: ἦχος γ'. Слава, глас 3-и
4. Μύρον ἐκκενωθὲν ἐπὶ σὲ τῆς χάριτος...
5. Καὶ νῦν. .Θ. И нине, глас 6-и
Ἀπόστιχα στιχηρὰ προσόμοια: — ἦ ος δ'.
Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν:
1. Τῇ τῶν λόγων σου σάλπιγγι...
2. Σὺν Κυρίλλῳ Μεθόδιον εὐφημήσωμεν ἅπαντες...
3. Ὡς ποιμὴν ἀληθέστατος εἰς νομὴν...
Δόξα: ἦχος πλ. β'. Слава, глас 6-и
4. Ὅσιε πάτερ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν...
5. Καὶ νῦν: Θ.: И нине, глас 6-и
Τροπάριον: ἦχος γ'. Отпустителен тропар, глас 3-и

1. Στύλον ἄσειστον ὀρθοδοξίας
Εἰς τὸν Утренна
Εἰς τὴν πρώτην στιχολογίαν: Седален, глас 4-и
κάθισμα ἦχος δ': κατεπλάγη Ἰωσήφ:
1. Ἀπὸ βρέφους τιθηνὸν...
Εἰς τὴν β' στιχολογίαν: Τὴν σοφίαν τοῦ λόγου:
Κάθισμα
1. Μαθητεύσας τὰ ἔθνη πάτερ σοφέ...
Κανὼν Канон, глас 4-и
'Ωδὴ α': ἦχος δ': Τριστάτους κραταιούς: Песен I
1. Ἀΰλῳ φωτισμῷ λαμπρυνόμενος μάκαρ...
2. Ὑπέδειξας λαοῖς, εὐσεβείας τὰς τρίβους...
Τηρεῖν με τὰς σεπτάς, ἐντολὰς τοῦ Σωτῆρος...
Ἕτερος κανὼν Друг канон, глас 8-и
'Ωδὴ α': ἦχος πλ. δ'. Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ: Песен I
1. Τίμιον τοῦ Δεσπότου σκεῦος ἐχρημάτισας...

2. Ηὔξησας τὸ δοθέν σοι τάλαντον. . .
Γένος τῶν ἀνθρώπων ἅπαν. . .
ᾨδὴ γ΄: Οὐκ ἐν σοφίᾳ: Песен III
1. Ἐν τῇ σοφίᾳ τῶν λόγων. . .
2. Τοῦ παρακλήτου τῇ δυνάμει. . .
Τὸ πῖον ὄρος ὁ Δαβὶδ προεώρα. . .
(ἕτερος εἱρμὸς) Друг ирмос
Σὺ εἶ τὸ στερέωμα:
1. Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐξ ἀναγκῶν δεινῶν. . .
2. Οἶκος ἐχρημάτισας τοῦ ἀγαθοῦ σοφέ. . .
Ἄναξ ὅν ἐκύησας τὰ ὑπερένδοξα νέμει. . .
Κάθισμα ἦχος γ΄: Θείας πίστεως Седален, глас 3-и
Θείοις δόγμασιν ἐντεθραμμένος. . .
ᾨδὴ δ΄: Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ: Песен IV
1. Ἡ τιμία μυροθήκη τῶν ἁγίων Λειψάνων σου. . .
2. Καὶ θανόντα σε τιμῶμεν ὥσπερ ζῶντα. . .
Μὴ τραπέντα τὸν Δεσπότην, ὅπερ. . .
(ἕτερος εἱρμὸς) Εἰσακήκοα Κύριε: Друг ирмос
1. Τὴν τοῦ Πνεύματος πρόοδον ἐν τοῖς. . .
2. Ὡς ποιμένα θεόλεκτον, ὡς ἱεροκήρυκα. . .
Εἰσακήκοα, πάναγνε τῆς θεοτοκίας σου. . .
ᾨδὴ ε΄. Ἀσεβεῖς οὐκ ὄψοντε. Песен V
1. Ἐν δυνάμει πνεύματος τὸ κήρυγμα τὸ σόν. . .
2. Νέκρωσιν ἑλόμενος βαστάζειν τοῦ Χριστοῦ. . .
Μητρικὸν προσήγορον ἐφήρμοσας. . .
(ἕτερος εἱρμὸς) Ὁ ἐκ νυκτὸς ἀγνοίας: Друг ирмос
1. Λαμπροφοροῦσα πόλις, ἡ σὲ κατέχουσε.
2. Νεανικῶς ὑπέστης, ἱερουργῶν τό. . .
Κατὰ ἐχθρῶν ἀσάρκων, κατὰ παθῶν. . .
ᾨδὴ ς΄: Θύσωσοι μετά: Песен VI
1. Ἔδραμες ὡς ἀστὴρ καταλάμπων τὰ πέρατα. . .
2. Ὤλεσας αἱρετικῶν δεινὰ δυσεβήματα. . .
Ἵλεων τὸν σὸν Υἱὸν ἀπέργασαι. . .
(εἱρμὸς) Друг ирмос
1. Ἡ ἄπειρος Σοφία τοῦ θεοῦ
2. Μελέτην διὰ βίου τῶν γραφῶν. . .
Ἐκκέκραξα πρὸς σὲ τὸν ἱλασμόν. . .
Κοντάκιον: Ἡ Παρθένος: Кондак
1. Ὁ ναός σου, ἅγιε, πνευματικόν. . .
Οἶκος Икос
1. Ἀνυμνήσωμεν νῦν τὸν ἱεράρχην. . .
ᾨδὴ ζ΄. Ὁ διασώσας ἐν πυρί: Песен VII
1. Ἀπὸ βλεφάρων νυσταγμόν, ὅσιε. . .
2. Τῶν ἀποστόλων τὸν χορὸν τέρπεις. . .
Βουλῆς μεγάλης τοῦ Πατρός. . .
(εἱρμὸς) Θεοῦ συγκατάβασιν: Друг ирмос
1. Χορείαν στησώμεθα, τὸν ἱεράρχην. . .
2. Οἱ πόνοι σου, ὅσιε, τὴν τῶν πραέων γῆν. . .
Ὁ ἄφραστος τόκος σου φρικτῶν συμβόλων. . .
ᾨδὴ η΄: Χεῖρας ἐκπετάσας: Песен VIII
1. Ὅλον σεαυτὸν ἐρωτικῶς τοῖς ὑπὲρ νοῦν. . .
2. Ὕδωρ ἐπεπόθεις ζωηρὸν διψῶσα. . .

Αἴγλη τῶν θερμῶν σου πρεσβειῶν. . .
(εἱρμὸς). Τὸν ἐν ὄρει ἁγίῳ: Друг ирмос
1. Ὑπὲρ φύσιν, οἱ σοὶ λαμπροὶ ἀγῶνες. . .
2. Βασιλέων ἐνώπιον ὡς Παῦλος. . .
Γεδεὼν σὲ μακρόθεν προεώρα. . .
Ὠδὴ θ′: Λίθος ἀχειρότμητος: Песен IX
1. Ρήματα ζωῆς αἰωνίου ἐναποθέμενος. . .
2. Σὲ τὸν τοῦ Χριστοῦ ἱεράρχην. . .
Στόματι ψυχῇ καὶ καρδίᾳ, τούς. . .
(εἱρμὸς) Τὸν προδηλωθέντα Друг ирмос
1. Ἀϊδίου δόξης λαβόμενος θεοφάντωρ. . .
2. Ρήμασι ζωῆς, θεοφόρε, ἀτελευτήτου. . .
3. Ἱερᾷ τρισμάκαρ, ἡ σῇ ζωῇ ἐν τῷ κόσμῳ. . .
Σὺ τῆς Σωτηρίας ἡμῶν ἀρχή. . .
Ἐξαποστειλάριον. Τοῖς μαθηταῖς: Светилен
1. Ἐφώτισας ὡς ἥλιος τοὺς βουλγάρους . . .
Μαρία καθαρότατον.
Στιχηρὰ εἰς τοὺς Αἴνους. Ἦχος πλ. δ′ Хвалитни стихири,
глас 8-и
Ὢ τοῦ παραδόξου θαύματος:
1. Κλήμη θεόφρον πατὴρ ἡμῶν. . .
2. Λαὸν Κυρίου ἐποίμανας ἱεραρχίας. . .
3. Ἡλίου πλέον ἀνέτειλας ἀπὸ δυσμῶν. . .
Δόξα: ἦχος πλ.′β′.: Слава, глас 6-и
4. Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων σου. . .
Καὶ νῦν: Θεοτοκίον И нине
Μεταβολὴ τῶν θλιβομένων:
Τέλος τέλος
δόξα σοι ὁ Θεός

МОСХОПОЛСКО ИЗДАНИЕ

ΜΗΝΙ ΝΟΕΜΒΡΙΩ ΚῈ

Μνήμη τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀρχιεράρχου καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγάρων τοῦ ἐν Ἀχρίδι.
Ἐν τῷ μικρῷ ἑσπερινῷ ςτ′. προσόμοια. Малка вечерня
Ἦχος α′. Τῶν οὐρανίων ταγμάτων.

Стихири на „Господи воззвах“

1. Τῶν οὐρανίων ταγμάτων δεῦτε φιλέορτοι. . .
2. Ὁ σὸς ναὸς ἰατρεῖον, ψυχῶν καθέστηκε. . .
3. Ὑλώδους πάσης ἐκ πρώτης. . .
Δόξα: ἦχος πλ. β′. Слава, 6-и глас
4. Συγχάρητε ἡμῖν ἅπασαι, Μυσῶν αἱ πόλεις. . .
Καὶ νῦν. τῆς ἑορτῆς: И нине, Празничен
— Σήμερον ἐν τῷ ναῷ προσάγεται. . .
Ἀπόστιχα στιχηρὰ ἦχος β′. Стиховни стихири,
2-и глас

Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ.
1. Ἄδωμεν τῷ Θεῷ, τῷ δόντι. . .
2. Σὲ ρύστιν συμπαθῆ, σὲ καὶ προστάτην. . .

3. Μύρον ἐκκενωθέν. . .
Δόξα: ἦχος πλ. β'. Слава, 6-и глас
4. Ὅσιε πάτερ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν. . .
Καὶ νῦν, τῆς ἑορτῆς ἦχος δ'. И нине, Празничен глас 4-и
— Σήμερον ὁ θεοχώρητος ναός. . .
Ἀπολυτίκιον ἦχος δ'.
5. Τοῖς λόγοις ὡδήγησας. . . Отпустителен

Велика вечерня

Ἐν τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ, τὸ μακάριος ἀνήρ. Εἰς τὸ Κύριε ἐκκέκραξα, ἱστῶμεν στίχ. ς'. καὶ ψάλλομεν στιχηρὰ προσόμοια, τῆς ἑορτῆς, γ'. καὶ τοῦ ἁγίου γ'. ἦχος β'.

Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασι: Стихири на „Господи воззвах“, 2-и глас
1. Ποῖος ἀπὸ γῆς σήμερον. . .
2. Κλῆμα ἡ ἀληθὴς ἄμπελος. . .
3. Λόγῳ τὸ τῆς σαρκὸς φρύαγμα. . .
Δόξα: ἦχος πλ. β'. Слава, 6-и глас
4. Τῷ τῶν ἀρετῶν, τιθηνούμενος. . .
Καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς ἦχος πλ. δ'. И нине, 8-и глас
— Μετὰ τὸ τεχθῆναι. . .
Εἴσοδος. — Φῶς ἱλαρὸν τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὰ ἀναγνώσματα.
1. — Σοφίας Σολομῶντος τὸ ἀνάγνωσμα. . .
2. — Σοφίας Σολομῶντος. . . Соломонови четения
3. — Σοφίας Σολομῶντος. . .
Εἰς τὴν λιτήν. στ'. ἦχος γ'.
1. Ἡ μεγάλη τῆς ἀληθείας σάλπιγξ. . . Литийни стихири
2. Μύρον ἐκκενωθέν, ἐπί. . .
3. Τὴν ἱερατικὴν στολήν. . .
Δόξα: ἦχος πλ. β'. Слава, 6-и глас
4. Ὁ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων. . .
Καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς И нине
— Ἐπέλαμψεν σήμερον. . .
Εἰς τὸν στίχον ἦχος πλ. β'.
Ὅλην ἀποθέμενοι: Стиховни стихири, 6-и глас
1. Ὅλος ἐκ νεότητος. . .
2. Ἄσκησιν ἑκούσιον. . .
3. Κυρίλλῳ ἑπόμενος. . .
Δόξα: ἦχος πλ. β'. Слава, 6-и глас
4. Ὡς ἔνθεος ἡ ζωή σου. . .
Καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς ἦχος πλ. δ'.
— Ὁ Δαβὶδ προανεφώνει σοι: . . . И нине, 8-и глас
Ἀπολυτίκιον τοῦ ἁγίου ἦχος δ'.
5. Τοῖς λόγοις ὡδήγησας. . . Отпустителен, 4-и глас

ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΡΘΡΟΝ В утренната

Τὸ Θεὸς Κύριος καὶ τὸ τροπάριον τοῦ Ἁγίου καὶ τῆς ἑορτῆς. Μετὰ δὲ τὴν α' στιχ.

Κάθισμα τοῦ ἁγίου ἦχ ος γ'. I-и Седален, 3-и гла

1. Θείοις δόγμασιν ἐντεθραμμένος. . .
Δόξα τὸ αὐτὸ
Καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς
Εἰς τὴν β'. στιχ. κάθισμα ἦχος β'. II-и Седален, 2-и глас
Κατεπλάγη Ἰωσήφ.
2. Ἀπὸ βρέφους τιθηνὸν. . .
Δόξα τὸ αὐτὸ καὶ νῦν τῆς ἑορτῆς
Μετὰ τὸν πολυέλεον ἦχος. πλ. δ'. III-и Седален, 2-и глас
Τὴν Σοφίαν καὶ λόγον:
3. Ἀποστόλων τὸν ζῆλον ἀναλαβὼν. . .
4. Εἴληφας Ἱεράρχα τὴν ἀνωτάτω. . .
Ὁ Κανὼν τῆς ἑορτῆς καὶ τοῦ Ἁγίου. Ποίημα Δημητρίου τοῦ Χωματινοῦ. Οὗ ἡ ἀκροστιχίς, αὕτη τετάρτη μελωδία τοῦ Βουλγαρίας.

Хоматианов канон на 4-и глас

Ὠδὴ α'. ἦχος δ'. Τριστάτας κραταιούς: Песен I
1. Αὔλω φωτισμῷ λαμπρυνόμενος. . .
2. Ὑπέδειξας λαοῖς ἀσεβείας. . .
3. Τιμόθεον σαφῶς ἐκμιμούμενος. . .
4. Ἠγάπησας Θεόν, ἐκ καρδίας. . .
Θ. Τηρεῖν τὰς σεπτὰς. . .
Ἕτερος Κανὼν ἑορτάσιμος εἰς τὸν αὐτὸν Ἅγιον καὶ Θεοφόρον Κλήμεντα. . . Οὗ ἡ ἀκροστιχίς. Κλήμεντος Μέγα κῦδος ἐν ἄσμασιν ἔξοχα μέλπω.

Теофилактов канон на 8-и глас

Ὠδὴ α' ἦχος πλ. δ'. Ἁρματηλάτην Φαραώ. Песен I
1. Κεκαθαρμένην τὴν ψυχὴν. .
2. Λόγῳ τοὺς πρὶν τῇ ἀλογίᾳ. . .
3. Παμφαὴς καὶ ἱερά σου σήμερον. . .
Θ. Ἐκ σῶν λαγόνων σαρκωθεὶς. . .
Ὠδὴ γ'. Οὐκ ἐν σοφίᾳ καὶ: Песен III
1. Ἐν τῇ σοφίᾳ τῶν σῶν λόγων. . .
2. Τοῦ παρακλήτου τῇ δυνάμει. . .
3. Ἀμέμπτῳ βίῳ, τῷ Θεῷ λειτουργήσας. . .
4. Ῥανὶς δακρύων, ἐν ἐμοὶ. . .
Θ. Τὸ πῖον ὄρος, ὁ Δαβὶδ προεώρα. . .
Εἱρμὸς ἄλλος. Οὐρανίας ἁψῖδος. Песен III
1. Νυσταγμὸν σῶν βλεφάρων, ἀποβαλὼν. . .
2. Τοὺς ὡραίους σου πόδας, τρίβον. . .
3. Ὁ Θεοῦ θεῖος λόγος. . .
Θ. Σαρκωθεὶς ἐκ γαστρός σου. . .
Κάθισμα. ἦχος πλ. δ'. Τὴν σοφίαν καὶ λόγον.
— Μαθητεύσας τὰ ἔθνη πάτερ. . . Седален, 8-и глас
Ὠδὴ δ'. Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ. Песен IV
1. Ἡ τιμία μυροθήκη τῶν ἁγίων. . .
2. Καὶ θανόντα σε τιμῶμεν, ὥσπερ. . .
3. Λογισμοῖς ἐξαμαρτάνω, καὶ ἐν. . .
4. Ἡ πηγὴ τῶν ἰαμάτων. . .
Θ. Μὴ τραπέντα τὸν Δεσπότην. . .
Εἱρμὸς ἄλλος. Εἰσακήκοα Κύριε. Друг ирмос
1. Μεγαλύνας ὁ Κύριος. . .

2. Ἐργαστήριον γέγονας. . .
3. Γρηγορῶν οὐ διέλειπες. . .
Θ. Κόσμος ἅπας ἠλέηται. . .

Ὠδὴ ε′. Ἀσεβεῖς οὐκ ὄψονται. Песен V

1. Ἐν δυνάμει πνεύματος. . .
2. Νέκρωσιν ἑλόμενος, βαστάζειν. . .
3. Τὰς φωνὰς πανόλβιε. . .
4. Ἰαμάτων ὅσιε, ὑπάρχων. . .
Θ. Μητρικὸν προσήγορον. . .

Εἱρμὸς ἄλλος. Ἵνα τί με ἀπώσω. Друг ирмос

1. Ὑπὲρ νοῦν ὁ σὸς βίος. . .
2. Δυναστείας καὶ θρόνους. . .
3. Οἱ τῷ θείῳ σου πάτερ, πίστει. . .
Θ. Ἑνιαίαν τὴν φύσιν, τρεῖς τὰς. . .

Ὠδὴ ς′. Θύσωσι μετὰ φωνῆς. Песен VI

1. Ἔδραμες ὡς ἀστὴρ καταλάμπων. . .
2. Λίπανον, ἐν ἐλαίῳ τῶν σῶν. . .
3. Ὤλεσας αἱρετικῶν δεινὰ δυσεβήματα. . .
4. Δείξων με, δυσσεβῶν κακουργίαις. . .
Θ. Ἵλεων τὸν σὸν Υἱὸν ἀπέργασαι. . .

Εἱρμὸς ἄλλος Ἱλάσθητί μοι. Друг ирмос

1. Νεότης πᾶσα σκιρτᾷ. . .
2. Ἀχρίδα πόλις αὐχεῖ. . .
3. Στενούμενόν με πολλοῖς. . .
Θ. Μαρία τὸ καθαρὸν. . .

Κοντάκιον ἦχος γ′. Ἡ Παρθένος σήμερον. Кондак

— Ὁ ναός σου Ἅγιε πνευματικὸν. . .

Οἶκος Икос

— Ἀνυμνήσωμεν νῦν τόν ἱεράρχην. . .

Ὠδὴ ζ′. Ὁ διασώσας ἐν πυρί. Песен VII

1. Ἀπὸ βλεφάρων νυσταγμὸν. . .
2. Τῶν Ἀποστόλων τὸν χορὸν. .
3. Οὐκ ἀπεκρύβη ἀπὸ σοῦ. . .
4. Ὑλομανήσασαν δεινοῖς. . .
Θ. Βουλῆς μεγάλης τοῦ Πατρὸς. . .
Θ. Εἱρμὸς ἄλλος. Παῖδες ἑβραίων. Друг ирмос
1. Ἄδει τὰ σὰ μεγαλοφώνως, ἡ Ἀχρίδα. . .
2. Στέφει κεκόσμισαι. . .
3. Ἴσχυσας σθένει Θεοῦ. . .
Θ. Νῦν τὰ ἀνήκουστα ἠκούσθη. . .

Ὠδὴ η′. Χεῖρας ἐκπετάσας. Песен VIII

1. Ὅλον σεαυτὸν ἐρωτικῶς. . .
2. Ὕδωρ ἐπεπόθει ζωηρὸν. . .
3. Λιμὴν θαλαττεύουσιν. . .
4. Γέρας ἐκομίσω τῶν μακρῶν. . .
Θ. Αἴγλη τῶν θερμῶν σου. . .

Εἱρμὸς ἄλλος. Ἑπταπλασίως κάμινον. Друг ирмос

1. Ἐν ἐκκλησίᾳ Ὅσιε. . .
2. Ξύλον ζωῆς τὸν Κύριον. . .
3. Οἱ νουνεχῶς τοῖς λόγοις. . .

Θ. Ἁγιωτέρα γέγονας, τῶν ἁγίων. . .
Ὠδὴ 9.' Λίθος ἀχειρότμητος. . . Песен IX
1. Ῥήματα ζωῆς αἰωνίου. . .
2. Ἵνα τῆς ἀμείνονος δόξης. . .
3. Ἄνω σε τρισμάκαρ εὐφραίνει. . .
Θ. Στόματι ψυχῇ καὶ καρδίᾳ. . .
Εἱρμὸς ἄλλος. Ἐξέστη ἐπὶ τοῦτο ὁ οὐρανός. Друг ирмос
1. Μυρίζει σου ἡ θήκη περιφανῶς.
2. Ἐφέστηκεν ὁ οἶκος σου. . .
3. Λαῷ σου τούτῳ πάτερ. . .
4. Ποιμὴν ὡς ὄντως θεῖος. . .
Θ. Ὡράθης ὦ Παρθένε. . . Светилен
Ἐξαποστειλάριον τοῦ Ἁγίου. Τὸν οὐρανὸν τοῖς. . .
Καὶ νῦν И нине
Εἰς τοὺς αἴνους ἱστῶμεν στίχ. ς'.
τῆς ἑορτῆς γ'. Καὶ τοῦ ἁγίου γ'. ἦχος πλ. δ'.
Ὢ τοῦ παραδόξου. Хвалитни стихири
1. Κλήμη θεόφρων πατὴρ ἡμῶν. . .
2. Λαόν Κυρίου ἐποίμανας. . .
3. Ἡλίου πλέον ἀνέτειλας. . .
Δόξα: ἦχος. πλ. β'.
4. Τῷ τῶν ἀρετῶν. . .

СТРУЖКИ ПРЕПИС

И въ месеца Ноемврїа: кє҃. Паметь иже въ ст҃ых Оц҃а нш҃го Великагѡ архїереа Хвⷭ҇а. и Чⷣютворца Ст҃го Кл҃имента Охрїдскаагo.

Стⷯ҇ры На малои Вⷱ҇рны. Глⷭ҇а .г҃.

Пⷣо Треты днь въскрⷭ҇е.

1. Поѵитаіеть ѡⷱ҇любъзныю . . . (тук 1 хвалитна)
(тук хвалитна „слава“) 2. Мъѵъворителю бывъ . . . (вж. тук 5-а литийна)
3. Ст҃ынлыѥ ѿⷭ҇ ложеснь . . .
4. Родителскоѵю всакоѵ . . .

Слава глⷭ҇а тъж

5. Не'достоинь въс҃ма твое . . .

І и҃на. Бⷪ҇

6. Помлоѵи въсъпѣтаа к тебѣ . . .

На стиховно. Глⷭ҇а. ѕ҃. Пⷣо. аг҃гские порⷣѣ

1. Въ ѡⷭлакь вънидє . . .
2. Гл҃ы твоими сладкыми . . .
3. Възведе оѵи въ горы . . .

Слава глⷭа. ѕ҃.

4. Излиа се блⷣгь вь оустнахь…

І н҃на. б҃.

5. Архаⷭггакыи вьспоⷨіе…

Пⷮомь трысто. Тⷤа. Трⷫо. Гⷭль. д҃.

(в Мосх. също) Словѣси наставиль іеси ʼезыкы (и в Охр. преписи)

Чинь великои веⷱрии

Творение кѵⷬ Григориа архиеппⷭа прьвие. Иоустиниание и все Бльгаріе. Глⷭа. а҃

Пⷣо небⷭнимь чиномь радованіе.

(тук 1 хвалитна) Небⷭеныи чиновь пⷬте… 1 стихира на „Господи воззвах“ на Мосх. Малка вечерня

2. Твои хрⷨа. врачьство… 2 стихира на „Господи воззвах“ на Мосх. Малка вечерня

3. Мⷭатноую сѹ любовь…

4. Бльгарⷭьскыї ѥзыкь те…

(тук 2 хвалитна) 5. Вседонноую те жрьтвѹ…

(тук 3 хвалитна) 6. Сна не даль еси ѿноудь иаи…

Слава. Глⷭа. ѕ҃

7. Сьрⷣауите се с нами… (също Марк., Мосх., Малка вечерня)

І н҃на б҃

8. Кто тебѣ неблⷣжить…

Стⷯры на литию. Глⷭа. г҃.

1. Велика истинѣ троуба… (също в Мосх. и Марк.

2. Мѵро излианное сьтвори… (също и Марк; Ат. „слава“, Вечерня)

3. Іереискоую ѡдеждоу имєю . . . (също в Мосх, и Марк.)

Глаⷭ҇ · в҃.

4. Вьсприель єси ієрархо . . . (Мосх. Утренна, тропар)

Глаⷭ҇ · ѕ҃.

(и на Малка вечерня, тук хвалитна „слава“) 5. Изаніа се блⷣгть вь . . .

6. Добродетелієи сьсьвши млеко . . . (Мосх. Велика вечерня, хвалитна; Марк.)

Б. Бц҃е дв҃о ты єси лоза . . .

На сⷯтвно стⷯры · Кⷮу Григоріа архієппа бльгарьскаго

Глаⷭ҇. в҃.

Пⷣо. доме єфратовъ: —

1. Вьспоимь гⷭвы . . . (Мосх. 1 стиховна)

Сⷯ. Чьⷭтнаа прⷣѣ гⷭмь.

2. Тебѣ избавителіа те . . . (Мосх. 2 стиховна)

Сⷯ. І.

3. Миро излананное име тебѣ . . . (Мосх. 3 стиховна)

Слава глаⷭ҇ · ѕ.

(в Ат. хвалитна „слава“) 4. Иже блⷣгть чюєсь . . . (Мосх., Марк., литийна слава)

И ин҃а Б҃

5. Творець избавитель . . .

На оⷮурьнии На б҃ь · г҃ь Трⷫо · Потмь Сⷣѣ · а҃ · Стⷯаⷬѡі · Глаⷭ҇ · г.

Пⷣо Вѣрѣ крⷭт.

(в Ат. седален в канона) 1. Бⷭжтвьнными повѣлен ми . . . (също и в Мосх.)

2. Бжсвьнаа бы Скиніа слову . . .

на в. Сⷯтилогін. Сⷣѣ · Глаⷭ҇ · г · пⷣо · Тⷤо

(в Ат. отпустителен) 1. Стльпь непоколебаіемыи...

Бⷭ҇

Пⷣо. Красоте дв҃ства твоего

2. Мастив҃наго породи҃ла еси...

на г҃. Стиⷯлогіи. Сⷣѣ. Гⷭ҇ла. и.

Пⷣо. Прѣⷣм8

1. Апⷭ҇лкоую завист... (Мосх. в III катизма)

Бⷭ҇

2. Ꙗко дв҃8 и единоу...

Тⷤа. Канона два стм8. Климентоу. Бр҃чи каӥл ма҃биъ.

ѿ҃. на. ві҃. сⷯ. посла дхъ.

СИЖЕ КАНѠН. И ТВОРЕНІЕ КЎ ДІМИТ҃ІА АРХІПИ҃ПА ПРЬВЫЕ ОУСТІАНІЕ И ВСЕ БЛЪГАРИЕ. ЕМОУЖЕ КРАЕГРАНЕСІЕ. СІИЧЕВО КЛИМЕНТА ЧТОУ ПАСТИРЬ БЛЬГАРЬСКЫ ДИМИТРІЕ.

(този канон се среща и в Охридските преписи)

Пⷭ҇ѣ а҃ ірⷭ҇мо Гⷭ҇ла а.

1. Пⷭ҇ѣ побѣдн8ю вьспоемь вьси бг҃оу...

2. Срⷣцемъ и оустнами чтⷭ҇амы...

3. О лⷣюие седещеи вь тм҃е...

4. Приѥль ѥси бл҃жене...

5. Ѥдиииче тріис съста҃вна...

Б. Обрѣте те всенепо҃роучнаа...

Канⷩ҇ дрⷢ҇8.

Творение. кѵ҆. ѳеѡфила҃кта Архіеп҃па Бльгарьскаго. емоуже краегранесіе сіиичево. Климе҃нтоу вѣлика слава вь пѣ҃сне люⷯⷭ҇на пою. (вж. и в Мосх. издание)

П҃ѣ. а. Гл҃а. и. ирм҃ѡ. Въѡȣжи на ф҃а.

1. Очищениȣ д҃шоу мою…
2. Словомь прьвеѥ бесловѣсна…
3. Всѣсщ҃ѣнна и свѣтла…
4. Мѷрѡ проливаеть ракька…
Б. Ѿ твои҃ ложесвь…

П҃ѣ г. ирм҃о

Камень егоже…

1. Новы Мѡѷси вы Клименте…
2. Прогонаѥши соупротивниѥ…
3. Ст҃рты иже трьблажение…
4. Чиными сльных силь…
Б. Да ѿ клетвы избавить…

Инь ирм҃о. Нбнномоу кроугоу.
1. Дремание своима брьвмаа…
2. Красные ноги твое…
3. Иже бжие б҃ь б҃ь сл҃во…
Б. Выпльти се ѿ чрѣва твоего…

Св҃ѣ. Гл҃ау. П҃ѣ. д҃. ирм҃о.

1. Д҃хомь прѣзре пр҃рокь…
2. Мчн҃чное мчение. Прѣиде…
3. Ꙗко агг҃ла житиѥмь…
4. Оупа се и свою…
5. Небесныи ликь бѣспльтни…
Б. Исцелѧе болезни…

Инь ирм҃ѡ. Оуслишахь г҃ь сл҃ȣ

1. Възвеличиль ѥ г҃ь своего…
2. Делателникь биль ѥси Д҃хоу…
3. Бдеше неѡскоудно всегда…
4. Ѿ всакые теснoти и напасти…
Б. Мирь в҃ь помиȣете. тобою…

Пѣⷭ · є҃. Глаⷭ а҃. Свѣтли вьснꙗ намь ...

1. Сь пльтию на ꙁемли поживѣ ...
2. Вь поути гни҃ ходиль єси ...
3. Храмь бы чиⷭти поиⷭчьство
4. Свѣщеннымь. свѣтомь ...

Б. Не корене посекаєши ...

Інь ірмѡ. Глⷭ. и҃ · Въскоую ме ѿриноу·

1. Паче оума твое житие ...
2. Силные прѣстолы и красоти ...
3. Ꙗже бжⷭтвьнноммоу тьї оче ...
4. Сьтренниаме блажение вь ...

Б. Єдиноу вь єствѣ. трисьставлєнїна ...

Пѣⷭ · ѕ҃ · Ірмⷭо. Глаⷭ · а҃.

Прⷪркоу Іѡнинѣ побеⷣсе ...

1. Да ликоуеть вса ꙁемлѣ ...
2. Чьтнаа ракаа твоⷯи мощеи ...
3. Възбраненїемь бжтвьнимь ...
4. Црⷭтво неⷭбеное проповѣда тврьдо...
5. Єдиносоущнаа троице ...

Б. Прѣжде истинна сїлы ...

Інь ірмⷭо глⷭа и҃ · Очести ме спⷭе · много ..

1. Юность всака играеть ...
2. Охридь граⷣ хвалиⷭте ...
3. Оутешение ма ме многими ...

Б. Мрїне бжⷭтвьное ...

Пⷣо · Глаⷭ . г҃.

Пⷣо двла днⷭь.

Храмь твои сте дхвное ..

Ікⷭ҇о.

Вьспоемь ннꙗ. нерарХа всн...

Пѣⷭ҇ ꙁ҃. Ірмⷭ҇о · Глⷭ҇а · а҃. Іже҆̏ вь пѣщы...

1. Камень бы ѡⷭ҇ѵе нстнн҃ы кь оусеченію...
2. Вь̏ꙁделань пⷣ҇ло бгокрасенъ...
3. ҆̏Охрідь гⷣ҇ра пѣнⷭ҇мн...
4. Гл҃ы бжⷭ҇твьніе последоваль ⷭ҇ю
Б. Ꙗко паѵе оўма ꙁанмова...

Інь · Ірмⷭ҇о · Глⷭ҇а · н҃. детн еѵреискые вь...

1. Поеть ѡхрндь твоꙗ наѵела...
2. Вѣнцемь оукрашаешн се...
3. Оукрѣпн се снлою бж҃нею...
Б. Нн҃ıа несалышанаа слншаⷭ҇ше...

Пѣⷭ҇ н҃ · · Ірмⷭ҇о · Глⷭ҇а · а҃. Егоже трепещоѵть...

1. Оумрьтврль ѥсн оудн твоѥ...
2. Воуꙁннн҃цн бл҃жене дХ҃овь...
3. Паметь твоа прⷣ҇ѣпобне...
4. Едінн҃емь поклоненіем те...
Б. Славное смереніне слова...

Інь · Ірмⷭ҇о · н҃. Сеⷣ҇мь семнⷣ҇цею...

1. Дрѣво жнвотное г҃а насаднвь...
2. Іже раꙁоу҃мно словѣса твоꙗ...
3. Оустне к тебѣ ѿврьꙁаемь...
Б. Стѣнⷭ҇ша бы ст҃ынХь снль...

Пѣⷭ҇ · ѳ҃ · Ірⷭ҇м. Свѣтоносна ѡблака вь...

1. Мощен твонⷯ҇н ракkоу. ꙗко...
2. Гл҃ы ѻ҃ѵе бж҃ственаго нбⷭ҇наго...
3. Ерархомь сьбраніе. бгопроповѣднн...

4. Єдинодⷤрьвное цⷭ҇ртво свѣть...

Б. Сь бѣсильтнимы єⷭ҇ствы нⷭ҇ебєныⷯи

Інь ірⷭ҇мо Глⷭ҇а и. Оужасе се оубо...

1. Мѵрікаєть ракка твоѣ...
2. Прѣдстоить Храмь твои...

3. Люⷣ҇ємь твоимь симь ѡ҃че...
4. Пастирь іако соущи...

Б. Ꙗви се ѡ дв҃о мт҃и бж҃на

Свⷮ҇ѣ. Поⷣ҇. Нбо ꙁвѣ...

Мѵнѵнымь дальгомь просвѣты...

Вⷭ҇ѣ. На хвалите. Стⷯ҇ри. Глⷭ҇а. ѕ҃. Поⷣ҇ трети дн҃ь

1. Почитаєть. ѡ҃ любовью...

Глⷭ҇а а҃. Поⷣ҇

Небє҃сныи чиновь радованіе

2. Небєⷭ҇сныи чиⷯ҇новь прⷣ҇те...
3. Всєдостоинноую те жрьтвꙋ...

4. Сн҃а не дальеси ѿноудь нан...

Слава Глⷭ҇а ѕ҃.

5. Иꙁлиа се блгⷣ҇ть вь...

И нн҃а Б҃.

6. Б҃це ты єси лоꙁа истиннаа...
Потомь. Славословіиє вѣлико.

Таже даваюте стⷭ҇ое масло браⷮаⷨмъ.

THE ATHONIAN LITERARY TRADITION IN THE DISTRIBUTION OF CYRILLO-METHODIAN SOURCES

KONSTANTINOS NIHORITIS

(Summary)

This book is dedicated to three important Old Bulgarian and Greek sources, connected with the names of Cyril and Methodius: the Service for Cyril the Philosopher; the Long vita of Clement of Ohrid and the Byzantine Hymnographic Cycle in honour of Clement of Ohrid.

Chapter One presents a comprehensive survey of the Mount Athos role in accepting, enrichment and distribution of the original Old Bulgarian literature. New, unstudied materials from the Great Lavra are introduced. They testify to the early literary presence of the Bulgarians in Athos and the intensive Byzantine-Bulgarian literary interrelations. The written heritage of the cell "Saint Anthonius" in Kerassia is examined, an unknown literary centre in Mount Athos, which has maintained active relations with the Bulgarian literary centres.

Chapter Two is devoted to literary and historical, palaeographic and textologic problems connected with the Service for Constantine-Cyril the Philosopher. The work's origin, its manuscript tradition and its correlation with the other mediaeval works are examined. Arguments are given in support of the early origin of the Service and a new hypothesis is put forth that its author is the Slavonic enlightener — Methodius. The main evidence for Methodius' authorship is sought in the resemblance with the Canon of Dimităr from Thessaloniki, which according to a prevailing viewpoint today was penned by Methodius. An information is given on all known copies of the Service of Bulgarian, Serbian and Russian origin. The greatest attention is paid to the analysis of a newly discovered copy in the Great Lavra at Mount Athos found in an Old Bulgarian manuscript (Z—53) of the 14c. A.D. Both a detailed palaeographic description of the copy and an analysis of its composition are presented. It is established that this copy is the only compilation in the manuscript tradition of the Service: a combination of Cyril's Service and the Service of Auxenthius, with prevalence of the Old Bulgarian work. This fact can be explained by the existence of an active Bulgarian-Byzantine literary cooperation in the scriptorium where the manuscript was created. The Great Lavra could be viewed as a centre of these relations. In this chapter the manuscript Z—53 is compared to the composition and structure of the Greek manuscript No 25 from the Cyril and Methodius National Library. A conclusion is made that the Greek manuscript is also of Athonian origin and is not a mere copy, but an *antivoleon* made in the Great Lavra in the 14th c. A.D. This testifies to the fact that the Athonian scholars adapting the liturgical books according to the already accepted Jerusalem Typicos had edited the February Menaion and had distributed the copies of the original among the other Athonian literary centres so that they could be copied in turn. This fact explains the Bulgarian literary presence at the Great Lavra during the 14th c. A.D. (old John, hieromonk Methodius, old Joseph, hieromonk

Gavriil, Patriarch Euthymius, metropolitan Cyprian, Gregory Tsamblak, etc.). The relations between the contents and the structure of the Athonian copies of Constantine-Cyril's Service and the non-Athonian ones are studied. It is concluded that the copies from the Zograph and the Great Lavra monasteries are directly linked with the copies of Scopije, the Hludov copy, the Sof. 895 and the Palauzov copy, while the copy from Pantheleimon Monastery is connected with the Sof. 902 copy, the Varoviteč, the copy from Vratča, the Sof. 140 and Syn. 164. Obviously, Mount Athos accepted the work from Bulgaria and simultaneously an Athonian tradition in its distribution was established.

The theme of the Long vita of Clement of Ohrid is considered in Chapter Three. Three so far unknown copies of the Vita are introduced. Two of them are complete (No 1134 from the Vatoped Monastery, end of the 14th c. AD — the beginning of the 15th c. AD; No 2 from the Library of the University of Urbana, Illinois, USA, of the year 1520) and one is fragmentary (from the Library of the National Assembly of Athens, No 83, 16th c. AD). All belong to the Athonian literary tradition. The authorship of the Vita is analyzed and new arguments are added in favour of Theophylact's authorship. The questions of the time of creation and the sources which had essentially influenced Theophylact are also considered. A detailed textologic comparison of the preserved copies (most of Athonian origin) of the Extensive Vita of Clement of Ohrid is made. The textologic analysis has shown that the fragments are interconnected and differ from the complete copies. This fact is explained by the liturgical use of the fragments in collections of polemic character. It is also established that the Vatoped copies was used as a basic source by the transcriber from the Great Lavra.

Chapter Four involves the Byzantine Hymnographic Cycle in honour of Clement of Ohrid. The term Byzantine Hymnographic Cycle replaces the old term "Greek service". The Cycle comprises not only a canon, two sticharious and a "Glory", as it was considered until now, but the original service by Theophylact, dated November, 25, glorifying Clement's literary and educational activity. It also gives information on the history of the religious cult for Clement, devoting much space to the miracles which took place at the saint's grave. Moreover, the Service of Demetrius Homathian, dated July, 27, which consists of three canons, glorifying his relics, has been included together with a prayer canon by the same author. Later Constantine Cavasilla created a prayer canon which was published in the Moshopol edition, dated July, 27. The motives behind the canon's creation could be traced to the gruesome situation in the Ohrid region under the 1254—1255 invasions by the neighbouring peoples. The metripolitan bishop Gregory enriched the Cycle with the sticharious "Lord, thy name" together with a "Glory", i. e. small vespers, by adapting the original Theophylact's service according to the Jerusalem Typicos. The Cycle is finally rounded up with *magalinaria* written by Cosmas from Drač and ends with the sticharious by Athanasius from Paros, which glorify the "sacred head" of Clement on the ocassion of its transfer to the Prodromos Monastery near the town of Ber.

In Chapter Four the Cycle is compared with the Old Bulgarian Service for Clement of Ohrid and with the Long and the short Greek vitae. The Cycle is also discussed as a cultural and historic source.

The research amply confirms the term "Athonian literary tradition", introduced for the first time in this book. It finds its right of existence in all materials discussed. In future investigations of other Old Bulgarian and Greek sources this term will probably find its further justification and proofs.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 5

Първа глава

Старобългарската книжнина в атонските книгохранилища — досегашни проучвания и нови материали 9
Кратък географско-исторически преглед 9
Атонското ръкописно наследство и неговата съдба 10
Българско книжовно присъствие на Атон (началото на IX—X в.) 16
Произведения от епохата на византийското владичество 19
Атон и Втората българска държава (XII—XIV в.) 19
Атон и старобългарската книжовна традиция след падането на България под турско иго 25
Нови материали 26
Заключение 31

Втора глава

Атонската книжовна традиция в разпространението на Службата на Кирил Философ (*Препис Z-53 от манастира Великата лавра — Атон*) 39
Възникване на творбата и въпросът за канонизацията 39
Ръкописна традиция и изследването ѝ 49
Атонска ръкописна традиция 53
Съпоставка на текста и структурата на атонските преписи 80
Атонските преписи в съотношение с неатонските 85
Анализ на творбата 90
Службата на Константин-Кирил, съпоставена с други паметници 94
Изводи за авторството на Службата за Кирил Философ 101

Трета глава

Атонската книжовна традиция в разпространението на Пространното житие на Климент Охридски 109
Канонизацията на Климент Охридски и възникналите в негова чест художествени произведения 109
Ръкописна традиция и изследвания на творбата 112
Възникване на творбата 118
Пространното житие на Климент Охридски като исторически извор . . . 125
Българската легенда, съпоставена с ранни старобългарски паметници . . 126
Атонска традиция 129
Атонската ръкописна традиция в сравнение с другите неатонски преписи 130

Четвърта глава

Византийски химнографски цикъл в чест на Климент Охридски 140
Химнографска прослава на Климент Охридски 140
Ръкописна традиция и изследвания на цикъла 144
Възникване и развитие на цикъла 148
Старобългарският превод на „гръцката служба“ в чест на Климент Охридски 160
Анализ на цикъла 162
Византийският химнографски цикъл, съпоставен с други творби 170
Цикълът като културноисторически извор 172

Атонска ръкописна традиция 174
Извори. 182
Съкращения. 184
Приложение. 185
Служба на Константин-Кирил Философ по ръкопис Z-53 от Великата лавра . . 185
Пространно житие на Климент Охридски по ръкопис № 1134 от Ватопедския манастир. 195
Византийски химнографски цикъл. 216
  Теофилактов канон. 216
  Хоматианови творби. 221
    Молебен канон. 221
    Хоматианова гръцка служба по ръкопис № 1134 от Ватопедския манастир 227
    Каноните на Хоматиан на 4-ти и 8-ми глас (Съкратен вариант по Ватопедския препис). 232
  Канон на 1-ви глас по Бодлевия препис и Стружкия ръкопис 241
  Канон на Константин Кавасила 246
Схеми на структурата и състава на преписите от византийския химнографски цикъл 252
Резюме на английски език. 273

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ СТУДИИ, КН. 7

АТОНСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ В РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИТЕ ИЗВОРИ

КОНСТАНТИНОС НИХОРИТИС

Редактор *Хари Дуков*
Художествен редактор *Лили Радева*
Технически редактор *Донка Костова*
Коректор *Румяна Илиева*

* * *

Издателски индекс 12379
Код 28 $\frac{9535372521}{5064\text{-}10\text{-}90}$
Дадена за набор на 25. IV. 1990 г.
Подписана за печат на 17. IX. 1990 г.
Излязла от печат на 29. IX. 1990 г.
Формат 70×100/16 Тираж 1250
Печатни коли 19,25 Издателски коли 24,95 УИК 28,90
Цена 4,42 лв.

* * *

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 6
Поръчка 225